

तुलादानादिपद्धतिः ।

कलिकातासंस्कृतविद्यामन्दिराध्यक्षेण
श्रीतारानाथतर्कवाचस्पतिभट्टाचार्येण
विरचिता ।

परिच्छिन्नकुलपतिना
वि ए उपाधिधारिणा
श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्येण
संस्कृता प्रकाशिता च ।

त्रिंशोऽक्षरं स्वरणम् ।

कलिकातानगर्याम्
कलिकातायन्त्रे सुद्रिता ।

शुद्धिपत्रम् ।

सर्वत्र यजुर्वदिमन्त्रे अन्तःस्थोऽक्षवर्णेषु परतः पूर्वपदान्तः
स्थानुस्वारस्थान (७) इति पाठ्यम् ।

यत्र कुत्रचित् (प्रार्थयेत्) इत्यशुद्धं तत्स्थाने प्रार्थयेत्
इति शुद्धम् ।

पञ्चषष्टिसूक्तात्मकं प्राप्तमानसूक्तं २३७ पृष्ठायां १७ पङ्क्तौ षट्,
षष्ठीत्यशुद्धं पञ्चषष्टीति शुद्धम् ।

सूचीपत्रम् ।

प्रकरणनाम	पृष्ठा	पङ्क्तौ
मण्डपनिर्माणविधि	१	
मण्डपद्वारनिर्माणविधि	३	५
तोरणनिर्माणप्रकार	”	१५
ध्वजनिर्माणप्रकार	८	१
प्रताकानिर्माणप्रकार		१६
ग्रहवेदिनिर्माणप्रकार	”	२४
कुण्डस्थ शिखरनिर्माणविधि		२६
महाटानप्रयोगारम्भ	५	१
अधिवाससमकल्प	”	२
मातृकापूजादि	६	
पुण्याहवाचनादि	”	
आचार्यादिवरणम्	८	
वरणीयद्रव्यकथनम्	”	
वरणप्रकार	”	८
पूर्वादिकुण्डे ऋत्विगादिवरणविधि	”	९
ऋग्वेदि मधुपर्क	१	१२
यजुर्वेदि मधुपर्क	१२	६
सामग मधुपर्क	१४	१
आथर्वणमधुपर्क	१६	१०
भूम्यादिसंस्कार	१८	८
रक्षामन्त्रा	”	१
पञ्चगव्यशोधनमन्त्रा	२१	
गमिप्रार्थना	२२	४

प्रकरणनाम	पृष्ठा	पङ्क्तौ
वास्तुपूजावलिदानादिमन्त्रा	२२	१६
ध्वजपूजादि	”	२५
तोरणपूजादि	३१	८
कलसस्थापनम्	”	१५
ध्वजपताकादिसंस्कार	३५	१
मण्डपमध्यस्थमहाध्वजसंस्कार	४२	१
मण्डपवशादिसंस्कार	४३	१
जापकादिविनियोग	”	१८
मेखलादि संस्कार	४४	१३
वक्लिस्थापनम्	”	१८
वक्लिध्यानम्	४५	८
वैतोभद्रलिखनविधि	”	१८
इत्य देवावाहनादि	४६	३
इण ग्रहमण्डलावाहनादि	५१	२१
मणाधिदेवावाहनादि	५६	१८
प्रत्यधिदेवतावाहनादि	५८	२३
पञ्चलोकपालावाहनादि	६३	११
क्रमेण दिक्पालावाहनादि	६४	३
वस्त्रादिदेवावाहनादि	६८	१८
पञ्चाशोतिदेवताविवरणम्	७१	१७
क्रमेण रव्यादीना ध्यानादि	७२	१
अधिदेवताध्यानादि	७६	२
प्रत्यधिदेवताध्यानादि	८	१
पञ्चलोकपालध्यानादि	८२	२६
दिक्पालध्यानादि	८४	२

सूचीपत्रम्

३

प्रकरणनाम	पृष्ठा	पङ्क्तौ
समुदितवसुध्यानमन्त्रादि	८८	११
प्रत्येकवसुध्यानमन्त्रादि	"	१७
समुदितरुद्रध्यानादि	८	२१
प्रत्येकरुद्रध्यानादि	८१	१
समुदितादित्यध्यानादि	८३	१२
प्रत्यकादित्यध्यानादि	"	१८
मरुद्गणध्यानादि	८५	१४
ब्रह्मादिध्यानादि	८६	५
पूज्यदेवतापूजनप्रकारतद्रव्यादि	८७	२३
षोडशोपचारकथनम्		२६
अर्घद्रव्याणि	८८	४
दशाङ्गधूपद्रव्याणि		८
शान्तिकलसस्थापनादि	,	१३
ऋग्वेदिवक्लिस्थापनम्	८८	६
वरुपाकप्रकार	१	१४
आधाराज्यभागादि	१०४	१२
होम्यदेवताभेदेन सख्याभेद	१ ५	८
रव्यादीनामृग्वेदोक्ताहुतिमन्त्रा	"	२३
अधिदेवाहुतिमन्त्रा	१०७	१६
प्रत्यधिदेवताहुतिमन्त्रा	१ ८	८
पञ्चलोकपालहोममन्त्रा	११	२४
दिकपालाहुतिमन्त्रा	१११	२
नखादीनामाहुतिमन्त्रा	११३	१३
अधिप्रत्यधिदेवतासहितरव्यादीनाम् ऋग्वेदोक्तजप्यमूक्तादि	११५	२३

प्रकरणनाम	पृष्ठा	पङ्क्तौ
लोकपालसूक्तादि	१३५	२१
दिकपालसूक्तादि	१३७	१८
वस्वादिसूक्तादि	१३८	२०
ऋग्वेदिकतत्त्वोत्तराङ्गकर्म	१४४	२५
दिकपालवलिदानम्	१४६	२२
ग्रहादिवलिदानम्	१४७	३
यजुर्वेदिवक्लिस्थापनादि	१४८	३
ग्रहाहुतिमन्त्रा	१५	१६
अधिदेवाहुतिमन्त्रा	१५२	७
प्रत्यधिदेवताहुतिमन्त्रा	१५३	२३
पञ्चलोकपालाहुतिमन्त्रा	१५५	१०
दिकपालाहुतिमन्त्रा	१५६	७
वस्वाद्याहुतिमन्त्रा	१५७	२१
यजुर्वेदिजप्यख्यादिसूक्तादि	१५८	१२
अधिदेवसूक्तादि	१६१	२६
प्रत्यधिदेवसूक्तादि	१६५	२३
लोकपालसूक्तादि	१६८	१८
दिकपालसूक्तादि	१६८	१३
वस्वादिसूक्तादि	१७०	१३
उदीच्यकर्म	१७१	५
सामगवक्लिस्थापनम्	१७३	१४
चरुहोमादि	१७८	२६
ख्याद्याहुतिमन्त्रा	१८१	८
अधिदेवताहुतिमन्त्रा	१८२	१८
प्रत्यधिदेवताहुतिमन्त्रा	१८३	२६

प्रकरणनाम	पृष्ठाया	पङ्क्तौ
लोकपालाहुतिमन्त्रा	१८५	६
दिकपालाहुतिमन्त्रा	१८५	२५
वस्वाद्याहुतिमन्त्रा	१८७	७
मामग जप्य रव्यादिसूक्तादि	१८८	२०
अधिदेवसूक्तादि	१८८	१८
प्रत्यधिदेवतासूक्तादि	१८७	१६
लाकपालसूक्तादि	१८८	३
दिकपालसूक्तादि	२	८
वस्वादिसूक्तादि	२०	१८
उत्तीच्यकम्	२१	८
वामदेवशान्ति	२४	८
आथर्वणिकवह्निस्थापनादि	२५	४
रव्याद्याहुतिमन्त्रा	२१२	१
अधित्वाहुतिमन्त्रा	२१४	१
प्रत्यधिदेवताहुतिमन्त्रा	२१५	११
लोकपालाहुतिमन्त्रा	२१६	२१
दिकपालाहुतिमन्त्रा	२१७	१६
वस्वाद्याहुतिमन्त्रा	२१८	४
आथर्वणिकजप्यरव्यादिसूक्तादि	२२	२१
अधिदेवसूक्तादि	२२३	१८
प्रत्यधिदेवतसूक्तादि	२२६	२१
लाकपालसूक्तादि	२२८	१७
दिकपालसूक्तादि	२२८	२५
वस्वादिसूक्तादि	२३१	१
उत्तराङ्गकम्	२३१	२०
ऋग्वेदिसर्वकर्मसाधारणपाठ्यसूक्तादि	२३६	८
श्रौसूक्तम्	२३६	१३
पावमानसूक्तम्	२३७	१६
तन्मध्ये तरत्सममित्यादिसूक्तम्	२५८	१
सोमसूक्तम्	२६५	१६

प्रकरणनाम	पृष्ठाया	पङ्क्तौ
सुमङ्गलसूक्तम्	२६५	१७
शान्त्यध्याय	२६५	२६
इन्द्रसूक्तम्	२६७	६
रत्नोन्नसूक्तम्		८
यजुर्वेदिद्वारपालपाठ्यसूक्तादि		११
रुद्रसूक्तम्	”	१४
पुरुषसूक्तम्		१५
श्लोकाध्याय	”	१६
शान्त्यध्याय	२७	४
मण्डलाध्याय	२७१	२६
सामवेदिद्वारपालपाठ्यसूक्तादि	२७५	८
बृहत्साम	२७५	१४ ^५
ज्येष्ठसाम	,	२६
रथन्तरम्	२७६	५
पुरुषसूक्तम्	”	१८
रुद्रसूक्तम्	”	२०
आज्यदोहानि	”	२२
शान्तिकम्	”	२४
भारुडनामसाम	२७७	८
आथर्वणिकद्वारपालपाठ्यसूक्तादि	२८०	५
अथर्वसूक्तम्	२८०	८
आङ्गिरससूक्तम्	”	१३
नीलरुद्रसूक्तम्	,	२४
अपराजिता	२८१	४
मधुसूक्तम्	”	१
रौधससूक्तम्	”	११
शान्त्यध्याय	”	१८
तुलादान विशेषकृत्यानि	२८३	४
षोडशारचक्रनिर्माणम्	”	५
तुलादण्डनिर्माणप्रकार	२८४	२०

सूचीपत्रम् ।

८

प्रकरणनाम	पृष्ठाया	पङ्क्तौ
तुलाबन्धस्थ २४ देवावाहनमन्त्रादि	२८६	८
तुलास्तम्भादिपूजा	२८१	२२
दिक्पालावाहनम	२८२	१५
गन्धादिद्वारा गोविन्दाद्यधिवासनम	२८३	११
अधिवासनदक्षिणा	,	१८
आत्ययिके मन्त्रोऽधिवासनम	,	२३
तुलादानदिनकृत्यम	२८४	१
तुलाङ्गहोमदक्षिणा	११	५
सूर्यादीना धेन्वादिदानमन्त्रा		६
अभिषेक वेदिकमन्त्रा	२८५	८
तत्र पौराणिकमन्त्रा	२८७	१७
तुलाभिमन्त्रणमन्त्रा	२८८	७
तुलारोहणे पाठ्यरुद्राध्याय	,	२६
तुलादानवाक्यादि	३०३	४
तुलाद्रव्यदाने पात्रादि	३ ४	१
ततप्रतिग्रहे कामस्तुतिपाठ	३०४	२३
तुलादानदक्षिणा	३ ५	३
दक्षिणासख्याद्रव्यादि	३ ५	७
गुर्वाद्यनुमत्या अन्येभ्योऽपि तुलाद्रव्यदानम	३ ५	१८
देवविसर्जनम	११	२१
पूजाद्रव्यप्रतिपत्ति	३०६	६
ब्रह्मापणम्	११	१८
रौप्यस्वर्णाभावेऽन्यद्रव्यतुलादानम	३०७	४
तुलादानपद्धतिम्भाषि	,	६
महादानलक्षणविभागौ	,	८
अन्यदाने तुलादानविधानातिदेश	३ ८	१३
धान्याचलादौ जप्यसूक्तभिन्नाधिवासनादि		
कर्मातिदेश	३०८	२२
तत्र मण्डपद्वयम	३०९	७
नवग्रहयाग	११	१३

प्रकरणनाम	पृष्ठाया	पङ्क्तौ
तत्र कर्त्तव्यकर्मसमुदायोक्ते ख	३०६	२०
तत्र पूज्यदेवविवरणस्थापनमन्त्रा	३१०	१४
स्थापनमन्त्रभेदे प्रमाणोपन्यास	,	२३
शान्तिकलमस्थापनम्	३१२	१२
चरुपाकतद्धोमादि	३१३	३
दशमह्वानुसारिसह्वया ग्रहमन्त्रजप	३१४	१
होम्यदेवताहोममन्त्रभेदे प्रमाणम्	,,	६
समिप्लक्षण तद्विशेषादि	३१५	१६
समिप्लेदे फलभेद	३१६	१
अयुतसंख्यकव्याह्वतिहोम	,	१०
ग्रहजन्मभूम्यादि	,	१५
शय्यादिदानमन्त्रा	३१८	१
अनिष्टकारकेकग्रहयागे विशेष	,	१५
प्रायश्चित्तविधान सत्येशप्रदक्षिणादि	,	२३
पर्षदग्रे प्रार्थनादि	३१९	१५
प्रायश्चित्तपूर्वाह्नकृत्यम्	३२	१२
दशविधस्नानम्	३२१	५
ब्रह्मकूर्चसंस्कारहोमादि	३२३	२३
तत्तप्राशनम्	३२४	२१
प्रायश्चित्तानुकल्पधेन्वादिदानादि	,,	२३
पार्वणश्राद्ध ब्रह्मकूर्चादिहोम	,,	२६
विष्णु यागप्रयोगे न्यासादि	३२६	६
विष्णु ध्यानम्	,	२६
षोडशीपचारदानमन्त्रा	३२७	१९
रुद्रब्रह्मपूजाहोमादि	३२८	२५
विष्णु होमे मन्त्रभेदद्रव्यभेदौ	३३	२
होमावशिष्टचरुभोजनम्	,	१३
दम्पतिनियमादि	,,	१३
ग्रहयागसहितविष्णु यागफलम्	,,	१८
अन्यसमाप्ति	३३१	६

तुलादानादिपद्धतिः ।

चिदानन्द चिन्तयित्वा तुलादानादिपद्धति ।
लभ्यते बहुयत्नेन त्रीतारानाथशम्भुना ॥
हेमाद्रिपारिजातादिनिबन्धे दशितं बहु ।
माराशमात्रमादाय तन्मूलं लिख्यते मया ॥
कभाङ्गसूक्तमन्त्रादेराद्यभागो निदर्शितः ।
मूलग्रन्थेषु मवपु वेदाज्ञाना न तदग्रहः ॥
ततः पूरणसूक्तमन्त्रादिज्ञानायाविदुषा कृतं ।
ऋग्वेदादीन् समालोक्य क्रियते तत्समाह्वतिः ॥
मन्त्रादिक फलायोग्यभाषादिज्ञानमन्तरा ।
आषादिकमथो वक्ष्ये सम्पूर्णफलसिद्धये ॥
ग्रन्थे हविर्गृहीत स्यादित्यादिवेदवाक्यतः ।
ध्यानमावश्यकं पूज्यदेवानां तदिहोच्यते ॥
प्रो मन्त्रो यत्र पठितो यतः सूक्तं यत्र च स्थितम् ।
तदन्ते चिह्नभेदेन ततः स्थानं बोधयिष्यते ॥
व्याख्यानं सूक्तमन्त्रादेन कृतं ग्रन्थगौरवात् ।
चिह्नानुसारतो भाष्यदशने दुष्करं न तत् ॥
प्रमाणं लिखितं नात्र मूलग्रन्थेषु तत् स्थितम् ।
इति कर्तव्यतामात्रं कर्मसापेक्षमुच्यते ॥

तत्रादौ सर्वकर्मभाङ्गतया विहितस्य मण्डपस्य विधानप्रकारं
तावदभिधीयते । विहितेषु तीर्थादिस्थानेषु समीकृताया भूमौ
दीर्घविस्तारयोदशहस्तो द्वादशहस्तो वा कनिष्ठः चतुर्दशहस्तः

[illegible]

धूडासु देया । ततो वेदिकोणस्थस्तम्भानामुपरि शिरसा
 कारतासम्पादिकाश्चतस्रो वलिता देया इत्येव षोडश वलिता
 यत्नतः प्रमाणेन उभयोर्याजिन शिरस्ता च भवेत् तावन्मिता
 कार्य्या । ततो मण्डपस्य प्राच्यादिषु दिक्षु द्वयोर्द्वयो स्तम्भयः
 मध्ये वा षडङ्गिस्त्रयमधामखर उमध्यभागेषु चत्वारि षडङ्गि
 कार्य्याणि । तानि चाल्ये मण्डपे द्विस्तुकरविस्तृतानि मध्यमे
 चतुरङ्गुलाधिकद्विहस्तविस्तृतानि श्रेष्ठे अष्टाङ्गुलाधिकद्विहस्त
 विस्तृतानि चतुर्हस्तदीर्घाभ्यां द्वाभ्यां स्तम्भाभ्यामुपरिस्थया
 पूर्वोक्तविस्तारविशेषयुक्तया एकेकया वलिकया प्रत्येक युक्तानि
 कार्य्याणि । स्तम्भादिकं सर्वमेव सारदारुप्रभव काय्यम् ।
 प्रतिद्वारं द्वौ द्वौ कुम्भौ स्थापयेत् कोणेषु एकेकमिति
 विशेषः । ततो तारिकेलदलपल्लवकटवशादिभिर्द्वारवर्जं सर्वत्र
 मण्डपमाच्छादयेत् । दपणचामरवस्त्रादिभिश्च षोडश स्तम्भान्
 भूषयेत् । द्वारदेशे च कदलीस्तम्भादिशोभा विदध्यात् ।
 ततो मण्डपाद्वाह्ये द्वारसन्मुखे हस्तान्तरितस्थाने तोरणगव्यानि
 बाह्यद्वाराणि कुर्यात् । तानि चाल्ये मण्डपे पञ्चकरोन्नतानि
 मध्यमे षट्करोन्नतानि उत्तमे सप्तकरोन्नतानि स्वस्वप्रमाणार्द्धं
 विस्तृतानि कार्य्याणि । सर्वाणि च तत्तत्प्रमाणयोः स्तम्भयोरु
 परिस्थया स्वस्वार्द्धप्रमाणया एकेकया वलिकया युक्तानि
 कार्य्याणि । तत्रायं विशेषः प्राच्यामश्वत्थज याम्यायामुदुम्बरज
 प्रतीच्या प्लक्षजमुदीच्या न्यग्रोधजं वलिकोपरि फलककाष्ठ
 देयमिति । तोरणानि च तत्तत्काष्ठजातानि सारदारुभवानि
 वेति सम्प्रदायः । शैव्यागे तु चतुर्षु फलकेषु शूलाकृतयः कीला
 देया । ते चाल्ये मण्डपे नवाङ्गुलदीर्घा मध्यमे एकादशाङ्गुल
 दीर्घा उत्तमे त्रयोदशाङ्गुलदीर्घा स्वस्वतुरीयाण्यविस्तारा फलक
 जातीयकाष्ठविशेषजा अल्पादिभेदेन द्वित्रिचतुरङ्गुलप्रमाणेन

फलक मध्य भाग निविष्ट मूलेनाध स्थ कीलकान्तरेणीपलक्षितम्
 काय्या । वैष्णवयार्गे तु अल्पादिभेदन दशद्वादशचतुर्दशाङ्गुल
 दोत्रा स्वस्वतुरीयागविस्तारा निवेशनाथ यथाक्रममधीभागे
 द्वित्रिचतुरङ्गुलप्रमाणकीलकान्तरेण सहिता प्राच्यान्दिषु प्राद
 क्षिण्यन शङ्खचक्रगदापद्माक्षतय कीला स्थाप्या । तत पञ्च
 वणवितानेन विचित्रवस्त्रे मफलकदलीस्तम्भै क्रमुकनारिकेलादि
 फलविविधभोज्यदण्डचामरादिभिश्च मण्डप भूषयत । ततो
 द्विहस्तनिखातस्य दशहस्तमितवशस्योपरिस्थितान पञ्चहस्त
 दीधान् द्विहस्तविस्तारान चतुष्कोणाकारान गैरिकादिभिलि
 खितस्वस्वदिकपालवाहनान प्राच्यादिक्रमेणाष्टौ पीतादिवर्णान
 पटनिर्मितध्वजान दद्यात् । यथा प्राच्या पीतवर्णे ध्वज स्वदिक
 पतिवाहनमैरावतमान्येय्या रक्तवर्णे कृग याभ्याया कृष्णवर्णे
 महिष नैऋत्या नीलवर्णे मिह वारुण्या श्वेतवर्णे मत्स्य वायव्या
 धूम्रवर्णे हरिण सौम्याया श्वेतवर्णे अश्वमैशान्या श्वेतवर्णे वृषभ
 क्रमात् लिखित्वा दद्यात् । तत पूर्वोक्तदिकपालध्वजवर्णानु
 रूपा अष्टौ पताका दया । तासु गैरिकादिभिलिखितवज्रा
 द्यस्त्रयुक्ता सप्तहस्तदीर्घा एकहस्तविस्तारास्त्रिकोणाकारा वस्त्र
 निर्मिता द्विहस्तनिखातस्य दशहस्तवशस्योपरिधृता कार्या ।
 यथा प्राच्या पीताया वज्रमान्येय्या रक्ताया शक्ति धार
 कृष्णाया दण्ड नैऋत्या नीलाया शङ्ख वारुण्या श्वेताया
 वायव्या धूम्रायामङ्गुशं सौम्याया श्वेताया गदामैशान्या श्वेत
 त्रिशूल लिखित्वा प्रान्ते किङ्किणीचामरादिभिर्भूषयेत् । नवमी
 च पताका प्रवेशानयोर्मध्ये आचार्यकुण्डसमीपे श्वेता तथैव
 दया । ततो मण्डपस्येगानकोणे हस्तमात्रदीर्घायामा वितस्ति
 मात्रोच्चा द्वाङ्गुलोच्चवप्रद्वयवती ग्रहवेदि कार्या । तत प्राच्या
 दिषु दिक्षु त्रिदिक्षु चाष्टौ णशान्यामेकमाचार्यकुण्डमिति नव

कुण्डं नि कुर्यात् । तदशक्तौ चतुर्दिक्षु चत्वारि ऐशान्यामेक
मिति पञ्च तत्राप्यशक्तौ एककुण्डमात्रं कुर्यात् । कुण्डनिर्माण
स्थलीत्र दुष्करतया न्यूनाधिकताया दोषश्रवणाच्च कुण्डस्थानं
स्थण्डिलान्येवाधुना कुर्यात् । कुण्डानि स्थण्डिलानि च मध्यम
वेद्या सपादकरान्तरितदेशेषु प्राच्यादिषु कारयेत् । आचार्यीयन्तु
ग्रहवेदिनः सपादकरान्तरदेशे कार्यमिति विवेकः । तानि च
स्वल्पे होम हस्तमात्रदीर्घविस्ताराणि कार्याणि । षडस्त्रादि
भेदस्य दुष्करतया चतुरस्राण्येव सर्वाणि कुर्यात् । स्थण्डिल
करणपक्षे पीतवर्णमृदा सितवालुकाभिर्गङ्गाङ्गुलोच्चता विधेया ।

अथ तुलापुरुषमहादानादिप्रयोगः । तुलापुरुषादिमहादान
चिकीर्षुर्यजमानोऽधिवासदिनात् पूर्वदिने कृतैकभक्तादिनियम
परदिवसे प्रातः कृतनित्यक्रिय प्रागुदकप्लवने गोमयोपलिप्ते शुद्ध
भूभागे शुद्धासने प्राङ्मुखोऽन्तर्जानुकर कुशमुष्ट्यादिमहित उप
विश्य विष्णु स्मृत्वा हिराचम्य प्राणनायक्य देशकालौ सकीर्त्य
सर्वपापीपशमनपूर्वकचतुर्दशमन्वन्तरकालावच्छिन्नसवलोकपाल
स्थानाधिकरणाधिवासीत्तरकालाप्सरोगणाधिष्ठितकलरणत्वनक
किङ्किणीगणमण्डिताकवणविमानकरणवैकुण्ठस्थानगमनानन्तर
कल्पकोटिशतावच्छिन्न तल्लोकभोग्यभोगोत्तर कालाखिल भूपाल
मौलिमङ्गलिक्यमालोप रञ्जित चरणपीठत्वविशेषित राज राजत्व
प्राप्त्युत्तरकालश्चापूर्वक यज्ञसङ्गस्रयाजित्वप्रदीप्त प्रतापानलाशेष
नहीपालविजयकाम श्रीविष्णुप्रीतिकामो वा स्वस्तुलापुरुषमहा
दानेनाह यक्ष्ये इति सकल्प्य चिकीर्षिततुलापुरुषमहादानविघ्नो
पशान्त्यथ गोविन्दोमापतिविनायकानां पूजनमहं करिष्ये इति
च सकल्प्य तान् पृथक् पृथक् यथाविभवं पूजयेत् । ततोऽनुज्ञा
ग्रहणाय त्रीन् ब्राह्मणान् गन्धपुष्पवस्त्रादिभिः सतकृत्य भवदाज्ञया
तुलापुरुषमहादानमहं प्रतिपादयिष्ये इत्युक्ते तै प्रतिपादयेत्यनु

ज्ञतो यजमान सगणाधिपगौर्यादिषोडशमातृकापूजा कुर्यात् ।
 तत्रादौ अद्येत्यादि संकल्पिततुलापुरुषमहादानाद्भूत गणपति-
 सहितषोडशमातृकापूजनमहं करिष्ये इति सकल्प्य अक्षतपुञ्जेषु
 रेखासु वा ता आवाह्य पूजयेत् । यथा ॐ भूभुव स्वभगवति
 गौरि मातरिहागच्छेत्यादिभिरावाह्य स्थापयेत् । गौरी पद्मा
 शची मेधा सावित्री विजया जया देवसेना स्वधा स्वाहा लोक
 मातर धृति तुष्टि पुष्टि आत्मदेवता कुलदेवता गणपतिश्चेति
 पूज्या । ततो वसुधारा दद्यात् । ततो तान्दीश्राद्धं कुर्यात् ।
 तत्प्रयोगश्च विस्तरभयान्न लिखित । ततो पुण्याह्लादि वाचयेत् ।
 यथा गन्धपुष्पवस्त्रादिभिर्ब्राह्मणानभ्यञ्ज्य उदङ्मुखानुपवेश्य ॐ
 श्व कत्तव्ये तुलापुरुषमहादानकर्मणि पुण्याहं भवन्तोऽधिब्रुवन्तु
 इति प्राथिता विप्रा ॐ पुण्याहमिति त्रिवदेयु । एव स्वस्ति
 ऋद्धि वाचयेयु । तत्राय विशेष ब्राह्मणस्य ओङ्कारपूर्वक
 क्षत्रियवैश्ययोनिरोङ्कार शूद्रस्य स्वस्तिमात्रमिति । अथ विशेष
 पुण्याहवाचनं निदिश्यते । ॐ दीर्घा नदा नद्यो गिरयस्त्वोणि
 विष्णुपदानि तेनायु प्रमाणेन पुण्य पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु शिवा
 आप मन्तु अक्षतञ्चारिष्टञ्चास्तु गन्धा पान्तु सुमङ्गलमस्तु
 ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्तु दक्षिणा घान्तु बहुधनमस्तु य
 क्त्वा सर्वयज्ञक्रियाकरणकर्मारम्भा शुभा शोभना प्रवर्तन्ते
 तमहमोङ्कार क्त्वा ऋग्यजु सामाशीर्वचनं बहु ऋषिसम्मत
 भवद्भिरनुज्ञातं पुण्याहं वाचयिष्ये इति प्रार्थिते ब्राह्मणे वाच्यता-
 मित्युक्ते ॐ श्व कत्तव्येऽस्मिन् कर्मणि पुण्याहं भवन्तोऽधिब्रुवन्तु
 इति प्रार्थिते ब्राह्मणे ॐ पुण्याहमिति त्रिवदेयु । यजमान
 ॐ ब्राह्मं पुण्यमह्यं च सृष्ट्युत्पादनकारणम् । वेदहृत्क्षोद्रव
 नित्यं तत्पुण्याहं सदास्तु न इति पुनर्नित्यस्य प्रजापत्यश्वि-
 सरस्वत्य ऋषयोऽनुष्टुप् छन्द देवयजनादयो देवता, पुण्याह-

वाचने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ पुनन्तु मा देवजना पुनन्तु
 मनसा धिय । पुनन्तु विखाभूतानि जातवेद पुनोहि मा
 (य० १६ अ० ३८) इति च पठेत् । ॐ श्व कर्त्तव्येऽस्मिन्
 कर्मणि कल्याण भवन्तोऽधिब्रुवन्तु इति प्रार्थिते ब्राह्मणे ॐ
 कल्याणमिति त्रिरुक्ते ॐ पृथिव्यामुद्धृतायान्तु यत कल्याण पुरा
 कृतम् । ऋषिभि सिद्धगन्धर्वेस्तत कल्याण सदास्तु न इति
 यथेमामित्यस्य लोगाक्षिर्ऋषिरनुष्टुप कन्दो ब्रह्मा देवता कल्याण
 वाचने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ यथेमा वाच कल्याणीमाव
 दानि जनेभ्य । ब्रह्मराजन्याभ्या शूद्राय चार्याय च स्वाय चारणाय
 च । प्रियो देवाना दक्षिणाय देवतुरिह भूयासमय मे काम
 समृद्धतामुपमादो नमत्तु । (य० २६ अ० २) इति च पठेत् ।
 ततो यजमानेन ॐ श्व कर्त्तव्येऽस्मिन् कर्मणि ऋद्धि भवन्तो
 ऽधिब्रुवन्तु इति प्रार्थिते ब्राह्मणे ॐ ऋद्धतामिति त्रिरुक्ते ॐ
 सागरस्य यथा ऋद्धिर्महालक्ष्म्यादिभि कृता । सम्पूणा सम्भवा
 या हि सा सिद्धिभवतु श्रिये इति सत्रस्येत्यस्य देवऋषिहृत्ती
 कन्द सत्र देवता यजमानस्तुतौ विनियोग इति स्मृत्वा ॐ सत्रस्य
 ऋद्धिरस्यगन्ध ज्योतिरमृता अभूम् । दिव पृथिव्या अध्यारुहा
 माविदाम देवानत्स्वज्योति । (य० ८ अ० ५२) इति च
 पठेत् । ॐ श्व कर्त्तव्येऽस्मिन् कर्मणि स्वस्ति भवन्तोऽधिब्रुवन्तु
 इति प्रार्थिते ब्राह्मणे ॐ स्वस्तीति त्रिरुक्ते ॐ स्वस्तिर्यारि
 विनाशाख्या पुण्यकल्याणवृद्धिदा । विनायकप्रिया नित्य ता
 स्वस्ति प्रब्रुवन्तु न इति स्वस्ति न इत्यस्य गोतमऋषिर्विराड्गा
 यत्रीच्छन्दो विश्वे देवा देवता शान्तिजपे विनियोग इति स्मृत्वा
 ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवा स्वस्ति न पूषा विश्ववेदा । स्वस्ति
 नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमि स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ (य० २५
 अ० १६) इति च पठेत् ॥ विस्तरभयादन्यत्र लिखितम् ॥

ततो यजमानो गन्धवस्त्रहेमसूत्रकुण्डलकटककेयूरकण्ठा
भरणादिभिरभ्यर्च्यार्चादीन मतसकल्पिततुलापुरुषमहादान
कम्मणि आचार्यत्वेन ऋत्विक्त्वेन जापकत्वेन द्वारपालत्वेन वा
तत्तत्कर्म्मलिखेन वृणुयात् । वरणद्रव्याणि च दशविधानि अभावे
त्रिविधानि । यथोक्त रुद्रकल्पे । भोजनं भोजनाधारश्छत्रो
पानत्कमण्डलु । आसन वसन मुद्रा कर्णभूषोपवीतकम ॥ एतद्
दशविध दय पद वरणसिद्धये । पदाभावे त्रय देय पात्रवस्त्रा
ङ्गुनीयकम ॥ युञ्जन्तीत्यस्य मधुच्छन्दा ऋषिर्गायत्रीच्छन्दो
रोचना देवता गन्धादिदाने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ युञ्जन्ति
ब्रध्नमरुष चरन्त पणितस्तस्थुष । रोचन्ते रोचना दिवि (य
२३ अ० ५) इति गन्धादिदानम् । व्रतनेत्यस्य प्रजापतिर्ऋषि
रनुष्टुप् छन्द दक्षिणा देवता इति स्मृत्वा ॐ व्रतेन दीक्षामा
प्नोति दीक्षयाप्नोति दक्षिणाम । दक्षिणा श्रद्धामाप्नोति श्रद्धया
सत्यमाप्यते ॥ इति (य० १८ अ० २०) इति च मन्त्र प्रत्येक
पठनीय । तत आचार्य्य प्रति ॐ आचार्य्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रा
दीना वृहस्पति ॥ तथा त्व मम यज्ञे ऽस्मिन्नाचार्य्यो भव सुव्रत ।
त्वत्प्रसादाच्च यज्ञस्य समग्र फलमाप्नुयाम ॥ ससारभयभीतेन
त्वय यज्ञ सुविस्तर । आरब्धस्वत्प्रसादेन निविघ्नो मे भवे
दिति ॥ यथा शक्रस्य वागीश आचार्य्य सवकम्मसु । तथा मया
त्वमाचार्य्यो वृतोऽस्मिन् यज्ञकम्मणि ॥ इति प्रार्थयेत् । ब्रह्मणा
ऋत्विजाञ्च वरणे त्वय विशेष । पूर्वद्वारीयकुण्डे अग्निमीडे
इत्यस्य मधुच्छन्दा ऋषिर्गायत्रीछन्द अग्निदेवता ऋग्वेदिब्राह्मण
पूजने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ अग्निमीडे पुरोहित यज्ञस्य
देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम् । (ऋ० १ अ० १ अ० १)
इत्यनेन ऋग्वेदिनमेकं ब्रह्माणमेकञ्च ऋत्विजमभ्यर्च्य पूर्वकुण्ड
होमायत्वेन वृत्वा प्रार्थयेत् ॐ ऋग्वेद पद्मपत्राक्षो गायत्र

सौमदेवत । अत्रिगोत्रस्तु विप्रेन्द्र त्वमृत्विग्मे मग्ने भवेति विशेषतः प्राथ्य ॐ भगवन् सर्वधम्मज्ञ सर्वधम्मभृता वर । विनतमम यन्नेऽस्मिन् ऋत्विक् त्वं मं मखे भवेति सामान्यतः प्राथयेत । ब्रह्माणं प्राणि तु त्वं ब्रह्मा मे मखे भवेच्छ्रुत्वा ३ यथा चतुमुखो ब्रह्मा सववेदविशारदः । तथा त्वं मम यज्ञेऽस्मिन् ब्रह्मा भव द्विजोत्तमः । इति च प्राथयेत । पूर्वभागे षातिसूक्तं जपाथमपि तद्देववेदिनो द्वौ जापकौ पूर्वद्वारदेशे द्वौ च द्वारपालकौ पूर्ववत् वृणयात् । तत्र प्रार्थनामन्त्रे अत्रिगोत्रस्तु विप्रेन्द्र जापकस्त्वं मखे भवेति द्वारपालो मखे भवेत्यूहः । ततो दक्षिणं कुण्डहोमार्थमेकमृत्विजमेकं च ब्रह्माणं यजुर्वेदिनमक्षे त्वोज इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिच्छन्दोऽभावः प्रजापतिदेवता यजुर्वेदज्ञ विप्रोपासने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ क्षे त्वोजे त्वा वायव्यं देवो व सविता प्रापयतु श्रेष्ठतमाय कर्मण आप्यायध्वमन्ना इन्द्राय भागं प्रजावतीरनमीवा अयच्छा मा वस्तेन दशत माघं शसो ध्रुवा अस्मिन् गोपतो स्यात बह्वी । यजमानस्य पशून् पाहि । (य० १ अ० १) इत्यनेन गन्धादिभिः संपूज्य वृत्वा ॐ कातराक्षो यजुर्वेदस्त्वेष्टुभो विष्णुदेवतः । काश्यपेयस्तु विप्रेन्द्र त्वमृत्विग्मे मखे भवेति विशेषतः प्रार्थ्य पूर्ववत् सामान्यतः प्राथयेत । ब्रह्मवरणे पूर्ववदूहः । एव जापकद्वयोर्द्वारपालयोश्च तद्देविनोर्वरणप्राथने । ततः पश्चिमकुण्डहोमार्थं सामवेदिनमेकं ब्रह्माणमेकञ्च ऋत्विजम् अग्ने इत्यस्य भारद्वाज ऋषिर्गायत्री छन्दोऽग्निर्देवता सामवेदिविप्रपूजने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । निहोता मत्सि वह्निषि (सा० १ अ० १ प्र० १ द०) इत्यनेन संपूज्य वृत्वा ॐ सामवेदस्तु पिङ्गाक्षो जागतः शक्रदेवतः । भारद्वाजस्तु विप्रेन्द्र त्वमृत्विग्मे मखे भवेति विशेषतः प्रार्थ्य पूर्ववत् प्राथयेत । एवं

जापकयोद्धारपालयोश्च वरणप्रार्थने । तत उ० कुण्डहोमार्थं
मथऽवेदिनमेकं ब्रह्माणमेकञ्च ऋत्विजः शनोदे ॥ रत्यस्य दव्यड
डाप्रण ऋषिमादती छन्दः अथवेदिविप्रो देवता अथवेदि
विप्रोपाम्न विनियोग इति स्मृत्वा ॐ शनो देवोरभीष्टय आपो
भवन्तु पौर्त्ये । शयोरभिस्रवन्तु न (अ १ का ६ क० १)
इत्यनेन संपूज्य वृत्वा ॐ बृहन्नेतोऽथवेदोऽनुष्टुभो रुद्रदेवत ।
वैशाम्पायन विप्रेन्द्र त्वमृत्विग् मे मखे भवेति विशेषतः प्रार्थ्य
पूर्ववत् प्राथयेत् । ततो जापकयोद्धारपालयोश्च वरणप्रार्थन ।
इत्येव पञ्चविंशतिविप्राणां वरणमेककुण्डपक्षे तु षष्ठांमृत्विगा
दीनामाचार्यस्य चेति स्ववेदिना समानामव वरणम् । ततो
वरणक्रमेण मधुपर्केण स्वस्वशास्त्रोक्तविधिना तेषामर्चणम् ।

तत्रादौ ऋग्वेदिना मधुपर्कविधिरुच्यते । पञ्चविंशतिकुश
निमित्तं विष्टरं गृहीत्वा ॐ विष्टरो विष्टरो विष्टरं प्रतिगृह्यता
मिति यजमानेन नोदितोऽथ ॐ विष्टरं प्रतिगृह्णामीत्युक्त्वा
अहं वर्षेत्यस्य वामदेवऋषिरनुष्टुप छन्दो लिङ्गोक्ता देवता
विष्टरोपवेशने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ अहं वर्षं सुजातानां
विद्युतामिव सूर्यम् । इमं समभिस्तिष्ठामि यो मां कश्चाभि
दासति इत्यनेन उदगग्रे विष्टरे उपविशेत् । ॐ पाद्य पाद्य
पाद्यं प्रतिगृह्यतामित्युक्त्वा ॐ पाद्यं प्रतिगृह्णामीत्यर्घ्येण
प्रत्युक्तस्तस्याञ्जलावभिषिञ्चेत् । अर्घ्यं स्तु तूष्णीं गृहीत्वा पादौ
प्रक्षालयेत् । एवमर्घ्यं ग्रहणायावेद्य तथाऽर्घ्येण प्रत्युक्तोऽर्घ्यायार्घ्यं
दद्यात् । अर्घ्योऽपि तदादाय स्वशिरसि दद्यात् । ॐ आच
मनीयमाचमनीयमाचमनीयं प्रतिगृह्यतामित्युक्त्वा ॐ आच
मनीयं प्रतिगृह्णामीत्यर्घ्येण प्रत्युक्तो यजमानस्तस्मै तद्दद्यात् ।
अथाध्यस्तदेकदेशं गृहीत्वा ॐ अमृतोपस्तरणमसीति पीत्वाऽन्ये-
नेवोदकेन शुद्धाथमाचामेत् । ततोऽर्घ्याय दधिमधुष्टतगर्भं

कांस्यपात्रं मङ्गता कांस्यपात्रणापिहितं कणाभ्यामादाय ॐ
मधुपर्कं मधुपर्का मधुपर्कं प्रतिगृह्यतामिति निवेदयेत् ।
तत्र गीतमवपका यजमानम् ॐ मित्रस्य त्वा चतुषा प्रतीते
इति दृष्ट्वा त्रैवेद्यस्य प्रजापतिर्ऋषिच्छन्दोऽभावो लिङ्गोक्ता
देवता सप्तम्यंशं विनियोग इति स्मृत्वा ॐ देवस्य त्वा सवितु
प्रसवेऽग्निर्गोर्वाग्भ्या पुणो रुस्ताभ्या प्रतिगृह्णामि (य १ अ २)
इत्यञ्जनिना गृहीत्वा पामकरनिधाय पिधानमपनीय मधुवाता
इति त्वचस्य गीतमऋषिगायत्रीच्छन्दो विश्वे देवा देवता मधु
पर्कालादने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ मधुवाता ऋतायते मधु
क्षरन्ति सिन्धव । माध्वीन सन्त्वोषधी । मधु नक्तमुतोषसो
मधुरा पार्थिव रज । मधुद्यौरस्तु न पिता । मधुमानी
वत्सर्गिर्मधुमा अस्तु सूर्य । माध्वीगावो भवन्तु न । (य० १३
अ० २७ २८ २९) इति त्वचेनाङ्गष्ठानामिकाभ्या मधुपर्कं त्रि
प्रादक्षिण्येनालोच्य तस्मात् किञ्चिदादाय ॐ वसवस्त्वा गायत्रेण
कन्दसा भक्षयन्त्विति मन्त्रेण प्राच्या विसृज्य पुनरादाय ॐ
रुद्रस्त्वा त्रष्टमेन कन्दसा भक्षयन्त्विति दक्षिणस्या विसृज्य पुन
रादाय ॐ आदित्यस्त्वा जागर्तन कन्दसा भक्षयन्त्विति पश्चि
माया विसृज्य पुनरादाय ॐ विश्वे त्वा देवा आनुष्टमेन कन्दसा
भक्षयन्त्वित्यदीच्या विसृज्य पुनरादाय ॐ भूर्तभ्यस्त्वा प्रक्षिपा
मीति त्रिरुद्धमुतक्षिप्य मधुपर्ककदेशमादाय तत्पात्रं भूमौ
निधाय ॐ विराजो रोहोऽसीति प्रथमं प्राश्याचम्य पुनरादाय
ॐ विराजो दोहमर्शयति द्वितीयं प्राश्याचम्य पुनरादाय ॐ
मयि दोह पाद्यायै विराज इति तृतीयं प्राश्याचम्य शेषमुच्छिष्टं
भोजने दद्यात् । ॐ अमृतापिधानमसीत्याचमनीयेनोदकेन
द्विराचामेत् । ततो गौर्गौर्गौ प्रतिगृह्यतामित्युक्ते ॐ गा
प्रतिगृह्णामीत्युक्ता माता रुद्राणामित्यस्य भार्गवयमदग्निर्ऋषि

स्त्रिष्टुप् द्यौ गोदेवता गोरुक्मजने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ
माता रुद्राणां दुहिता वसूना स्वसादित्यानाममृतस्य नाभि ।
प्र णु वात्र चाक्रतुषे जनाय मा गामनागामदिति बधिष्ट
इति मन्त्रेण कला बधनिषेधात् तामुतसृजत इति ऋग्वेदिना
मधुपकविधि ।

अत्र यजुर्वेदिना मधुपकविधि । यजमानोऽश्वायामन दत्त्वा
ॐ साधु भवानास्तामित्युक्त्वा ॐ साध्वहमासे इत्यर्च्येन प्रत्युक्त
ॐ अश्वगिथामो भवन्तमित्युक्त्वा ॐ अश्वयेति तेन प्रत्युक्तोऽश्व
येन । यजमानादन्येन ॐ विष्टरो विष्टरो विष्टर प्रतिगृह्यता
मित्यावेदित यजमानस्तूष्णीमच्चग्रहस्ते विष्टर दद्यात् । अर्च्य
स्तूष्णी विष्टरमादायोदगग्रमासनन निधाय वर्षोऽस्मीत्यस्याथ
वणऋषिरनुष्टुप छन्दो विष्टरो देवता विष्टरोपवेशने विनियोग
इत्याषादिक स्मृत्वा ॐ वर्षोऽस्मि समानानामुद्यतामिव सूर्य ।
इमं तमभितिष्ठामि यो मा कक्षाभिदासतीत्यनेन तदुपरि
पूर्वाभिमुख उपविशेत् । तत पूर्ववदन्येन ॐ पाद्य पाद्य पाद्य
प्रतिगृह्यतामित्यावेदिते यजमानस्तूष्णी जलपूर्ण पाद्यपात्रमर्च्य
हस्ते दद्यात् । अश्वनीयस्तदादाय तेन जलेन विराजोदीहो
ऽस्मीत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्यजुष्वात् छन्दोऽभाव आपो देवता
पादप्रक्षालने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ विराजोदीहोऽसि
विराजोदीहमग्नीय मयि पाद्यायै विराजदोह इत्यनेन प्रक्षाल
येत् । तथैव वामपाद प्रक्षालयेत् । तत पूर्ववत् विष्टरग्रहणा
यावेदिते यजमानस्तूष्णी द्वितीय विष्टरमच्चग्रहस्ते दद्यात् ।
अश्वस्तदादाय वर्षोऽस्मीति प्रागुक्तेन पादयोरधस्तादुदगग्र विष्टर
निधाय तदुपरि पादौ स्थापयेत् । ततोऽन्येन अर्घ्यग्रहणाय
आवेदिते यजमानस्तूष्णीमर्घ्यमच्चग्रहस्ते दद्यात् । अर्च्यस्तु आप
स्येति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिर्यजुष्वाच्छन्दोऽभाव आपोदेवता

अर्घ्यग्रहणे विनियोग इति स्मृत्वा ओं आप स्थ युष्माभि सर्वान
कामानवाप्नुवानीत्यनेन तमादाय मस्तकपर्यन्तमानीय समुद्र
व इत्यस्याथर्वणऋषिरनुष्टुप् छन्द आपो देवता अपामभिमन्त्रणे
विनियोग इति स्मृत्वा ओं समुद्र व प्रहिणोमि स्वा योनिर्माभि
गच्छत । अरिष्टा अस्माकं वीराणामापरासेचिमत् पय इत्यने
नार्घ्यमभिसन्त्रयेत् । ततोऽन्येनाचमनीयग्रहणायवेदिते यज
मानेन तूष्णीं दत्तमाचमनीयमर्घ्यं प्रतिगृह्य वामहस्ते तत् पात्र
निधाय आ मा गन यशसेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिर्बृहती छन्द
आपो देवता आचमने विनियोग इति स्मृत्वा ओं आ मा गन
यशसा ससृज वर्चसा त्व मा कुरु प्रियम । प्रजानामधिपति
पशूनामरिष्टिं तनूनामित्यनेन दक्षिणहस्तेनोदकमादायाचा
मत । ततोऽन्येन मधुपर्कग्रहणायवेदिते कांस्यपात्रस्थं कांस्य
पौत्रान्तरेणापिहितं मधुपकमादाय यजमाने तूष्णीं स्थिते
अर्च्यो यजमानहस्तस्थमेव तत् पात्रमुद्धाव्य मित्रस्येत्यस्य बृह
स्पतिर्ऋषिश्छन्दोऽभाव सविता देवता मधुपर्कवेक्षण्ये विनि
योग इति स्मृत्वा ओं मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे इत्यनेन वीक्ष्य
देवस्य त्वेति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्री छन्द सविता
देवता मधुपर्कग्रहणे विनियोग इति स्मृत्वा ओं देवस्य त्वा
सवितु पुंसवेऽश्विनोर्बाहुभ्या पूष्णो हस्ताभ्या प्रतिगृह्णामीत्यनेन
प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ निधाय दक्षहस्तानामिकाङ्गुष्ठाभ्या
नम स्यावेत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दोऽभाव सविता देवता
मधुपर्कलोङ्गे विनियोग इति स्मृत्वा ओं नम स्यावास्यावान्य
शनेयाविष्टं तत्ते निष्कृन्तामीत्यनेन प्रादक्षिण्येन मधुपर्क
सङ्गदालोच्य तदेकदेशं भूमौ क्षिपेत् । ततो मधुपर्कैकदेशं
दक्षिणहस्तेन गृहीत्वा पात्रं भूमौ निधाय यन्मधुन इत्यस्य
क्षुत्सऋषिर्जगती छन्दो मधुपर्को देवता मधुपकप्राशने विनि

योग इति स्मृत्वा श्रीं यन्मधुनो मधव्य परमं रूपमन्नाद्यं तेनाहं
मधुनो मधव्येन परमेष्णाद्याद्येन परमो मधव्योऽन्नादोऽशानी
त्यनन प्राश्य द्वितीयं तृतीयं च तेनैव प्राश्य शेषभुग्भ्य शेषं
दद्यात् । तत आचम्य स्नानार्त्ताचमनविधिना द्वान्द्व्याणि
स्पर्शेत । ततोऽन्येन गोघृहणायावेदिते यजमानेन गवि
दत्ताया कलो गवालम्बननिषेधेनार्च्यस्तामनेनोत्सृजेत् । माते
त्यम्याषादिकं प्राग्वत् । श्रीं मातेत्यादि (१२ पृ०, २ पं०)
मन्त्रान्ते यजमाननामगोत्रे संकीर्त्य मम अमुष्य यजमानस्य
पाप्मा हत इत्यभिलष्य श्रीं उत्सृजत तृणान्यत्तु इति पठेत
इति यजुवदिमधुपर्कविधि ।

अथ सामगाना मधुपर्कविधि । यजमानो मण्डपोत्तरदेशे
ब्रह्मा गामनेन मन्त्रेणोपतिष्ठेत् । अर्हणेत्यस्य वसिष्ठ ऋषिर्नि
ब्रह्मनुष्टुप् छन्दो धेनुदेवता धेनोरुपस्थाने विनियोग इति स्मृत्वा
श्रीं अहणा पुत्राससा धनुरभवद्यमे । सा न पयस्वती इष्टा
उत्तगागममित्युक्तार्हणीय प्रत्युत्थानादिना सम्मानितस्तिष्ठन्ने
वासनमुद्दीक्ष्य जपेत् इदमहमित्यस्य वसिष्ठ ऋषि छन्दोऽभाव
त्रिगुड देवता आसनोपवेशने विनियोग इति स्मृत्वा श्रीं इदं
महमिमा पद्यां विराजमन्नाद्यायाधितिष्ठामीति । ततो यज
मानः पञ्चविंशतिकुशमयीं विष्टरौ गृहीत्वा तदग्रहणायाहं
णीयायावद्य तस्मै दद्यात् । अर्च्यस्तु प्रतिगृह्णामीत्युक्ता
तयोरेकं विष्टरं गृहीत्वा या ओषधीरित्यस्य वसिष्ठऋषिरनुष्टुप्
छन्दो ओषधयो देवता विष्टरनिवेशने विनियोग इति स्मृत्वा श्रीं
या ओषधी सोमराज्ञीर्वह्नी शतविचक्षणा । ता मन्त्रमस्मि
न्नासने अच्छिद्रा शर्म यच्छतेति (य० १२ अ० ८२) मन्त्रे
योदगग्रमासने निधाय तदुपर्युपविश्य द्वितीयं विष्टरं पादयो
रुधो निदध्यात तत्रायं मन्त्र या ओषधीरित्यस्य वसिष्ठ ऋषि

रगुष्टुप् छन्द ओषधयो देवता पद्यविष्टरनिवेशने विनियोग इति
 स्मृत्वा ओं या ओषधी सोमराज्ञीर्विष्ठिता पृथिवीमनु ।
 ता मङ्गमस्मिन् पादयोरच्छिद्रा शर्म यच्छतेति पाठ्य । ततो
 यजमाने उदकमानीय पाद्यग्रहणाय निवेदितवति अर्घ्यं ओं
 प्रतिगृह्णामीत्युक्ता तत्रात्मच्छायामपश्यन्नेव यतो देवीरित्यस्य
 वसिष्ठ ऋषिच्छन्दोऽभाव आपो देवता पाद्योदकावेक्षणौ विनि
 योग इति स्मृत्वा ओं यतो दवी प्रतिपश्यामापस्ततोमाराहि
 रागच्छेत्यनेन तद्दीक्षेत । अथार्घ्यं स्वयमेष पूर्वं वामं पादं
 सव्यं पादमित्यस्य वसिष्ठ ऋषि भूरिगैका गायत्री छन्द सव्य
 पादो देवता सव्यपादप्रक्षालने विनियोग इति स्मृत्वा ओं सव्य
 पादमवनेन जेऽस्मिन् राष्ट्रे त्रियं दधे इत्यनेन प्रक्षाल्य दक्षिण
 पादं दक्षिणं पादमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिच्छन्दोऽभाव दक्षिणपादो
 देवता दक्षिणपादप्रक्षालने विनियोग इति स्मृत्वा ओं दक्षिणं
 पादमवनेन जेऽस्मिन् राष्ट्रे त्रियमावेशयानीत्यनेन प्रक्षाल्य
 उभौ पादौ पूर्वमन्यमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिच्छन्दोऽभाव उभय
 पादौ देवते उभयपादप्रक्षालने विनियोग इति स्मृत्वा ओं
 पूर्वमन्यमपरमन्यसुभौ पादाववनेन जे राष्ट्रस्य ऋष्या उभय
 स्वावरुद्धौ इत्यनेन प्रक्षालयेत् । तत कर्त्ता दधिदूर्वाक्षत
 कुसुमचन्दनाद्युपेतं शङ्खादिपात्रस्थमर्घ्यमादाय ओं अर्घ्यं मर्घ्यं
 मर्घ्यं प्रतिगृह्णतामिति नोदिताय ओं अर्घ्यं प्रतिगृह्णामीति
 प्रत्युक्तवते तस्मै अर्घ्यं दद्यात् । अर्घ्यंस्तु तदेकदेशं हस्ते
 नादाय शिरसि अन्नस्येत्यस्य वसिष्ठ ऋषिभूरिगैका गायत्री
 छन्द राष्ट्रिदेवता अर्घ्यग्रहणे विनियोग इति स्मृत्वा ओं अन्नस्य
 राष्ट्रिरसि राष्ट्रिस्ते भूयासम् इति पठित्वा क्षिपेत् । तत
 कर्त्ताचमनीयग्रहणाय तथैव नोदितोऽर्घ्यं ओं आचमनीय
 प्रतिगृह्णामीत्युक्ता तत् प्रतिगृह्ण यज्ञोऽसीत्यस्य वसिष्ठ ऋषि

भूरिगैका गायत्री हृन्द आचमनीयं देवता आचनीयग्रहणे
 विनियोग इति स्मृत्वा ओं यशोऽसि यशो मयि धेहीत्यनेनाचा
 मेत् । तत पूर्ववत् कर्त्ता मधुपर्कग्रहणाय नोदितोऽर्घ्यं ओं
 मधुपर्कं प्रतिगृह्णामीत्युक्त्वा प्रतिगृह्य तत् पात्रमादायोद्वाच्य
 तदेकदेशं यशसो यशोऽसीत्यस्य वसिष्ठ ऋषिश्छन्दोऽभाव मधु
 पर्को देवता मधुपर्कग्रहणे विनियोग इति स्मृत्वा ओं यशसो
 यशोऽसीत्यनेन गृह्णीयात् । तत यशस इत्यस्य वशिष्ठ ऋषि
 श्छन्दोऽभाव मधुपर्को देवता मधुपर्कप्राशने विनियोग इति
 स्मृत्वा ओं यशसो भक्ष्योऽसि त्रियं मयि धेहीति मन्त्रेण प्रथम
 कनिष्ठाङ्गुष्ठाभ्यां ततोऽनामिकाङ्गुष्ठाभ्यामादाय मन्त्राहत्या
 वि प्राश्य चतुर्थ तूष्णीं पिबेत् । शेषमुच्छिष्टभोजने दद्यात् ।
 ततो गौर्गौर्गौरिति नापितेन निवेदित्वा आमादाय सुष्ठु गामि
 त्यस्य वसिष्ठ ऋषिर्हृत्ती छन्दो गौर्देवता गोरुत्सर्जने विनि
 योग इति स्मृत्वा ओं मुष्ठु गां वरुणपाशाद्विषं ते मेऽभिधेहि तं
 जह्यमुष्य चोभयोरुतसृज गामस्तु तृणानि पिबतूदकमित्यने
 नोत्सृजेत् । ततो पूर्ववत् माता रुद्राणाम् (१२ पृ०, २ पं०)
 इत्यादिनाभिमन्त्रयेदिति सामगाना मधुपर्कविधि ।

अथाथववेदिना मधुपर्कविधि । यजमानो बह्वन् दर्भा
 नादाय विष्टरान कुर्विति पूज्य प्रति वदेत् । पूज्यस्तानादाय
 ओं ऋतेन त्वा कर्मणा संनह्यामि इत्येकशाखं प्रथमं पादार्घ्यम्
 अर्घं सत्येन त्वा कर्मणा संनह्यामीति द्विशाखं द्वितीयमास
 नार्घ्यम् ओं तपसा त्वा कर्मणा संनह्यामीति त्रिशाखं तृतीय
 मधुपर्कार्थमिति विष्टरत्रयं निर्माय यजमानहस्ते ओं अति-
 स्तृष्ट्या द्वेष्ट्या योऽस्मान द्वेष्टि य च वय द्विष्टोऽस्य च दातुरित्य
 नेन दद्यात् । तत कर्त्ता पादार्घ्यमुदकं गृहीत्वा पूज्य प्रति
 ओं पादां भो इति निवेदयेत् । पूज्यस्तु तद्गृहा मन्त्रचतुष्टयेन

तदभिमन्त्रयेत् । ओं हिरण्यवर्णा शुचय पावका यासु जात
सविता यास्वग्नि । या अग्निं गर्भे दधिरे सुवर्णास्ता न आप
शं स्योना भवन्तु ओं यामा देवा दिवि कृण्वन्ति भक्षं या अन्त
रिक्षे बहुधा भवन्ति । या अग्निं गर्भे दधिरे सुवर्णा शिवेन मा
चक्षुषा पश्यतायशिवया तन्वो य सृशत त्वच मे । ओ घृतश्व
श्रुत क्षुचयो या पावकास्ता न आप शं स्योना भवन्तु । शिवेन
मा चक्षुषा पश्यतायशिवया तन्वो य सृशत त्वच मे । ओ
घृतश्वश्रुत क्षुचयो या पावकास्ता न आप शं स्योना भवन्तु ।
शिवेन मा चक्षुषा पश्यतायतु । तत पूज्य ओं मयि ब्रह्म च
तपश्च धारयाणीति मन्त्रेण पाद्योदकेन देशेन दक्षिण पाद
प्रक्षाल्य ओं मयि क्षुद्र विश्व धारयाणीति मन्त्रेण सव्य पाद
प्रक्षाल्य ओं इमा पादावधनिक्तो ब्राह्मण व्यशसावताम । आप
पद्मावनीजनीद्विषन्त निदहन्तु मे इति पाद्यमनुमन्त्रासन
दाताग्मीक्षेत । ततो यजमान ओं सविष्टरमासन भोरिति
पूज्यायासनमाह्वरति । पूज्यस्तदादाय ओं विसृग्वरि पृथिवी
मावदामिक्षा भूमि ब्रह्मणा वाह्वधानाम । जज्ञे पुष्टि विभ्रती
मन्नभाग घृत त्वा निनिपेस भूम इति मन्त्रेण द्विशाखविष्टरा
ग्ने उपविश्य एकशाखविष्टर पादौ ओं हेष्टा योऽस्मान द्विष्टि
य च वयं द्विष्टोऽस्य च दातुर्गिति मन्त्रेण स्थापयेत । तत
कर्त्ता अर्घ्य पात्रस्थोदकं गन्धाद्यनुविद्धं गृहीत्वा ओं अघ्य भो
इत्यघ्य मध्यायावेदयेत् । अघ्यस्तु तद्गृहीत्वा ओं अन्नाना
मुखमसि मुखमह श्रेष्ठ समानाना भूयासम । अपोऽ
मृतास्यमृतमाक्षणुत दासा अस्माकं बहवो भवन्तु अश्वावहो
ममाप्यस्तु जष्टो भूर्भुव स्वजनदोम इति मन्त्रेणाभिमन्त्रात्मा-
भिमुख तूष्णीं नीत्वा ओं तेजोऽस्यमृतमसीत्यनेन ललाटमाल
भेत । कक्षाचमनीयमुदकं गृहीत्वा ओं आचमनीय भो इति

निवेदयेत् । अथस्तदादाय ओं जीवा स्थ जीव्यास मर्व
 मायुर्जीव्यासम । उपजीवस्थोपजीव्यास जीवनास्थ जीव्यास
 सवमायुर्जीव्यासम । इन्द्रजीव सूर्यजीवदेवाजीवा जीव्यास
 मङ्ग सवमापुर्जीव्यासम इत्यनेनाचामेत् । तत कत्ता प्राग्वत
 मधुपकपध स्थत्रि शाख विष्टरमुर्ध्वस्थेकशाख विष्टरमादाय ओं
 मधुपर्को भो इति निवेदयेत् । अर्घ्यो यजमानहस्तस्थमेव
 मधुपकपात्रमभिमन्त्रेणुमन्त्रयेत् । ओं मधुवाता ऋतायते
 मधु क्षरन्ति सिन्धव । माध्वीर्गावो भवन्तु न । ओं मधु
 नक्तमुनोषमो मधुमत् पार्थिव रज । माध्वीन सन्त्वोषधी ।
 आ मधुमान्नो वनस्पतिमधुमानस्तु सूर्य । मधु धौरस्तु न
 पितति । पुनरभिरव प्रत्यभिमन्त्रयेत् । तत उद्घाटितपिधान
 मधुपकम ओ सूर्यस्य त्वा प्रतीक्षे इति प्रतीक्ष्य ओं अयुतोऽहम
 युतो मथ्नाम्ययुत मे चक्षुरयुत मे श्रोत्रमयुतो मे प्राणोऽयुतो
 मऽपानोऽयुतोऽह सव इति । ओं देवस्य त्वा सवितु प्रसवेऽ
 श्विनोर्बाहुभ्या पूष्णो हस्ताभ्या प्रसूत प्रणिषा गृह्णामीति
 गृहीत्वा स्थण्डिले निधाय ओं पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयास्या
 दित्या उपस्थ इत्यनेन भूमौ निधायाङ्गुलिद्वयेन प्रदक्षिणाम्ना
 लोडानामिकयाङ्गुष्ठेन च सगृह्य एभिमन्त्रे प्रार्थ्नीयात् । आ
 भूस्तत् सवितुर्वरण्य भू स्वाहेति प्रथम ओं भुव भगोदेवस्य
 धीमहि भुव स्वाहेति द्वितीय ओं स्व धियो यो न प्रचोदयात्
 स्व स्वाहेति तृतीय ओं जन स्वाहेति चतुर्थ ओं दधत् स्वाहेति
 पञ्चम ओं करन स्वाहेति षष्ठ ओं चुहन् स्वाहेति सप्तम ओं
 अह स्वाहेत्यष्टम ओं तत् स्वाहेति नवमम् ओं श स्वाहेति
 दशममेकादशञ्च प्राश्य तूष्णीं द्वादशं प्रार्थ्नीयात् । शेष
 मुच्छिष्टभुजे दत्त्वाचामेत् । तत ओं गौर्भो इति गां निवेद
 येत् । अथस्तामादाय ओं भूतमसि भवदस्यन्न प्राणो बहु

बधज्येष्ठाय त्वा नामतु ओ भूर्भुव स्वजनदीम इत्युतसृज्य आ
मातादित्याना दुहिता वसूना स्वसा रुद्राणाममृतस्य नाभि ।
प्र ण वोच चिकितुषे जनाय मागामनागामदिति बधिष्ट
तृणानि गौरत्तु इत्याह । सूर्यवशाद्भगवती हि भूया अथ
वय भगवन्त स्याम इति अङ्घ्रि तृणमर्धोधिष्वदानी पिब शुद्ध
मृदकमाव०न्तीति मन्त्रेण प्रतिष्ठमाना गामनुमन्त्रयजमानस्य
मम च पाप्मा हत इति वददिति अथर्ववेदिना मधु
पकविधि ।

ततो भूम्यादिसंस्कार । ओ आवाहयामि त्वां देवी धरित्री
लोकधारिणीम् । जम्बप्रक्षकुशक्रोच्चशाकशल्लालीपुष्करे । पृच्छेहि
पृथिवि देवि यज्ञेऽस्मिन् सर्वार्थं कुरु । भूतधात्री रत्नगर्भा
विपुला सागरास्वरा । अस्मिन् यज्ञ महादेवि विघ्न विघ्नसया
स्त्रिके । भूरसीत्यस्य प्रजापतिर्ऋषि पङ्क्तिश्छन्द पृथिवी देवता
भूमिपूजन विनियोग इति स्मृत्वा ओं भूरमि भूमिरस्यदिति
रसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धत्री । पृथिवी यच्छ
पृथिवी दृह पृथिवी मा' हिंसी (य १३ अ० १८) इत्यनेन
भूमि पाद्यादिभि संपूज्य ओ अचला सागरा ग्रामा प्रासाद
ववना गृहा । धारित च त्वया सर्वं जगत स्थावरजङ्गमम् ।
इदमग्न्यमिद पाद्य धूपोऽय प्रतिगृह्यतामिति प्रार्थयेत् । ओं
भूमेभूमिमवागन्माता मातरमप्यगात । भूयाम पुत्रै पशु
भियो नो द्वेष्टि स नश्यतु इति मन्त्रेण भूमि स्पृष्ट्वाचार्यो गौर
सवपान मण्डपान्त गवतो विकिरेत । ओ यदत्र संस्थित भूत
स्थानमाश्रित्य मवदा । स्थान त्यक्त्वा तु तत् सर्वं यत्रस्थ तत्र
गच्छतु । ओ अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचा सवतो दिशम् ।
सवधामविगर्धेन ब्रह्मकर्म समारभे इति मन्त्राभ्या वेदमन्त्रेश्च
रक्षा कुर्यात् । यथा कृणुष्वपोज इत्येषा वामदेव ऋषिस्त्रि

एष कन्दोऽग्निर्देवता रक्षोहनने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ
 कृणुष्वापाज प्रसिति न पृथ्वी याहि राजेवामवा इभन । तृष्वो
 मनु प्रसिति दृणानोऽस्तासि विव्य रक्षमस्तपिष्ठे । तव
 भ्रमास आशुषा पतन्त्यनुस्मर धृपता शोशुचाम । तपूष्यग्ने
 जुह्वा पतङ्गानमदितो विस्तृज विष्वगुल्का । प्रतिस्पशो विस्तृज
 तृणिनमो भवापायुवशो अश्या अदब्ध । यो नो दूर अधशसो
 यो अन्त्यने मा क्षिष्टे व्यथिरादधधीत । उदग्ने । तष्ट प्रत्यात
 नुश्व न्यमित्वा ओषतात्तमहत । यो नो प्रराति समिधान
 चक्रे नोचा त वक्ष्यतम न गुष्कम । ऊदो भव प्रतिविध्यध्य
 सदाविष्णुष्व दैव्यान्यग्ने । गव स्थिरा तनु हि धातुजना
 जामिमजामि प्रमृणीहि शत्रन् अग्नेष्टा तेजसा मादयामि (य
 १३ अ० ८ १३) रक्षोहणमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिच्छन्दोऽभाव
 यन्निर्देवता रक्षोहनने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ रक्षोहण बल
 गहन वैष्णवीमिदमह त बलगमुत्किरामि य मे निष्टो यम
 मात्वी निचखान । इदमह त बलगमुत्किरामि य मे समानो
 यमसमानो निचखान । इदमह तै बलगमुत्किरामि यं मे
 सबन्धुयमसबन्धुर्निचखान । इदमह त बलगमुत्किरामि य मे
 सजातो य समज तो निचखान उत्कृत्या किरामि (य० ५ अ०
 २३) इति रक्षोहणो व इत्यस्य वसिष्ठ ऋषिच्छन्दोऽभावो विष्णु
 देवता रक्षोहनने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ रक्षोहणो वो बल
 गहन प्रोक्षामि वैष्णवान् । रक्षोहणो वो बलगहनोऽवनयामि
 वैष्णवान् । रक्षोहणो वो बलगहनोऽवस्तणामि वैष्णवान् । रक्षो
 हणो वा बलगहना उपदवामि वैष्णवी । रक्षोहणो वा बल
 गहनो पर्यूहामि वैष्णवी । वैष्णवमसि वैष्णवा स्थ (य० ५
 अ० २५) इति रक्षोहेत्यस्य मधुच्छन्दाऋषिर्गायत्री छन्द सोमो
 देवता रक्षोहनने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ रक्षोहा विष्वचर्घ

निरभि योनियमो हते । द्रोणे मधस्थमामदत (य० २६ अ० २) इति च तस्मन्वा ।

ततो मण्डपशोधनार्थं पञ्चगव्यानि शोधयेत् गायत्र्या विश्व
मित्त्रऋषिर्गायत्री छन्द सविता देवता गोमूत्रशोधने विनियोग
इति स्मृत्वा गायत्री पठित्वा गोमूत्रम् मा नस्तोके इत्यस्य
कौत्सप्रजापतो ऋषी जगती छन्दो रुद्री देवता गोमयशोधने
विनियोग इति स्मृत्वा ॐ मा नस्तोके तनये मा न आयुषि
मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रौरिष । मा नो वीरान् रुद्र
भामिनी बवीर्हविषन्त सदमित्त्वा हवामहे । (य० १६ अ०
१६) इत्यनेन गोमयम् पय पृथिव्यामित्यस्य प्रजापतिऋषिर्वि
राट् त्रिपदा छन्द पयोदेवता पय शोधने विनियोग इति स्मृत्वा
ॐ पय पृथिव्या पय ओषधीषु पयो दिव्यन्तरीक्षे पयोधा ।
पयस्वती प्रदिश सन्तु मह्यम् (य० १८ अ० ३६) इत्यनेन पय
दधिक्रावण इत्यस्य वामदेवात्मजदधिक्रावाऋषिरनुष्टुप छन्दो
अश्वो देवता दधिशोधने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ दधिक्राव
णोऽकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिन । सुरभि नो मुखा करत्
प्र ण आयूषि तारिषत् (य० २३ अ० ३२) इत्यनेन दधि तेजो
ऽस्रोत्यस्य प्रजापत्यश्विसरस्वत्य ऋषयश्छन्दोऽभाव पयो देवता
घृतशोधने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ तेजोऽसि शुक्रमस्यमृत
मसि । धाम नामासि प्रियं देवानामनाष्टुष्टं देवयजनमसि ।
(य० १ अ० ३१) इत्यनेन घृतम् देवस्य त्वेत्थस्य प्रजापतिऋषि
श्छन्दोऽभाव सरस्वती देवता कुशजलशोधने विनियोग इति
स्मृत्वा ॐ देवस्य त्वा सवितु प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो
हस्ताभ्याम् । सरस्वत्यै वाचोयन्तुर्यन्त्रेणान्मे साम्नाभ्येनाभि
षिञ्चामि । (य० १८, अ० ३७) इत्यनेन कुशोदकचैकस्मिन्
पात्रे निधाय गायत्र्यालोष्य सर्वाण्येकीकुर्यात् । आपोहिष्ठा

इति त्वचम्य सिन्धुद्वीपऋषिर्गायत्री छन्द आपो देवता मार्जनं
विनियोग इति स्मृत्वा ॐ आपो हि हा मयो भुवस्ता न ऊर्जो
दधातन । महे रणाय चक्षसे । यो व शिवतमो रसस्तस्य
भाजयतेह न । उग्रतीरिव मातर । तस्मा अरं गमाम वो
यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च न (य० ११, अ०
५०, ५१ ५२) इति त्वचेन कुशेन पञ्चगव्यमादाय मण्डपान्त
प्रोनेत । तत स्थोनेत्यस्य मेधातिथिऋषिर्गायत्री छन्द
पृथिवी देवता पृथिवीप्रार्थने विनियोग इति स्मृत्वा ॐ स्थोना
पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छान शम्भ सप्रथा
(य० ३५ अ० २१) इति मही द्यौरित्यस्य मेधातिथिऋषि
र्गायत्री छन्दो द्यावापृथिव्यो दवते पृथिवीप्रार्थने विनियोग
इति स्मृत्वा ॐ मही द्यौ पृथिवी च न इम यज्ञं मिमिक्षताम ।
पिपृता नो भरीमभि (य० ८, अ० ३२) इत्येताभ्यां भूमि स
प्रार्थ्य स्वस्ति न इन्द्र इत्येतान्मृचं (७ पृ०, २४ प०) कृता
ञ्जलिस्त्रि पठेत् ।

ततो वास्तुपूजां कुर्यात् तत्र सामर्थ्ये वास्तुयोगोक्तदिशा
असामर्थ्ये वास्तुमात्रस्य पूजां विधाय ॐ अग्निभ्योऽप्यथ सर्वेभ्यो
ये चान्ये तान् समान्विता । तेभ्यो बलिं प्रयच्छामि पुण्यमो
दनमुत्तमम् । श्री नैऋत्यधिपतिश्चैव नैऋत्यां ये च राक्षसा
बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि सर्वे गृह्णन्तु मन्त्रितम् । श्री नमो
वायुरक्षोभ्यो ये चान्ये तान् समान्विता । बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि
पुण्यमोदनमुत्तमम् । श्री रुद्रेभ्यश्चैव सर्वेभ्यो ये चान्ये तान्
समान्विता । बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि गृह्णन्तु सततोत्सुका ।
इति चतुर्भिर्मन्त्रैश्चतुर्षु कोणेषु माघभक्तबलिं दद्यात् ।

ततो यजमान आचार्यसमन्वितो मण्डपपूजां कुर्यात् ।
तद्यथा व द्या ईशानकोणस्तर्धे श्री एषोहि विप्रेन्द्र पितामहेष्य

हस्ताधिकुठं त्रिदशैकवन्ध । श्वेतोत्पलाभास कुशाम्बुहस्त
 मृद्वक्ष्ण पूजां भगवन्नमस्ते । हसपृष्ठसमारूढ देवतागणपूजित ।
 ईशकोणस्थित स्तम्भमलङ्कृत जगत्पते । ओं आवाहयाम्यहं
 देवं देवेश च प्रजापतिम् । अनेकव्रतकर्तारं सर्वेषाञ्च पिता
 महम । विश्वरूपं निराधारं निरालम्ब निरामयम् । आगच्छ
 देवदेवेश यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि कुरु । ओं भूभुव स्वब्रह्मन्नि
 हागच्छेत्यावाह्य ब्रह्मजज्ञानमित्यस्य प्रगाथऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो
 ब्रह्मा देवता ब्रह्मस्थापने विनियोग इति स्मृत्वा ओं ब्रह्मजज्ञानं
 प्रथमं पुरस्ताद्विहीमते सुरुचो वेन आव । सवुध्वा उपमा
 अस्य विष्ठा सतश्च योनिमसतश्च विव । (य० १३, अ० ३)
 इत्यनेन संपूज्य ओं वेदाधाराय वेद्याय ज्ञानगम्याय सूरये ।
 कमण्डल्वक्ष्ममालासुकस्रुवहस्ताय ते नम इति नत्वा कृष्णा
 जिनीम्बरधर पद्मासन चतुर्मुख । जटाधर जगद्धात प्रसीद
 कमलोद्भव इति प्राप्य ओं सावित्र्यै नम ओं वास्तुदेवतायै
 नम ओं ब्राह्म्यै नम ओं गङ्गायै नम इति संपूज्य ऊर्ध्व ऊ
 षण्ण इत्यस्य कण्ठऋषिर्हृहती छन्दोऽग्निदेवता स्तम्भालम्बने
 विनियोग इति स्मृत्वा ओं ऊर्ध्व ऊ षुण्ण ऊतये तिष्ठा देवा न
 सविता । ऊर्ध्व वाजस्य सनिता यदङ्घ्रिभिर्वाघङ्घ्रिर्विद्वयामहे
 । (य० ११, अ० ४२) इत्यनेन स्तम्भमालम्ब्य स्तम्भशिरसि नाग
 मात्रे नम इति संपूज्य आय गौरित्यस्य सर्पराज्ञी ऋषिर्गायत्री
 छन्दः नागमाता देवता शास्त्राद्यनुमन्त्रणे विनियोग इति
 स्मृत्वा ओं आय गौ पृथ्विरक्रमीदसदन्मातरं पुर । पितरश्च
 प्रयन्तस्व । (य० ३, अ० ६) इत्यनेन शास्त्राद्यनुमन्त्रयेत् ।

ततो वेद्यां वज्रिकोणस्थस्तम्भे ओं आवाहयेत् तं गरुडोपरि
 स्थितं रमार्घ्यदेहं सुरराजवन्दितम् । कंसान्तकं चक्रगदाब्रह्मस्तं
 भजामि देवं वसुदेवसूनुम् । ओं पद्मनाभ हृषीकेश कंसचानूर

मईन । आगच्छ भगवन विष्णो स्तम्भेऽस्मिन् सन्निधि कुरु ।
 ॐ भूर्भुव स्वर्विष्णो इहागच्छेत्यादिनावाह्य इदं विष्णुरित्यस्य
 मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री कन्दो विष्णुर्देवता विष्णुपासने विनि
 योग इति स्मृत्वा ॐ इदं विष्णुविचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ।
 समूढमस्य पाशुरे (य० ५, अ० १५) इत्यनेन संपूज्य ॐ नमस्ते
 पुण्डरीकाक्ष नमस्ते पुरुषोत्तम । नमस्ते सवल्लोकात्मन विष्णवे
 ते नमो नम इति नत्वा ॐ देवदेव जगन्नाथ विष्णो यज्ञपते
 विभो । पाहि दुःखाम्बुधेरस्मान् भक्तानुग्रहकारक । इति
 प्रार्थयेत् तत ॐ लक्ष्म्यै नम । एवं आदित्यायै वैष्णव्यै इति
 संपूज्य स्तम्भालम्भनादि पूर्ववत् कुर्यात् ।

ततो वेद्या नैऋतस्तम्भे ओं एष्टोहि गौरीश पिनाकपाने
 शशाङ्कमौले वृषभाधिरूढ । देवाधिदेवेश महेश नित्यं गृहाण
 पूजा भगवन्ममस्ते । ओं गङ्गाधर महादेव पार्वतीप्राणवल्लभ ।
 आगच्छ भगवन्नीश स्तम्भेऽस्मिन् सन्निधि कुरु । ओं भूर्भुव
 स्व शङ्कर इहागच्छेत्यादिनावाह्य नम शम्भवायेत्यस्य परमहि
 देवप्रजापतय ऋषयश्चन्द्रोऽभावो रुद्रो देवता रुद्रपूजने विनि
 योग इति स्मृत्वा ओं नम शम्भवाय च मधोभवाय च नम
 शङ्कराय च मयस्कराय च नम, शिवाय च शिवतराय च (य०
 १६, अ० ४१) इत्यनेन पूजयेत् ओं वृषवाहाय देवाय पार्वतीपतये
 नम । वरदायार्चिकायाय नमश्चन्द्रार्चमौलिने इति नत्वा ओं
 पञ्चवक्त्र वृषारूढ त्रिलोचन सदाशिव । चन्द्रमौले महादेव
 मम स्वस्तिकरो भव । इति प्रार्थयेत् । तत ओं गौर्यै नम
 एवं माहेश्वर्यै शोभनायै इति संपूज्य पूर्ववत् स्तम्भालम्भनादि
 कुर्यात् ।

वेद्या वायव्यस्तम्भे ओं एष्टोहि वृत्रघ्न गजाधिरूढ सहस्रनेत्र
 त्रिदशैकराज । शचीपते शक्त सुरेश नित्यं गृहाण पूजां भग

वन्नमस्ते श्रीं शचीपते महाबाहो सर्वाभरणभूषित । आगच्छ
भगवन्निन्द्र स्तम्भेऽस्मिन्० । श्रीं भूर्भुव स्वरित्यादिनावाह्य
त्रातारमित्यस्याप्रतिरथ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः शक्रो देवता शक्रपूजने
वि० । श्रीं त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवेहवे सुहव शूर
मिन्द्रम् । ऋयामि शक्र पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्र
(य० २०, अ० ५०) इत्यनेन संपूज्य श्रीं शचीपते नमस्तुभ्य
नमस्ते मेघवाहन । वज्रहस्त नमस्तेऽस्तु पुरन्दर नमोऽस्तु ते
इति नत्वा श्रीं देवराज गजारूढ पुरन्दर शतक्रतो । वज्रहस्त
महाबाहो वाञ्छिताथफलप्रद इति प्राथयेत् । श्रीं इन्द्राण्यै
नमः एवम् आनन्दायै विभूत्यै इत्यभ्यर्च्य स्तम्भादिसंस्कार
कार्यम् ।

ततो बाह्यश्रेणीष्वीशानकोणस्तम्भे श्रीं आवाहयेत् तं द्विभुज
दिनेशं सप्तश्रवाह द्युमणि ग्रहेशम् । सिन्दूरवर्णप्रतिमाव
भास भजामि सूर्य कुलहृदिहेतो । श्रीं पद्महस्त महाबाहो
सप्तश्वेताश्रवाहन । आगच्छ भगवन् भानो स्तम्भे० । श्रीं
भूर्भुव स्वरित्यादिनावाह्य आ कृष्णेनेत्यस्य हिरण्यस्तूप ऋषि
स्त्रिष्टुप् छन्दः सूर्यो देवता सूर्यपूजने वि० । आ कृष्णेन रजसा
वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्तयश्च । हिरण्ययेन सविता रथेना
देवो याति भुवनानि पश्यन् (य० ३३, अ० ४३) इत्यनेनाभ्यर्च्य
श्रीं नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ।
त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारिणे विरिञ्चिनारायणशङ्करात्मने इति
नत्वा श्रीं पद्महस्त रथारूढ पद्मासनं सुमङ्गलम् । क्षमां कुरु
दयालो त्वं ग्रहराज नमोऽस्तु ते इत्यभ्यर्च्य श्रीं सूर्ये नमः एव
भूत्यै सावित्यै मङ्गलायै इति संपूज्य पूर्ववत् स्तम्भादिसंस्कार
कार्यम् ।

तत ईशानपूर्वयोर्मध्यस्तम्भे श्रीं आवाहयेत् तं गणराजदेवं

रक्तोत्पलाभासमशेषवन्द्यम् । विघ्नान्तक विघ्नहरं गणेशं
 नमामि रोद्र सहि च सिद्धया । ओं लम्बोदर महाकाय गज
 वक्त्र चतुर्भुज । आगच्छ गणनाथ त्वं स्तम्भे० । ओं भूर्भुव
 स्वरित्यादिनावाह्य गणानामित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दोऽभावी
 गणपतिदेवता तत्तपूजने वि० । ओं गणाना त्वा गणपति
 हवामहे प्रियाणा त्वा प्रियपति हवामहे निधीना त्वा
 निधिपति हवामहे वसो मम आहमर्जानि गर्भधमा
 त्वमर्जसि गर्भधम् (य० २३, अ० १८) इत्यनेनाभ्यर्च्य ओं
 नमस्त ब्रह्मरूपाय विश्वरूपाय ते नम । नमस्ते रुद्र
 रूपाय करिरूपाय त नम इति नत्वा ओं लम्बोदर महा
 काय मतत मोदकप्रिय । गौरीसुत गणेश त्व विघ्नाद्रक्ष प्रसीद
 मे इति प्राथ ओ सरस्वत्यै नम ओं विघ्नहरायै नम इति
 संपूज्य स्तम्भादिमस्कार पूर्ववत् कार्य्य ।

पूर्वाग्नययोरन्तरान्तम्भे ओं एह्येहि दण्डायुध धर्मराज
 कालाञ्जनाभास विशालनेत्र । विशालवक्षस्थल रोद्ररूप
 गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते । ओं चित्रगुप्तदिसयुक्त दण्डमुद्गर
 धारक । आगच्छ भगवन उर्म स्तम्भे० । ओं भूर्भुव स्वरित्या
 दिनावाह्य यमायेत्यस्य दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिश्छन्दोऽभाव यमो
 देवता यमपूजने वि० । ओं यमाय त्वाङ्गिरस्वते पिबमत
 स्वाहा स्वाहा धम्मपित्रे (य० ३८, अ० ८) इत्यनेनाभ्यर्च्य ओं
 ईषतपीन नमस्तेऽस्तु दण्डहस्त नमोऽस्तु ते । महिषस्थ नम
 स्तेऽस्तु धम्मराज यमोऽस्तु ते इति नत्वा ओं धर्मराज महाकाय
 दक्षिणाधिपते यम । रक्तोक्षण महाबाहो मम प्रीडां निवारय
 इति प्राथ ओ पूर्वसन्ध्यायै नम अक्षत्यै क्रूरायै युन्वैयै नम
 इत्यभ्यर्च्य स्तम्भादिमस्कार पूर्ववत् कार्य्य ।

बाह्याग्नेयकोणे ओं एह्येहि नागेन्द्रधरामरेश सर्वाभरैः

म्हितपादपद्म । नानाफणामण्डलराजमान गृहाण ० । ओं
आशीविषसमोपेत नागकन्याविराजित । आगच्छ नागराजेन्द्र
स्तम्भे ० । ओं भूर्भुव स्व रित्यादिनावाह्य आय गौरित्यादिक
(२३ पृ० २२पं०) सुचार्याचयेत । तत ओं नम खेटक
हस्ताय त्रिनेत्राय नमो नम । नमो भीषणदेवाय खड्गहस्ताय
ते नम इति तत्वा ओं खड्गखेटधरा सवे फणामण्डलमण्डिता ।
एकभोगा साक्षसूत्रा वरदा सन्तु मे सदा । इति प्राथयेत ।
तत ओं मध्यसन्ध्यायै नम धरायै पद्मायै महापद्मायै नम इति
पूजयेत् । अन्यत् पूर्ववत् ।

आग्नेयदक्षिणयोरन्तरालस्तम्भे ओं आवाहयामि देवेशं
षण्मुख कृत्तिकासुतम् । रुद्रतेज समुत्पन्न देवसेनासमन्वितम् ।
मयूरवाहनं शक्तिपाणिं वै ब्रह्मचारिणम् । आगच्छ भगवन्
स्कन्द स्तम्भे ० । ओं भूर्भुव स्व रित्यादिनावाह्य यदक्रन्द इत्यस्य
भार्गवजमदग्निदीर्घतमा ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द स्कन्दी देवता स्कन्द
पूजने वि० । ओं यदक्रन्द प्रथम जायमान उद्यन् समुद्रादुत
वा पुरीषात् । श्येनस्य पक्षा हरिणस्य बाह्व उपस्तुत्य महि
जातं ते अर्वन् (य० २६, अ० १२) इत्यनेनाभ्यर्च्य ओं नम
स्कन्दाय शैवाय घण्टाकुक्कुटधारिणे । पताकाशक्तिहस्ताय षण्मु
खाय च ते नम इति नत्वा ओं मयूरवाहन स्कन्द गौरीसुत
षडानन । कार्तिकेय महाभाग दया कुरु दयानिधे इति
प्रार्थ्य ओं पश्चिमसन्ध्यायै नम ओं कोमार्थ्यै नम इति संपूज्य
प्राग्वत् स्तम्भालम्भनं कार्यम् ।

दक्षिणनैऋतान्तरालस्तम्भे ओं आवाहयामि देवेशं भूतानां
देहधारिणम् । सर्वाधारं महावेगं मृगवाहनमीश्वरम् । ओं
खड्गहस्ता महावेग त्रैलोक्यान्तरचारण । आगच्छ भगवन्
वायो स्तम्भे ० । ओं भूर्भुव स्व रित्यादिनावाह्य वायो ये

ते इत्यस्य गृहसमद ऋषिर्गायत्री छन्दो वायुर्देवता वायुपूजने वि० । ओं वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तोऽभिरागहि । नियुत्त्वान् सोमपीतये (य० २७, अ० ३१) इत्यनेनाभ्यर्च्य ओं नमो हरिणपृष्ठस्थ समीरण नमोऽस्तु ते । धूम्रवर्ण नमस्तेऽस्तु शीघ्रगामिन नमोऽस्तु ते इति नत्वा ओं धावहरिणपृष्ठस्थ ध्वज हस्त समीरण । दण्डहस्त मृगारूढ वरं देहि वरप्रद इति प्रार्थ्य ओं वायव्ये नम गायत्र्यै नम मध्यसन्ध्यायै नम इति सपूज्य स्तभालभानादि पूर्ववत् कुर्यात् ।

नेऋतस्तम्भे ओं आवाहयामि देवेश शशाङ्कं रजनीपतिम् । क्षीरोदधिसमुद्भूतं हरमोलिविभूषणम् । सुधाकर द्विजाधीशं त्रैलोक्यप्रीतिकारकम् । ओषध्याप्यायनकर सोम कन्दर्पवर्धन । आगच्छ भगवन् सोम स्तम्भे ० । ओं आप्यायस्वेत्यस्य गौतम ऋषिर्गायत्री छन्दः सोमो देवता सोमपूजने वि० । ओं आप्यः यस्व समेतु ते विश्वत सोम वृष्णाय । भवा वाजस्य संगथे (य० १२, अ० ११२) इत्यनेनाभ्यर्च्य ओं अत्रिपुत्र नमस्तेऽस्तु नमस्ते शशलाञ्छन । श्वेताम्बर नमस्तेऽस्तु ताराधिप नमोऽस्तु ते इति नत्वा ओं अत्रिपुत्र निशानाथ द्विजराज सुधाकर । सोम त्वं सोम्यभावेन ग्रहपीडां निराकुरु इति प्रार्थ्य ओं सावित्र्यै नमः अमृतकलायै नमः विजयायै पश्चिम सन्ध्यायै नमः इति सपूज्य स्तभालभनादिकं पूर्ववत् कुर्यात् ।

ततो नैऋतपश्चिमयोरन्तरालस्तम्भे ओं आवाहयामि देवेशं सलिलस्याधिपं प्रभुम् । शङ्खपाशधरं सौम्यं वरुणं यादसां पतिम् । ओं गन्तीरथसमारूढं मणिरत्नसमन्वितम् । आगच्छ देव वरुण स्तम्भे ० । ओं भूर्भुवः स्वरित्वावाह्य इमं मे वरुणे त्वस्य शुन शेष ऋषिर्गायत्री छन्दो वरुणो देवता वरुणोपासने वि० । ओं इमं मे वरुण शुधी हवमद्या च मृडय । त्वामव-

स्युराचके (य० २१ अ० १) इत्यनेनाभ्यर्च्य ओं वरुणाय नम
स्तेऽस्तु नम स्फटिकदीप्तये । नमस्ते श्वेतहाराय जलेशाय
नमो नम इति नत्वा शङ्खस्फटिकवर्णाभि श्वेतहाराम्बरावृत ।
पाशहस्त महाबाहो दया कुरु दयानिधे इति प्रार्थ्य ओं
वारुण्यै नम एव पाशधारिण्यै वृहत्यै इत्यभ्यर्च्य प्राग्वत् स्तम्भ
संस्कारं कुर्यात् ।

तत पश्चिमवायव्यान्तरालस्तम्भे ओं आवाहयामि देवेशान
वसूनष्टो महाइन्दान । सोम्यभूतिधरान देवान दिव्यायुध
करान्वितान । शुद्ध स्फटिक सकाशास्त्राना वस्तु विराजितान ।
अश्वारूढान दिव्यरत्नान मवालङ्कारभूषितान । आवाहयामि
स्तम्भेऽस्मिन् वसूनष्टो सुखावहान । ओं भूर्भुव स्वर्वमव इहा
गच्छतेत्यादिनावाह्य वसवस्त्वेत्यस्य ब्रह्मा ऋषिरनुष्टुप् छन्दो
वैसवो देवता वसुपूजने वि० । ओं वसवस्त्वा कृण्वन्तु गाय
त्रेण छन्दसाङ्गिस्वरद्ध्रुवासि पृथिव्यसि । धारया मयि प्रजा
रायस्योष गौपत्य सुवीर्य सजातान यजमानाय (य० ११, अ
५८) इत्यनेनाभ्यर्च्य ॐ नमस्करोमि देवेशान नानावस्तुविरा
जितान । शुद्धस्फटिकसङ्काशान दिव्यायुधकरान वसून इति
नत्वा ॐ दिव्यरत्ना दिव्यदेहा पुष्पमालाविभूषिता । वम
वोऽष्टो महाभागा वरदा सन्तु मे सदा इति प्रार्थ्य ॐ विनताये
नम एव अणिमायै भूत्यै गरिमायै इत्यभ्यर्च्य स्तम्भालम्भन
प्राग्वत् कुर्यात् ।

वायव्यस्तम्भे आं आवाहयामि देवेशं धनद यक्षपूजितम् ।
महाधन दिव्यदहं नरयानगति विभुम् । दिव्यमात्म्याम्बरधर
गदाहस्त महाभुज । आगच्छ यक्षराज त्वं स्तम्भे ० । ओं
भूर्भुव स्वर्गित्यादिनावाह्य सोमो धेनुमित्यस्यादित्ययाज्ञवल्क्यौ
ऋषी त्रिष्टुप् छन्द सोमो देवता सोमपूजने वि० । ओं सोमो

धेनु सोममर्वन्तमाशु सोमो वीरं कर्मण्य ददाति । सादन्य
विदथ्य सभेय पितृश्रवणं यो ददाशदस्मै (य० ३४, अ० २१)
इत्यनेनाभ्यर्च्य ओं यक्षराज नमस्तेऽस्तु नमस्ते नरयानग ।
पीताम्बर नमस्तेऽस्तु गदापाणे नमोऽस्तु ते इति नत्वा दिव्यदेह
धनाध्यक्ष पीताम्बर गदाधर । उत्तरेण महाबाहो वाञ्छिताय
फलप्रद इति प्रार्थ्य ओं आदित्यै नम एव लघिमायै सिनीवाख्यै
इत्यभ्यर्च्य प्राग्बत् स्तम्भालम्भन कुर्यात् ।

उत्तरवायव्यान्तरालस्तम्भे ओं आवाहयामि देवेश गुरु
त्रिदशपूजितम् । हेमगोरोचनावर्णं पीनस्कन्धं सुवक्षसम् ।
शङ्खचक्रकलसञ्चेव पाणिभ्यामिह बिभ्रतम् । वृहस्पते समागच्छ
स्तम्भे ० । ओं भूर्भुव स्व रित्यादिनावाह्यं वृहस्पते इत्यस्य
गृत्समद ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो गुरुर्देवता गुरुपूजने वि ० । ओं
वृहस्पते अति यदर्थो अर्हादियुमद्भि भाति क्रतुमज्जनेषु ।
यद्दीदयच्छ्रवसः क्रतुप्रजात तदस्मासु द्रविणं देहि चित्रम् । (य०
२६, अ० ३) इत्यनेनाभ्यर्च्य ओं ब्रह्मपुत्र नमस्तेऽस्तु पीतध्वज
नमोऽस्तु ते । त्रिदशार्चित देवेश सिन्धूद्भव नमोऽस्तु ते इति
नत्वा ओं पूजितोऽसि यथाशक्त्या दण्डहस्त वृहस्पते । क्रूर
ग्रहाभिभूतस्य शान्तिं देवगुरो कुरु इति प्रार्थ्य ओं पूणमास्थै
नम एव सावित्र्यै इत्यर्चयित्वा पूर्ववत् स्तम्भालम्भन कुर्यात् ।

तत उत्तरेशानयोरन्तरालस्तम्भे ओं आवाहयामि देवेश
विश्वकर्माणमीश्वरम् । मूर्त्तामूर्त्तकर देव सर्वकर्त्तारमीश्वरम् ।
त्रैलोक्यसूत्रकर्त्तारं द्विभुजं सर्वदर्शिनम् । आगच्छ विश्वकर्मा
स्व स्तम्भे ० । ओं भूर्भुव स्व रित्यादिनावाह्यं विश्वकर्मान्नि
त्यस्य भुवनपुत्रविश्वकर्मा ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो विश्वकर्मा देवता
तदुपासने वि ० । ओं विश्वकर्मान् हविषा वाहधानं स्वयं
यजस्व पृथिवीमुत द्याम् । सुहृन्वन्धे अभित सपत्ना इहा

स्माक मधवा सूरिरस्तु (य० १७, अ० २२) इत्यनेनाभ्यर्च्य ओं नमामि विश्वकर्माण द्विभुज विश्वदर्शिनम् । त्रैलोक्यसूत्र कर्तार महाबलपराक्रमम् । इति नत्वा ओं प्रसीद विश्वकर्मा-स्व शिल्पिशास्त्रविशारद । सदृण्डपाणे द्विभुज तेजोमृत्ति धर प्रभो इति प्रार्थ्य ओं सिनीवाल्क्यै नमः एवं वास्तुदेवतायै मावित्त्रे इति सपूज्य स्तम्भालम्भनादि प्राग्वत् कुर्यादिति स्तम्भसंस्कारः ।

अथ तोरणपूजा । तत्र पूर्वस्यां मण्डपाद्विहिर्हस्तमात्रा न्तरिते देशे वटतोरणमाश्रित्य वा त्रिशूलचिह्नित वा अग्निमीडे इत्यस्य मधुच्छन्दा ऋषिर्गायत्री छन्दोऽग्निदेवता पूर्वतोरण स्थापने वि० । ओ अग्निमीडे पुरोहित यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतार रत्नधातमम् (ऋ० १, अ० १) इत्यनेन निधाय ओ सुष्टु ढीथ नम इति ओ सुशोभनाय नम इति वा नाममन्त्रेण सपूज्य घन्दनपुष्पमालावस्त्रादिभूषित कृत्वा तत्र राहुवृहस्पती आवाह्य जयेत् । ततस्तोरणस्तम्भयोर्मध्ये कलसमेकं स्थापयेद्यथा ।

भूमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः प्रस्तारपङ्क्तिश्छन्दो भूमिर्देवता दामस्यशे वि० । ओ भूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री । पृथिवीं यच्छ पृथिवी दृष्ट पृथिवीं मा हिंसी । (य० १३, अ० १८) इत्यनेन भूमिः स्पृष्टा ओषधय इत्यस्य बभ्रुर्ऋषिरनुष्टुप छन्दः ओषधयो देवता घटे यवदाने वि० । ओ ओषधयः समवदन्त सोमेन सह राज्ञा । यस्मै क्षणोति ब्राह्मणस्तं राजानं पारयामसि (य० १२, अ० ८६) इत्यनेन भूमौ यवान्निधाय आजिघ्रमित्यस्य कुसुमविन्धुः ऋषिर्महापङ्क्तिश्छन्दः कलसस्यशे वि० । ओ आजिघ्र कलसं मध्या त्वा विशन्तिन्दव । पुनरुर्जा निवर्त्तस्व सा न सङ्क्षमं धुक्ष्वीरुधारा पयस्वती पुनर्मा विशताद्रयि (य०

८ अ० ४२) इत्यनेन तेषु यवेषु कलसं स्थापयेत् । वरुणस्योत्तम्भनमसीत्यस्य सूर्य ऋषिऋन्दोऽभावो वरुणो देवता कलसे जलदाने वि० । ओं वरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणस्य स्तम्भसजनीस्य वरुणस्य ऋतमदन्यसि वरुणस्य ऋतमदनमसि वरुणस्य ऋतमदनमामीत् (य० ४, अ० ३६) इत्यनेन जन गृहीत्वा मही द्यौरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री ऋन्दो द्यावापृथिव्यो देवते कलसपूरणे वि० । ओं मही द्यौ पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो भर्गोमभि (य० ८ अ० ३२) इति तीर्थोदकेन कलसमापूय या ओषधीरित्यथयत्रपुत्रभिषगृधिरनुष्टुप् छन्द ओषधो देवता कलसे तदाने वि० । ओं या ओषधी सोमराज्ञीर्विष्टिषा पृथिवी मनु । वृहस्पतिप्रसूता अस्यै संदत्त वीर्यम् (य० १२, अ० ८३) इति सर्वोषधीर्दत्त्वा हिरण्यगर्भ इत्यस्य हिरण्यगर्भं ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो हिरण्यगर्भो देवता कलसे हिरण्यादिदाने वि० । ओं हिरण्यगर्भं समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातं पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवी द्यामुनेमा कस्मै देवाय हविषा विधेम (य० १३ अ० ४) इत्यनेन पञ्चरत्नं हिरण्यं वा दत्त्वा अश्वत्ये व इत्यस्य यत्रपुत्रभिषगृधिरनुष्टुप् छन्द ओषधो देवता घटे पञ्चपल्लवदानं वि० । ओं अश्वत्ये वो निषदनं पणे वो वसतिष्कृता गोभाज इतः किलासथ यत् सनवथ पूरुषम् (य० १२, अ० ७८) इति पञ्चपल्लवान् दत्त्वा स्योना पृथिवीत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्द पृथिवी देवता कलसे सप्तमृत्तिकादाने वि० । ओं स्योना पृथिवी नो भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छानं शम्भ स प्रथा (य० ३५, अ० २१) इति सप्त पञ्च वा मृत्तिका दद्यात् । ततः पूर्णां दवीत्यस्य और्णमा ऋषिरनुष्टुप् छन्द इन्द्रो देवता कलसे पूणपात्रदाने वि० । ओं पूर्णां दर्वि परापत सुपूर्णा

पुनरापत । वस्त्रेव विक्रीणावहा इषमूर्जं शतक्रतो (य० ३, अ० ४८) इति मन्त्रेण घटे तण्डुलपूर्णं ताम्रादिमयं पूणपात्रं निधाय श्रीं ते इत्यस्य नारायण ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः श्रीदेवता घटे पुष्पमालादिदाने वि० । श्रीं श्रीं ते लक्ष्मीं पद्मं ग्राव होरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विने व्यासम् । इष्णविषाणा मुं मदघाणं सवलोकं मदघाणं (य० ३१, अ० २२) इत्यनेन माला पुष्पं वा दद्यात् । या फलिनीरित्यस्याथर्वपुत्राभिष गृधिरनुष्टुप् छन्दः ओषधी देवता कलसे फलदाने वि० । श्रीं या फलिनीर्या अपफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणी । बृहस्पति प्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वं हस (य० १२, अ० ८८) इत्यनेन पूण पात्रे नारिकेलादिफलं दत्त्वा सुजात इत्यस्य सिन्धुद्वीप ऋषिरनुष्टुप् छन्दोऽग्निदेवता कलसे वस्त्रदाने वि० । श्रीं सुजातो ज्योतिषा सह शम्भु वरूथमासदत् स्व । वासो अग्ने विश्वं रूपं सव्ययस्व विभावसो (य० ११, अ० ४०) इत्यनेन वासो युग्मेन वाससा वा कलसमावेष्ट्य मनो जूतिरित्यस्याङ्गिरसो बृहस्पतिर्ऋषिश्छन्दोऽभाव विश्वेदेवा देवता प्राणप्रतिष्ठाया वि० । श्रीं मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोतु । अरिष्टं यज्ञं समिमं दधातु विश्वे देवास इह मादयन्तामो प्रतिष्ठ (य० २, अ० १३) इत्यनेन कलसं सुप्रतिष्ठो भवेति कलसं प्रतिष्ठाप्य गन्धादिभिः संपूज्य प्रार्थयेत् । श्रीं देवदानव संवादे मथ्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भं विधृतो विष्णुना स्वयम् । त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवा सर्वे त्वयि स्थिता । शिव स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापति । आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा सपैतृका । त्वयि तिष्ठान्तं कलसं यतः कामफलप्रदं । त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव । सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा इति ।

आं कलसस्य मुखे ब्रह्मा ग्रीवायाञ्च महेश्वर । मूलै तु
 संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणा स्थिता । शेषास्तु देवता
 सर्वा वेष्टयन्ति चतुर्दिशम् । पृथिव्या यानि तीर्थानि कलसे
 निवसन्ति हि । ग्रहशान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिश्च मतिरेव च ।
 ऋ वे दश्च यजुर्वेद सामवेदस्तथैव च । अथर्ववेदसंहिता सर्व
 कलमसंस्थिता इति पठेत् । अत्र कुम्भे ध्रुव इहागच्छेत्यादिना
 वाह्य आं ध्रुवाय नम इति पूजयेत् । ततो दक्षिणे औदम्बरं
 प्लव वा तोरणम् ओं इषे त्वोर्ज्जे त्वा वायवस्थ देवो व सविता
 प्रार्थयतु अष्टतमाय कर्मण आप्यायध्वमघ्ना इन्द्राय भागं
 प्रजापतिरनमीवा अयक्ष्मा मा वस्तेन इशत माघशसो ध्रुवा
 अग्निन गोपतौ स्यात बह्वी । यजमानस्य पशून् पाहि (य०
 १, अ० १) इति मन्त्रेण निधाय ओ सुभद्राय तोरणाय नम इति
 संपूज्य चन्द्रादिभिर्भूषयित्वा सूर्यमङ्गारकञ्च तत्रावाह्यं पर्ज
 येत् । ततस्तोरणस्तम्भयोर्मध्ये पूर्ववत् कलसं स्थापयित्वा तत्र
 धरे इहागच्छेत्यादिना धरामावाह्यं ओ धरायै नम इति पूज
 येत् । ततः पश्चिमे प्लाक्षमौदम्बरं वा तोरणम् ओ अग्ने
 आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । निहोता सत्सि वर्हिषि
 इत्यनेन निधाय ओं सुकम्पणे तोरणाय नम इति संपूज्य
 चन्दनादिभिर्भूषितं कृत्वा शुक्रं बुधञ्च तत्रावाह्यार्चयेत् । अथ
 तोरणस्तम्भयोर्मध्ये पूर्ववत् कलसं संस्थाप्य वाक्पतिं पूर्ववदा
 वाहयेत् । अथोत्तरे नैदग्रोधमाश्वत्य वा तोरणं ओं शम्भो
 देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये शयोरभिस्रुवन्तु न इति
 मन्त्रेण निधाय ओं सुहोत्राय तोरणाय नम इति गन्धादिभि
 संपूज्य सोमं केतुं शनिञ्च तत्रावाह्यार्चयेत् । ततस्तोरण
 स्तम्भयोर्मध्ये पूर्ववत् कलसं संस्थाप्य विघ्नेशमावाह्यं गन्धा
 दिभिर्यथाविभव समभिपूजयेत् । इति तोरणपूजा ।*

अथ ध्वजपताकादिसंस्कार । पूर्वद्वारे द्वारशाखाद्वयमूले
दध्यक्षतादियुक्त कलसद्वयं पूर्ववन्मन्त्रावृत्त्या सस्थाप्य तत्र
कलसद्वये ऐरावतमावाह्य पूजयेत् । ओं द्वारत्रियै नम इति
द्वाराद्रुद्रं देहन्त्यै नम इत्यथ वामे स्तम्भे ओं गणेशाय नम
दक्षिणं अ स्क्रन्दाय नम वामस्थकुम्भे गङ्गायै नम दक्षिणस्थ
कुम्भे यमुनायै नम इति पूजयेत् । तत ऋग्वेदिनावृत्तिजौ
पूर्वद्वारं शान्तिसंज्ञजपाद्यत्वेन प्रत्येकमस्मिन् काले वा वृणुयात् ।
आ ऋग्वेद पद्मपत्राक्षो गायत्र सोमदैवत । अत्रिगोत्रस्तु
विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मग्ने भवेति प्रत्येकं सप्रार्थ्य अग्निमीले
इत्यस्य मधस्क्रन्दा ऋषिगायत्री छन्दोऽग्निदेवता ऋग्वेदिवि
प्रपजने वि० । ओं अग्निमीले पुरोहित यज्ञस्य देवमृत्विजम् ।
होतारं रत्नधातमम् इति मन्त्रेण गन्धादिभिरभ्यर्चयेत् । तत
ऐहो हि सवामरसिद्धसर्वैरभिष्टुतो वज्रधरामरेश । संवीज्य
मानोऽपसरमा गणन रक्षाध्वरं नो भगवन्नमस्ते । भो इन्द्र
इहागच्छेत्थादिना साङ्गं सपरिवारं सायुध सशक्तिकमिन्द्र
द्वारकलसयोरावाह्य त्रातारमित्यस्य गर्गं ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो
देवता ततपूजने वि० । ओं त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवेहवे
सुहवं शूरमिन्द्रम् । ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो
मधवा धात्विन्द्र (य० २०, अ० ५०) इत्यनेन संपूज्य आशु
शिशान इत्यस्याप्रतिरथऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो देवता शाक्र
पताकाद्युच्छयने वि० । ओं आशु शिशानो वृषभो न भीमो
घनाघन क्षोभणस्वर्षणीनाम् । संक्रन्दनोऽनिमिष एकवीर
शतं सेना अजयत् साकमिन्द्र (य० १७, अ० ३३) इति मन्त्रेण
पीता पताका पीतध्वजं च पूर्वोक्तप्रकारमुच्छयेत् । ऐरावत
स्थितं पीतवर्णं सहस्राक्षं किरीटकुण्डलधरं दक्षिणवामकरस्थ-
वज्रोपलमिन्द्रं ध्यात्वा ओं इन्द्र सुरपति ओं ह्यो वज्रहन्तो

महाबल । शतयज्ञाधिपो देवस्तस्मै नित्य नमो नम इति नत्वा इन्द्राय साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय बलिं समर्पयामीति कलसयोरग्रतो बलिं दद्यात् ।

अथाचम्याग्नेये गत्वा पूर्ववत् कलसं स्थापयित्वा तत्र पुण्डरीकममृतं च संपूज्य ओं एहोहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवर्ध्यैरभितोऽभिजुष्ट । तेजोवता लोकगणेन सार्द्धं समाध्वरं पाहि कवे नमस्ते । भो अग्ने इहागच्छत्यादिना साङ्गं सपरिवारं सायुध सशक्तिकमग्निमावाह्य त्वं नो अग्ने इत्यस्या दित्ययाज्ञवल्कागृध्रौ जगती छन्दोऽग्निर्देवता अग्निपूजने वि० । ओ त्वं नो अग्ने तव देव पायुभिर्मघो नो रक्ष तन्वस्य वन्द्य । त्राता लोकस्य तनये गवामस्य निमिष रक्षमाणस्तव व्रते (य० ३४, अ० १३) इत्यनेन संपूज्य अग्निं दूतमित्यस्य विश्वामित्र ऋषिगायत्री छन्दोऽग्निर्देवता आग्नेयपताकाद्युच्छ्रयणे वि० । ओ अग्निं दूतं पुरोदधे हव्यवाहमुपब्रुवे । देवा आसादयादिह (य २२ अ १७) इत्यनेन रक्ता पताका रक्तध्वजं च समुच्छ्रयेत् । ततश्चागस्थं रक्तं दक्षिणवामकरधृतं शक्तिकमण्डलं यज्ञोपवीतिनमग्निं ध्यात्वा ओ आग्नेयं पुरुषो रक्तं सर्वदेवमयोऽव्यय । धूमकेतुरजाध्यक्षस्तस्मै नित्य नमो नम इति नत्वा ओ अग्नये साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय एतं माषभक्तबलिं समर्पयामीति कुम्भस्थायै बलिं दद्यात् ।

अथाचम्य दक्षिणद्वारे द्वारशाखाद्वयमूले कलसद्वयं पूर्ववत् स्थापयित्वा तयोर्वामनं दिग्गजमावाह्यार्चयेत् । तत ओ हाराश्रियै नम इति द्वारादूर्ध्वम् ओ देहस्यै नम इत्यध्वं वामस्तम्भे ओ पुष्पदन्ताय नम दक्षिणस्तम्भे ओ कपर्दिने नम द्वारास्थवामकलसे ओ गोदायै नम दक्षिणकलसे ओ कृष्णायै

नम इति पूजयेत् । ततो यजुर्वेदिनाहृत्तिजौ दक्षिणद्वारे शान्तिसूक्तजपाथत्वेनास्मिन्नेव वा काले वृणुयात् । यथा ओं कातराक्षो यजुर्वेदस्त्रैष्टभो विष्णुदेवत । काश्यपेयसु विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्व मे मखे भवेति प्रत्येकमभ्यथ्य इषे त्वोय्य इत्यादिना (८ पृ १२ प) प्रत्येक गन्धादिभिरचयेत् । तत ओं एह्यहि ववस्वत धम्मराज सर्वामरराचतधर्ममूर्ते । शुभा शुभानन्दशुचामधीश शिवाय न पाहि मख नमस्ते इत्यनेन भो यम इहागच्छत्यादिना साङ्गं सपरिवार सायुध सशक्तिक यम कलसयोरावाह्य यमाय त्वत्स्य दध्यड्डाथर्वण ऋषिच्छन्दोऽ भावो यमो देवता यमपूजने वि । आं यमाय त्वाङ्गिरस्वते पितृमत स्वाहा । स्वाहा घम्माय । स्वाहा घम्म पित्रे (य ३८ अ ८) इत्यादिना सपूज्य आय गौरित्यस्य सर्पराज्ञी ऋषि गौरित्यीच्छन्द सपमाता देवता याम्यपताकाद्युच्छ्रयणे वि० । ओं आय गो पृश्निरक्रमोदमदन्मातरं पुर । पितरं च प्रयन स्व (य० ३ अ० ६) इत्यनेन कृष्णा पताका कृष्णश्च ध्वज समुच्छ्रयेत् । ततो महिषारूढ धृतदण्डपाशदक्षिणवामकर मञ्जनाभरूपमग्नितुल्यलोचनं यम ध्यात्वा ओं महामहिष मारूढ दण्डहस्त महाबलम् । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजेय प्रतिगृह्यतामिति नत्वा साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय एत माषभक्तवलिमपयामीति द्वारकुम्भयोरग्रे वलि दद्यात् ।

अथाचम्य नऋत्या पूर्ववत् कलसं संस्थाप्य तत्र कुमुदं दिग्गजं दुजयञ्चावाह्यार्चयेत् । ओं एह्येहि रक्षोगणनायकस्त्व विशालवेतान्पिशाचसहै । ममाध्वरं पाहि पिशाचनाथ लोकेश्वरस्त्व भगवन्नमस्ते इति पठित्वा भो निऋते इहागच्छे त्यादिना साङ्गं सपरिवारं सायुध सशक्तिकं निऋतिं तत्रावाह्य

असुन्वन्तमित्यस्य प्रजापतिऋषिरनुष्टुपऋन्दो निऋतिदेवता
 ततपूजने वि० । ओं असुन्वन्तमयजमानमिच्छस्तेनस्येत्या
 मन्विहि तस्करस्य । अन्यमस्मादिच्छसात इत्यानमो देवि
 निऋते तुभ्यमस्तु (य० १२ अ० ६२) इत्यनेनाभ्यर्च्य मो षू ण
 इत्यस्य कण्व ऋषिर्गायत्री ऋन्दो निऋतिदेवता नैऋतपताका
 द्युच्छयणे वि० । आं मो षू ण परापरा निऋतिदुहणा
 बधीत् । पदीष्ट दृष्ट्या सह (ऋ० १ अ० ३७७ पृ०)
 इत्यनेन नीला पताका नील ध्वज च समुच्छयेत । ततो
 नरारूढ खड्गहस्त नीलवर्ण महाबल महाकाय बहुराक्षर
 वेष्टित सर्वाभरणभूषित निऋति ध्यात्वा ओं निऋति खड्ग
 हस्त च सवलोकैकपावनम् । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजेय
 प्रतिगृह्यतामिति नत्वा साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्ति
 काय निऋतये एत माषभक्तवलि समर्पयामीति कलसस्याग्रतो
 वलि दद्यात् ।

अथाचम्य पश्चिमद्वारे द्वारशाखयोर्मूले कलसद्वयं पूर्ववत्
 सस्थाप्य तत्राञ्जन दिग्गजमावाह्यार्चयेत् । ओं द्वारश्रिये नम
 इति द्वारादूङ्घ्र्य म देहल्यै नम इत्यध वामे स्तम्भे ओं नान्दिने
 नम दक्षिणे चण्डायै नम द्वारवामस्थकलसे ओं रेवायै नम
 दक्षिणस्थकुम्भे ताप्यै नम इति पूजयेत् । अथाग्निन्नेव वा
 समये सामवेदिनावृत्विजौ शान्तिसूक्तजपार्थत्वेन वृणुयात् ।
 पूजनप्रार्थनादिक (६ पृ० २४ प०) प्राग्वत् । ओं
 एह्येहि यादोगणवारिधीना गणेन पर्जन्यसहासरोभि ।
 विद्याधरेन्द्रामरगीयमान पाहि त्वमस्मान् भगवन्ममस्ते इति
 पठित्वा भो वरुण इहागच्छेत्यादिनावाह्य साङ्ग सपरिवार
 सायुध सशक्तिकं वरुणं द्वारकलसयोरावाह्य तत्त्वा यामीत्यस्य
 शून शेष ऋषिस्त्रिष्टुप् ऋन्दो वरुणो देवता वरुणपूजने वि० ।

ओं तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो
हविर्भि । अष्टेडमानो वरुणोह बोध्युरुशस मा न आयु
प्रमोषी (य० १८ अ० ४८) इत्यनेन संपूज्य इम मे इत्यस्य
शन श्रेष्ठ ऋषिर्गायत्री छन्दो वरुणो देवता वारुणपताकाद्यु
च्छ्रयणे वि । ओं इम मे वरुण शुधी हवमद्या च मृडय ।
त्वामवस्युराचके । (य० २१ अ० १) इत्यनेन श्वेता पताकां
श्वेत ध्वजश्च समुच्छ्रयेत् । ततो मकरस्थं पाशहस्तं शुक्लवर्ण
किरोटिन वरुण ध्यात्वा ओं पाशहस्तश्च वरुणमर्णसा पतिमी
श्वगम । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् वरुणाय नमो नम इति नत्वा
साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय एत माषभक्तवलि
समर्पयामीति कलमयीरग्रतो वलिं दद्यात् ।

तत आचम्य वायञ्चा कलसं सस्थाप्य पुष्पदन्तं सिद्धार्थश्च
तत्रावाह्यं पूजयेत् । तत ओं एह्येहि यज्ञे मम रक्षणाय मृगा
धिरूढ सह सिद्धमघै । प्राणाधिप कालकवे सहाय गृह्णाण
पूजा भगवन्नमस्ते इति पठित्वा भो वायो इहागच्छेत्यादिना
वाह्यं साङ्गं सपरिवारं सायुधं सशक्तिकं वायु तत्रावाह्यं तव
वायवित्यस्य व्यश्व ऋषिर्गायत्री छन्दो वायुर्देवता तत्पूजने
वि० । ओं तव वायव्यतस्यते त्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवां स्याद्वणी
महे (य० २७ अ० ३४) इत्यनेन संपूज्य वायो ये ते इत्यस्य
प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्री छन्दो वायुर्देवता वायव्यपताकाद्युच्छ्रयणे
वि० । ओं वायो ये ते सहस्रिणी रथासस्तेभिरागहि । नियुत्वा
सोमपीतये (य २७ अ० ३२) इत्यनेन धूम्रा पताका धुम्र
ध्वजश्च समुच्छ्रयेत् । ततो मृगाधिरूढं चित्राम्बरधरं युवान
मङ्गशध्वजवरदक्षिणवामहस्तकर वायु धूम्रवर्णं ध्यात्वा ओं
वायुमाकाशगच्छैव परमं वेगवद्भतिम् । आवाहयामि यज्ञे
ऽस्मिन् पूजयेय प्रतिगृह्यतामिति प्रार्थ्य अनाकारो महौजाश्च

यश्चादृष्टगतिदिवि । तस्मै पूज्याय जगतो वायवे ते नमाम्य
हमिति नत्वा साङ्गाय सपरिवागय सायुधाय सशक्तिकाय
वायवे एत माषभक्तवलि समर्पयामीति कलस्याग्रे वलिं दद्यात् ।

अथाचम्योत्तरद्वारे द्वारशाखयोर्मूले कलसद्वय पूर्ववत्
संस्थाप्य सावभौम दिग्गज तयोरावाह्याचयेत् । तत ओं द्वार
त्रियै नम इति द्वारादूर्ध्वं देहल्यै नम इत्यध द्वारवामस्तम्भे
ओं महाकालाय नम दक्षिणस्तम्भे भृङ्गिणे नम द्वारस्थवाम
कुम्भे ओ वाण्ये नम दक्षिणकुम्भे ओ वेण्यै नम इत्यर्च
येत् । ततोऽस्मिन्नेव वा समयेऽथववेदिनावृत्तिजौ प्राग्वत् ।
(पृ० १०, प० ४) वृणुयात् । ओं एहो हि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षा
विधतस्व नक्षत्रगणेन सार्द्धम् । सर्वौषधीभि पितृभि सहैव
गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते इति पठित्वा भो सोम इहागच्छे
त्वादिता साङ्ग सपरिवारं सायुध सशक्तिकं सोम द्वारकलसयो
रावाह्य वयं सोमेत्यस्य बभ्रुऋषिर्गायत्री छन्दो सोमो देवता
सोमपूजने वि । ओं वय सोम व्रते तव मनस्तनूषु विभ्रत ।
प्रजावन्त सचेमहि (य० ३ अ० ५६) इत्यनेनाभ्यर्च्य आप्या
यस्वेत्यस्य गौतमऋषिर्गायत्री छन्द सोमो देवता सौम्यपताका
द्युच्छ्रयणे वि० । ओं आप्यायस्व समेतु ते विश्वत सोम
वृणागम । भवावाजस्य सगथे (य० १२ अ० ११२) इत्यनेन
हरिता पताकां हरितं ध्वज च समुच्छ्रयेत् । ततो नरयुतपुष्प
विमानस्थ कुण्डलकेयूरहारभूषितं वरदगदाधरदक्षिणवामहस्त
मुकुटिन महोदर स्थूलकाय ऋषिपिङ्गलनेत्रं पीतविग्रह शिव
सखं कुवेर ध्यात्वा ओं सर्वनक्षत्रमध्ये तु सोमो राजा व्यव
स्थित । तस्मै सोमाय देवाय नक्षत्रपतये नम इति नत्वा
साङ्गाय सपरिवागय सायुधाय सशक्तिकाय सोमायैतं माषभक्त
वलि समर्पयामीति कलसयोरग्रे वलिं दद्यात् ।

अथाचम्येशान्या पूर्ववत् कलम स्थापयित्वा सुप्रतीक
दिग्गज मङ्गलञ्च तत्रावाह्य पूजयेत् । ओ ण्येहि विश्वेश्वर
नस्त्रिशूलकपालखट्वाङ्गधरेण सार्द्धम् । लोकेन यज्ञेश्वर यज्ञ
सिद्धेऽगृहाण पूजा भगवन्नमस्ते इति पठित्वा भो इशान इहा
गच्छेत्या' नावाह्य तमीशानमित्यस्य गौतमऋषिजगती छन्द
ईशानो देवता तदचने वि० । आ तमीशान जगतस्तस्थुष
स्पति धिय जिन्वमवसे ह्रमहे वयम् । पूषा नो यथा वेद
साममहधे रक्षिता पायुरदब्ध स्वस्तये (य० २५ अ० १८)
इत्यननाभ्यच्य तेनैव श्वेता पताका श्वेत ध्वजश्च समुच्छयेत् ।
ततो वृषस्कन्धसमारूढ वरत्रिशूलयुतवामदक्षिणहस्त त्रिनेत्र
शुद्धस्फटिकवर्णमीशान ध्यात्वा वृषस्कन्धसमारूढ शूलहस्त
विलोचनम् । आवाहयामि यज्ञं तस्मिन् पूजेय प्रतिगृह्यता
मिति प्राथ्य सर्वाधिपो महादेव इशान शुक्ल ईश्वर । शूल
पाणिविरूपाक्षस्तस्मै नित्य नमो नम इति नत्वा साङ्गाय
सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय इशानायेत माषभक्तबलि
समपयामीति कलसस्याग्रे बलि दद्यात् ।

अथाचम्येशानपूर्वयोनऋतपश्चिमयोर्वा मध्ये अध उद्दिश्य
कलसस्थापनं विनेव ओ ण्येहि पातालधरामरेश नागाङ्ग
नाकिन्नशुभीयमान । यक्षोरगेन्द्रामरलोकसंघैरनन्त रक्षा
ध्वरमस्त्रदीयम् इति पठित्वा भो अनन्त इहागच्छेत्यादि
नावाह्य आय गौरित्यादिना (२३ पृ० २० पं०) साङ्ग
सपरिवर सायुध सशक्तिकमनन्तमभ्यच्य तेनैव मन्त्रेण श्वेता
पताकां श्वेत ध्वजश्च समुच्छयेत् । ततोऽनन्तशयनासीन
फणासहस्रमण्डितपद्मशङ्खधरोर्द्धाधरदक्षिणवामकर चक्रगदा
धरोर्द्धाधरवामकरद्वय नीलवर्णमनन्त ध्यात्वा ओ योऽसावनन्त
रूपेण ब्रह्माण्ड सचराचरम् । पुष्पवद्धारयन्मूर्ध्नि तस्मै नित्य

नमो नम इति नत्वा साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्ति
कायानन्तायैत माषभक्तबलि समपयामीति बलि दद्यात् ।

अथाचम्य नेत्रतपश्चिमयोरीशानपूर्वयोर्वा मध्ये कलस
स्थापन विनेवोद्ध मुद्दिश्य ओं एहो हि मर्वाधिपते सुरेन्द्र लोकेन
साङ्ग पितृदेवताभि । सर्वस्य धातास्यमितप्रभावो विशाध्वर
न सतत शिवाय इति पठित्वा भो ब्रह्मन् इहागच्छेत्यादिना
साङ्ग सपरिवार सायुध सशक्तिक ब्रह्माणमावाह्य ब्रह्म जज्ञान
मित्यस्य प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो ब्रह्मा देवता ब्रह्मपूजने
वि० । ओं ब्रह्म जज्ञान प्रथम पुरस्ताद्विष्णोमत सुरुचो
वेन आव । सबुध्ना उपमा अस्य विष्टा सतश्च योनिमस
तश्च विव (य० १३ अ० ३) इत्यननाभ्यर्च्य तेनेव रक्ता
पताका रक्त ध्वजश्च समुच्छ्रयेत् । ततश्चतुर्मुख हसारूढमक्ष
मालाकुशमुष्टिधरोद्धाधरदक्षिणकरद्वय सुकसुवधरवामकरद्वय
श्मश्रुल जटिल लम्बोदर रक्तवर्ण ब्रह्माण ध्यात्वा ओ पद्मयोनि
श्चतुर्भूतिर्वेदावाप्त पितामह । यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्म
नित्य नमो नम इति नत्वा साङ्गाय सपरिवाराय सशक्तिकाय
सायुधाय ब्रह्माणे एत माषभक्तबलि समपयामीति बलि
दद्यात् ।

तत आचम्य मण्डपमध्येऽत्युच्चदण्ड दशहस्तदीघ त्रिहस्त
विस्तार पञ्चहस्तदीघ हस्तान्तिस्तार वा महाध्वज विचित्रवर्ण
चामरकिङ्किण्यादियुक्तम इन्द्रस्य वृष्ण इत्यस्याप्रतिरथ ऋषि
स्त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो देवता मण्डपमध्ये ध्वजसमुच्छ्रयणे वि० ।
इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आदित्याना मरुता शर्व उग्रम
मह्यमनसा भुवनचवाना घोषो देवाना जयतामुदस्थात्
(य० १७ अ० ४१) इति मन्त्रेणोक्तोत्थ ब्रह्म जज्ञानमिति प्रागु
क्तेन ब्रह्माण पूजयेत् । इति ध्वजपताकासंस्कार ।

वशेषु किन्नरेभ्यो नमः पृष्ठे ओ पन्नगेभ्यो नमः इत्यचयेत् ।
ततो मण्डपात् पूर्वस्या दिशि किञ्चिदुपालक्षभूभाग उपविश्य
ओ त्रैलोक्य यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ब्रह्म
विष्णुशिवे साधु रक्षा कुर्वन्तु तानि म । देवदानवगन्धवा
यक्षराक्षसपन्नगा । ऋषयो मानवा गावो देवमातर एव च ।
सर्वे ममाध्वरे रक्षा कुर्वन्तु च मुदान्विता । ब्रह्मा विष्णुश्च
रुद्रश्च क्षेत्रपालो गणे मह । रक्षन्तु मण्डपं सर्वं घ्नन्तु रक्षामि
सर्वत इति पठित्वा ओ त्रैलोक्यस्थेभ्यः स्थावरभ्यो भूतेभ्यो नमः
त्रैलोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो भूतेभ्यो नमः ओ विष्णवे नमः ओ
शिवाय नमः ओ देवेभ्यो नमः ओ दानवेभ्यो नमः ओ
गन्धवेभ्यो नमः ओ यक्षेभ्यो नमः ओ राक्षसेभ्यो नमः ओ
पन्नगेभ्यो नमः ओ ऋषिभ्यो नमः ओ मानवेभ्यो नमः ओ
गौभ्यो नमः ओ देवमातृभ्यो नमः इति प्रत्येकं संपूज्य
पूर्वमन्त्रेरेव तस्या भूमावेतेभ्य एव गन्धपुष्पादियुतं माषभक्तं
बलिं दद्यात् इति मण्डपपूजा ।

अथ यजमानः प्रक्षालितपादपाणि स्वाचान्तं सर्वैराचा
व्यादिभिः ऋत्विग्भिः सहितः प्रागद्वारेण मण्डपान्तं प्रविश्य ।
अग्न्यायतनादग्निमतो ब्रह्मामनस्थानात् पश्चाद्यजमानः स्वासनं
उदङ्मुखः उपविशेत् । ततो जापकान् जपत् द्वारपालान्
पठध्वमिति शान्तिसूक्तानां जपे पाठे च नियोजयेत् । तच्च
कमनमाप्तिपर्यन्तं स्वस्वशाखोयसूक्तार्द्रजपपाठो कुर्व्यः ।
शान्तिसूक्तादीन्त्यग्रं निदक्ष्यन्तः । आचर्य्यन्तः कुण्डपांश्चमतः
उपविश्याचम्य प्राणानायम्य देशकालवाचारात् सङ्कीर्त्यामुक्त्वा
कर्मण्यग्निप्रतिष्ठां करिष्ये तदङ्गतया सम्प्राजनमिखलायोनिं
देवतास्थानपूजनादिकं करिष्ये इति च सकल्पं कुर्यात् ।
अथान्ध्यायतनं संसृज्य कुशोद्वेगं ताभ्युक्षत् । तत इदं विष्णु

रित्यस्य मेधातिथिऋषिर्गायत्री छन्दो विष्णुदेवता विष्णुपूजने वि० । ओं इदं विष्णुविचक्रमे तेषां निदधे पदम् । समूढमस्य पासुर (य० ५ अ० १५) इति मन्त्रेणोपरिगतमेखलायां श्वेतवर्णालङ्कताया विष्णुमावाह्याचयेत् । ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो ब्रह्मा देवता ब्रह्मपूजने वि० । आं ब्रह्म जज्ञान प्रथमं पुरस्ताद्विमीमतं सुरुचो वन आव । सवध्ना उपमा अस्य विष्टा सतश्च योनिमसतश्च विव (य० १३ अ० ३) इत्यनेन मध्यमेखलायां रक्तवर्णालङ्कताया ब्रह्माणमावाह्याचयेत् । इमा रुद्रायेत्यस्य कुत्सऋषिर्जगती छन्दो रुद्रो देवता रुद्रपूजने वि० । ओं इमा रुद्राय तवसे कपटिने क्षयद्दीर्गाय प्रभरामहे मती । यथा शमसद्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम (य० १६ अ० ४८) इत्यनेनाधोमेखलायां कृष्णवर्णयुतायां रुद्रमावाह्याचयेत् । अम्बे अम्बिके इत्यस्य प्रजापतिऋषिरनुष्टुप छन्दो दुर्गा देवता दुर्गा पूजने वि० । ओं अम्बे अम्बिके अम्बालिके न मानयति कश्चन । ममस्त्यश्वक सुभद्रिकां काम्पिलवामिनीम् (य० २३ अ० १८) इत्यनेन रक्तवर्णालङ्कतायां गौरीमावाह्याचयेत् । अथ गृह्योक्तविधिना कुण्डे पञ्चभूतस्कारान विधायाग्निं स्थापयेत् । तत्रैवमाचारः । लौकिकाग्नौ कास्यादिपात्रेण पृथगेन वानीय कुण्डाद्वह्निराग्नेया स्थापिते आचार्यस्तमग्निं गृहीत्वाग्नेयकोणमागेण कुण्डमध्ये नीत्वा अग्निं दूतमित्यस्य विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री छन्दोऽग्निदेवता अग्न्युपस्थाने वि० । ओं अग्निं दूतं पुरोदधे ऋग्यजुर्वाहमुपब्रुवे । देवा आसादयादिह (य० २२ अ० १७) इत्यनेन तत्तत्कर्मानुसारेण शतमङ्गलादिनामानमग्निमुपममादधे इत्यग्निं कुण्डे स्वात्माभिमुखमुपसमादध्यात् । चत्वारि शृङ्गा इत्यस्य प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप

हृन्दोऽग्निदेवताऽग्न्यावाहने वि । ओं चत्वारि शृङ्गा त्रयो
 अस्य पादा द्वे शीष सप्त हस्तासो अस्य । त्रिधा बद्धो वृषभो
 रोरवौति मङ्गो देवो मत्स्या आविवेश (य० १७ अ० ८१)
 इत्यनेन अग्निमावाह्य । मनोजूतिरित्यस्याङ्गिरसो वृहस्पति
 ऋषिश्छन्दोऽभाव विश्वेदेवा देवता प्राणप्रतिष्ठाया वि० ।
 ओं मनोजूतिर्जुषतामाज्यस्य वृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोतु । अरिष्टं
 यज्ञ समिमं दधातु विश्वे देवा स इह मादयन्तामो प्रतिष्ठ
 (य० २ अ० १३) इत्यनेनाग्नि प्रतिष्ठाप्य ध्यायेत् । यथा
 रुद्रतेज समुद्भूतं द्विर्मुखं द्विनासिकम् । षण्णेत्र च चतु
 श्रौत्र त्रिपाद सप्तहस्तकम् । याम्यभागे चतुहस्त मध्यभागे
 त्रिहस्तकम् । सुर्वं सुचञ्च शक्ति च अक्षमाला च दक्षिणे ।
 तौमर व्यजनं चैव घृतपात्रन्तु वामके । बिभ्रत मसभिर्हस्तै
 द्विमुखं सप्तजिह्वकम् । दक्षिणञ्च चतुर्जिह्व त्रिजिह्वमुत्तरं
 मुखम् । द्वादशकोटिमूर्त्याख्य द्विपञ्चाशत्कलायुतम् । स्वाहा
 स्वधावषट्कारैरङ्कित मेषवाहनम् । रक्तमाल्याम्बरधरं रक्त
 पद्मासनस्थितम् । रौद्र तु वज्रिनामान वज्रिमावाहयाम्यहम् ।
 च मुख सर्वदेवाना सप्तार्चिरमितद्युते । आगच्छ भगवन्देव
 यज्ञेऽस्मिन् सन्निधौ भवेति । ततो ग्रहवेद्या सर्वतोभद्र लिखित ।
 तल्लेखनप्रकारस्तु हेमाद्रौ स्कान्दे । प्रागुदीच्यां गता रेखा
 कुर्यादेकोनविंशति खण्डेन्दुस्त्रिपातकोणे शृङ्खला पञ्चभि
 पदै । एकादशपदा वल्ली भद्रन्तु नवभि पदै । चतुर्विंशपदा
 वापी परिधिर्विंशत्या पदै । मध्ये षोडशभि लोष्ठै पद्ममष्ट
 दलं स्मृतम् । श्वेतेन्दु शृङ्खला कृष्णा वल्ली नीलेन पूरयेत् ।
 भद्रारुणा सिता वापी परिधि पीतवर्णक । वाह्यान्तरदलै
 श्वेता कर्णिका पीतवर्णिका । परिध्यावेष्टित पद्म वाह्ये
 सत्वरजस्तम् । तन्मध्ये स्थापयेद्देवान ब्रह्माद्याश्च सुरासुरा

निति । एव मण्डलं विलिख्य यजमानान्वित आचर्य्य
 भवतोभद्रे मण्डलदेवता स्थापयेद्यथा । अद्येत्यादि देशकालौ
 भत्वा मण्डलदेवतास्थापन करिष्य इति सकल्प कृत्वा अक्षत
 पुञ्जेषु स्थापयेत् ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्
 छन्द ब्रह्मा देवता मण्डले ब्रह्मस्थापने पूजने च वि । ओं
 ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तात् द्विमीमतं सुरुचो वेन आव ।
 मधुधरा उपमा अस्य विष्ठा सतश्च योनिमसतश्च विव ।
 (य० १३ अ० ३) इति मन्त्रान्ते ब्रह्माणमावा
 हयामि स्थापयामीति ब्रह्माण स्थापयेत् एव सर्वत्र ।
 उदीचीमारभ्य वायव्यकोणपर्यन्तं कुवेरादीन् वायुपर्य्य
 न्तानष्टौ लोकपालान् स्थापयेत् । वय सोमेत्यस्य बभ्रुर्ऋषि
 गायत्री छन्द सोमौ देवता सोमस्थापने पूजने च वि० । ओं
 वय सोम व्रते तव मनस्तनूषु विभ्रत । प्रजावन्त मचेमहि
 (य० ३ अ० ५६) इत्यनेन सोममुदीच्याम । तमीशान
 मित्यस्य गौतम ऋषि जगती छन्द ईशानो देवता ईशान
 स्थापने पूजने च वि० । ओं तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं
 धिय जिन्वमवसे ह्रमहे वयम । पूषा नो यथा वेदसामसहधे
 रक्षिता पायुरदब्ध स्वस्तये (य० २५ अ० १८) इत्यनेन
 ऐशान्यामीशानम् । त्रातारमित्यस्य गर्ग ऋषि त्रिष्टुप् छन्द
 इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापने पूजने च वि० । ओं त्रातारमिन्द्र
 मवितारमिन्द्र हवहवे सुहव शूरमिन्द्रम् । ह्वयामि शक्र
 पुरुहूतमिन्द्र स्वस्ति नो मधवा धात्विन्द्र (य० २० अ० ५०)
 इत्यनेन प्राच्यामिन्द्रम् । त्व नो अग्ने तव देवेत्यस्य हिरण्य
 स्तूप आङ्गिरस ऋषि जगती छन्द अग्निदेवता अग्निस्थापने
 पूजने च वि० । ओं त्वं नो अग्ने तव देव पायुभिर्मघोनी रक्ष
 तन्वश्च वन्द्य । त्राता तोकस्य तनये गवामस्यनिमिषं रक्षमाण

स्तव व्रते (य० ३४ अ० १३) इत्यनेनाग्नेय्यामग्निम् ।
सुग नु पन्थामित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिं त्रिष्टुप छन्दं यमो
देवता यमस्थापने पूजने च वि० । ओं सुग नु पन्थां प्रदिशं
न एहि ज्योतिष्यद्ये ह्यरं न आयु । अपैतु मृत्युरमृतं स
आगात् धवस्वतो नो अभयं कृणोतु न । दक्षिणस्या यमम् ।
असुन्वन्तमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिं त्रिष्टुप छन्दं निऋतिदेवता
निऋतिस्थापने पूजने च वि० । ओं असुन्वन्तमयजमान
मिच्छ स्तेनस्येत्यामन्विहि तस्करस्य । अन्यमस्मादिच्छ सा त
इत्यानमो देवि निऋतं तुभ्यमस्तु (य० १२ अ० ६२) इत्य
नन नैऋत्या निऋतिम् । तत्त्वा यामीत्यस्य शुन शेष ऋषि
स्त्रिष्टुप छन्दं वरुणो देवता वरुणस्थापने पूजने च वि० ।
ओं तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो
हविभिः । अहेडमानो वरुणेह बोध्यरुशस मा न आयु
प्रमोषी (य० १८ अ० ४८) इत्यनेन प्रतीच्या वरुणम् ।
आनो नियुङ्गित्यस्य वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दं वायुदेवता
वायुस्थापने पूजने च वि० । ओं आनो नियुङ्गि शक्तिनीभिरध्वर
सहस्रिणीभिरुपयाहि यज्ञम् । वायो अस्मिन् सवने मादयस्व
यूय पात स्वस्तिभिः सदना न (य० २७ अ० २८) इति
वायव्या वायुम् । सुगावो देवा इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिं
स्त्रिष्टुप छन्दं वसवो देवता वसुस्थापने पूजने च वि० । ओं
सुगा वो देवा सदा अकर्म य आजग्मेद सवनं जुषाणा ।
भरमाणा वहमाना हवीष्यस्मे धत्त वसवो वसूनि स्वाहा (य०
८ अ० १८) इति मन्त्रेण वायुसोममध्ये अष्टौ वसून् । रुद्रा
ससृज्येत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिं अनुष्टुप छन्दं रुद्रो देवता
रुद्रस्थापने पूजने च वि० । ओं रुद्रा ससृज्य पृथिवीं वृह
क्वागोति समीधिरे । तेषा भानुरजस इच्छ को देवेष रोचते

(य ११ अ० ५४) इत्यनेन सोमेशानमध्ये एकादश रुद्रान् ।
यज्ञो देवानामित्यस्य कुक्ष ऋषि यजुर्गन्ता विष्टुप छन्द
आदित्या देवता द्वादशादित्यस्थापने पूजने च वि० । ओं
यज्ञो देवाना प्रत्येति सुम्नमादित्यामो भवता ऋडयन्त । आ
वोऽवात्रो सुमतिर्वहत्यादहोश्चिद्या वरिवो वित्तरामत ।
आदित्येभ्यस्त्वा (य० ८ अ ४) इत्यनेन ईशानेन्द्रयोर्मध्ये
द्वादशादित्यान् । या वा कशेत्यस्य मेधातिथिऋषि यजु
गन्ता गायत्री छन्द अश्विनौ देवते आश्विनयो स्थापने पूजने
च वि० । ओं या वा कशा मधमत्यश्विना सुनृतावती ।
तया यज्ञ मिमिन्ततम । उपयामगृहीतोऽस्यश्विभ्या त्वा एष
त योनिर्माध्वीभ्या त्वा । (य० ७ अ० ११) इतीन्द्राग्नि
मध्येऽश्विनो । ओमासश्चर्षणीधृत इत्यस्य मधुच्छन्दा ऋषि
यजुरन्ता गायत्री छन्द विश्वेदेवा देवता विश्वदेवस्थापने
पूजने च वि० । ओं ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वे देवास आगत ।
दाश्वासो दाशुष सुतम । उपयामगृहीतोऽमि विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्य । एष ते योनिविश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य (य० ७ अ० ३३)
इत्यनेन अग्नियममध्ये सपेत्कान विश्वदेवान् । अभित्य
देवमित्यस्य प्रजापतिऋषि अष्टिच्छन्द सप्त यक्षा देवता
यक्षस्थापन पूजने च वि० । ओं अभि त्य देव सवितार
मोण्यो कविक्रतुमर्चामि सत्वसव रत्नधामभि प्रियं मति
कविम । ऊर्द्धा यस्यामतिर्भा अदियुतत्सवीमनि हिरण्य
पाणिरमिमोत सुक्रतु क्षपा स्व (य० ४ अ० २५) इति
मन्त्रेण यमनिर्ऋतिमध्ये सप्त यक्षान् । नमोऽस्तु सर्पेभ्य
इत्यस्य प्रजापतिऋषि अमुष्टुप् छन्द सर्पा देवता सर्पस्थापने
पूजने च वि० । ओं नमोऽस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु ।
ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्य सर्पेभ्यो नम । (य० १३ अ० ६)

इत्यनेन निऋतिवरुणमध्ये भूतनागान् । ऋताषाडित्यस्य देवा
 ऋषयश्छन्दोऽभाव गन्धर्वाप्सरसो देवता गन्धर्वाप्सरस स्थापने पूजने
 च वि० । ओं ऋताषाडुतधामाग्निगन्धर्वस्तस्यौषधयोऽप्सरसो मुदो
 नाम । स न इदं ब्रह्म क्षत्र पातु तस्मै स्वाहा वाट नाभ्य स्वाहा
 (य १ अ० ३८) इत्यनेन वरुणवायुमध्ये गन्धर्वाप्सरस ।
 यदक्रन्द इत्यस्य जमदग्निदीधतमावृषो त्रिष्टुप छन्द स्कन्दो
 देवता स्कन्दस्थापन पूजने च वि० । ओ यदक्रन्द प्रथम जाय
 मान उद्यन समुद्रादुत वा पुरीषात । श्येनस्य पक्षा हरिणस्य
 बाह्व उपस्तृत्य महि जात ते अर्वन (य० २६ अ०, १२)
 इत्यनेन ब्रह्मसोममध्ये स्कन्दम् । ततस्तत्रैव नाममन्त्रेण
 नन्दिनमोश्वर शूलं महाकालञ्च । अदितिद्यौरित्यस्य गौतम
 ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द विश्वे देवा देवता दक्षादिसप्तकस्थापने पूजने
 च वि० । आ अदितिद्यौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता
 स पुत्र । विश्वे देवा अदिति पञ्च जना अदितिर्जातमदितिर्ज
 नित्वम् (य० २५ अ०, २३) इत्यनेन ब्रह्मेशानयोर्मध्ये
 दक्षादोन सप्त । अम्बे अम्बिके इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषि अनु
 ष्टुप छन्द दुर्गा देवता दुर्गास्थापने पूजने च वि० । ओं अम्बे
 अम्बिके अम्बालिके न मानयति कश्चन । सप्तस्यश्वक सुभ
 द्रिका कम्पिलवासिनीम् (य० २३ अ० १८) इत्यनेन ब्रह्मे
 न्द्रमध्ये दुर्गाम् । इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषि गायत्री
 छन्द विष्णुर्देवता विष्णुस्थापने पूजने च वि० । ओ इदं विष्णु
 विचक्रमे वेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पासुरे (य० ५
 अ० १५) इत्यनेन तत्रैव विष्णुम् । पितृभ्य इत्यस्य प्रजापत्य
 श्विसरस्वत्य ऋषय सर्वाणि यजूधि पितरो देवता स्वधास्थापने
 पूजने च वि० । ओ पितृभ्य स्वधायिभ्य स्वधा नम । पिताम
 हेभ्य स्वधायिभ्य स्वधा नम । प्रपितामहेभ्य स्वधायिभ्य स्वधा

नम । अक्षन पितर । अमीमदन्त पितर । अतीवपन्त पितर ।
 पितर सुन्धध्वम (य० १८ अ०, ३६) इत्येतैर्यजुर्भि ब्रह्माग्नि
 मध्ये स्वयाम । परं मृत्युवित्यस्य सकसुका ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द
 मृत्युदेवता मृत्युरोगस्थापने पूजने च वि० । ओं पर मृत्यो
 अनुपरेहि पन्थां यस्ते अन्य इतरो देवयानात् । चक्षुषते शृण्वते
 ते ब्रवीमि मा न प्रजा रौरिषो मोत वीरान (य० ३५ अ० ७)
 इत्यनेन ब्रह्मयममध्ये मृत्युरीगान । गणाना त्वेत्यस्य प्रजापति
 ऋषि त्रीणि यजूषि गणपतिदेवता गणपतिस्थापने पूजने
 च वि । ओं गणानां त्वा गणपतिं हवामहे वसी मम
 आहमजानि गर्भधमा त्वमजासि गर्भधम । प्रियाणा त्वा
 प्रियपति हवामहे वसी मम आह० । निधीना त्वा निधिपति
 हवामहे वसी मम आह० । (य २३ अ० १८) इति त्रिभि
 र्यजुर्भि ब्रह्मनिर्ऋतिमध्ये गणपतिम । शन्नो देवीरित्यस्य
 दध्यङ्ङायव्वण ऋषि गायत्री छन्द आपो देवता अपा स्थापने
 पूजने च वि० । ओं शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये ।
 शयोरभिष्टुवन्तु न (य० ३६ अ०, १२) इत्यनेन ब्रह्मवरुण
 मध्ये अप । मरुतो यस्येत्यस्य गौतम ऋषिर्गायत्री छन्द
 मरुतो देवता मरुता स्थापने पूजने च वि० । ओं मरुतो यस्य
 हि क्षये पाथा दिवो विमहस । स सुगोपातम जन (य० ८
 अ०, ३१) इत्यनेन ब्रह्मवायुमध्ये मरुत । स्योना पृथिवीत्यस्य
 मेधातिथिर्ऋषि गायत्री छन्द पृथिवी देवता पृथिवीस्थापने
 पूजने च वि० । ओं स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवे-
 शनी । यच्छा न शर्म सप्रथा (य० ३५ अ० २१) इत्यनेन
 ब्रह्मण पादमूले पृथिवीम । पञ्च नद्य इत्यस्य मृतसमद ऋषि-
 रनुष्टुप छन्द सरस्वती नदी देवता गङ्गादिनदीस्थापने पूजने
 च वि० । ओं पञ्च नद्य सरस्वतीमपियन्ति सस्तीतस ।

सरस्वतो तु पञ्चधा सो देशेऽभवत् सरित् । (य० ३४ अ०, ११) इत्यनेन तत्रैव गङ्गादिनदी । इमं म इत्यस्य शुन शेष ऋषिर्गायत्री कन्द वरुणो देवता सप्तसागरस्थापने पूजनं च वि० । आँ इमं मे वरुण शुधी हवमद्या च ऋडय । त्वाम बभ्युगच्छ । (ग्र २१ अ० १) इत्यनेन सप्त सागरान् । तदुपरि नास्ती मेरुम् । वाह्ये सोमादिसमीपक्रमेण आयुधानि गदां त्रिशूलं वज्रं शक्तिं दण्डं खड्गं पाशमङ्कुशम् । तद्वाह्ये उत्तरा दितं गोतमं भरद्वाजं विश्वामित्रं कश्यपं जमदग्निं वसिष्ठं मत्स्यं कन्धर्पं । तद्वाह्ये प्रागादिक्रमेणैन्द्रीं कौमारीं ब्राह्मीं वाराहीं चामुण्डां वैष्णवीं माहेश्वरीं वैनायकीमित्यष्टौ शक्ताः प्रतिष्ठाप्य तेषां मनोजूतिरित्यादिना प्राणान् प्रतिष्ठाप्य प्रत्येकं श्वाशक्तिं पूजयेत् । ततस्तस्यामेव वेद्यामास्तृते वस्त्रे विरचित्ताष्टदलपद्मे लिखितवक्ष्यमाणमण्डलेष्वादित्यादिग्रहादीन् स्थापयन्ति केचित् । अन्ये तु सर्वतोभद्रनिर्माणं मण्डलदेवता स्थापनं तत्पूजनं च विनैव ग्रहवेद्यामास्तृते वस्त्रे विरचिताष्टदलपद्मं लिखितवक्ष्यमाणमण्डलेष्वादित्यादिग्रहादीन् स्थापयन्ति । वाजसनेयिनामाचारोऽप्येवम् । इति सर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनपूजनादि ।

अथ आदित्यादीनां ग्रहादीनां स्थापनं देशकालौ सङ्गीर्त्या मुक्ककर्मण्यादित्यादिग्रहादीनां स्थापनमर्चनञ्च करिष्ये इत्याचारात् संकल्पं विधाय स्थापयेत् । तद्यथा । ओं दिवाकरं सहस्रांशुं सर्वलोकनमस्कृतम् । लोकनाथं त्रिजगत्पथं सूर्यं मावाहयाम्यहम् । आवाहये तं द्विभुजं त्रिनेशं सप्ताश्ववाहं द्युमणिं ग्रहेशम् । सिन्दूरवर्णप्रतिमावभासं भजामि सूर्यं कुलवृद्धिहेतोः । पद्महस्तं महाबाहो सप्तश्वेताश्ववाहनम् । आगच्छ भगवन् भानो यज्ञेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु । उदयन्त

महातेजस्तेजस्विन्नभयङ्करम् । सर्वदुःखहरं भक्त्या सूर्यमावा
हयाम्यहम् । अहो सूर्यं ग्रहाध्यक्ष कलिङ्गविषयोद्भव । रक्त
काश्यपगोत्रेय द्विभुज पद्मलाञ्छन । सप्ताश्ववाहनागच्छ पद्म
मध्ये वरप्रद इति पठित्वा । प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः देवी गायत्री
छन्दः परमात्माग्निर्देवता आवाहने वि० । महाव्याहृतीनां
क्रमेण विश्वामित्रजमगन्निभरहाजा ऋषयः सर्वासा प्रजापतिर्वा
ऋषिः यथाक्रमं देवी गायत्री दैव्युष्णिक् देवी गायत्री
छन्दासि । अग्निवायुसूर्या देवता सूर्याद्यावाहने वि० ।
ओं भूर्भुवः स्वः कलिङ्गदेशोद्भव काश्यपसगोत्र रक्तवर्ण सूर्यं
इहागच्छेत्यावाह्य । आ कृष्णेनेत्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गिरस
ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दः सविता देवता सूर्यस्थापने वि० । ओं
आ कृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यञ्च । हिरण्य
येन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् (य० ३३ अ०,
४३) इति मन्त्रान्ते सूर्यं इह तिष्ठेति ग्रहपीठमध्ये विरचिता
ष्टदलपद्मकर्णिकाया द्वादशाङ्गुली वर्तुली रक्तमण्डले प्राङ्मुख
सूर्यं रक्तपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् । ततो मनोजूर्तिरित्यादिना
(३३ पृ०, १७ पं०) प्राणप्रतिष्ठां कुर्यादेव चन्द्रादीनां
मपि ।

ओं हिमरश्मि निशानाथं तारकाभिः समन्वितम् । ओष
धीना तु राजानं सोममावाहयाम्यहम् । अहो चन्द्र जगत्प्राण
यमुनाविषयोद्भव । सुखेतात्रेयगोत्रेय गदापाणे वरप्रद । दशा
श्ववाहनायाहि उमया स्थानमाविश । हुताशनदले देव मन्त्रे
णाद्देवतेन च । ओं भूर्भुवः स्वः यमुनातीरोद्भव आत्रेयसगोत्र
शुक्लवर्ण सोम इहागच्छेत्यावाह्य इमं देवा इत्यस्य वरुण ऋषिः
अत्यष्टिश्छन्दः सोमो देवता सोमस्थापने वि० । ओं इमं देवा
असपत्न्यं सुवद महते चक्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जानराज्या

येन्द्रस्येन्द्रियाय । इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विश एष
वोऽमी राजा सोमोऽस्माक ब्राह्मणाना राजा (य० ८ अ० ४)
इति मन्त्रान्ते सोम इह तिष्ठत्याग्नेयदले चतुरस्रे श्वेत चतु
विशाङ्गुलमण्डले सूर्याभिमुख सोमं श्वेतपुष्पाक्षते स्थापयत ।

ओ ६२ गौगर्भसभूत लोहिताङ्ग सुवचसम् । कुमारक्रूरकर्माण
भौममावाहयाम्यहम् । भूमिपुत्रो महाबाहुस्तेजस्वी यो भय
ङ्कर । ऋषिभि स्तुयमान तं भौममावाहयाम्यहम् । उज्ज
यिन्यां समुत्पन्नागच्छ भौम चतुभुज । भरद्वाजकुले जात
शूलशक्तिगदाधर । वरदो मेषमारूढ स्कन्ददेव तडित्प्रभ ।
स्येना पृथिविमन्त्रेण दले याम्ये प्रतिष्ठित । आ भूभुव स्व
अवन्तिदेशोऽव भारद्वाजसगोत्र रक्तवर्ण भौम इहागच्छेत्यावाह्य
अग्निमूर्द्धेत्यस्य विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री छन्द अङ्गारको देवता
अङ्गारकस्थापने वि० । ओं अग्निमूर्द्धा दिव ककुत्पाति
पृथिव्या अयम् । अपा रतासि जिन्दति (य० ३ अ , १२)
इति मन्त्रान्ते भौम इह तिष्ठेति दक्षिणदले त्रिकोणे त्र्यङ्गुले
रक्तमण्डले सूर्याभिमुख भौम रक्तपुष्पाक्षतै स्थापयेत् ।

ओ बुध बुद्धिप्रदातार सोमवशविवर्द्धनम् । यजमानहिता
र्थाय बुधमावाहयाम्यहम् । अहो चन्द्रसुत श्रीमान मगधेषु
समुद्भव । अत्रिगोत्र चतुर्बाहो खड्गखेटकधारक । गदावरद
सिंहस्थ सुवर्णाभ समाविश । विष्णुमन्त्रीशपत्रे च इद विष्णु
प्रपूजित । ओ भूर्भुव स्व मगधदेशोऽव आत्रेयसगोत्र पीतवर्ण
बुध इहागच्छेत्यावाह्य उद्बुध्यस्वाग्ने इत्यस्य परमंष्टी ऋषि
स्त्रिष्टुप छन्द बुधो देवता बुधस्थापने वि । ओ उद्बुध्यस्वाग्ने
प्रतिजागृहि त्वमिष्टापूर्ते ससृजेयामयश्च । अस्मिन् सधस्थ
अध्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत (य० १५ अ , ५४)
इति मन्त्रान्ते बुध इह तिष्ठेति ईशानदले बाणाकृतौ पाते

चतुरङ्गुलमण्डले सूर्याभिमुख बुध पीतपुष्पाक्षतै स्थापयेत ।

ओं बुद्धिश्चेष्टोऽङ्गिर पुत्रो देवाना यो गुरु स्मृत । तमिन्द्रमन्त्रिण भक्त्या गुरुमावाहयाम्यहम् । आवाहयामि देवेश गुरु त्रिदशवन्दितम् । हेमगोरोचनावण पीनस्कन्ध सुवक्षसम् । शङ्खश्च कलसञ्चैव पाणिभ्यामिह विभ्रतम् । बृहस्पते समागच्छ यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि कुरु । मेरुमूलाध गतादित्यदेवताना पुरोहितम् । ब्राह्मणाना हितार्थाय गुरुमावाहयाम्यहम् । अहो वाचस्पते पीत सजात सिन्धुमण्डले । एष्ट्याङ्गिरसगोत्रेय हयारूढ चतुर्भुज । दण्डाक्षसूत्रवरदकमण्डलुकर प्रभो मन्त्रेणेन्द्रेण सपूज्य विधिमनुत्तरे दले । ओं भूभुव स्व सिन्धुदेशोज्ज्व आङ्गिरससगोत्र पीतवर्ण गुरो इहागच्छेत्यावाह्य बृहस्पते अतीत्यस्य गृतसमद ऋषिस्त्रिष्टुप कन्द बृहस्पतिदेवता बृहस्पतिस्थापन वि० । ओं बृहस्पते अति यदर्थो अहाद् द्युमहिभाति क्रतुमज्जनषु । यद्दीदयच्छ्रवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविण धीह चित्रम् (य० २६ अ०, ३) इति मन्त्रान्ते गुरो इह तिष्ठेत्युत्तरदले दीघचतुरस्रे पीतवर्ण षडङ्गुले सूर्याभिमुख बृहस्पते पीतपुष्पाक्षतै स्थापयेत ।

ओं प्रविष्टो जठरे शम्भोर्नि स्मृत पुनरेव य । त सुारिगुरु भक्त्या शुक्रमावाहयाम्यहम् । तुल्यतेज प्रभाशूर दानवाना पुरोहित । तेजोहा सवशत्रूणां शुक्रमावाहयाम्यहम् । भो भो भोजकटेजात शुक्र श्वेताश्ववाहन । समागच्छ चतुर्बाहो भृगु गोत्रविभूषण । परिघाक्षावलीहस्त कमण्डलुधर प्रभो । शक्र वन पृथपत्नेऽत्र शचीदैवेन पूजित । ओं भूर्भुव स्व भोजकट देशोज्ज्व भागवसगोत्र शक्रवर्ण शुक्र इहागच्छेत्यावाह्य अन्नात् परिस्रुत इत्यस्य अश्विसरस्वतोन्द्रा ऋषय अतिजगती कन्द

शुक्रो देवता शुक्रस्थापने वि० । ओ अन्नात् परिस्रुतो रस ब्रह्मणा
व्यापिवत क्षत्र पय सोम प्रजापति । ऋतेन सत्यमिन्द्रिय
विपान शुक्रमन्त्रस इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृत मधु (य०
१८ अ० ७५) इति मन्त्रान्ते शुक्र इह तिष्ठेति पूर्वदले
पञ्चास्र भवाङ्गले सूर्याभिमुख शुक्र शुक्लपुष्पाक्षते स्थाप
येत ।

ओ धर्मराजानुज देव भिक्षाञ्जनसमप्रभम् । छायामार्त्तण्ड
सभात शनिमावाहयाम्यहम् । कृष्णाङ्ग कृष्णवर्णस्तु कृष्णोऽति
बलवांस्तथा । शनैश्चर निरीक्षेत् शनिमावाहयाम्यहम् । अहो
सौराष्ट्रसजात छायापुत्र चतुर्भुज । कृष्णवर्णार्कगोत्रेय बाणहस्त
धनुर्धर । त्रिशूली म समागच्छ वरदो गृध्रवाहन प्राजापत्येन
सुपूज्य यमवन पश्चिमे दले । ओ भूर्भुव स्व सौराष्ट्रदेशोद्भव
काश्यपसगोत्र कृष्णवर्ण शनैश्चर इहागच्छेत्यावाह्य शन्नो देवी
रित्यस्य दध्यङ्ग डार्थवर्ण ऋषिगायत्री कन्द शनिदेवता शने
श्चरस्थापने वि० । ओ शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु
पीतये । शंयोरभिस्रवन्त न (य० ३६ अ १२) इति
मन्त्रान्ते शनैश्चर इह तिष्ठेति पश्चिमदले ह्यङ्गले कृष्णो खड्गा
कृतिमण्डने प्राङ्मुख शनिं कृष्णपुष्पाक्षतै स्थापयेत् ।

ओ चक्रेण छिन्नमूर्द्धान विष्णुना च निरीक्षतम् । सैहि
केय मङ्गाकाय राहुमावाहयाम्यहम् । विष्णुनाथ शिरश्छित्त्वा
ग्रहभावं समाकृतम् । उग्रदण्ड प्रचण्डश्च राहुमावाहयाम्यहम् ।
राहो वर्वरके देशे सजात कायवर्जित । रात्रपैठीनसैहो हि
सिंहारूढ वरप्रद । कालवदन श्रेष्ठ कालरूपाञ्जनप्रभ ।
भोजङ्गमेन मन्त्रेण पूज्य नैऋतपत्रके । ओ भूर्भुव स्व वर्वर
पुगेद्भव पैठीनसगोत्र कृष्णवर्ण राहो इहागच्छेत्यावाह्य कथा न
श्चित् इत्यस्य वामदेव ऋषिगायत्री कन्द राहुदेवता राहुस्थापने

वि० । ओ कया नश्चित् आभुवदूती सदावृध सखा । कया
शचिष्ठया त्रता (य० २७ अ०, ३६) इति मन्त्रान्ते राहो इह
तिष्ठेति नेऋत्यदले शूपाकारे कृष्णे द्वादशाङ्गुलमण्डले दक्षिणा
मुख राहु कृष्णपुष्पाक्षते स्थापयेत् ।

ओ अञ्जनाभ महारौद्र बहुरूपं महाग्रहम् । महाङ्ग
क्रूरकर्माण केतुमावाहयाम्यहम् । केतवो विविधाकारा मल
याद्रिसमुद्भवा । द्विभुजा जैमिनेर्गात्रे गदाहस्ता वरप्रदा ।
आगच्छन्तु च गृध्रस्था शोभने मारुते दले । ब्रह्मजज्ञान
मन्त्रेण चित्रगुप्तवदचिता । ओ भूभुव स्व अन्तर्वेदिसमुद्भवा
जैमिनिसगोत्राश्वितवणा केतव इहागच्छेतेत्यावाह्य केतु
कृष्णन्नित्यस्य मधुच्छन्दा ऋषि अनिरुक्ता गायत्री छन्द
केतवो देवता केतुस्थापने वि० । ओ केतु कृष्णन्नकेतवे पेशो
मर्या अपेशसे । समुषङ्गिरजायथा (य० २६ अ०, ३७) इति
मन्त्रान्ते केतव इह तिष्ठेति वायव्यदले ध्वजाकार चित्रवणे
षडङ्गलमण्डले धूम्रवर्णपुष्पाक्षतैः सूर्याभिमुखान् केतून् स्थाप-
येत् । केतूना बहुत्वऽपि पूजादा बहुत्वविशिष्टमेकमेव देवतात्व-
मत एकदा पूजनादि । सूर्यादयश्च यथोक्तकुसुमाक्षताभावे
यथालाभोपपन्नैः स्थाप्याः ।

अथाधिदेवता सर्वा श्वेतपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् । ओ ण्छो हि
गोरोश पिनाकपाणे शशाङ्गमौले वृषभाधिरूढ । देवाधिदेवेश
महेश नित्य गृहाण पूजा भगवन्नमस्त । गङ्गाधर महादेव
पार्वतोप्राणवल्लभ । आगच्छ भगवन्नीश यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि
कुरु । ओ भूर्भुव स्व सूर्याधिदेव रुद्र इहागच्छेतेत्यावाह्य
त्र्यम्बकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषि अनुष्टुप छन्द त्र्यम्बको रुद्रो
देवता रुद्रस्थापने विनियोग । ओ त्र्यम्बक यजामहे सुगन्धि
पुष्टिवर्धनम् । उवाकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्

(य० ३ अ० ६०) इति मन्त्रान्ते सूर्याधिदेव रुद्र इह तिष्ठेति सूर्यादुत्तरतो रुद्र शुक्लपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् ।

ओं आवाहयाम्यहं देवीं हिमपवतसम्भवाम् । देवि त्व सर्वदा सेव्या यज्ञेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु । ओं भूर्भुव स्व चन्द्रा धिदेवते म इहागच्छेत्यावाह्य श्रीस त इत्यस्य नारायणपुरुष ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द उमा देवता उमास्थापने वि० । ओं श्रीस ते लक्ष्मीस पद्मगावहोरात्रे पार्श्वे मक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् । इणविषाणामु म इषाण सर्वलोक म इषाण (य० ३१ अ २२) इति मन्त्रान्ते चन्द्राधिदेवते उमे इह तिष्ठेति सोमदक्षिणे उमा शुक्लपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् ।

ओं आवाहयामि देवेश षण्मुखं कृत्तिकासुतम् । रुद्रतेज-समुद्भूत देवसेनासमन्वितम् । मयूरवाहन शक्तिपाणिं वै ब्रह्मचारिणम् । आगच्छ भगवन् स्कन्द यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि कुरु । ओं भूर्भुव स्व भौमाधिदेव स्कन्द इहागच्छेत्यावाह्य यदक्रन्द इत्यस्य भार्गवौ जमदग्निदीर्घतमावृषी त्रिष्टुप छन्द स्कन्दी देवता स्कन्दस्थापने वि० । ओं यदक्रन्द प्रथमं जाय मान उद्यन् समुद्रादुत वा पुरीषात् । श्येनस्य पक्षा हरिणस्य बाह्व उपस्तुत्य महि जातं ते अर्वन् (य० २८ अ०, १२) इति मन्त्रान्ते, भौमाधिदेव स्कन्द इह तिष्ठेति भौमदक्षिणभागे स्कन्द श्वेतपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् ।

ओं आवाहये तं गरुडोपरिस्थितं रमार्चदेहं सुरराजवन्दितम् । कंसान्तक चक्रगदाजहस्तं भजामि देवं वसुदेवसूनुम् । पद्मनाभ हृषीकेश कंसचानूरमर्दन । आगच्छ भगवन् विष्णो यज्ञेऽस्मिन् सन्निधौ भव । ओं भूर्भुव स्व बुधाधिदेव विष्णो इहागच्छेत्यावाह्य विष्णोरराटमसीत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दोऽभावो विष्णुर्देवता विष्णुस्थापने वि० । ओं विष्णोरराटमसि

विष्णो अथ त्वे स्थो विष्णो स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोऽसि वैष्णवमसि
विष्णवे त्वा (य० ५ अ०, २१) इति मन्त्रान्ते बुधाधिदेव
विष्णो इह तिष्ठेति बुधपश्चिमभागे विष्णु श्वेतपुष्पाक्षते
स्थापयेत् ।

ओं एहोहि विप्रेन्द्र पितामहेश हंसाधिरूढ त्रिदशैकवन्द्य ।
रक्तोत्पलाभास कुशाम्बुहस्त गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते । आवा
हयाम्यह देव देवेशश्च प्रजापतिम् । अनेकव्रतकर्तारं सर्वेषाञ्च
पितामहम् । विश्वरूपं निराधारं निरालम्ब निरामयम् ।
आगच्छ देवदेवेश यज्ञेऽस्मिन् सन्निधौ भव । ओं भूर्भुव
स्वर्जीवाधिदेव ब्रह्मन्निहागच्छेत्थावाह्य आ ब्रह्मन्निव्यस्य प्रजा
पतिर्ऋषिस्त्वन्दोऽभाव ब्रह्मा देवता ब्रह्मस्थापने वि० । ओं
आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामा राट्ते राजन्ध शूर
इषव्योऽतिव्याधी महारथो जायतां दोम्भी धेनुर्वोढानडानाशुं
सति पुरन्धिर्यीया जिष्णू रथीष्ठा' समेयी युवांस्य यजमानस्य
वीरो जायतां निकामे निकामे न पर्जन्यो वर्षतु फलवत्यो न
ओषधय पच्यन्तां योगक्षेमो न कल्पताम् (य २२ अ , २२)
इति मन्त्रान्ते जीवाधिदेव ब्रह्मन्निह तिष्ठेति गुरो पूर्वभागे
ब्रह्माण श्वेतपुष्पाक्षते स्थापयेत् ।

ओं एहोहि वृत्रघ्न गजाधिरूढ सहस्रनेत्र त्रिदशैकपूज्य ।
शचीपते शक्र सुरेश नित्य गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते । शची
घते महाब्राह्मो सर्वाभरणभूषित । आगच्छ भगवन्निन्द्र
यज्ञेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु । ओं भूर्भुव स्व शक्राधिदेव पूज्य
इहागच्छेत्थावाह्य सज्जीषा इत्यस्य विश्वामित्र ऋषिस्त्रिष्टुप् इन्द्र
इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापने वि० । ओं सज्जीषा इन्द्र
सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रघ्ना शूर विद्वान् । जहि शत्रून्
रप मृधो नुदस्वाथाभयं क्षणुहि विश्वतो न । (य० ७ अ०, १७)

इति मन्त्रान्ते शुक्राधिदेव इन्द्र इह तिष्ठेति शुक्रपूर्वभागे श्वेत पुष्पाक्षतैरिन्द्र स्थापयेत् ।

ओं एह्येहि दण्डायुव धर्मराज कालाञ्जनाभास विशाल नव । विशालवक्ष स्थल रौद्ररूप गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते । चित्रगुप्त इत्युक्त दण्डमुद्गरधारक । आगच्छ भगवन धम यऽऽस्मिन् सन्निधि कुरु । ओं भूर्भुव स्व शनैश्वराधिदेव यम इहागच्छ यावाह्य यमाय त्वाङ्गिरस्वते इत्यस्य दध्यङ्ङाथ वण ऋषिश्छन्दोऽभावो यमो देवता यमस्थपने वि० । ओं यमाय त्वाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा । स्वाहा धर्माय स्वाहा धम पित्रे (य० २८ अ , ८) इति मन्त्रान्ते शनैश्वराधिदेव तम इह तिष्ठेति शनैराम्नेयभागे शुक्लपुष्पाक्षतैर्यम स्थापयेत् ।

ओं भूर्भुव स्व राहोरधिदेव काल इहागच्छेत्यावाह्य कारिणसात्यस्य प्रजापतिर्ऋषिरमुष्टुप छन्द कालो देवता कालस्थापने वि० । ओं कारिणसि समुद्रस्य त्वाक्षित्या उन्नयामि । समापो अङ्गिरग्मत समीषधीभिरोषधी (य० ६ अ०, २८) इति मन्त्रान्त राहोरधिदेव काल इह तिष्ठेति राहोरीशानभागे श्वेतपुष्पाक्षते कालं स्थापयेत् ।

ओं भूर्भुव स्व केतुग्रहाधिदेव चित्रगुप्त इहागच्छेत्यावाह्य चित्रावसो इत्यस्य ऋषभ ऋषिश्छन्दोऽभावश्चित्रगुप्तो देवता चित्रगुप्तस्थापने वि० । ओं चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीय इति मन्त्रान्ते केतुग्रहाधिदेव चित्रगुप्त इह तिष्ठेति केतुनिर्ऋतभागे श्वेतपुष्पाक्षतैश्चित्रगुप्त स्थापयेत् ।

ओं एह्येहि सर्वामर हव्यवाह सुनिप्रवर्यैरभितोऽभिषुष्ट । तेजोवता लोकगणेन सार्धं ममाध्वरं पाहि कवे नमस्ते । ओं भूर्भुव स्व सूर्यप्रत्यधिदेवत अग्ने इहागच्छेत्यावाह्य अग्निं दूतमित्यस्य विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री छन्दोऽग्निर्देवता अग्नि-

स्थापने वि० । ओं अग्निं दूत पुरो दधे हव्यवाहमुपब्रुवे । देवा आसादयादिह (य० २२ अ०, १७) इति मन्त्रान्ते सूर्य प्रत्यधिदैवत अग्ने इह तिष्ठेति सूर्यतदधिदेवयोर्मध्ये श्वेत पुष्पाक्षतैरग्नि स्थापयेत् ।

ओं आपस्तीय तथा प्रोक्तां पुष्करं वारि कथ्यते । आपो हि षेति मन्त्रेणावाहये सोमपश्चिमे । ओं भूर्भुव स्व सोम प्रत्यधिदेवता आप इहागच्छेत्त्यावाह्य आपो हि षेत्यस्य सिन्धुद्वीप ऋषिर्गायत्री छन्द आपो देवता अपा स्थापने वि० । ओं आपो हि षा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे (य० ११ अ० ५०) इति मन्त्रान्ते सीमाधिदेवता आप इह तिष्ठेति श्वेतपुष्पाक्षतै सोमतदधिदेवतयोर्मध्ये अप स्थापयेत् ।

ओं आवाहयामि त्वां देवीं धरित्री लोकधारिणीम् । जम्बु प्लक्षकुशक्रौञ्चशाकशाखालिपुष्करै । एष्टेहि पृथिवि देवि यज्ञे ऽस्मिन् सन्निधिं कुरु । ओं भूर्भुव स्वमङ्गलाधिदेवते पृथिवि इहागच्छेत्त्यावाह्य स्त्रीनेत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्द पृथिवी देवता पृथिवीस्थापने वि० । ओं स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा न शर्म सप्रथा । (य० ३५ अ०, २१) इति मन्त्रान्ते मङ्गलाधिदेवते पृथिवि इह तिष्ठेति पृथिवीं श्वेतपुष्पाक्षतै मङ्गलतदधिदेवयोर्मध्ये स्थापयेत् ।

ओं आवाहये तं गरुडोपरिस्थितं रमार्चदेह सुरराज वन्दितम् । कंसान्तकं चक्रगदाजहस्तं भजामि देवं वसुदेव सुनुम् । पद्मनाभ हृषीकेश कंसघानूरमर्दन । आगच्छ भग वन् देव यज्ञेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु । ओं भूर्भुव स्वर्बुधप्रत्यधि दैवत नारायण इहागच्छेत्त्यावाह्य इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथि ऋषिर्गायत्री छन्दो नारायणो देवता नारायणस्थापने वि० ।

ओं इदं विष्णुर्वि उक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूहस्य पासुर
(य ५ अ० १३) इति मन्त्रान्ते बुधप्रत्यधिदेवत नारायण
इह तिष्ठति नारायणं बुधतदधिदेवयोर्मध्ये श्वेतपुष्पाक्षतै
स्थापयेत् ।

ओं एहोहि वृत्रघ्न गजाधिरूढ सहस्रनेत्र । त्रिदशैकवन्द्य ।
शचीपते शक्र सुरेश नित्य गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते । शची
पते महाबाहो मर्वाभरणभूषित । आगच्छ भगवन्नित्य यज्ञे
ऽस्मिन् सन्निधि कुरु । ओ भूभुव स्वर्जीवप्रत्यधिदेवत इन्द्र
इहागच्छ यावाह्य इन्द्र आमामित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्
कन्द इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापन वि । ओ इन्द्र आसा नेता
वृहस्पतिदक्षिणा यज्ञ पुर एतु सोम । देवसेनानामभिभञ्ज
तीना जयन्तीना मरुतो यन्त्वग्रम । (य० १७ अ० ४०)
इति मन्त्रान्ते जोः प्रत्यधिदेवत इन्द्र इह तिष्ठति जोः तदधि
देवयोर्मध्ये श्वेतपुष्पाक्षतैरिन्द्र स्थापयेत् ।

ओं भूभुव स्व शुक्रप्रत्यधिदेवते शचि इहागच्छेत्यावाह्य
आदित्यरास्नासीत्यथ दध्यङ्ङायवण ऋषिश्छन्दोऽभाव इन्द्राणी
वता इन्द्राणीस्थापन वि० । ओ अदित्यै रास्नासीन्द्राण्या
उष्णीष पूषासि ह गाय दीप्ति (य० ३८ अ० ३) इति मन्त्रान्ते
शुक्रप्रत्यधिदेवते शचि इह तिष्ठति शुक्रतदधिदेवयोर्मध्ये श्वेत
पुष्पाक्षतै शची स्थापयेत् ।

ओं एहोहि विन्द्र धरामरेश हंसाधिरूढ त्रिदशैकवन्द्य ।
रक्तोत्पलाभास कुशाम्बुहस्त गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते । आवा
हयाम्यह देव इत्यथ प्रजापतिम् । अनेकव्रतकर्तार सर्व
पाञ्च पितामहम् । विश्वरूप निराधारं निरालम्ब निरामयम् ।
आगच्छ देवदेवेश यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि कुरु । ओ भूभुव स्व
शनिप्रत्यधिदेवत प्रजापते इहागच्छेत्यावाह्य प्रजापते इत्यस्य

हिरण्यगर्भ ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द प्रजापतिदेवता प्रजापति-
स्थापन वि० । ओं प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि
परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम
पतयो रथोणाम (य० १० अ० , २०) इति मन्त्रान्ते शनि
प्रत्यधिदेवत प्रजापते इह तिष्ठेति शनितदधिदेवयोर्मध्ये प्रजा
पति ते स्थापयेत् ।

ओं एहो हि नागेन्द्र धरामरेश सर्वामरैर्वन्दितपादपद्म ।
नानाफणामण्डलराजमान गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते । आशी
विषसमोपेत नागकन्याविराजित । आगच्छ नागराजेश यज्ञ
ऽस्मिन् सन्निधि कुरु । ओ भूर्भुव स्व राहुप्रत्यधिदेवता सपा
इहागच्छतेत्यावाह्य नमोऽस्तु सपभ्य इत्यस्य प्रजापतिऋषि
रनुष्टुप छन्द सर्पा देवता सपस्थापने वि० । ओ नमोऽस्तु
सपभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्य
सपभ्यो नमः (य० १३ अ० ६) इति मन्त्रान्ते राहुप्रत्यधि
देवता सर्पा इह तिष्ठतेति राहुतदधिदेवयोर्मध्ये सपान त
स्थापयेत् । ते च सर्पा अनन्तो वामुकिश्चैव तत्तकश्च तृती
यकः । कर्कोटकश्च प्रद्यम् महापद्मस्तथैव च । शङ्खपालश्च
कुलिको नागाष्टकमुदाहृतम् इत्यन्ता वेदितव्या । तेषाञ्च
क्रमेण सूर्याद्यष्टग्रहरूपता । अनन्त भाम्करं विद्यात् सोमो
राजा तु वासुकि । तत्तक मङ्गलं विद्यात् बुध कर्कोटक तथा ।
पद्म वृहस्पतिं विद्यात् महापद्म तु भार्गवम् । शङ्खपाल शनि
विद्यात् केतु कुलिकमेव च । नागा सूर्यादिरूपास्ते राहो
प्रत्यधिदेवता ।

ओं एहो हि विप्रेन्द्र पितामहेश हस्ताधिरुद्ध त्रिदशैक
वन्द्य । रत्नोत्पलाभास कुशाम्बुहस्त गृहाण पूजा भगव
न्नमस्ते । ॐ राह्याम्यह देव देवेशश्च प्रजापतिम् । अनेक

व्रतकर्त्तारं सर्वेषाञ्च पितामहम् । विश्वरूप निराधार निरा-
नस्य निरामयम् । आगच्छ देवदेवेश यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि
कुरु । ओं भूर्भुव स्व केतुप्रत्यधिदैवत ब्रह्मविहागच्छेत्यावाह्य
ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य गीतम् ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो ब्रह्मा देवता
ब्रह्मस्थापन वि० । ओं ब्रह्म जज्ञान प्रथम पुरस्ताद्दि सीमत
सुरुचो वन आव । स बुध्ना उपमा अस्य विष्टा सतस्य धोनि
मसतस्य विव (य० १३ अ० ३) इति मन्त्रान्ते केतुप्रत्यधि
दैवत ब्रह्मविह तिष्ठति केतुतदधिदेवयोर्मध्ये ब्रह्माण न
स्थापयेत् । आदित्यादीना दक्षिणपार्श्वेषु अधिदेवता वाम
पार्श्वेषु तु प्रत्यधिदेवता स्थापयेदित्यप्येके ।

ओं आवाहये तं गणराजदेव त्वात्पलाभासमशेषवन्द्यम् ।
विघ्नान्तर्कं विघ्नहरं गणेश भजामि रौद्र सहितं च सिद्धम् ।
सम्बोदर महाकायं गजवक्त्रं चतुर्भुजम् । आगच्छ गणनाथ त्व
यज्ञेऽस्मिन् सन्निधौ भव । ओं भूर्भुव स्व लोकपाल गणपते
इहागच्छेत्यावाह्य गणानां त्वेत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिच्छन्दोऽभाव
गणपतिर्देवता गणपतिस्थापने वि० । ओं गणानां त्वा गण
पतिं हवामहे प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे निधीना त्वा
निधिपतिं हवामहे वसो मम आहमजानि गर्वधमा त्वमजासि
गर्भधम् (य० २३ अ०, १८) इति मन्त्रान्ते लोकपाल गणपते
इह तिष्ठेति राक्षोरुत्तरभागे गणपतिं श्वेतपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् ।

ओं आवाहयाम्यहं देवीं हिमपर्वतसम्भवाम् । देवि त्वं
सर्वदा सेव्या यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि कुरु । ओं भूर्भुव स्व लोक
पाले दुर्गे इहागच्छेत्यावाह्य जातवेदसे इत्यस्य काश्यप ऋषि
स्त्रिष्टुप् छन्दो दुर्गा देवता दुर्गास्थापने वि० । ओं जातवेदसे
सुनवाम सोममराती यतो निदधाति वेद । सनः पर्यदति
दुमाणि विश्वा नावेव सिन्धु दुरितात्यग्नि (ऋ १ अष्ट,

७८० पृ०) इति मन्त्रान्ते लोकपाले दुर्गे इह तिष्ठेति शर्न
रुत्तरभागे दुगा श्वेतपुष्पाक्षते स्थापयेत् ।

आवाहयामि देवेश भूताना देहधारिणम् । सर्वाधार
महावेग मृगवाहनमीश्वरम् । खड्गहस्तं महावेगं त्रैलोक्यान्तर
चारिणम् । आगच्छ भगवन वायो यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि कुरु ।
ओं भूर्भुव स्वर्लोकपाल वायो इहागच्छेत्यावाह्य वायो ये ते
इत्यस्य गृत्समद ऋषिर्गायत्री छन्दो वायुर्देवता वायुस्थापने
वि० । ओं वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तोभरागाह । नियुत्वा
सोमपीतये (य० २७ अ०, ३२) इति मन्त्रान्ते लोकपाल
वायो इह तिष्ठेति सूर्योत्तरभागे वायु श्वेतपुष्पाक्षते
स्थापयेत् ।

ओं भूर्भुव स्वर्लोकपाल आकाश इहागच्छेत्यावाह्य घृत
घृतपावान इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दोऽभाव आकाशो देवता
आकाशस्थापने वि० । ओं घृतं घृतपावान पिवत वसा वसा
पावान पिवतान्तरिक्षस्य हविरास स्वाहा दिश प्रदिश
आदिशो विदिश उद्दिशो दिगभ्य स्वाहा (य० ६ अ०, १८)
इति मन्त्रान्ते लोकपाल आकाश इह तिष्ठेति राहुदक्षिणभागे
आकाशं श्वेतपुष्पाक्षतै स्थापयेत् ।

ओं भूर्भुव स्वर्लोकपालावाश्विनाविहागच्छतमित्रावाह्य
या वा कशेत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्द आश्विनौ
देवते आश्विनस्थापने वि० । ओं या वा कशा मधुमत्यश्विना
सुनृतावती । तथा यज्ञं मिमिक्षतम् (य० ७ अ०, ११)
इति मन्त्रान्ते लोकपालौ आश्विनाविह तिष्ठतमिति केतो
र्दक्षिणत आश्विनौ श्वेतपुष्पाक्षतै स्थापयेत् ।

तत इन्द्रादीन् दशदिक्पालान् स्वस्वदिक्षु श्वेतपुष्पाक्षतै
स्थापयेत् । यथा—

आ एह्ये हि वृत्रघ्न गजाधिरूढ सहस्रनेत्र त्रिदशैकधन्व ।
शचीपते गक्र सुरेश नित्य गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते । शची
पते महाबाहो सर्वाभरणभूषित । आगच्छ भगवन्नित्य
यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि कुरु । ओ भूर्भुव स्व दिक्पाल इन्द्र
इहागच्छेत्वावाह्य त्रातारमित्यस्य गग ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो
देवता इन्द्रस्थापने वि० । ओ त्रातारमिन्द्रमावितारमिन्द्र हवे
हव सहज शूरमिन्द्रम् । ह्वयामि गक्र पुरुहूतमिन्द्र स्वास्ति
ना मप्रवा धात्विन्द्र (य २० अ , ५०) इति मन्त्रान्ते
दिक्पाल इन्द्रं तिष्ठति पृथ्व्यामिन्द्र श्वेतपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् ।

आ एह्ये हि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवर्यै रभितोऽभिजुष्ट ।
तेजोवता लोकगणन साह ममाध्वरं पाहि कवे नमस्ते । ओ
भूर्भुव स्व दिक्पाल अग्ने इहागच्छेत्वावाह्य त्व नो अग्ने
इत्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गिरस ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द अग्निदेवता
अग्निस्थापने वि० । आ त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वान देवस्य
हेडो अवयासिमीष्टा । यजिष्ठो वज्रितम शीशुचानो विश्वा
ह गसि प्रमुग्धास्मत् (य २१ अ ३) इति मन्त्रान्ते दिक्पाल
अग्निं इह तिष्ठति आग्नेय्यामग्निं श्वेतपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् ।

आ एह्ये हि दण्डायुध धमराज कालाञ्जनाभास विशाल
नेत्र । विशालवक्षस्थल राट्नत्र गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते ।
चित्रगुप्तादिमयुक्त दण्डमुद्गरधारक । आगच्छ भगवन धम
यज्ञेऽस्मिन् सन्निधौ भव । ओ भूर्भुव स्वर्दिक्पाल यम इहा
गच्छेत्वावाह्य भुग नु पथ्यामित्यस्य प्रजापतिः ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द
यमा देवता यमस्थापने वि० । ओ सुग नु पथ्या प्रदिश न
एहि ज्योतिषाध्ये ह्यर न आयु । अपैतु मृत्युरमृतं स आगत
वेजस्वतो नो अभयं कृणोतु न इति मन्त्रान्ते दिक्पाल यमं इह
तिष्ठ त याम्या यमं श्वेतपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् ।

ओं एह्यहि रक्षोगणनायक त्व विशालवेतालपिशाचसघै ।
 ममाध्वर पाहि पिशाचनाथ लोकेश्वर त्व भगवन्नमस्ते ।
 निऋति खड्गहस्तञ्च सवलोकैकपावनम् । आवाहयामि यज्ञे
 ऽस्मिन् पूजेय प्रतिगृह्यताम् । ओं भूर्भुव स्वर्दिकपाल निऋते
 इहागच्छेत्यावाह्य असुन्वन्तमित्यस्य प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप्
 छन्दो निऋतिदेवता निऋतिस्थापने वि० । ओं असुन्वन्तमय
 जमानमिच्छुस्तनस्यत्यामन्विहि तस्करस्य । अन्यमस्मदिच्छु सा
 त इत्यानमो देवि निऋते तुभ्यमस्तु (य० १२ अ० ६२)
 इति मन्त्रान्ते दिक्पाल निऋते इह तिष्ठेति नैऋत्या निऋति
 स्थापयेत् ।

ओं आवाहयामि देवेश सलिलस्याधिप प्रभुम् । शङ्खपाश
 धरं मौम्य वरुण यादसा पतिम् । गन्त्रीरथसमारूढ मणिरत्न
 समन्वितम् । आगच्छ देव वरुण यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि कुरु ।
 ओं भूर्भुव स्वर्दिकपाल वरुण इहागच्छेत्यावाह्य तत्त्वा यामी
 त्यस्य शुन शफ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणो देवता वरुणस्थापने
 वि । ओ तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमास्तदाशास्ते यजमानो
 हविर्भि । अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशस मा न आय
 प्रमोषी (य० १८ अ०, ४६) इति मन्त्रान्ते दिक्पाल वरुण
 इह तिष्ठेति पश्चिमाया वरुण स्थापयेत् ।

आवाहयामि देवेश भूताना देहधारिणम् । सर्वाधार
 महावेग मृगपाहनमीश्वरम् । खड्गहस्त महावेग त्रैलोक्यान्तर
 चारिणम् । आगच्छ भगवन वायो यज्ञेऽस्मिन् सन्निधि कुरु ।
 ओं भूर्भुव स्वर्दिकपाल वायो इहागच्छेत्यादिनावाह्य आ नो
 नियुङ्गिरित्यस्य वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वायुदेवता वायुस्थापने
 विनियोग इति स्मृत्वा । ओ आ नो नियुङ्गि शतिनीभिरध्वर
 सहस्रिणीभिरुपयाहि यज्ञम् । वायो अस्मिन् सवने मादयस्व

यय पात स्वस्तिभि सदा न (य० २७ अ०, २८ म०) इति मन्त्रान्ते दिक्पाल वायो इह तिष्ठेत्यादिना वायव्यदिशि वायु स्थापयेत् ।

ओं आवाहयामि देवेश शशाङ्क रजनीपतिम् । क्षीरोदधि समुद्भूत हरमौलिविभूषणम् । सुधाकर द्विजाधीश त्रैलोक्य प्रीतिकाङ्क्षम् । ओषध्याप्यायनकर सोम कन्दर्पवर्द्धनम् । आगच्छ भगवन् सोम यज्ञेऽस्मिन् स० । ओं भूर्भुव स्वदिक् पाल सोम इहागच्छेत्यावाह्यं वयं सोमेत्यस्य बभ्रुर्ऋषिर्गायत्री छन्दः सोमो देवता सोमस्थापने वि० । ओं वयं सोम व्रते तव मनस्तनूषु बिभ्रत । प्रजावन्त सचेमहि (य० ३ अ०, ५६) इति मन्त्रान्ते दिक्पाल सोम इह तिष्ठेति उद्गीच्या सोम स्थापयेत् ।

ओं एह्येहि गौरीश पिनाकपाणे शशाङ्कमौले वृषभाधिरूढ । देवाधिदेवश महेश नित्य गृहाण पूजां भग० । गङ्गाधर महादेव पावतीप्राणवल्लभ । आगच्छ भगवन्नीश यज्ञेऽस्मिन् मन्त्रिधि कुरु । ओं भूर्भुव स्वदिक्पाल इशान इहागच्छेत्यावाह्यं तमीशानमित्यस्य गौतम ऋषिर्जगती छन्दः ईशानो देवता ईशानस्था० वि० । ओं जगतस्तस्थूषस्पति धियजिन्वमवभि ह्रमहे वयम् । पूषा नो यथा वेदमामसहृधे रक्षिता पायुरदब्ध स्वस्तये (य० २५ अ० १८) इति मन्त्रान्ते दिक्पाल इशान इह तिष्ठति ऐशान्यामीश स्थापयेत् ।

ओं एह्येहि विप्रेन्द्र पितामहेश ह्रसाधिरू० त्रिदर्शकपूज्य । रक्तोत्पलाभास कुशाम्बुहस्त गृहाण पूजां भ० । आवाहयाम्यहं देव देवेशञ्च प्रजापतिम् । अनेकव्रतकर्तारं सवेषाञ्च पितामहम् । विश्वरूप निराधार निरालम्ब निरामयम् । आगच्छ देवदेवेश यज्ञेऽस्मिन् स० । ओं भूर्भुव स्वदिक्पाल ब्रह्मन् इहागच्छेत्या

वाह्य अस्मै रुद्र। इत्यस्य प्रगाथ ऋषिस्त्रिष्टुप कन्दो ब्रह्मा देवता
ब्रह्मस्थापने वि० । ओं अस्मै रुद्रा मेहना पवतामो वृत्रहत्ये
भरहृतो मजाषा । य शसर्त स्तुवत धार्य पञ्च इन्द्रज्येष्ठा
अस्मा अवन्तु देवा (य० ३३ अ, ५) इति मन्त्रान्ते दिक्
पाल ब्रह्मन्निह तिष्ठेति पूर्वशानयोर्मध्ये नैऋतपश्चिमयोर्मध्ये
वा ब्रह्माणे स्थापयेत् ।

आ एह्य हि पातालधरामरश नागाङ्गनाकिन्नरगीयमान ।
यक्षोरगैन्द्रामरसिद्धमघेरनन्त रक्षाध्वरमस्मदीयम् । एह्येहि
नागेन्द्र धरामरेन्द्र सवामरेवन्दितपादपद्म । नानाफणामण्डल
राजमान गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते । आसीविषसमोपेत नाग
कन्याविराजित । आगच्छ नागराजेन्द्र यज्ञेऽस्मिन् स० । ओ
भूभुव स्वदिकपाल अनन्त इहागच्छेत्यावाह्य स्योना पृथिवी
त्यस्य मेधातिथिऋषिर्गायत्री कन्दोऽनन्तो देवताऽनन्तस्थापन
वि० । ओ स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी यच्छा न
शम सप्रथा (य० ३५ अ २१) इति मन्त्रान्ते दिक्पाल अनन्त
इह तिष्ठेति नैऋतपश्चिमयोर्मध्ये एशानपूर्वयोर्मध्ये वा अनन्त
स्थापयेत् ।

आ आवाहयामि देवशान वसूनष्टौ महाबलान । मोस्य
मूर्ति धरान दिव्यायुधकरान्वितान । शुद्धस्फटिकसङ्काशान्ना
वस्तुविगजितान अश्वारूढान दिव्यवस्त्रान मवालङ्कारभूषि
तान । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् वसूनष्टौ सुखावहान । ओ
भूभुव स्वध्रुवादयो वसव इहागच्छेत्यावाह्य उमया अत्रत्यस्य
वामिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप कन्दो वसवो देवता वसूना स्थापने वि० ।
आ उमया अत्र वसवो रन्त देवा उरावन्तरिक्षे मर्जयन्त शुभ्रा ।
अवाक पथ उरुजय कृणुध्व श्रोता दूतस्य जग्मषो नो अस्य
(ऋ ५ अष्ट० अ ४ सू ६) इति मन्त्रान्ते ध्रुवादयो वसव

इह तिष्ठतेति इन्द्राग्निमध्ये ध्रुवादीनष्टौ वसून् शुक्लपुष्पाक्षतैः
स्थापयेत् ।

आ ह्यारूढा महादिव्या व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिण । नाग
हारा महारौद्रा सृष्टिसंहारकारका । आगच्छत महाभागा
पूजेय प्रतिगृह्यताम् । ओं भूर्भुव स्वर्वीरभद्रादयो रुद्रा इहा
गच्छतेत्यावाह्य आ रुद्रास इत्यस्यात्रेय ऋषिर्जगती इन्द्रो रुद्रा
देवता रुद्राणां स्थापने वि० । ओं आ रुद्राम इन्द्रवन्त मजो
षसो हिरण्यरथा सुविताय गन्तव । इय वो अस्मत् प्रतिहर्ष्यते
मतिस्तण्णजे न दिव उत्तमा उदम्यवे (ऋ० ३, ४७४ पृ०)
इति मन्त्रान्ते वीरभद्रादयो रुद्रा इह तिष्ठतेति अग्नियमयो
मध्ये एकादश रुद्रान श्वेतपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् । एकपादादयो
रुद्रा इत्यन्ये ।

ओ पद्मासना पद्महस्ता सिन्दूरारुणसप्रभा । रथारूढा
महाभागा काश्यप्या महात्वष । आगच्छतादित्यदेवा पूजेय
प्रतिगृह्यताम् । ओं भूर्भुव स्वर्धात्रादय आदित्या इहागच्छते
त्यावाह्य यज्ञो देवानामित्यस्य कुतस ऋषिस्त्रिष्टुप इन्द्र आदि
त्या देवता आदित्यानां स्थापने वि० । ओं यज्ञो देवानां प्रत्येति
सुम्नमादित्यासो भवता सृडयन्त । आ वोऽर्वाचो समर्तिवहता
दंहोश्चिद्या वरिवो वित्तरासत् (ऋ० १ अ०, ८४६ पृ०) इति
मन्त्रान्ते धात्रादय आदित्या इह तिष्ठतेति इन्द्रेशानयोर्मध्ये
धात्रादीन् द्वादशादित्यान् शुक्लपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् ।

ओं इन्द्रेण भसधा छिन्नं दिते पुत्र मरुद्गणम् । महावीर्यं
महाबाहुमाश्रये मखकर्मणि । ओं भूर्भुव स्वरावहादय
सप्त मरुत इहागच्छतेत्यावाह्य मरुतो यस्येत्यस्य गौतम ऋषि
र्गायत्री इन्द्रो मरुतो देवता मरुता स्थापने वि० । ओं मरुतो
यस्य हि क्षये पाथादिवो विमहस । स सुगोपातमो जन

(य० ८ अ०, ३१) इति मन्त्रान्ते आवहादय सप्त मरुत इह तिष्ठति वायुसोमयोर्मध्ये आवहादीन् सप्त मरुत श्वेतपुष्पाक्षत स्थापयेत् ।

ओं हंमारुढ महाबाही एकवक्त्र चतुर्भुज । िष्टरं सुक
स्रुव बिभ्रत् ह्यक्षमालां च कुण्डिकाम् । आगच्छ ब्रह्मन्
दवेश यज्ञेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु । ओं भूर्भुवः स्वब्रह्मन् इहा
गच्छेत्यावाह्यं ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य गोतमो वामदेव ऋषि
स्त्रिष्टुप छन्दो ब्रह्मा देवता ब्रह्मस्थापने वि० । ओं ब्रह्म
जज्ञानं प्रथम पुरस्ताद्वि सोमसु सुरुचो वैन आव । स बुध्ना
अस्य विष्ठा सप्तस्य योनिमसतस्य विव (य० १३ अ० ३) इति
मन्त्रान्ते ब्रह्मन् इह तिष्ठति यमनिर्ऋतिमध्ये ब्रह्माण
स्थापयेत् ।

ओं आवाहये त गरुडोपरिस्थितं रमार्द्धदेह सुरराज
वन्दितम् । कंसान्तक चक्रगदाजहस्तं भजामि देव वसुदेव
सूनुम् । ओं भूभुवः स्वरच्युत इहागच्छेत्यावाह्य इदं विष्णु
रित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्दोऽच्युतो देवता अच्युत
स्थापने वि० । ओं इदं विष्णुविचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ।
समूढमस्य पांसुरे (य० ५ अ० १५) इति मन्त्रान्त अच्युत इह
तिष्ठति निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये अच्युतं श्वेतपुष्पाक्षतैः स्थापयेत् ।

ओं पञ्चवक्त्र वृषारुढ प्रतिवक्त्रं त्रिलोचन । कपालशूल
खट्वाङ्गिन् चन्द्रमौले सदाशिव । आगच्छ भगवन्नीश यज्ञे
ऽस्मिन् सन्निधिं कुरु । ओं भूर्भुवः स्वरीशान् इहागच्छेत्यावाह्य
कद्रुद्रायेत्यस्य गौरपुत्र कण्व ऋषिर्गायत्री छन्द ईशानो देवता
ईशानस्थापने वि० । ओं कद्रुद्राय प्रचेतसे मीदुष्टमाय
तथ्यसे । वोचेम शतमं हृदे (ऋ० अ० १ ४०६ पृ०) इति मन्त्रान्ते
ईशान इह तिष्ठति वायुवरुणयोर्मध्ये ईशानं स्थापयेत् ।

ओं पद्मामन पद्महस्त सिन्दूरारुणसप्रभ । रथारूढ महा
काक्षो काश्यपेय महाद्युते । आगच्छ भगवन्नक यज्ञेऽस्मिन्
सन्निधिं कुरु । ओं भूर्भुव स्वर्क इहागच्छेत्यावाह्य स्वर्णघम
इत्यस्य प्रजापतिऋषिर्गायत्री छन्द अर्को देवता अकस्थापने
वि० । आ स्वर्णघम स्वाहा स्वर्णाक स्वाहा स्वर्णशुक्र स्वाहा
स्वर्णज्योति स्वाहा स्वर्णसूर्य स्वाहेति (य० १८ अ० ५०) इति
मन्त्रान्त अक इह तिष्ठेति वायुसीमयोर्मध्येऽक स्थापयेत् ।

ओं भूर्भुव स्वर्णस्यत इहागच्छेत्यावाह्य वनस्पते इत्यस्य
प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप छन्द वनस्पतिदेवता वनस्पतिस्थापने
वि । ओ वनस्पते वीडुङ्गो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरण
सुवीर । गोभि सनद्धो असि वीडय स्वास्थाता ते जयतु
जेत्वानि (य० २८ अ०, ५२) इति मन्त्रान्ते इह तिष्ठेति
अकसमोपे स्थापयेत् । महावेदिस्रग्ध्र ब्रह्मादिस्वर्णप्रतिमात्रय
संस्थाप्य तस्य सन्निधौ अकवनस्पती स्थापयेदित्यन्ये । तत
सूत्रादिक्रमेण प्रत्येक मनाजूतिरिति (३३ पृ० १७ पं०)
प्रागुक्तमन्त्रावृत्त्या सवषा प्राणप्रतिष्ठा कुर्यात् ।

तत आवाहनक्रमेण प्रत्येक सूर्यादीन् नवग्रहान तदधि
देवता नव शिवादीन प्रत्यधिदेवता नव अम्यादीन पञ्च विना
यकादीन् लोकपालानित्येवं द्वाविंशदेवता इन्द्रादीन् दश दिक्
पालान् अष्टौ ध्रुवादीन वसून् एकपादादीनेकादश रुद्रान्
धात्रादीन् द्वादशादित्यान् आवहादीन् सप्त मरुत ब्रह्माच्युते
शानाकवनस्पतेन पञ्चेत्येव पञ्चाशीति देवता स्थापनमन्त्रेण
प्रत्येक पञ्चोपचारै षोडशोपचारैर्वा पूजयेत् । वस्वादीनां
प्रत्येकं मन्त्राभावेन प्रणवादिनमोन्तनाममन्त्रेणैव पूजा कार्या ।
वसुरुद्रादित्यमरुतां समुदितदेवतात्वपक्षे एकपञ्चाशदेवता
स्थापनमन्त्र एव पूज्या इति विशेष । तन्नाय ध्यानादौ विशेष ।

तत्र रवे आ वाक्यप क्षत्रिय रक्त कानिङ्ग चतुरङ्गुलम् ।
 पञ्चहस्तद्वय पूर्वान् । पञ्चाश्ववाहनम् । शिवाधिदैवत ध्यायेत्
 वज्रप्रत्यधिदेवतम् ध्यानम् । आकृष्णनेत्रस्य हिरण्यस्तूप
 आङ्गिरस ऋषिस्त्रिष्टुप कन्द सविता देवता सूर्यपूजने वि ।
 आ आकृष्णेन रजसा वत्तमानो निवेशयन्नमृत मर्त्यञ्च ।
 हिरण्ययन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् ।
 मन्त्र । रक्त वस्त्र रक्त चन्दन हयारिकुसुम गुग्गुलु धूप
 गुडोदन द्राक्षा फल च नैवेद्य प्रवाल रत्नमित्येव विशेषतो
 दद्यात् । ओं बभ्रुकपुष्पनीकाशो रक्तोत्पलदलप्रभ । लोक
 नाथो जगद्बीज शान्त यच्छतु भास्कर । इति प्राथना । ओ
 नम सवित्रे जगत्प्रेक्ष्यक्षणे जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतव । त्रयी
 मयाय त्रिगुणात्मन नमो विरिञ्चिनारायणशङ्करात्मन । इति
 नमस्कार । दक्षिणा कपिला धेनु ।

चन्द्रस्य ओं सामुद्र वेश्यमात्रेय हस्तमात्र मिताम्बरम् ।
 श्व त द्विबाहु सोमश्च वरद सगदतरम् । दशाश्व श्व तपद्मस्थ
 विचिन्त्योमाधिदैवतम् । जलप्रत्यधिदैवश्च सूर्यास्यमाह्वये
 तथा । ध्यानम् । इम देवा इत्यस्य वरुण ऋषि अर्त्याष्टि कन्द
 सोमो देवता सोमपूजने वि० । ओं इम देवा असपन्न सुबद्ध
 महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जानराज्यायेन्द्रस्येन्द्रि
 याय । इमममुष्य पुत्रममुष्ये पुत्रमस्यै विश एष वोऽमी राजा
 सोमोऽस्माक ब्राह्मणाना राजा । मन्त्र । श्वेतं वस्त्रं श्व त
 चन्दनं कुमुदं पुष्प घृताक्त यक्षधूप घृतपायसमिक्षुश्च नैवेद्य
 मुक्ता रत्न दद्यात् । ओं सत्कुन्दमाख्यसङ्गाश काशपुष्पनिभ
 स्तथा । शशाङ्को रोहिणीभर्ता मम शान्ति प्रयच्छतु । प्रा० ।
 आं दिव्यशङ्खतुषाराभ क्षीरोदार्षवसम्भवम् । नमामि शशिर्न
 भक्त्या शम्भोर्मुकुटभूषणम् । इति नमस्कार । शङ्खो दक्षिणा ।

कुजय आ आवन्त्य क्षत्रिय रक्त मेषस्थ चतुरङ्गुलम् ।
 आरक्तमान्यवसन भारद्वाज चतुर्भुजम् । दक्षिणोङ्घ्रि क्रमाच्छक्ति
 वराभयगदेतरम् । स्कन्दाधिदेवत देव क्षितिप्रत्यधिदेवतम् ।
 आदित्याभिमुख भोम तद्वदेव विचिन्तयेत् । ध्यानम् । अग्नि
 मूर्धेत्यस्य विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री छन्द अङ्गारको देवता
 अङ्गारकपूजने वि० । ओं अग्निमूर्ध्ना दिव ककुत्पति पृथिव्या
 अयम् । अपा गेतासि जिवति । मन्त्र । रक्त वस्त्र रक्त चन्दन
 जव पय्य मजरमयतमिह्वक धूप यावक प्रगफलञ्च नैवेद्य प्रवाल
 रत्न दद्यात् । अ० वरणीगभमम्भतो बभ्रुजीवममप्रभ । शान्ति
 ददातु मे नित्य कुमारोऽङ्गारक सदा । प्रार्थना । ओ धरणी
 गर्भसम्भूत विद्युत्पुञ्जममप्रभम् । कुमार शक्तिहस्तं च लोहि
 तङ्ग नमाम्यहम् । नमस्कार । रक्तवृषभो दक्षिणा ।

ओ मागध द्वाङ्गुलोच्छाय वेश्य पीत चतुर्भुजम् । वामोङ्घ्रि
 क्रमशश्चर्मगदावरदखड्गिनम् । सूर्यास्य सिंहग सौम्य पीतवस्त्र
 विचिन्तयेत् । नागायणाधिदेवञ्च विष्णुप्रत्यधिदेवतम् । ध्यानम् ।
 उदबुध्यस्वाग्ने इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द बुधो देवता
 बुधपूजन वि० । ओ उदबुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृहि त्वमिष्टाप्रर्त्त
 मसृजेथामयञ्च । अस्मिन् मध्यस्थे अधुत्तरस्मिन् विश्वे देवा
 यजमानश्च सीदत । मन्त्र । पीत वस्त्र कुङ्कुम चन्दन चम्पक
 कुसुम पीतागुरुमहत्तसिह्वक धूप क्षीरान्न नागरङ्ग फलञ्च नैवेद्य
 गारुत्मत रत्न दद्यात् । ओ प्रियङ्गुकलिकाकारो रूपवाञ्छन्द
 नन्दन । शान्ति ददातु मे नित्य राजपुत्रो बुध सदा । ओ
 चन्द्रपुत्रो महातेजा नानामूर्तिधरो विभु । शान्ति ददातु मे
 नित्य यत सर्वार्थसाधक । प्रार्थना । ओ प्रियङ्गुकलिकाकार
 रूपेणाप्रतिम भुवि । सौम्य सर्वगुणोपेत नमामि शशिन
 सुतम् । सुवर्ण दक्षिणा ।

गुरो श्री विजमाङ्गिरस पीत सैन्धव चतुरङ्गुलम् । ध्यात्वा
पीताम्बर जीव मरोजस्थ चतुर्भुजम् । दक्षोर्द्धादक्षवरदकरका
दण्डमाह्वयेत । ब्रह्माधिदेव सूच्यास्यमिन्द्रप्रत्यधिदेवतम् ।
ध्यानम् । बृहस्पते अतीत्यस्य गृत्समद ऋषिस्त्रिष्टुप कन्द
बृहस्पतिन्वता बृहस्पतिप्रजने वि० । ओं बृहस्पते अति
यदया अहादद्युमदिभाति क्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवस ऋत
प्रजात तदस्मासु द्रविण धेहि चित्रम् । मन्त्र । ओं पीताम्बर
वस्त्रम् । कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारश्चन्दनस्य तु । कुङ्कु
मस्य त्रयश्चैव शशिनश्च चतु मममित्युक्तलक्षण चतु सम चन्दन
पत्र कुसुम दण्डाङ्ग धूप दध्योदन जम्बीरफलञ्च नैवेद्य गोमेद
रत्न दद्यात् । ओं सुवर्णकलिकाकार सुभगायु प्रदो विभु ।
देवमन्त्री महार्तिजा मम शान्ति प्रयच्छतु । प्रजितोऽमि यथा
शक्त्या दण्डहस्त बृहस्पत । क्रूरग्रहाभिभूतस्य शान्ति देव
गुरो कुरु । प्राथना । ओं देवतानामृषीणाञ्च गुरु परमसम्प
तम् । सर्वशास्त्रप्रवक्तार त नमामि बृहस्पतिम् । नमस्कार ।
पीताम्बरयुग दक्षिणा ।

शुक्रस्य श्री शुक्र भोजकट विप्र भार्गवश्च नवाङ्गुलम् ।
पद्मस्थमाह्वयेत् सूर्यमुख शुक्र चतुर्भुजम् । सदाक्षवरकरका
दण्डहस्त सिताम्बरम् । शक्राधिदेवत ध्यायेच्छुक्लीप्रत्यधि
देवतम् । ध्यानम् । अन्नात् परिसुत इत्यस्य अश्विसरस्वतीन्द्रा
ऋषय अतिजगती कन्द शुक्रो देवता शुक्रपूजने वि० । ओं
अन्नात् परिसुतो रस ब्रह्मणा व्यापिवत् क्षत्र पय सोम प्रजा
पति । ऋतेन सत्यमिन्द्रिय विपान शुक्रमन्त्रस इन्द्रस्येन्द्रिय-
मिद प्रयोऽमृत मधु । मन्त्र । श्वेत चन्दन श्वेत वस्त्र जातिं
कुसुम माज्यविक्रागुरु धूप घृतीदन बीजपूरफलञ्च नैवेद्य
सुक्ता एव दद्यात् । ओं काशपुष्पप्रतीकाश सर्वज्ञानमयी

हिज । सर्वदैत्याधिपमन्त्री शुक्र शान्ति प्रयच्छतु । प्रार्थना ।
 ओं हिमकुन्दमृणालाभं दैत्यानां परम गुरुम् । सर्वशास्त्रप्र
 वक्तार भार्गव प्रणमाम्यहम् । नमस्कार । श्वेताश्वी
 दक्षिणा ।

शने ओं सौराष्ट्रं काश्यप शूद्र सूर्यास्य चतुरङ्गुलम् ।
 कृष्ण कृष्णाम्बर गृध्रगत सौरि चतुर्भुजम् । ध्यात्वा बाणवर
 शूलधनुर्हस्तं समाह्वयेत् । यमाधिदैवतं प्रजापतिप्रत्यधि
 दैवतम् । ध्यानम् । शन्नो देवीरित्यस्य दध्यङ्ङाथर्वण ऋषि
 गायत्री छन्दः शनिदेवता शनैश्वरपूजने वि० । ओं शन्नो देवी
 रभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शयोऽभिस्त्रुवन्तु मे । मन्त्रः ।
 कृष्ण वस्त्रं कस्तूरिका चन्दन मल्लिका पुष्प पद्मकाष्ठ धूप
 लशर जातिफलञ्च नैवेद्य राजावत्तक रत्न दद्यात् । ओं
 सूर्यपुत्री महाभागम्हायाहृदयनन्दन । नीलाञ्जनचयप्रस्थो
 मम शान्ति प्रयच्छतु । प्रार्थना । ओं नीलाञ्जनसमप्रस्थ
 रविसूनु महाग्रहम् । ह्यायाया गर्भसम्भूत वन्दे भक्त्या शनै
 श्वरम् । नमस्कार । कृष्णा धेनुर्दक्षिणा ।

राहो ओं राहु मलयज शूद्र पैठीन चतुरङ्गुलम् । कृष्ण
 कृष्णाजिन सिंहासनं ध्यात्वा समाह्वयेत् । चतुर्बाहु खड्गवर
 शूलचर्मधर तथा । कालाधिदैव सूर्यास्य सर्पप्रत्यधिदैवतम् ।
 ध्यानम् । कया नक्षित्र इत्यस्य वामदेव ऋषिर्गायत्री छन्दः
 राहुर्देवता राहुपूजन वि० । ओं कया नक्षित्र आभुवदूती
 सदा वृध सखा । कया शचिष्ठया वृता । मन्त्रः । कृष्णाजिन
 कृष्ण वा वसन कालागुरु चन्दन कुन्दं पुष्प कृष्ण वा पुष्पा
 न्तर यक्षधूप धूपं छागमासं नारिकेलं फलञ्च नैवेद्य नीलक
 रत्न दद्यात् । आ अतसीपुष्पसङ्काशो नीलाञ्जनसमप्रभ ।
 शान्ति ददातु मे नित्य राहुश्चन्द्रार्कमर्दक । प्रार्थना । ओं

अर्द्धकाय महाघोर राहु चन्द्रार्कमदकम् । मिहिक या सत
रौद्र तं भक्त्या प्रणमाम्यहम् । खड्गो दक्षिणा ।

केतूना श्री कौशदीप केतुगण जैमिनीय षडङ्गुलम् । धूम्र
गृध्रगत शूद्रमाह्वयेद्विकृताननम् । सूर्यास्य धूम्रवसनं वरद
गदिन तथा । चित्रगुप्ताधिदैवञ्च ब्रह्मप्रत्यधिदेवतम् । इति ।
श्री धूम्रा द्विबाहव सवे गदिनो विकृतानना । गृध्रासनगता
नित्य केतव सुवरप्रदा । सवे किरीटिनो ध्येया ग्रहा लोक
हितावहा । अङ्गुलेनोच्छ्रिता सर्व शतमष्टोत्तरन्तु ते इति च
ध्यानम् । केतु कृण्वन्नित्यस्य मधुच्छन्दा ऋषि अनिरुक्ता
गायत्री छन्द केतवो देवता केतुपूजने वि० । श्री केतु कृण्व
न्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषङ्गिरजायथा । धूम्र
वसन सृगमदं गन्ध मल्लिका पुष्प मधुमिश्रितगुडत्वच धूप
चित्रोदन दाडिमफल च नैवेद्य राजावत्तकं मणि दद्यात् । श्री
सिन्दूररुधिराकारो रक्तपद्मान्वितस्तथा । केतुरारक्तनेत्राङ्गो
मम शान्ति प्रयच्छतु । प्रार्थना । श्री पलालधूमसङ्काश तारा
ग्रहविमर्दकम् । रौद्र रुद्रात्मक क्रूर तं केतु प्रणमाम्यहम् ।
नमस्कार । छागो दक्षिणा । यथोक्तगन्धाद्यभावे सामान्यत
सवेभ्य श्वेत चन्दन गुग्गुलु धूपं स्वस्त्रवण पुष्प पायस नैवेद्य
स्वर्ण दक्षिणा दद्यादिति ।

अधिदेवादीना प्रागुक्तार्षादिकस्मरणपूर्वकं तत्तन्मन्त्रैरव
पूजा कार्या । तत्र सूर्याधिदेवशिवस्य । श्री पञ्चवक्त्रो हृषा
रूढ प्रतिवक्त्र त्रिलोचन । कपालशूलखट्वाङ्गी चन्द्रमौलि
सदाशिव इति ध्यानम् । त्र्यम्बकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषि अनु
ष्टुप छन्द त्र्यम्बको रुद्रो देवता रुद्रपूजने वि० । श्री त्र्यम्बक
यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्यो
मुक्षीय मामृतात् । मन्त्र । यथालाभं गन्धपुष्पादि गुग्गुलु

धूप पायसान्न नैवेद्यं दद्यात् । श्रीं पञ्चवक्त्रं वृषारूढं त्रिलोचनं
महाशिव । चन्द्रमौले महादेव मम शान्तिकरो भव । प्रार्थना ।
ॐ वृषवाच्याय देवाय पावतोपतये नमः । वरदायार्द्धकायाय
नमश्चन्द्रमौलिन इति नमनम् ।

चन्द्राधिदेवताया उमाया । श्रीं अक्षसूत्रञ्च कमलदर्पणञ्च
कमण्डलुम् । उमा विभक्तिं हस्तेषु पूजिता त्रिदशैरपि ।
ध्यानम् । श्रीं त इत्यस्य नागायणपुरुष ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः
उमा देवता उमापूजने वि० । श्रीं श्रीं ते लक्ष्मीं पद्मपावनीं
रात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् । इष्टान्निषाणामु
मदृषाण सवलोकं मदृषाण । मन्त्रः । श्रीं रूपं देहि यशो
देहि भाग्यं भगवति देहि मे । पुत्रान् देहि धनं देहि
सुर्वान् कामाश्च देहि मे । प्रार्थना । श्रीं सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये
शिवे सर्वायमाधिके । शरणे त्र्यम्बके देवि नारायणि नमोस्तु
ते इति नमनम् ।

मङ्गलाधिदेवस्कन्दस्य । श्रीं कुमारं षण्मुखं ध्येयं
शिखण्डकविभूषणम् । रक्ताम्बरधरो देवो मयूरवरवाहनः ।
कुक्कुटश्च तथा घण्टा तस्य दक्षिणहस्तयोः । पताका वैजयन्त्या
न्यास्या शक्तिर्ध्याया च वामयोः । इति ध्यानम् । यदक्रन्द इत्यस्य
भागवो जमदग्निदीघतमावृषी त्रिष्टुप् छन्दः स्कन्दो देवता
स्कन्दपूजने वि० । श्रीं यदक्रन्दं प्रथमं जायमानं उद्यमं
समुद्रादुत्तं वा परीषात । श्येनस्य पक्षा हरिणस्य बाहू उपस्तुत्य
महिजातं ते अर्वनम् । मन्त्रः । श्रीं मयूरवाहनं स्कन्दं गौरोसुतं
षडाननम् । कार्तिकेयं महाभागं दयां कुरु दयानिधे । प्रार्थना ।
श्रीं नमः स्कन्दाय शैवाय घण्टाकुक्कुटधारिणे । पताकाशक्ति
हस्ताय षण्मुखाय च ते नमः इति नमनम् ।

बुधाधिदेवनारायणस्य । श्रीं नारायणश्चतुर्बाहुः शङ्खचक्र

तथोत्तरे । दक्षिणे तु गदापद्म नीलजीमूतसन्निभ । वामे
श्रीवल्लकीहस्ता पुष्टि पद्मकरा परा इति ध्यानम् । । विशोर
राटमसीत्यस्य प्रजापतिऋषिश्छन्दोऽभावो विष्णुदेवता । विष्णु
पूजने वि० । ओं विशोरराटमसि विष्णो अपत्रे स्थ । । णो
स्यसि विष्णोभ्रवोऽसि वेषणवमसि विष्णवे त्वा इति मन्त्र ।
आ देवदेव जगन्नाथ विष्णो यज्ञपते विभो । पाहं दुःखं बुधे
रस्माम्भक्तानुग्रहकारक । प्रार्थना । ओं नमस्ते पु । णाक्ष
नमस्ते पुरुषोत्तम । नमस्ते सर्वलोकात्मन् नारायण । नमो
नम । नमनम ।

जीवाधिदेवब्रह्मण । ओं पद्मासनस्थो जटिलो रू । ध्येय
चतुर्भुज । अक्षमाला सुव विभ्रत पुस्तकश्च व । नुम ।
वास कृष्णाजिनं तस्य पाशे हस्तस्थेव च । ध्यानम् । ब्रह्म-
न्त्रित्यस्य प्रजापतिऋषिश्छन्दोऽभाव ब्रह्मा देवता पूजने
वि । ओं आ ब्रह्मन् ब्रह्मणो ब्रह्मवर्चसी ८८ । ताराष्ट्रे
राजन्य शूर इषव्योऽतिव्याधो महारथो जायता ८९ । धनु
र्वाटानङ्गानाशु मसि पुरन्ध्रयोषा जिष्णू रथेष्ठा सप्तधा । वास्य
यजमानस्य वीरो जायता निकामे निकामे न पश्यन्ति वषतु
फलवत्यो न ओषधय पचन्ता योगक्षेमो न कल्पताम् । मन्त्र ।
आ कृष्णाजिनाम्बरधर पद्मासन चतुर्मुख । जटाधर । गङ्गात
प्रसीद कमलोद्भव । प्रार्थना । ओ वेदाधाराय । प । ज्ञान
गम्याय सूरये । कमण्डल्वक्षमाला सुकसुवहस् १ । नम ।
नति ।

शुक्राधिदेवशक्रस्य । ओं चतुर्दन्तगजारूढो वज्रा कुलिश-
भृत्कर । शचीपतिस्तु ध्यातव्यो नानाभरणभूषित । ध्यानम् ।
सजोषा इत्यस्य विश्वामित्र ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द इति देवता
इन्द्रपूजने वि । ओ सजोषा इन्द्र सगणो मरुत् । सप्त पिव

वृत्रहा शूर विद्वान् । जहि शत्रू रपृधो नुदस्वाथोभय कृणुहि विश्वतो न । मन्त्र । ॐ देवराज गजारूढ पुरन्दर शतक्रतो । वज्रहस्त महाबाहो वाञ्छितार्थप्रदो भव । प्रार्थना । ॐ पुरन्दर नमस्तेऽस्तु वज्रहस्त नमोऽस्तु त । शचीपते नमस्तुभ्य नमस्ते मधवाहन । नति ।

शनेश्वराधिदेवयमस्य । ॐ ईषतपीनो यमो ध्येयो दण्ड हस्तो विजानता । रक्तदृक् पाशहस्तश्च महामहिम्नवान् । ध्यानम् । यमाय त्वाङ्गिरस्वते इत्यस्य दध्यड्डाथर्वण ऋषि ऋन्दोऽभावो यमो देवता यमपूजने वि । ॐ यमाय त्वाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा । स्वाहा धर्माय स्वाहा धर्म पितृ । मन्त्र । ॐ धर्मराज महाकाय दक्षिणाधिपते यम । रक्तेक्षण महाबाहो ग्रहपीडा निवारय । प्रार्थना । ॐ ईषतपीन नमस्तेऽस्तु दण्डहस्त नमोऽस्तु ते । महिषस्य नमस्तेऽस्तु धर्मराज नमोऽस्तु ते । नति ।

राहुग्रहाधिदेवकालस्य । ॐ काल करालवदनो नीलाङ्गश्च विभीषण । पाशहस्तो दण्डहस्तो ध्येयो वृश्चिकरेभवान् । ध्यानम् । काषिरसोत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप् कृन्द कालो देवता कालपूजने वि । ॐ कार्ष्णिरसि समुद्रस्य त्वाक्षित्या उन्नयामि । समापो अङ्गिरस्मत समोषधीभिरोषधी । मन्त्र । विशेषान्तर नास्ति सामान्यत प्रार्थनानमने ।

केतुग्रहाधिदेवचित्रगुप्तस्य । ॐ उद्दीप्तवेश स्वाकारो द्विभुज सौम्यदर्शन । दक्षिणे लेखनी चित्रगुप्तो वामेऽस्य पत्रकम् । पिङ्गलश्मश्रुकेशाङ्ग पीनाङ्गजठरोऽरुण इति ध्यानम् । चित्रावमो इत्यस्य ऋषभ ऋषिऋन्दोऽभावश्चित्रगुप्तो देवता चित्रगुप्त पूजने वि० । ॐ चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीय । मन्त्र । अन्यत सामान्येन सवम् ।

अथ प्रत्यधिदेवताना प्रागुक्तार्धादिके स्थापनमन्त्रैरेव पूजा ।
तत्रादित्यप्रत्यविदेवताग्ने । ओं ह्यगस्य साक्षसूत्रोऽग्नि
मप्ताचि गतिवारक । चिह्नित चमरणास्य करमन्य प्रकल्प
ये । ध्यानम् । अग्नि दूतमित्यस्य विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री
छन्दोऽग्निदेवता अग्निपूजने वि० । ओं अग्नि दूत पुरोदधे
हव्यवाहमुपब्रुवे । देवा आसादयादिह । मन्त्र । ओ आग्नेय
पुरुषो रक्त सर्वदेवमयोऽव्यय । धूमकेतुरजाध्यक्षस्तस्मे नित्य
नमो नम । नमस्कार ।

चन्द्रप्रत्यधिदेवतजलस्य । ओं आप स्त्रीरूपधारिण्य श्वेता
मकरवाहना । दधाना पाशकलसौ मुक्ताभरणभूषिता ।
ध्यानम् । आपो हि षेत्यस्य सिन्धुदीप ऋषिर्गायत्री छन्द
आपो देवता अपा पूजने वि० । ओं आपो हि षा मयो
भुवस्ता न ऊज दधातन । महे रणाय चक्षसे । अन्यत
सामान्यतो ज्ञेयम् ।

मङ्गलप्रत्यधिदेवतचित्ते । ओं शुक्रवर्णा मही ध्येया दिव्या
भरणभूषिता । चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चन्द्राशुसदृशाम्बरा । रत्नपात्र
शस्यपात्र पात्रमोषधिसयुतम् । पद्म करे च ध्यातव्य भुवो
यादवनन्दन । दिग्गजाना चतुर्णा सा ध्येया पृष्ठगता तथा ।
ध्यानम् । स्योनेत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्द पृथिवी
देवता पृथिवीपूजने वि । ओं स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा
निवेशनी । यच्छा न शर्म सप्रथा । मन्त्र । ओं भूतधात्री
रत्नगर्भे विपुले सागराम्बरे । अस्मिन् यज्ञे महादेवि विघ्नाद्रक्ष
ममाम्बिके । अचला सागरग्रामा प्रासादधवला गृहा ।
धारितं च जगत सर्वं त्वया स्थावरजङ्गमम् । इदमर्घ्यमिदं
पादय पूजेय प्रतिगृह्यताम् । प्रार्थना ।

बुधप्रत्यधिदेवतविष्णो । ओ विष्णु कौमोदकीपद्मशङ्ख

चक्रधर क्रमात् । प्रदक्षिण दक्षिणाध करादारभ्य नित्यश ।
ध्यानम् । इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री कृन्दो
विष्णुदेवता विष्णुप्रजने वि० । ओं इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा
निदध ऋम् । समूढमस्य पासुरे । ओं देवदव जगन्नाथ
विष्णो यज्ञपते प्रभो । पाहि द खाम्बुधेरस्मान भक्तानुग्रह
कारक । प्रार्थना । ओं नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते
पुरुषोत्तम । नमस्ते सर्वलोकात्मन विष्णवे नै नमो नम ।
नति ।

बृहस्पतिप्रत्यधिदैवतेन्द्रस्य । ओं चतुर्दन्तगजारूढो वज्रौ
कुलिशभृतकर । शचीपति सदा ध्येयो नानाभरणभूषण ।
ध्यानम् । इन्द्र आसामित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् कृन्द इन्द्रो
देवता इन्द्रपूजने वि० । ओं इन्द्र आसा नेता बृहस्पतिदक्षिणा
यज्ञ पर एतु सोम । देवसेनानामभिभञ्जतीना जटन्तीना
मरुतो यन्त्वग्रम । ओं देवराज गजारूढ पुरन्दर शतक्रतो ।
वज्रहस्त महाबाहो वाञ्छितार्थप्रदो भव । प्रार्थना । ओं
पुरन्दर नमस्तेऽस्तु वज्रहस्त नमोऽस्तु ते । शचीपते नमस्तुभ्य
नमस्ते मेघवाहन । नमस्कार ।

शक्रप्रत्यधिदैवतशच्या । ओं वामे शच्या करे ध्येया
सौम्यमन्तानमञ्जरी । दक्षिणे वरदा ध्येया द्विभुजा च तथा
शची । ध्यानम् । अदित्यै राक्षसीत्यस्य दध्यड्डाथर्वण
ऋषिश्छन्दोऽभा इन्द्राणी देवता इन्द्राणीपूजने वि० । ओं
अदित्यै राक्षसीन्द्राण्या उष्णीष पूषासि घमाय दीध्व । मन्त्र ।
अन्यत सामान्यत कुर्यात् ।

शनिप्रत्यधिदैवतप्रजापते । ओं यज्ञोपवीती हसस्य एक-
वक्त्रश्चतुर्भुज । अक्ष सुव सुच विभ्रत् कुण्डिकाश्च प्रजापति ।
ध्यानम् । प्रजापते इत्यस्य हिरण्यगर्भ ऋषिस्त्रिष्टुप् कृन्द प्रजा

पतिदेवता प्रजापतिपूजने वि० । ओं प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो
विश्वा रूपाणि परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्मो अस्तु
वय म्याम पतयो रयीणाम । मन्त्र । ओं कृष्णाजिनाम्बरधर
पद्मासन चतुर्भुज । जटाधर जगद्धात प्रसीद कमलोद्भव ।
प्राथना । ओं वेदाधाराय वेद्याय ज्ञानगम्याय सूरये । कमण्ड
ल्वक्ष्मामालासुकसुवहस्ताय ते नम । नति ।

राहुप्रत्यधिदेवतमर्पणाम् । ओं अक्षसूत्रधरा सर्वे कुण्डली
पुच्छभूषणा । एकभोगास्त्रिभोगाश्च सर्वे ध्येयाश्च भीषणा ।
ध्यानम । नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यस्य प्रजापति ऋषिरनुष्टुप कन्द
सर्पा देवता सर्पपूजने वि । ओं नमोऽस्तु सर्पेभ्यो ये के च
पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्य सर्पेभ्यो नम । मन्त्र ।
ओ खड्गखेटधरा सर्वे फणामण्डलमण्डिता । एकभोगा साक्ष
भरता धरदा सन्तु मे सदा । प्राथना । ओ नम खेटकहस्ते
भ्यस्त्रिभोगेभ्यो नमो नम । नमो भीषणदेहेभ्य खड्गधृग्भ्यो
नमो नम । नति ।

केतुप्रत्यधिदेवतब्रह्मण । ओं पद्मासनस्थो जटिलो ब्रह्मा
ध्येयश्चतुर्भुज । अक्षमाला सुव विभ्रत् पुस्तक च कमण्डलुम ।
वास कृष्णाजिन तस्य पार्श्वे हसस्तथैव च । ध्यानम । ब्रह्म
जज्ञानमित्यस्य गौतम ऋषिस्त्रिष्टुप कन्दो ब्रह्मा देवता ब्रह्म
पूजने वि० । ओं ब्रह्म जज्ञान प्रथम पुरस्ताद्भि सीमत सुरुचो
वेन आव । स बुध्ना उपमा अस्य विष्ठा सतश्च योनिमसतश्च
विव । मन्त्र । ओं कृष्णाजिनाम्बरधर पद्मासन चतुर्भुज । जटा
धर जगद्धात प्रसीद कमलोद्भव । प्राथना । ओ वेदाधाराय
वेद्याय ज्ञानगम्याय सूरये । कमण्डल्वक्ष्मामालासुकसुवहस्ताय
ते नम । नति ।

अथ लोकपालानां तत्र गणपते । ओं चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च

ध्यातव्योऽत्र गजानन । नागयज्ञोपवीतश्च शशाङ्कतशेखर ।
दत्ते दण्डं करे विद्यात् द्वितीये चाक्षसूत्रकम् । तृतीये परशु
विद्याच्चतुर्थे मोदक तथा । ध्यानम् । गणाना त्वेत्यस्य प्रजा
पति ऋषिश्छन्दोऽभाव गणपतिदेवता गणपतिपूजने वि० ।
ओं गणाना त्वा गणपति हवामहे प्रियाणा त्वा प्रियपति हवा-
महे निर्धना त्वा निधिपति हवामहे वसो मम आहमजानि
गर्वधमा त्वमजामि गर्भधम् मन्त्र । ओं लम्बोदर महाकाय
सतत मोदकप्रिय । गौरीसुत गणेश त्व विघ्नराज प्रसीद म ।
प्राथना । ओं नमस्ते ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नम । नमस्ते
रुद्ररूपाय करिरूपाय ते नम । नति ।

लोकपालदुगाय । ओं शक्ति बाण तथा शूल खड्ग चक्रञ्च
दक्षिणे । चन्द्रविम्बमधो वाम खेटमूढे कपालकम् । शुक
टङ्गञ्च विभ्राणा मिहारूढोरुदिग्भुजा । एषा देवी समुद्दिष्टा
दुर्गा दुर्गात्तिनाशिनो । ध्यानम् । जातवेदसे इत्यस्य काश्यप
ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो दुर्गा देवता दुर्गापूजने वि० । ओं जात
वेदसे सुनवाम सोममरातो यतो निदहाति वेद । स न पर्ष
दति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धु दुरितात्यग्नि । मन्त्र ।
ओं रूप देहि यशो देहि भाग्य भगवति देहि मे । पुत्रान दहि
धन देहि, सर्वान कामाश्च देहि मे । प्रार्थना । ओं सर्वमङ्ग
लमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरणे ब्रह्मके गौरि नारायणि
नमोऽस्तु ते । नति

लोकपालवायो । ओं धावन् हरिणपृष्ठस्थो ध्वजधारी
समीरण । वरदानकरो धूम्रवर्णो ध्येयो विजानता । इति
ध्यानम् । वायो ये ते इत्यस्य गृत्समद ऋषिर्गायत्री छन्दो
वायुर्देवता वायुपूजने वि । ओं वायो ये ते सहस्रिणो रथा
सस्तेभिरागहि । नियुत्वा सोमपीतये । मन्त्र । ॐ धावन

हरिणपृष्ठस्य ध्वजहस्त समीरण । दण्डहस्त मृगारूढ वर
देहि वरप्रद । प्रायना । ॐ नमो हरिणपृष्ठस्य समीरण नमो
ऽस्तु न । धम्नवा नमस्तेऽस्तु शीघ्रगामिन नमोऽस्तु त । नति ।

लाकपालाकाशस्य । ॐ नीलोत्पलाभ गगन तद्वणास्वर
धारि च । चन्द्राकहस्त ध्यातव्य द्विभुज सौम्यदर्शनम् ।
ध्यानम् । घृत घृतपावान इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दोऽभाव
आकाशो देता आकाशपूजने वि० । ॐ घृत घृतपावान
पित्रन वरा वसापावान पित्रतान्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा
दिश प्रदिश आदिशो विदिश उद्दिशो दिगभ्य स्वाहा । मन्त्र ।
अन्यत् सामान्येन कार्यम् ।

लोकपालाश्विनयो । ॐ पीतपद्मसवर्णाभौ पद्मपत्रसमा
स्वरो । द्विभुजो देवभिषजो ध्यातव्यौ रूपसयुतो । सर्वाभरण
सम्पन्नौ विशेषाच्चारुलोचनौ । तयोरोषधय काय्या दिव्या
दक्षिणहस्तयो । वामयो पुस्तके काय्ये दर्शनीय तथा द्विजा ।
एकस्य दक्षिणे पार्श्वे वामे चान्यस्य यादव । नारीयुग प्रक
तव्य सुरूप चारुदशनम् । तयोश्च नामनी प्रोक्ते रूपसम्पत्
तथाकृति । मधुकपुष्पसङ्काशा रूपसम्पत् प्रकीर्त्ता । आकृ
ति कथिता लोक शरकाण्डनिभा तथा । रत्नभाण्डकर काय्य
चन्द्रशुक्लास्वरे तथा । ध्यानम् । या वा कशेत्यस्य मधातिथि
र्ऋषिर्गायत्री छन्द आश्विनौ देवते आश्विनपूजने वि० । ॐ
या वा कशा मधूमत्यश्विना सुनृतावती । तथा यज्ञ मिमि
क्षतम् । मन्त्र । अन्यत् सामान्यत कार्यम् । अत्र द्विजा
पक्षिणो विप्राश्चोभयविधा ध्यातव्या ।

अथ दिक्पालानां तत्वेन्द्रस्य । ॐ चतुर्दन्ते गजे सक्त
श्चेते ध्येय सुरेश्वर । वामोत्सङ्गता कार्या तस्य भार्या
शची नृप । नीलवस्त्रा सुवर्णाभा सर्वाभरणभूषिता । तयो-

मूलाग्रत कार्थी हस्तो दक्षिणवामको । वाम शचीपृष्ठगत
द्वितीय वज्रसयुतम् । वामे शच्या करे ध्येया सौम्यमन्तान
मञ्जरी । दक्षिण पृष्ठविन्यस्त देवराजस्य कारयेत् । इति ध्यानम् ।
त्रातारमित्यस्य गग ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो देवता इन्द्रपूजने
वि० ओ त्रातारमिन्द्रमवितार्गमिन्द्र हवेहवे सुहव शूर
मिन्द्रम् । ह्वयामि शक्र पुरुहूतमिन्द्र स्वास्ति नो मघवा
धात्विन्द्र । मन्त्र । ओ देवराज गजारूढ पुरन्दर शतक्रतो ।
वज्रहस्त महाबाहो वाञ्छितार्थादो भव । प्राथना । ओ पुर
न्दर नमस्तेऽस्तु वज्रहस्त नमोऽस्तु ते । शचीपत नमस्तुभ्य
नमस्ते मेघवाहन । इति नमस्कार ।

अग्ने । ओ रक्त जटाधर वर्ज्ज कारयधूस्त्रवाससम् ।
ज्वालामालाकुल सौम्य त्रिनेत्र श्मश्रुधारिणम् । चतुर्बाहु
चतुर्दन्त देवेश वायुमारथिम् । चतुर्भिश्चगलैर्युक्ते वायुचिह्ने
रथे स्थितम् । वामोत्सङ्गता स्वाहा शक्ति सहचरी भवेत् ।
रत्नपात्रकरी देवी चिह्ने दक्षिणहस्तयो । ज्वाला त्रिशूल
कर्त्तव्ये चाक्ष माल्यञ्च वामके । ध्यानम् । त्व नो अग्ने इत्यस्य
हिरण्यस्तूप आङ्गिरस ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द अग्निदेवता अग्नि
पूजने वि० । ओ त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वान देवस्य हेडो
अवयार्त्तिसीष्टा । यजिष्ठो वर्ज्जितम् शोशुचानो विश्वा द्वेषास
प्रमुग्धस्त्वत् । मन्त्र । ओ आग्नेय पुरुषो रक्त सवदेवमयो-
ऽव्यय । धूमकेतुरजाध्यक्षस्तस्मै नित्य नमो नम । नति ।

यमस्य । ओ सजलाम्बुदसस्थाभस्तप्तचामीकराम्बर ।
महिषस्थ स कर्त्तव्य सर्वाभरणवान् यम । नीलीत्यलाभा
धूम्राणी वामोत्सङ्गे च कारयेत् । धूम्राणी द्विभुजा कार्या
यम कार्यक्षतुर्भुज । दण्डबाणायुधौ कार्थी यमदक्षिण
हस्तयो । ज्वाला त्रिशूलं कर्त्तव्यं चाक्षमालां च वामयो ।

दण्डोपरिमुख कार्यं ज्वालामालाविभूषणम् । धूम्राख्या
दक्षिणो हस्तो यमपृष्ठगतो भवेत् । वाम तस्या करे काय्य
मनुलिङ्ग सुदर्शनम् । पाश्वतो दक्षिणे तस्य चित्रगुप्तं च कार
येत् । उद्गोमवेश स्वाकार द्विभुज सौम्यदशनम् । दक्षिणे
लेखनी तस्य वामे पत्र तु कारयेत् । वामे पाशधर कार्यं
कालो विकटदशन । ध्यानम् । सुग नु पन्थामित्यस्य प्रजा
पतिर्ऋषिस्त्रिष्टप कृन्द यमो देवता यमपूजने वि० । ओ सुग
नु पन्था प्रदिश न एहि ज्योतिषध्ये ह्यर न आयु । अपेतु
मृत्युरमृत म आगत वेवस्वतो नो अभय कृणोतु न । मन्त्र ।
ओं धमराज महाकाय दक्षिणाधिपते यम । रक्तेक्षण महा
बाहो मम पीडा निवारय । प्रार्थना । ओ ईषत्पौन नमस्ते
ऽस्तु दण्डहस्त नमोऽस्तु ते । महिषस्य नमस्तेऽस्तु धर्मराज
नमस्तु ते । नति ।

निर्ऋते । ओ विरूपाक्षो विवृत्तान पाण्डुदंष्ट्रोऽञ्जला
नन । ऊर्ध्व केशो नरस्यश्च दिवाहुर्भीषणानन । खड्गहस्तश्च
कृष्णाङ्ग कृष्णाम्बरवरस्तथा । सवाभरणवान दष्टासंघै रश्मि
धरस्तथा । कृष्णाङ्गो कृष्णवसना पाशहस्ता तु वामत ।
ध्यानम् । असुचन्तमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टप कृन्दो
निर्ऋतिदेवता निर्ऋतिपूजने वि० । ओ असुन्वन्तमयजमान
मिच्छस्तेनस्येत्यामन्विहि तत्स्वरस्य । अन्यमस्मदिच्छ सा त
इत्या नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु । मन्त्र । ओ खड्गचर्म
धरो बालो निर्ऋतिर्नरवाहन । ऊर्ध्व केशो विरूपाक्षो मम
शान्ति प्रयच्छतु । प्रार्थना । ओ निर्ऋतिस्तु पुमान् कृष्ण
सर्वरक्षोऽधिपो महान । खड्गहस्तो महासत्वस्तस्मै नित्य
नमो नम । नति ।

वरुणस्य । ओ गन्धर्वीरथे समारूढो वरुणो यादसां पति ।

स्निग्धवैदूर्यसङ्काश श्वेताम्बरधरस्तथा । किञ्चिदालम्बजठरो
मुक्ताहारविभूषित । सर्वाभरणवान राजन जलदेवश्चतुभुज ।
वामभागे गत केतु मकर तस्य कारयेत् । क्वत्र तु सुसित
मूङ्ग भाय्या सवाङ्गसुन्दरो । वामोत्सङ्गगता काय्या सुमध्या
द्विभुजा नृप । उत्पल कारयेदाम दक्षिणे शृङ्गमेव च । पद्म
पाशो क्रमात् काय्यो दवदक्षिणहस्तयो । शङ्खश्च रत्नपात्रश्च
वामयोस्तस्य काय्येन । भागे तु दक्षिणे गङ्गा मकरस्था
सचामरा । देवस्य देवी सा काय्या चन्द्रगारी वराङ्गना । वामे
तु यमुना काय्या कूमसस्थार्यमात्मजा । नीलोत्पलकरा मौम्या
नीलनोरजसन्निभा । ध्यानम् । तत्त्वा यामीत्यस्य शन शेष
ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणो देवता वरुणपूजने वि० । ओ तत्त्वा
यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भि अग्नि
मानो वरुणेह बोध्युरुग्रम मा न आयु प्रमोषी मन्त्र
आ शुद्धस्फटिकमङ्काश श्वेतहाराम्बरावृत गणकस्त महाबाहो
दया कुरु दयानिधे । प्रार्थना । आ वरुणाय नमस्तेऽस्तु
शुद्धस्फटिकदीप्तये नमस्ते श्वेतहाराय जलेशाय नमो नम ।
नति ।

वायो । आ वायुरम्बरगो ध्वजस्तदाकारः वास्तथा ।
काष्ठापूरितचक्रस्तु 'द्विभुजो रूपसयुत । गमनेच्छु । शवा
भार्या तस्य कार्य्या च वामत । कार्य्यो गृहीतचक्राङ्ग कराभ्या
पवनो द्विज । तथा च देवी कर्त्तव्या शिवा परमसुन्दरी ।
व्यादितास्यस्तथा कार्य्या देवोच्चाकुञ्चमूर्द्धज । ध्यानम् । अनो
नियुद्गिरित्यस्य वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वायुर्देवता वायुपूजने
वि० । आ आ नो नियुद्गि शतिनोभिरध्वर सहस्रिणीभिरुप
याहि यज्ञम । वायो अस्मिन् सवने मादयस्व यूय पात
स्वस्तिभि सदा न (य० २७ अ०, २८) मन्त्र । ओ धावन्

हरिणपृष्ठस्थ ध्वजहस्त समीरण दण्डहस्त मृगारूढ वरं दक्षि
वरप्रद । प्राथना । ओं नमो हरिणपृष्ठस्थ समीरण नमोऽस्तु
ते । धूम्रवर्ण नमस्तेऽस्तु शीघ्रगामिन नमोऽस्तु ते । नति ।

सोमस्य । ओ श्वेत श्वेताम्बरधरो दशाश्व श्वेतभूषण ।
गदापाणिद्वि बाहुश्च वरद स्यात् सदा शशी । ध्यानम् । वय
सोमित्यस्य बभ्रुकृषिर्गायत्री कृन्द सोमो देवता सोमपूजने
वि० । आं वय सोम व्रते तव मनस्तनूषु बिभ्रत । प्रजावन्त
सचेमहि । मन्त्र । ओ अत्रिपुत्र निशानाथ द्विजराज सुधा
कर । सोम त्व सौम्यभावेन ग्रहपीडा निराकुरु । प्राथना ।
आं गौरवर्ण पुमान सोम्य सर्वौषधिसमन्वित । नक्षत्राधिपति
सोमस्तस्मै नित्य नमो नम । नति

ईशस्य । ओ पूर्वोत्तरे त्रिनेत्रश्च वृषभस्थस्त्रिशूलभृत् ।
कपालपाणिश्चन्द्रार्द्धभूषण परमेश्वर । ध्यानम् । तमीशान
मित्यस्य गौतम ऋषिजगती कृन्द ईशानो देवता ईशानपूजने
वि० । ओ तमीशान जगतस्तस्थुषस्यति धिय जित्वमवस
हमहे वयम् । पूषा ना यथा वेदसामसहस्र रक्षिता पायुरदब्ध
स्वस्तये । मन्त्र । आ पञ्चवक्त्र वृषारूढ त्रिलोचन सदाशिव ।
चन्द्रमौले महादेव मम शान्तिकरो भव । प्राथना । ओ
ईशान पुरुष शुक्ल सवविद्याधिपो महान् । शूलहस्तो विरू-
पाक्षस्तस्मै नित्य नमो नम । नति ।

ब्रह्मण । आं पद्मपत्रासनस्थश्च ब्रह्मा ध्येयश्चतुर्मुख । अक्ष
माना सुव बिभ्रत पुस्तक च कमण्डलुम् । वास कृष्णाजिन
तस्य पाश्वे हसस्तथेव च । ध्यानम् । अस्मै रुद्रा इत्यस्य
प्रगाथ ऋषिस्त्रिष्टुप कृन्दो ब्रह्मा देवता ब्रह्मपूजने वि० । ओ
अस्मै रुद्रा महना पवतासो वृत्रहत्ये भरहृतो सजोषा । य
शसते स्तुवते धायि पञ्च इन्द्रज्येष्ठा अस्मा अवन्तु देवा । मन्त्र ।

कृष्णाजिनाम्बरधर पद्मासन चतुर्भुज । जटाधर जगद्धात
प्रसीद कमलोद्भव । प्राथना ओ वेदाधाराय वेद्याय ज्ञानग
म्याय मूर्ये । कमण्डल्वक्षमालासुकमुवहस्ताय ते नमः । नति ।

अनन्तस्य । ओ अनन्तो रक्तकायश्च सितपद्मजमालिक ।
सित । अक्षमभोगोऽहि शिरःकुवलयान्वित । ध्यानम् । स्योना
पृथिवीस्य मधातिथिऋषिर्गायत्री कन्दोऽनन्तो देवता अनन्त
पूजने वि० । ओ स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी ।
यच्छा न शम सप्रया । मन्त्र । ओ योऽसावनन्तरूपेण
अद्वाण्ड सचराचरम् । पुष्पवद्धारयेन्मूर्ध्नि तस्मै नित्यं नमो
नमः । इति नति ।

वसूना समुदितदेवतात्वपक्षे । ओ प्रसन्नवदना सौम्या
वरदा शक्तिपाणय । पद्मासनस्था द्विभुजा ध्यातव्या वसव
सदा । ध्यानम् । उमया अत्रेत्यस्य वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप कन्दो
वसवो देवता वसूना पूजनं वि० । ओ उमया अत्र वसवा
रन्त देवा उरावन्तरिक्षे मजयन्त शुभ्रा । अर्वाक पथ उरुज्वय
कृणुध्व ओता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य । मन्त्र ।

प्रत्येकदेवतात्वपक्षे । १ ध्रुवस्य । ओ माला पद्मजवीजोत्था
चक्र शक्ति कमण्डलु । दक्षाधरादिसव्येन यस्य स्युः स ध्रुवो
मतः । ध्यानम् । ओ ध्रुवाय नमः । मन्त्र ।

२ धरस्य । ओ पद्माक्षमालिके यस्य दक्षवामकरद्वयं ।
सीरशक्ती दधानोऽय धराग्व्योऽसौ वसुमतः । ध्यानम् । आ
धराय नमः इति मन्त्रः ।

३ सोमस्य । ओ मुक्ताफलकृता माला पद्मज शक्तिरङ्गुश ।
स वसु कीर्त्तितो यस्य सोमनामति वै बुधैः । ध्यानम् । ओ
सोमाय नमः । मन्त्रः ।

४ आपस्य । ओ मव्यदक्षी वसोयस्य चोर्द्धो स्तः शक्तिसं

युतो । सीराङ्गगान्धितो वाध म भवेदापमज्ञक । ध्यानम ।
ओ आपाय नम । मन्त्र ।

५ अनिलस्य । आ अन्तमानोपवीत च शृणिशक्ती कर
ष्वध । यस्य स्त सोऽनिलाख्य स्याच्छभद पञ्चमो वसु ।
ध्यानम । आ अनिलाय नम ।

६ नलस्य । आ सुवाक्षमालिके दक्षे वामे शक्तिकपालभृत ।
सव्याङ्गादिक्रमाद्योऽमा नलाख्यस्तु वसु स्मृत । ध्यानम । ओ
नलाय नम ।

७ प्रत्यक्षस्य । आ खट्वाङ्गकधर सव्ये शक्तिखटधरोऽन्यत ।
प्रत्यक्षाख्यो वसुधस्य सप्तम परिकीर्तित । ध्यानम । ओ
प्रत्यक्षाय नम ।

८ प्रनामस्य । ओ सव्ये दण्डकपालाख्यो दक्षे तु शृणिश
क्तिके । शुभद कीर्तितश्चाय प्रभासाख्योऽष्टमो वसु । ध्यानम ।
ओ प्रभासाय नम । ध्रुवो धर सोमनामा तथापोऽप्यनिलो
नल । प्रत्यक्षश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तता इति विष्णुधमा
त्तगेक्ता वसवो ग्राह्या । धरो ध्रुवश्चेति क्वचित पाठ । ओ
दिव्यगस्ता दिव्यदेहा पुष्पमालाविभूषिता । वसवोऽष्टौ महा
भागा वरदा मन्तु मे सदा । प्राथना । ओ नमस्करोमि
देवेशान नानावस्तुविराजितान । शुद्धस्फटिकसङ्काशान दिव्या
युधकरान वसून् । नति ।

रुद्राणा समुदितदेवतात्वपक्षे । ओ रक्तवर्णास्त्रिनयना
द्विभुजाश्चन्द्रमौलय । जटिलाश्च प्रकत्तव्या रुद्रा बाणधनुदरा ।
ध्यानम । आ रुद्रास इत्यस्यात्रेय ऋषिर्जगती कृन्दो रुद्रा
देयता रुद्राणा पूजने वि० । आ आ रुद्रास इन्द्रवन्त सजोषसो
हिरण्यरथा भुजिताय गन्तव । इय वो अस्मत् प्रतिहृष्यन्ते
मतिस्तृणजे न दि । उत्तमा उत्तन्दवे । मन्त्र ।

प्रत्यकदेवतात्वपक्षे । १ अजस्य । श्री अजनामा महाकटो
धत्ते शूलमथाङ्गशम् । कपाल डमरु सर्प मुद्गरश्च सुदर्शनम् ।
अक्षसूत्रमथो दत्ते तथा वाम कराष्टके । तर्जनीमूढकलमं
खट्वाङ्ग तन्ध करे । गदा च पट्टिश घण्टा शक्ति परशुकुण्डि
काम । ध्यानम् । श्री अजाय नम इति मन्त्र ।

२ एकपद । श्री एकपादाभिधो विप्र क्षेडाद स्याद्वहन
शरम् । चक्र डमरुक शूल मुद्गर तदधी वरम् । अक्ष सूत्र
मेखलावान खट्वाङ्गवाश्च मस्तके । धनुघण्टा कपाल च कौमुदी
तर्जनीघटम् परशु चक्रमाधत्ते क्रमादामाष्टके करे । अनेक
भोगसम्पत्तिं कुरुते यज्वन सदा । ध्यानम् । श्री एकपदे नम
इति मन्त्र । अस्यैव प्रथमत्वमित्यन्ये

३ अहिबध्नस्य । श्री अहिर्बध्नो गदा चक्रमसि डमरुम्
हरौ शूलाङ्गशाक्षमालाश्च दक्षोर्द्धाध करे क्रमात् । तोमर
पट्टिश चम कपल तजनीघटम् । शक्ति परशुकं वामे दक्ष
वद्धारयन्नसिम ध्यानम् । श्री अहिबध्नाय नम मन्त्र ।

४ विरूपाक्षस्य । श्री विरूपाक्ष स्मृत खड्ग शूल डमरु
मङ्गशम् । सर्प चक्र गदामक्षसूत्र विभ्रत कराष्टके । खेट
खट्वाङ्गक शक्ति परशु तजनी घटम् । घण्टाकपालके
चेति वामोर्द्धादिकराष्टके । ध्यानम् श्री विरूपाक्षाय नम
इति मन्त्र ।

५ रेवतस्य । श्री रेवतो दक्षिणे चाप खड्ग शूल गदा
महिम् । चक्राङ्गशाक्षमालास्तु धारयन्नूर्द्धादित । धनु
खेटकखट्वाङ्ग घण्टा तर्जनिका तत । परशु पट्टिश पात्र
वामबाह्वष्टकेऽर्कवत् । सर्वसम्पत्करो ह्येष जायते चार्चनाङ्गशम् ।
ध्यानम् । श्री रेवताय नम इति मन्त्र ।

६ हरस्य । श्री हराख्यो मुद्गर चैव डमरु शूलमङ्गशम् ।

गदासपाक्षसूत्राणि धारयन् दक्षिणोर्ध्वतः । पट्टिश तोमर
शक्ति परशु तजनी घटम । खट्वाङ्ग पात्रकञ्चेति वामोर्ध्वादि
क्रमेण तु । ध्यानम् । श्रीं हृषीकेशाय नम इति मन्त्रः ।

७ बहुरूपस्य । श्रीं बहुरूपो दधद्दक्षेडमकञ्च सुदर्शनम् ।
मय शूलाङ्गशेषेषु कौमोदी जपमालिकाम् । घण्टा कपाल
खट्वाङ्ग तर्जनी कुण्डिका धनुः । परशु पट्टिश चैव
वामोर्ध्वादिकराष्टके । ध्यानम् । श्रीं बहुरूपाय नम
इति मन्त्रः ।

८ त्र्यम्बकस्य । श्रीं त्र्यम्बकोऽपि दधद्दक्षेडमकञ्च मुद्गर
शरम् । शूलाङ्गुशाहि जाप्यञ्च दक्षोर्ध्वादिक्रमेण हि । गदा
खट्वाङ्गपात्राणि कार्मुक तर्जनी घटम् । परशु पट्टिश
चेति वामोर्ध्वादिकराष्टके । ध्यानम् । श्रीं त्र्यम्बकाय नम
इति मन्त्रः ।

९ सुरेश्वरस्य । श्रीं सुरेश्वरोऽहि डमरु चक्रशूलाङ्गुगान्धर्वपि ।
शर च मुद्गरं जाप्य दक्षवाह्यष्टके त्विति । पद्मज पट्टिश घण्टा
परशु तजनी धनुः । खट्वाङ्ग धारयन् पात्र वामाष्टकर
पङ्क्तवे । ध्यानम् श्रीं सुरेश्वराय नम इति मन्त्रः ।

१० जयन्तस्य । श्रीं जयन्तो दशमो रुद्रोऽप्यङ्गुश चक्रमुद्गरे ।
शूलाहिडमरु बाणमक्षसूत्र यमाष्टके । गदाखट्वाङ्गपरशु
कपाल शक्तितर्जनीम् । धनुः कुण्डलीमथोर्ध्वादिवामवाह्यष्टके
दधत् । ध्यानम् । श्रीं जयन्ताय नम इति मन्त्रः ।

११ अपराजितस्य । श्रीं अपराजितो दक्षैस्तोमर खड्ग
मङ्गलम् । शूलाहिचक्रडमरुमक्षमाला दधत् क्रमात् । शक्ति
खेटगदापात्रतर्जनीघटपद्मजम् । घण्टामन्त्रवरं शङ्ख धारय
ब्रह्मादितः । तजन्त्या घटमित्येकम् । ध्यानम् । श्रीं अपरा
जिताय नम इति मन्त्रः । अजैकपादहिर्वध्नो विरूपाक्षश्च

भवते । हम्बश्च बहुरूपश्च त्राम्बकश्च सुरेश्वर । रुद्रा एकादश
प्रोक्ता जयन्तश्चापराजित इति विष्णुधर्मोक्ता नामतो ग्राह्या ।
वारभद्रश्च शम्भश्च गिरीशश्च महायशः । अजैकपादह्रिवुध
पिनाकी चापराजित । भुवनाधीश्वर शैव कपाली च विशां
पते । स्थाणुर्भगश्च भगवान् रुद्रास्त्वेकादश स्मृता इत्युक्तनाम्ना
तु पृथग्ध्यानाभावेन न ग्रहणम् अन्ये तु एतन्नामका एवात्र
देवता इति वदन्ति । ओं पञ्चवक्त्रा वृषारूढास्त्रिनेत्राश्चन्द्र
मौलिन । रुद्रा एकादश देवा मम शान्तिकरा सदा ।
प्रार्थना । ओं नमोऽस्तु वृषवाहेभ्यो रुद्रेभ्योऽस्तु नमो
नम । चन्द्रार्धमौलिधारिभ्यो वरदेभ्यो नमो नम । इति
नमस्कार

१ आदित्यानां समुदितदेवतात्वपक्षे । ओ पद्मामनस्था
द्विभुजा पद्मगर्भान्तकान्तय । करादिस्कन्धपर्यन्त सनाल
पद्मधारिण । अधःस्थितमेषादिराशय प्रभयावृता । धार्वाद्या
द्वादशादित्यास्तजोमण्डलसंस्थिता । ध्यानम् । यज्ञोदेवानां
मित्यस्य कुक्ष्य ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द आदित्या देवता आदित्यानां
पूजने वि० । ओ यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्नमादित्यासो भवता
मृडयन्त । आ वोऽर्वाची समतिवृतादहोश्चिद्या वरिवो
वित्तरासत । मन्त्र । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे ।

१ धातु । ओ दक्षिणे पौष्करी माला करे वामे कम
ण्डलु । पद्माभ्यां शोभितकरा सा धात्री प्रथमा तनु । ध्यानम् ।
ओं धात्रे नम इति मन्त्र ।

२ मित्रस्य । ओ शूल वामकरे यस्या दक्षिणे सोम एव
च । मित्रा नाम त्रिनयना कुशेशयविभूषिता । ध्यानम् ।
ओ मित्राय नम इति मन्त्र ।

३ अय्य मण । ओ प्रथमे तु करे चक्र तथा वामे च

कोमुदी । मूर्तिरार्यमणी ज्ञेया सपद्मै पाणिपल्लवे ।
ध्यानम् । ओ अर्यमणे नम इति मन्त्र ।

४ रुद्रस्य । ओ अक्षमाला करे सव्ये चक्र वामे प्रति
ष्ठितम् । सा मूर्तिरौद्रीविज्ञेया प्रधानपद्मभूषिता । ध्यानम् ।
ओ रुद्राय नम इति मन्त्र ।

५ वरुणस्य । ओ चक्रन्तु दक्षिणे यस्या वामे पाशस्तु
शोभन । सा वारुणी भवेन्मूर्तिः पद्मव्यग्रकरद्वया । ध्यानम् ।
ओ वरुणाय नम इति मन्त्र ।

६ सूर्यस्य । ओ कमण्डलुर्दक्षिणतो माला चाक्षमयी
भवेत् । सा भवेत् समता सूर्यमूर्तिः पद्मविभूषिता ।
ध्यानम् । ओ सूर्याय नम इति मन्त्र ।

७ भगस्य । ओ यस्या दक्षिणतः शूल वामहस्ते सुद
र्शनम् । भगमूर्तिः समाख्याता पद्महस्ता शुभाञ्जया ।
ध्यानम् । ओ भगाय नम इति मन्त्र ।

८ विवस्वत । ओ यस्या वामकरे माला त्रिशूल दक्षिणे
स्मृतम् । विवस्वन्मूर्तिरेषा स्यात् पद्मलाञ्छनलक्षणा । ध्यानम् ।
आ विवस्वत नम इति मन्त्र ।

९ पूषण । आ पूषाख्यस्य भवेन्मूर्तिर्द्विभुजा पद्मलाञ्छिता ।
सवपापहृता ज्ञेया सर्वलक्षणलतिता । ध्यानम् । ओ पूषणे
नम इति मन्त्र ।

१० सवितु । ओ दक्षिणे तु गदा यस्या वामे चैव सुदर्श
नम् । पद्मव्यग्रा तु सावित्री मूर्तिः सर्वार्थसाधनी । ध्यानम् ।
ओ सवित्रे नम इति मन्त्र ।

११ त्वष्टु । ॐ सुव च दक्षिणे हस्ते वामे होमजका
लिका । मूर्तिस्त्वाष्ट्रो भवेदेषा पद्मरुद्धकरद्वया । ध्यानम् । ॐ
त्वष्ट्रे नम । मन्त्र ।

१२ विष्णो । ॐ सुदगनकरा मौम्ये पद्महस्ता तु वामत ।
एषा स्यात् द्वात्रिंशीमू न विष्णोरमिततजम् । ध्यानम् । ॐ
विष्णवे नम इति मन्त्र ।

ओ वन्द्यपुष्पनीकाशा रक्तोत्पलदलप्रभा । लोकनाथा
जगद्गो ॥ शान्ति ददतु भास्करा । प्रार्थना । जवाकुसुमस
ङ्गाशा काश्यपेया महात्विष । धान्ताख्यश्च पापघ्ना प्रणतोऽस्मि
दिवाकरा । नमस्कार । धाता मित्रोय्य मा रुद्रो वरुण
सूर्येण च । भगो विवस्वान पूषा च सविता दशम स्मृत ।
एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुश्च दश उच्यते इत्युक्ता वदितया ।
धाताय्य मा च मित्रश्च वरुणोऽशुभगस्तथा । इन्द्रो विवस्वान
पूषा च पर्जन्यो दशम स्मृत । ततस्त्वष्टा ततो विष्णोरजघ
नश्च स स्मृत इत्युक्तनाम्ना तु पृथग्ध्यानाभावेन न ग्रहणम् ।
केचित्तु ध्यानाभावेऽप्येत एव गृह्यन्ते इत्याहुः ।

मरुद्गणाना समुदितदेवतात्वपक्षे ओ सव चतुर्भुजा ध्येया
शुवान कुटिलभ्रुव । सव्योर्ध्वोद्युत्तरोर्ध्वान्तक्रमेणायुधधारिण
रक्ताक्षश्च महावीर्या सवभूषणभूषिता धूम्रवर्णा मृगारूढा
सर्वे ते शबलाशुका । ध्यानम् । मरुतो यस्येत्यस्य गोतम
ऋषिर्गायत्री छन्दो मरुतो देवता मरुता पूजने वि० । ओ
मरुतो यस्य हि क्षये पाथादिवो विमहस । स सुगोपातमो
जन । मन्त्र । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे आवहाटीना ध्यानानि
पृथक् न सन्ति ऋषिर्गायत्री छन्दो एव मन्त्रा । मरुतो नाम
ते देवो गणा वे सप्त सप्तका । आवह प्रवहश्चैव उहह सवह
स्तथा । विवह परावहश्चैव तथा परिवहोऽनिला इत्युक्ता
वेदितव्यः । ओ धावन्तो मृगपृष्ठस्था ध्वजहस्ता समीरणा ।
दण्डहस्ता मृगारूढा वर दत्त वरप्रदा । प्रार्थना । ओ नमो
हरिणपृष्ठस्था मारुता वो नमो नम । धूम्रवर्णा नमो वोऽस्तु

नमोऽस्तु शीघ्रगामिन । नति । उन्नपञ्चाशतसंख्यकाना
प्रत्येकध्यानसत्त्वेऽपि सर्वनिबधृभिरावह्नादीना मन्त्रानामवात्र
देवतात्वानन्तरात् तेषाञ्च पृथग्ध्यानाभावेन मामान्यध्यानमेव
कर्तव्यम् ।

ब्रह्मण । ओ पद्मासनस्थो जटिलो ब्रह्मा ध्येयश्चतुर्भुज ।
अक्षमाला सुव विभ्रत पुस्तकञ्च कमण्डलुम् । वाम कृष्णाजिन
तस्य पाश्व हसस्तथैव च । ध्यानम् । ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य
गीतमो वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप वृन्दो ब्रह्मा देवता ब्रह्मपूजने
वि० । ओ ब्रह्म जज्ञान प्रथम पुरस्ताद्वि सीमत सुरुचो वेन
आव । स बुध्या अस्य विष्ठा सतश्च योनि मसतश्च विव ।
मन्त्र । ओ कृष्णाजिनाम्बरधर पद्मासन चतुर्भुज । जटाधर
जगद्धात प्रसीद कमलोद्भव । प्राथना । ओ वेदाधाराय वेद्याय
ज्ञानगम्याय सूरय । कमण्डल्वक्षमाला सूक्तसुवहस्ताय ते
नम । नति ।

अच्युतस्य । ओ गदा सरोज चक्रञ्च शङ्ख धत्तेऽच्युत
मदा । शुक्रदेहो नीलवामा दक्षिणाध करे क्रमात् । ध्यानम् ।
इद विष्णुरित्यस्य मधार्तिथ्यऋषिर्गायत्रीवृन्दोऽच्युतो देवता
अच्युतपूजने वि० । ओ इद विष्णुविचक्रमे त्रेधा निदर्ध
पदम् । समूढमस्य पासुरे । मन्त्र । ओ देवदेव जग
त्राथ विष्णो यज्ञपत विभो । पाद्भि दुःखाम्बुधे रस्मान
भक्तानुग्रहकारक । प्राथना । ओ नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते
पुरुषोत्तम । नमस्ते सवल्लोकात्मनश्च्युतास्तु नमस्त्वयि । नति ।

इशस्य । ओ ईशस्तत्पुरुषाघोरवामजाता क्रमेण तु ।
सितपोतकृष्णरक्ताश्चतुर्वर्णा प्रकीर्तिता । पञ्चवक्त्रा स्मृता
सर्व दशदीदण्डभूषिता । खड्गखेटधनुर्वानकमण्डल्वक्षसूत्रिण ।
वराभयकरशोभा शूलपद्मजपाणय । ध्यानम् । कद्गुद्रायेत्यस्य

गौरपुत्र कण्व ऋषिर्गायत्री कृन्द ईशो देवता ईशपूजने वि० ।
 ओं कद्रुद्राय प्रचेतसे मौदुष्टमाय तव्यमे । वोचेम शतमं हृदे ।
 मन्त्र । ओं पञ्चवक्त्र वृषारूढ त्रिलोचन सदाशिव । चन्द्रमौले
 महादेव मम शान्तिकरो भव । प्रार्थना । ओं वृषवाहाय
 देवाय पार्वतीपतये नम । वरदायार्द्धकायाय नमश्चन्द्रार्द्ध
 मौलिने । नति ।

अर्कस्य । ओं पद्मासन पद्मकर पद्मगर्भदलद्युति । सप्ता
 श्वरथसस्थश्च द्विभुजश्च सदा रवि । ध्यानम् । स्वर्णधर्म इत्यस्य
 प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्री कृन्द अर्कोद्दिष्टता अर्कपूजने वि । ओं
 स्वर्णधर्म स्वाहा स्वर्णक स्वाहा स्वर्णशुक्ल स्वाहा स्वर्णज्योति
 स्वाहा स्वर्णसूर्य स्वाहेति । मन्त्र । ओं बभ्रुकपुष्पनोकाशो
 रङ्गोत्पल दलप्रभ । लोकनाथो जगद्गोत्र शान्ति यच्छतु
 भास्कर । प्रार्थना । ओं जवाकुसुमसङ्काश काश्यपेयं महा
 द्युतिम । ध्वान्तारि सर्वपापघ्न प्रणतोऽस्मि दिवाकरम् । नति ।

वनस्पतेर्ध्यानानभिधानेऽपि स्थावराणां वनस्पतिरित्युक्त
 विश्वरूपताप्रसिद्धे विश्वरूपेणैव ध्यानम् । तद्रूपस्य च बहुशो
 ऽभिहितत्वात् तस्मध्य यत्किञ्चिदेक ध्यान कर्त्तव्यमिति सम्प्र
 दाय । वनस्पते इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् कृन्द वनस्पति
 देवता वनस्पतिपूजने वि० । ओं वनस्पते वोढुङ्गो हि भूया
 अस्मत्सखा प्रतरण सुवीर । गोभि सनदो अमि वीडय
 स्वास्थाता ते जयतु जेत्वानि । मन्त्र । प्रार्थनानती सामान्ये
 नेव कर्त्तव्ये ।

सूर्यादिवनस्पत्यन्तदेवतापूजनप्रकारस्त्वेवम् । आ कृष्णे
 नित्यादिमन्त्रपाठान्ते इदमासनम् ओं सूर्याय नम इत्येवं प्रत्ये
 कमन्त्रपाठान्तरं तत्तद्द्रव्योपदेशपूर्वकं प्रणवादिचतुर्थेऽन्तनाम-
 मन्त्रेण दद्यात् । उपचारास्तु आवाहनासनार्थं पाद्याधमन

मधुपकसेवाश्च । वासोभूषणगन्धा सुमनोयुतधूपदीपभोज्यानि ।
 प्रादक्षिण्यं नतिरिति कथयन्त्युपचारषोडशकमिति हेमाद्रि-
 दानखण्डधृतकन्दोगपरिशिष्टोक्ता ग्राह्या न तु तान्त्रिका ।
 मेवात्र स्नानम् । आप चीर कुशाग्राणि दध्यक्षततिलास्तथा ।
 यवा सिद्धार्थकाश्चैवमघोऽष्टाङ्ग प्रकीर्तित इति हेमाद्रिधृत
 भविष्यपुराणोक्ताष्टाङ्गमर्घ्यं दद्यात् धूपन्तु सूर्यादीनां विशेषतो
 दद्यात् विशेषाभावे घृताक्तगुग्गुलु दशाङ्ग वा दद्यात् । दशा
 ङ्गधूपन्तु हेमाद्रौ व्रतखण्डे । षड्भागकुष्ठं द्विगुणो गुडश्च लाक्षा
 त्रयः पञ्च नखस्य भागाः । हरितको सजरसः समासी भागेक
 मेक त्रिलवः शिलाजम् । घनस्य चत्वारि पुरस्य चैको धूपो
 दशाङ्गः कथितो मुनीन्द्रैरित्युक्तलक्षणो ज्ञेयः । ततो घृतौदना
 दिपायसान्नं यथालाभं वा नैवेद्यं दद्यात् ।

ततः ग्रहवेदोशनभागे प्रागुक्तदिशा (३१पं० १६पं०)
 शान्तिकलसं संस्थाप्य तत्र वरुणमावाह्यं संपूज्याभिमन्त्रयेत् ।
 यथा आं कलस्य मुखे विशु कण्ठे रुद्रः समाश्रितः । मूले
 तस्य स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणः स्थितः । कुक्षौ तु सागरा
 सप्त सप्तद्वीपा वसुन्धरा । ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदोऽथ
 वणः । अङ्गैश्च सहिताः सर्वे कलसं तु समाश्रिताः । अत्र गायत्री
 सावित्री शान्तिः पुष्टिकरी तथा । आयान्तु यजमानस्य दुरि
 तक्षयकारणात् । इत्यभिमन्त्र्य प्रार्थयेत् । आं देवदानवसंवादे
 मथ्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोऽमि तदाकुम्भं विधृतो विष्णुना
 स्वयम् । त्वत्तोये सर्वतीर्थानि सप्त देवास्त्वयि स्थिताः । त्वयि
 तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः । आदित्या वसवो
 रुद्रा विश्वे देवाः सपैतृकाः । त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः
 कामफलप्रदाः । त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव ।
 सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा । ततः फलपुष्पमालां

पशोभित पञ्चवर्णे वितानं बृहस्पतिदेवत्यमिदं यथोक्तं वितानम्
ओं सूर्यादिभ्यो नम इति दद्यात् । ततः चतुर्षु कुण्डेषु ऋग्वे-
दाद्यध्यायिनोऽग्निमाधाय स्वस्वशाखोक्तमन्त्रैरेव सूर्यादीनां
होमकार्यं आचार्यकुण्डे तु सूर्याद्यावाहनयोग्यतार्थमग्नि-
प्रणयनाग्निस्थापने इति साम्प्रदायिकम् ।

तत्र पूर्वकुण्डे ऋग्वेदोक्तविधानेन वह्निं स्थापयेत् । यथा
कुण्डमिषुप्रमाणं स्थण्डिलं वा कृत्वा गोमयेनोपलिप्य समिधा
कुशमूलेन वा षड्रेखां लिखेत् । तत्र अग्निस्थापनपश्चिमदेशे
प्रादेशसन्निता उदगग्रा प्रथमा तस्या आद्यन्तदेशे दक्षिणो
भरान्तलग्नं हरेत् रेखे प्रागायते मध्ये तिस्र उदगग्रा असहता
इत्येव षड्रेखा उल्लिख्य तासु रेखासु तामुल्लेखनसमिधं निधाय
हृलेरभ्युक्ष्य स्थण्डिलात्ता निरस्य आचम्य कास्येन मृत्सयेन
वा श्रोत्रियगृहजमारण्यादिजं वा वह्निमानीय कुण्डात्
स्थण्डिलादा वहिराग्नेय्यां स्थापयेत् । तत्रस्थं वह्निं तपो ज्वल-
दिभ्यः गृहीत्वा क्रव्यादमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप् छन्दो-
ऽग्निर्देवता अग्निसंस्कारे विनियोग इति स्मृत्वा । ओं क्रव्या-
दमग्निं प्रहिणोमि दूरं यमराज्यं गच्छतु रिप्रवाह (ऋ० १
म० १६ सू० ८ म०) इत्यनेन नैर्ऋत्यां क्षिपेत् । तत आचम्य
भूर्भुव स्वर्गित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप् छन्दो बृहस्पतिदेवता
वह्निस्थापने वि० । ओं भूर्भुव स्वर्गित्यात्माभिमुखं वह्निं
स्थापयेत् । इहैवायमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दोऽभावो वह्नि-
र्देवता वह्निज्वाले वि० । ओ इहैवायमितरे जातवेदा देवेभ्यो
हव्यं वहत प्रजानन् इत्यनेनाग्निं प्रज्वाल्य हरेत् समिधे अग्नौ
तूष्णीं दत्त्वा निमुष्टित्रयसन्नितां वह्निर्वक्ष्यमाणलक्षणं सनह्यं
पञ्चदशेभ्योदरूणि हस्तप्रमाणानि सगृह्य वह्निं ध्यायेत् । यथा
ओं रुद्रतेजः ससुहृतं हिमूर्ध्वानं दिनासिकम् । षण्णेन च

चतुश्चोत्रं त्रिपादं सप्तहस्तकम् । याम्यभागे चतुर्हस्तं मध्य
भागे त्रिहस्तकम् । सुव सुच च शक्तिश्च अक्षमालाश्च दक्षिणे ।
तोमरं व्यजनं चैव घृतपात्रं तु वामके । विभ्रतं सप्तभिहस्तं
दिर्मुखं सप्तजिह्वकम् । दक्षिणे च चतुर्जिह्वं त्रिजिह्वमुत्तरे
मुखे । द्वादशकोटिमूर्त्याख्यं द्विपञ्चाशत्कलायुतम् । स्वाहा-
स्वधावषट्कारैरङ्कितं मेषवाहनम् । रक्तमाख्याम्बरधरं रक्त
पद्मासनस्थितम् । ततोऽग्नेर्नामं कुर्यात् । प्रकृते च शत
मङ्गलनामानं वङ्किमावाहयेत् । यथा अग्ने त्वं शतमङ्गल
नामामीत्युच्चार्य्य ओं शतमङ्गलनामानं वङ्किमावाहयाम्यहम् ।
त्व मुखं सर्वदेवानां सप्तार्चिरमितद्युते । आगच्छ भगवन् देव
यज्ञेऽस्मिन् सन्निधौ भवेत्यावाह्यं यथाविभव संपूजयेत् । ततो
भूमौ पातितदक्षिणजानु प्रादेशमात्रा घृताक्तास्त्रिस्रं समिधौ
वङ्कौ तूष्णीं क्षिप्त्वा देशकालौ संकीर्त्य तुलादानाङ्गहोमकमणि
तदङ्गान्वाधानमहं करिष्ये इति प्रथमं सामान्यतोऽभिलष्य तत्र
च देवताविशेषपरिग्रहार्थमस्मिन्नन्वाहितेऽग्नौ अग्निं जातवेद
समिधेन प्रजापतिमिन्द्रं चाधारदेवते आज्येन अग्नीषोमी
चक्षुषो आज्येन अग्निं पवमानं प्रजापतिश्चेत्यतान् सूर्यादिवन
स्पत्यन्ता प्रधानदेवताश्च चर्वादिद्रव्येण रुद्रं च अनुयाजसप्त
हनाभ्यां पशुपतिं चरुशेषेण स्विष्टिक्कृतं हुतशेषेण अग्निमयस
देवान् विष्णुमग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिश्च सर्वा प्रायश्चित्त-
देवता आज्येन विज्ञानं देवान् संस्त्रावेण साङ्गेन कर्मणाऽहं
सर्वान् यज्ये यज्यामीति वेत्युच्चार्य्य महाव्याहृतिभिरन्वाधाय
ऐशानीमारभ्य उत्तरदिशं यावत् त्रिस्तूष्णीं कुशानामुदगग्र
पूर्वाग्रं वा परिस्तरणं प्रोक्ष्यणश्च कुर्यात् । ततोऽग्ने पूर्वत
आरभ्य दक्षिणादिक्रमेण उत्तरदिशं यावत् सोदकेन पाणिना
त्रिप्रोक्ष्यणरूपं परिसमूहनं कुर्यात् । तत पुनरपि तेनैव

क्रमेणान्ने पर्युक्षणं कृत्वा होमीयद्वयमपि पर्युक्षेत् । ततो
 ऽग्नेरुत्तरदिश्युपविश्य ब्रह्मणो दक्षिणाङ्गुष्ठमासाद्य अथेत्यादि
 मत्कर्त्तव्यतुलादानाङ्गहोमकर्मणि कृतकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्म
 करणायामुक्तगोत्रममुक्तदवगर्माणं त्वामहं वृणे इत्यभिलपिते
 आ वृते स्मोति प्रयुक्ते तत्रग्ने पूवणं नोय दक्षिणदिशि पूगी
 कृतकुगास्तरणरूपं ब्रह्मासनमुपकल्प्या प्राङ्मुखस्तिष्ठन् ओं देवि
 पितर्योदतस्तिष्ठान्यस्य मदने सोदयोऽस्मत् पाकतर इत्युच्चार्य
 वामहस्तानामिकङ्गुष्ठाभ्यां दर्भमकं गृहीत्वा निरस्त इत्यस्य
 प्रजापतिऋषिगायत्रीच्छन्दोऽग्निग्वता तृणनिरमने वि० ।
 ओं निरस्त पराजसुरित्यनन मन्त्रेण नैर्ऋत्या क्षिपेत् । ओं
 इदमहमवाग्वसो मदने सोऽगमीति प्रत्युच्चार्य ब्रह्मणा उपविष्टे
 आचम्य ब्रह्माणमुत्तरामिमुखमुपवेश्य स्पृष्ट्वा बृहस्पतिरित्यस्य
 प्रजापतिऋषिगायत्रीच्छन्दो विष्णुः प्रता जपे विनियोग इति
 स्मत्वा ओं बृहस्पतिब्रह्मा ब्रह्म भद्रं आसिष्यते बृहस्पते यज्ञ
 गोपाय मयज्ञं पाहि म मा पाहि भू व स्वहं हस्पति प्रसूतेति
 मन्त्रं जपेत् तत उदगग्रेषु कुण्ठ पात्राण्यासादयत् । यथा
 चरुहोमपवित्राच्छादनास्त्रयो दभा द्वे पवित्रे प्रणीताप्रोक्षणी
 आज्यस्थालीचरुस्थाल्यो सुकसुवा इध्वर्हिषी सम्मोजनकुशा
 षट् उपयमनकुशा सप्त शूप कृष्णाजिनमुदूखलमुषले आज्य
 तण्डुला मेक्ष्ण पुष्पचन्दनादीनि पूणपात्रञ्च आज्यहोमं तु
 सुकसुवचरुस्थालीकृष्णाजिनशूर्पमेक्ष्णोदूखनमुषलानि नामा
 दयेत् । तत्र पात्रादीनां लक्षणं यथा । प्रोक्षणीपात्रं वारुण
 द्वादशाङ्गुलदोषं करतलसम्मितत्वात् पद्मपत्राकृतिः । आज्य
 स्थाली चरुस्थाली च तैजसी मृण्मयी वा । सुव खादिरं हस्त
 मात्रमङ्गुष्ठपत्रमात्रत्वात् वत्तुलमुखम् । सुक खादिरी हस्तमात्रा
 हस्ताकृतिः । शूपं नलमयं हस्तमात्रविस्तीर्णं । इध्वम

रत्नगायाम् द्विप्रदेशप्रमाणं वा एकविंशतिदारुकं पञ्चदश
 दारुकं वा पालाशं खादिरं वाटं वा । वर्हिं कुशमुष्टिस्वरूपा
 इक्षवन्धनीं रज्जुम् । अन्यत् लोकप्रसिद्धम् । ऊर्ध्वस्थितेन वाम
 पाणिनाऽवस्थितेन दक्षिणपाणिना इक्षवन्धनीं रज्जुं सव्यावृता
 त्रिगुणां कृत्वा तथा सकृद्वेष्टितामुदगग्रामात्मनीऽग्रतो वर्हिं
 समेतां स्थापयेत् । अथ पूर्वासादितकुशपत्रत्रयं गृहीत्वा द्वे
 पवित्रप्रदेशमात्रे माग्रे यथा स्यात्तथा मूलप्रदेशे छिनत्ति ।
 ततः सवाणि पात्राणि पवित्राभ्यां क्रमेण उदकमादाय प्रोक्षेत् ।
 ततः पवित्रे प्रोक्षणीपात्रे निधाय तदुत्तरे प्रणीतापात्रं स्थाप
 यित्वा तत्र जलकुसुमानि प्रक्षिप्य गन्धपुष्पजलपूर्णं सपवित्रं
 प्रोक्षणीपात्रं वामहस्तोपरि निधाय दक्षिणेनाच्छाद्य ओ ब्रह्म
 न्नप प्रणेश्यामीति पृष्टो ब्रह्मा ओ प्रणयेति ब्रूयात् । ततः कर्त्ता
 ओ भूर्भुवः स्वह हस्यति प्रसूत इति जपित्वा स्वनासिकासमीपं
 नीत्वा प्रणोताग्न्योर्मध्यं निदध्यात् । ततो दभेराच्छादयेत् ।
 तदेव पूर्णपात्रमुच्यते । ततः शूपं पूर्णपात्रस्थपवित्रे निधाय
 तत्र ब्रौहिमुष्टीन्निवपति । ओ अग्नये त्वा जुष्टं गृह्णामीति
 गृहीत्वा ओ अग्नये त्वा जुष्टं निवपामीति निरूप्य ओ अग्नये
 त्वा जुष्टं प्रोक्षामीत्यभ्युक्ष्य तूष्णीं मुष्टिद्वयं निवपेत् । एव
 क्रमेण ओ अग्नीषोमाभ्यां वा जुष्टं गृह्णामीत्यादिना गृह्णानिव
 पणप्रोक्षणानि कृत्वा प्रत्येकं तूष्णीं मुष्टिद्वयं निर्वपेत् । प्रकृते
 च सूर्यादिवनस्पत्यन्तदेवतानां चरुहोमस्य कर्त्तव्यतया तेषां
 मपि प्रत्येकं मुष्टिग्रहणादिकमनेनैव क्रमेण कार्यम् । ततः
 पूर्वप्रोवोर्ध्वलोम्निं क्षणाजिने उदूखलं निधाय तत्र शूर्पस्थब्रौह्मीं
 प्रक्षिप्य पत्नीं स्वयं वा मूत्रलेनावहन्यात् । ततः शूर्पेण
 निस्तुप्रोक्षय्यात् । ततो निस्तुषान् शुक्लीकृतान् तण्डुलान्
 त्रिं प्रक्षाल्य तत्र दुग्धं दत्त्वा चरुस्थाल्यां निक्षिप्य स्तोत्रं

पचैत । तत शूर्पस्थपवित्रे आज्यस्थाल्यां निधाय तत्रैवाज्य
मामिच्य अग्नेरुत्तरतोऽङ्गाराण्यानीय तत्रैवाज्यस्थालीमधिसृज्य
अधिमृत घृतं द्रवीकृत्य तत्र तर्भागद्वयं निक्षिप्य ज्वलत्तण
माज्योपरि त्रिभ्रामयित्वा अङ्गाराङ्गमस्पर्शेनैवाज्यस्थालीमाक
षेत । नन आज्यस्थे पवित्रे अपहते साङ्गष्ठानामिकाभ्या
मुत्तानपाणिभ्या गृह्यत्वा सवितुष्टेत्यस्य हिरण्यस्तूप ऋषि
पुर उष्णिकं कृन्द सविता देवता आज्योत्पवने वि । श्रीं
सवितुष्टा प्रमव उतपुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण वमो सूर्यस्य
रश्मिभि (य० १ अ० ३१) इत्यनेन सकृत् घृतमुतपूय द्विस्तूष्णी
मुतपूय कृताज्योत्पवनाभ्या पवित्राभ्या घृतं प्रोक्षेत । तत
पवित्रे अनले क्षिप्त्वा प्रागासादितकुशमुष्टिं प्रत्यगास्तीर्य
तत्राज्यपात्रं निदध्यात् । तत सुव सुचच्चाधोमुखं वङ्गी
प्रताप्य सुचं भूमौ निधाय सुव वामहस्ते धृत्वा सम्मार्जनं
कुशाग्रे सुवमूनमारभ्य विलपर्यन्तं समृज्य पुन प्रताप्य
सम्मार्जनकुशमूनेविलमारभ्याधस्तन्मलपर्यन्तं त्रिं समृज्य
प्रणीतोदकेन पवित्राभ्या त्रिं प्रोक्ष्य पुन प्रताप्य घृतादुत्तरतो
वर्हिषि निदध्यात् । तत सुचमादाय सुववत् ससृज्य घृता
दुत्तरतो वर्हिषि निदध्यात् । ततस्तान कुशान संप्रोक्ष्य वङ्गी
क्षिपेत् । चरुहोमसत्त्वे तु चरुं घृतेन समृज्य उत्थाप्या
ज्याग्न्योर्मध्येन नीत्वाज्यस्य दक्षिणदिशि वर्हिषि निदध्यात् ।
तत कृताञ्जलिं विश्वानि न इत्येषामात्रेयो वसुश्रुत ऋषि
स्त्रिष्टुपं कृन्तो जातवेदोऽग्निदेवता अग्न्यलङ्करणे वि० । श्रीं
विश्वानि नो दुग्धा जातवेद मिथु नावा दुरितातिर्पाष ।
अग्ने अत्रिवन्नममा गृणानोऽस्माक बोध्याविता तनूनाम ।
श्रीं यस्त्वा हृदा कोरिणा मन्यमानोऽमत्य मर्त्यो जोहवोमि ।
जातवेदो यशो अस्मासु धेहि प्रजाभिरग्नेऽमृतत्वमस्याम ।

ओं यस्मै त्व सुकृते जातवेद उ लोकमग्ने कृणव स्योनम ।
 अश्विनं मपुत्रिण वीरवन्त गोमन्त रयि न शते स्वस्ति
 (ऋ ५ म ५ सू ८ १० ११म०) ऋति मन्त्रैवह्निमनङ्गत्योत्या
 याज्येनेध मूनतोऽग्रतश्च संस्पृश्यान्नाय अयन्त इत्यस्य वामदेव
 ऋषिस्त्रिष्टप छन्दो जातवेदोऽग्निदेवता इध्मादाने वि० ।
 ओं अयन्त इध्मा आत्मा जातवेदस्तेनैधस्व वर्धय चास्मान प्रजया
 पशुभिर्ब्रह्मवचसेनान्नाद्येन समधया स्वाहा इदमग्नये जात
 वेदसे न मम इतोधमादाय सुवेणाज्य गृहीत्वा वायवी दिश
 मारभ्याग्नेयी यावत् घृतधारा दद्यात् । तत्र होतृणा बहुत्वात्
 तत्तत्कर्तृकाहुतिषु यजमानेनैकेन प्रत्याहुति द्रव्यत्याग कर्त
 मशक्य इति होमारम्भात् प्रागेव देशादिकीर्तनान्ते अत्र तुला
 पुरुषमहादानकर्मणि सवहोमपथ्याप्तमिदं तिलाज्यममित
 सहितं द्रव्यं प्रजापतीन्द्राग्नीषोमाकार्कादिग्रहरुद्रादितत्तद्ग्रहा'
 धिदैवतवङ्गादितत्तद्ग्रहप्रत्यधिदेवत विनायकादिपञ्चकेन्द्रादि
 दशदिकपालवसुरुद्रादित्यमरुग्णब्रह्माच्युतेशाकवनस्पत्याग्निवा
 युसूय प्रजापतिस्त्रिष्टकुदग्निभ्यो होमायमहमुत्सृजे यथादेवत
 मस्तु न ममेत्युत्सृजेत् । ओं प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
 न ममेति सवत् सुवलग्नं हवि शेषं प्रोक्षणीपात्रे स्थापयेत् ।
 ततो नैऋतकोणादारभ्य इक्षानकोणपर्यन्तं घृतधारा दद्यात् ।
 आं इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न भम । एतावाघारौ भाषितौ ।
 तत उपविश्याग्नेर्दक्षिणे पश्चिमान्तात् पूर्वान्तं यावत् घृतधारा
 दद्यात् । ओं अग्नये स्वाहा इदमग्नये न ममेत्यग्नेर्दक्षिणं
 लाचनं स्पृष्टं भावयेत् । ततोऽग्नरुत्तरं पश्चिमान्तात् पूर्वान्तं
 यावत् आं सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न ममेत्यग्नर्वामनेत्रं
 स्पृष्टं भवजेत् । एतावाघाराज्यभागौ भाषितौ । ततः प्रकृत
 हानम् । चरुहोमसत्त्वे तु चरोरर्द्धमुद्धृत्य इदमग्नीषोमाभ्या

मिति विभज्य रेखा कुर्यात् । तत सुवेण दर्व्यामाज्य निधाय चर्गं च घृतस्रव दत्त्वा मेक्षणेनाग्रिमचरुमध्यादङ्गुष्ठपवमात्र चरु वाग्द्वय गृहीत्वा घृतस्रव दत्त्वा चरुपात्रस्थ चरुञ्चाभिदार येदित्यवदानधर्मेण गृहीत्वा ओं अग्नये स्वाहा इदमग्नये न ममेति वक्त्रे मध्ये प्रत्यग्वा जुहुयात् । पुनरवदानधर्मेण चरु गृहीत्वा ओं अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा इदमग्नीषोमाभ्या न ममेति वक्त्रे प्रागुदकं वा जुहुयात् । तत सूर्यादिवनस्पत्यन्त देव ताना वसुरुद्रादित्यमरुता समुदितदेवतात्वपक्षे एकपञ्चाशदेव ताना प्रत्येकदेवतात्वपक्षे पञ्चाशीतिदेवतानामेकैकचर्वाहुतं जुहुयात् । यथा आर्षादिस्मरणपूर्वकम् आ कृष्णेनेत्यादिवक्ष्यमाणस्वाहान्तमन्त्रान्ते इदं सूच्याय न ममेत्याद्यह । तत प्रधानहोम । तत्र होता उदङ्मुखो होम्यदेवता मनसा ध्यायन घृताक्ता सतिलसमित्का आ कृष्णेनेत्यादिमन्त्रेस्तत्तदार्षादि स्मरणपूर्वकमुत्तानपाणिना अष्टोत्तरशतमष्टाविंशति वखादीनां समुदितदेवतात्वपक्षे विशत्यन्यूनास्तेषां प्रत्येकदेवतात्वपक्षे द्वादशान्यूना प्रत्येकमाहुती जुहुयात् । तथा च यथा सहस्र सख्यातोऽन्यूनाहुतयो भवेयुस्तथा होतव्यामिति सम्प्रदायः । अन्येषां हवनकाले ध्यानमात्रमावश्यकं ग्रहाणान्तु वर्णादिज्ञान मप्यावश्यकमतः वर्णगोत्रादिसहित प्रागुक्त ध्यान विधाय होम कार्यः । अथेषां वक्त्रिनामान्यपि पृथक् सन्ति अतस्तन्नामान वक्त्रिमावाह्य जुहुयात् । आदित्यादीनां वक्त्रिनामानि तु विनि यागमुखेनाभिधास्यमानान्यत आदौ तत्तन्नाम कृत्वा जुहुयात् ।

अथ ऋग्वेदिनामाहुतिमन्त्राः । तत्र रवे आ कृष्णे नत्यस्य हिरण्यस्तूप ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दः सूर्यो देवता सूर्यप्रीत्यर्थं कपिलाग्नावर्कसमिदादिहोमे वि० । ओं आ कृष्णेन रजमा वर्त्तमानो निवेशयन्नमृत मर्त्यं च । हिरण्यमेन सविता रयेना

देवो याति भुवनानि पश्यन् (ऋ० १म० ३५सू० २म०)
स्वाहा इदं सूर्याय नमः ।

चन्द्रस्य आप्यायस्वेत्यस्य गीतम ऋषिगायत्री छन्द सोमो
देवता सोमप्रीत्यथ पिङ्गलाग्नौ पलाशसमिदादिहोमे वि० ।
ओं आप्यायस्व समेतु ते विश्वत सोम वृष्णम । भवा वाजस्य
सगथे (ऋ० १म० ८१सू० १६म०) स्वाहा इदं सोमाय
नमः ।

मङ्गलस्य अग्निमूर्ध्नेत्यस्य विरूपाक्ष ऋषिगायत्री छन्द
भीमो देवता भीमप्रीत्यथ धूमकेत्वग्नौ स्वादिरसमिदादिहोमे
वि० । आ अग्निमूर्ध्ना दिवः ककुत्पति पृथिव्या अयम् ।
अपा रैतासि जिह्वति (ऋ० ८म० ४४सू० ६म०) स्वाहा
इदं भीमाय नमः ।

बुधस्य अग्न विवस्वदित्यस्य प्रस्कण्व ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो
बुधो देवता बुधप्रीत्यथ जाठराग्नौ अपामागर्गसमिदादिहोमे
वि० । ओ अग्ने विवस्वदुषसश्चित् राधो अमर्त्य । ओ दाशुषे
जातवेदो वह्ना त्वमद्या देवा ऊषबुध (ऋ० १म० ४४सू०
१म०) स्वाहा इदं बुधाय नमः ।

वृहस्पते वृहस्पते परोत्यस्याप्रतिरथ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो
वृहस्पतिदेवता वृहस्पतिप्रीत्यर्थं शिखिनामाग्नावाश्वत्यसमि
दादिहोमे वि० । ओ वृहस्पते परिदीया रथेन रक्षोहा मित्रा
अपबाधमान । प्रभञ्जनत्सेना प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्या
विता रथानाम् (ऋ० १०म० १३सू० ४म०) स्वाहा इदं वृह
स्पतये नमः ।

शुक्रस्य शुक्र ते इत्यस्य भरद्वाज ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द शुक्रो
देवता शुक्रप्रीत्यथ हाटकाग्नावौडुम्बरसमिदादिहोमे वि० ।
आ शुक्र त अन्यदयजत ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि ।

विश्वा ऋ माया अवमि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु
(ऋ० ६म ५८सू० १म०) स्वाहा इदं शुक्राय न मम ।

शने शमग्निरित्यस्य विठ ऋषिरुष्णक छन्द शनिदेवता
शनिप्रोतये महातेजोऽग्नौ शमीसमिदादिहोमे वि० । ओं
शमग्निरग्निभि करच्छ नस्तपतु सूर्य । श वातो वा त्वरपा
अपस्त्रिध (ऋ० ८म० १८सू० ६म०) स्वाहा इदं शनये
न मम ।

राहो कयान इत्यस्य वामदेव ऋषिर्गायत्री छन्दो राहु
देवता राहुप्रीत्यथ हुताशनाग्नौ दूवासमिदादिहोमे वि० ।
ओं कया नश्चित्वा भुवद्रूतो सदावृध सखा । कया शचि
ष्ठया वृता (ऋ० ४ म० ३१सू० १म०) स्वाहा इदं राहवे न मम ।

केतो केतुमित्यस्य मधुच्छन्दा ऋषिर्गायत्री छन्द केतु
देवता केतुप्रीतये रोहिताग्नौ कुशसमिदादिहोमे वि ।
ओं केतु कृण्वन्केतवे पेशोमर्या अपशसे । समुषङ्गिरजायथा
(ऋ० १म० ६सू० ३म) स्वाहा इदं केतुभ्यो न मम ।

अथाधिदेवानामाहुतिमन्त्रास्तत्रेश्वरस्य । आवो राजान
मित्यस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो रुद्रो देवता रुद्रप्रोतये
पलाशादिसमिदादिहोमे वि० । ओं आवो राजानमध्वरस्य
रुद्र होतार सत्ययज रोदस्यो । अग्नि पुरा तनयित्वोरचि
त्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्व (ऋ ४म० ३सू० १म०) स्वाहा
इदमीश्वराय न मम ।

उमाया गौरीर्मिमायेत्यस्य दीर्घतमा ऋषिर्जगती छन्द
उमा देवता उमाप्रीतये पलाशादि० वि० । ओं गौरीर्मिमाय
सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी । अष्टापदी
नवपदी वभूवुषी सहस्राक्षरा परमे व्योमन् (ऋ १म० १६४
सू० ४१म०) स्वाहा इदमुमायै न मम ।

स्कन्दस्य कुमार मातेत्यस्यात्रिपुत्र कुमार ऋषिस्त्रिष्टुप
कन्द स्कन्दो देवता स्कन्दप्रीतये पलाशादि० वि० । ओं
कुमार माता युवति समुब्ध गुहा विभर्त्ति न ददाति पित्रे ।
अनोकमस्य न भिनञ्जनास पुर पश्यन्ति निहितमरतौ
(ऋ ५म २सू० १म) स्वाहा इदं स्कन्दाय न मम ।

विष्णो इदं विष्णुरित्यस्य काश्वपुत्रो मेधातिथिर्ऋषि
र्गायत्री कन्दो विष्णुदेवता विष्णुप्रीतये पलाशादि० वि० ।
ॐ इदं विष्णुविचक्रमे वेधा निदधे पदम । समूढमस्य
पासुरे (ऋ० १म० २२सू १७म०) स्वाहा इदं विष्णवे
न मम ।

ब्रह्मण त्वमित्सप्रथा इत्यस्य गर्ग ऋषिर्हृती कन्दो ब्रह्मा
देवता ब्रह्मप्रीतये पलाशादि वि० । ओं त्वमित् सप्रथा
अस्य अग्ने त्वातर्कृत कवि । त्व विप्रास समिधान दीदिव
आविवासन्ति वेधस (सा० १अ० १प्र० ४द० ८म०) स्वाहा इदं
ब्रह्मणे न मम ।

इन्द्रस्य इन्द्र वदत्यस्य मधुच्छन्दा ऋषिर्गायत्री कन्द इन्द्रो
देवता इन्द्रप्रीतये पलाशादि० वि० । ओं इन्द्र वो विश्वत
स्पति इवामहे जनेभ्य । अस्माकमस्तु केवल (ऋ० १म०
७सू० १०म०) स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ।

यमस्य यमाय सोममित्यस्य यम ऋषिरनुष्टुप कन्दो यमो
देवता यमप्रीत्यथ पालाशादि० वि० । ओं यमाय सोम
मुनुत यमाय जुहता हवि । यमो ह यज्ञ गच्छत्वग्निदूतो
अरं कृत (ऋ० १०म० १४सू० १३म) स्वाहा इदं यमाय
न मम ।

कालस्य ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप कन्द
कालो देवता कालप्रीतये पालाशादि० वि० । ओं ब्रह्म

जज्ञान प्रथम पुरस्तादि सीमत सुरुचो वेन आव । स बुध्ना
उपमा अस्य विष्ठा सतश्च योनिमसतश्च विव स्वाहा इदं
कालाय न मम ।

चित्रगुप्तस्य उषो वाजमित्यस्य प्रस्कण्व ऋषिर्वृहती छन्द
श्चित्रगु । देवता ततप्रीतये पालाशादि० वि० । ॐ उषो
वाज हि वंस्व यश्चित्रो मानुषे जने । तेनावह सुकृतो अध्वरा
उप ये त्वा गृणन्ति वङ्गय (ऋ० १म० ४८सू० ११म०) स्वाहा
इदं चित्रगुप्ताय न मम ।

अथ प्रत्यधिदेवताना तत्राग्ने । अग्नि दूतमित्यस्य कण्व
पुत्रो मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्दोऽग्निदेवता ततप्रीतये
पालाशादि० वि० । ॐ अग्नि दूत वृणीमहे होतार विश्व
देवसम । अस्य यज्ञस्य सुकृतु (ऋ० १म० १२सू० १म०) स्वाहा
इदमग्नये न मम ।

अपाम् अप्सुम इत्यस्य काण्वो मेधातिथिर्ऋषिरनुष्टुप् छन्द
आपो देवता ततप्रीतये पालाशादि० वि० । ओं अप्सु मे सोमो
अब्रवोदन्तविश्वानि भेषजा । अग्नि च विश्वेश भुवमापश्च विश्व
भेवजो (ऋ० १म० २३सू० २०म०) स्वाहा इदमङ्गो न मम ।

पृथिव्या स्योनेत्यस्य काण्वोमेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्द
पृथिवी देवता ततप्रीतये पालाशादि० वि० । ओं स्योना
पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनो । यच्छा न शर्म सप्रथ
(ऋ० १म० २२सू० १५म०) स्वाहा इदं पृथिव्यै न मम ।

नारायणस्य सहस्रशीर्षेत्यस्य नारायणऋषिरनुष्टुप् छन्दो
नारायणो देवता ततप्रीतये पालाशादि० वि० । ओं सहस्र
शीर्षा पुरुष सहस्राक्ष सहस्रपात् । स भूमिं विश्वतो हत्वा
अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम् (ऋ० १०म० ६०सू० १म०) स्वाहा इदं
नारायणाय न मम ।

इन्द्रस्य इन्द्रायेन्दवित्यस्य कश्यप ऋषिर्गायत्री छन्द इन्द्रो देवता ततप्रोतये पालाशादि० वि० । ओं इन्द्रायेन्दो मरु त्वते पवस्व मधुमत्तम । ऋतस्य योनिमासदम (ऋ० ८ म० ६४ सू० २२ म०) स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ।

शच्या उत्तानपणे इत्यस्य इन्द्राणी ऋषिरनुष्टुप छन्द इन्द्राणी देवता ततप्रोतये पालाशादि० वि० । ओ उत्तान पर्णे सुभगे देव जूते सहस्रति । सपत्नी मे पराधम पति मे केवल कुरु (ऋ० १ म० १४५ सू० २ म०) स्वाहा इदमिन्द्राण्यै न मम ।

प्रजापते प्रजापते इत्यस्य हिरण्यगभऋषिस्त्रिष्टुप छन्द प्रजापतिर्देवता ततप्रोतये पालाशादि० वि० । ओं प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वाजातानि परिता वभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वय म्याम पतयो रयीणा (ऋ० १ म० १२१ सू० १० म०) स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ।

सर्पाणाम आय गौरित्यस्य सर्पराज्ञी ऋषिर्गायत्री छन्द सपादेवतास्ततप्रोतये पालाशादि० वि० । ओं आय गो पृश्निरक्रमीदसदन्मातर पुर । पितरश्च प्रयनत्स्व (ऋ० १० म० १८६ सू० १ म०) स्वाहा इदं सपेभ्यो न मम ।

ब्रह्मण ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य गौतमी वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द ब्रह्मा देवता ब्रह्मप्रोतये पालाशादि० वि० । ओं ब्रह्म जज्ञान प्रथमं पुरस्तादि सीमत सुरुचो वेन आव । स बुध्ना उपमा अस्य विष्ठा सतस्व योनिमसतश्च विव स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ।

अथ विनायकादिपञ्चलोकपालानां तत्र विनायकस्य आतू न इन्द्रेत्यस्य कुसीद कारव ऋषिर्गायत्री छन्दो विनायको देवता ततप्रोतये पालाशादि० वि० । ओं आतू न इन्द्र

क्षप्रन्त चित्र ग्राम मष्टभाय । महाहस्ती दक्षिणेन (ऋ० ८ म० ७० सू० १ म०) स्वाहा इदं विनायकाय न मम ।

दुर्गाया जातवेदसे इत्यस्य मारीच काश्यपऋषि स्त्रिष्टुप् ऋद्धो देवा देवता तत्प्रोतये पालाशादि वि० । ओं जात वेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निदहति वेद । स न पयदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धु दुर्गतात्यग्नि (ऋ० १ म० ८८ सू० १ म०) स्वाहा इदं दुर्गाये न मम ।

वायो क्राणा शिशुरित्यस्य त्रितऋषिरुष्णिगककुन्दो वायु देवता वायुप्रोतये पालाशादि० वि० । ओ क्राणा शिशुमर्द्दना हिनव्रतास्य दीधितिम । विश्वा पारप्रिया भुवदध हिता (ऋ० ८ म० १ सू० १ म०) स्वाहा इदं वायवे न मम ।

आकाशस्य आदितप्रत्नस्येत्यस्य वत्स ऋषिर्गायत्री कन्द आकाशो देवता तत्प्रोतये पालाशादि वि० । आ आदित प्रत्नस्य रेतसो ज्योतिष्यन्ति वासरम । पवा यदिध्यते दिवा (ऋ० ८ म० ६ सू० ३० म०) स्वाहा इदं आकाशाय न मम ।

आश्विनयो एषो उषा इत्यस्य प्रस्त्राव ऋषिर्गायत्री कन्दोऽश्विना देवते तत्प्रोतये पालाशादि वि० । ओ एषो उषा अपूव्या व्युच्छति प्रिया दिव । सुषे वामश्विना वृहत् (ऋ० १ म० ४६ सू० १ म०) स्वाहा इदं आश्विनाभ्या न मम ।

अथ दिक्पालानां तत्वेन्द्रस्य इन्द्र विश्वा इत्यस्य माधुच्छन्दसो जेतनाम । ऋषिरनुष्टुप् कन्द इन्द्रो देवता तत्प्रोतये पालाशादि० वि० । ओ इन्द्र विश्वा अवोह नत् समुद्रव्यचसं गिर । रथीतम रथीना वाजना मत्पात पात (ऋ० १ म० ११ सू० १ म०) स्वाहा इदं मित्राय न मम ।

अग्न आग्नि दूतमित्यस्य काण्वो मेधातिथिऋषिर्गायत्री कन्दोऽग्निदेवता तत्प्रोतये पालाशादि वि० । ओ अग्नि

द्रुत वृणोमहे होतारं विश्ववेदसम । अस्य यज्ञस्य सुक्रतु
स्वाहा इदमग्नये न मम ।

यमस्य यमायेत्यस्य यम ऋषिर्गुष्टुप छन्दो यमो देवता
यमप्रीतये पलाशादि० वि० । ओं यमाय सोमं सुनुत यमाय
जुहुता हवि । यमो ह यज्ञ गच्छत्यग्निदूतो अरं कृत स्वाहा
इदं यमाय न मम ।

निऋत मो षु ण इत्यस्य कण्व ऋषिर्गायत्री छन्दो
निऋतिदेवता तत्प्रीतये पालाशादि० वि० । ओं मो ष ण
परापरा निऋतिर्दहणा वधीत् पटीष्ट तृणया मह (ऋ०
१म ३८ सू० ६म) स्वाहा इदं निऋतये न मम ।

वरुणस्य उदुत्तममित्यस्याजिगर्त्ति शुन रेफ ऋषिस्त्रिष्टुप
छन्दो वरुणो देवता तत्प्रीतये पालाशादि० वि० । ओ उत्
त्तम वरुण पाशमस्मदवाधम वि मध्यमं अथाय । अथावय
मादित्य व्रते तवानागमो अदितये स्याम (ऋ० १म० २४मू०
१५म०) स्वाहा इदं वरुणाय न मम

वायो वात इत्यस्य वातायन उलप ऋषिर्गायत्री छन्दो
वायुदेवता वायुप्रीतये पालाशादि० वि० । ओ वात आवातु
भेषज शम्भुमयोभु नो हृदे । प्राण आयूषि तारिषत (ऋ
१०म० १८६ सू० २म) स्वाहा इदं वायवे न मम ।

सोमस्य सोमो धेनुमित्यस्य गौतम ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द
सोमो देवता तत्प्रीतये पालाशादि० वि० । ओं सोमो धेनु
सोमो अर्वन्तमाशु सोमो वीरं कर्मण्य ददाति । सादन्य
विदथ्य सभेय पितृश्रवणं यो ददाशदस्मै (ऋ० १म० ८१ सू०
२०म०) स्वाहा इदं सोमाय न मम ।

ईशानस्य तमीशानमित्यस्य गौतम ऋषिर्जगती छन्द
ईशानो देवता तत्प्रीतये पालाशादि वि० । ओं तमीशानं

जगतस्तथ्यस्यति विय जित्वमवसे ह्रमहे वयम । पूषा नो
यथा वेदसामसहधे रक्षिता पायुरदब्ध स्वस्तये (ऋ० १म०
८६सू० ५म) स्वाहा इदमीशानाय न मम ।

ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य हिरण्यगर्भ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो
ब्रह्म जज्ञाना तत्प्रोतये पालाशादि० वि० । ओं ब्रह्म जज्ञान
प्रयत्न पुरस्ताद्विसीमत सुरुचो वेन आव । स बुध्या उपमा
अस्य विष्टा सतश्च योनिमसतश्च धिव स्वाहा इद ब्रह्मणे
न मम ।

अनन्तस्य सहस्रशीर्षित्यस्य नारायण ऋषिरनुष्टुप् छन्दो
अनन्तो देवता तत्प्रोतये पालाशादि० वि० । ओं सहस्रशीर्षा
पुरुष सहस्राक्ष सहस्रपात् । स भूमि विश्वतो वृत्वा त्रत्यतिष्ठ
दशाङ्गुल स्वाहा इदमनन्ताय न मम ।

वसूना समुदितदेवतात्वपक्षे जमया अत्रत्यस्य वसिष्ठ ऋषि
स्त्रिष्टुप् छन्दो वसवो देवतास्तत्प्रोतये पालाशादि० वि० । ओं
जमया अत्र वसवो रटन्त देवा उरावन्तारक्षे सजयन्त शुभ्रा ।
अर्वाकपथ उरुजय कणुध्व शोभा दूतस्य जग्मुषो नो अस्य
(ऋ ७म ३६सू० ३म०) स्वाहा इद भुवादिबसुभ्यो न ममेति
विंशत्यन्यूनाहुतीर्दद्यात् । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे तु ओं ध्रुवाय
स्वाहा इद ध्रुवाय न ममेत्यादिक्रमेण प्रत्येकमष्टाना द्वादशा
न्यूनाहुतीर्दद्यात् । ते च (६ प० १२प) प्रागुक्ता ।

रुद्राणां समुन्तितदेवतात्वपक्षे आ रुद्रास इत्यस्य श्यावाश्व
ऋषिजमती छन्दो रुद्रा देवतास्तत्प्रोतये पालाशादि वि ।
आ आ रुद्रास इन्द्रवन्त सजोषसो हिरण्यरथा सुविताय
गन्तव । इय वो अस्मत्प्रति ह्य्यते मतिस्तृणजे न दिव उत्सा
उदन्यवे (ऋ ५म ५७सू १म०) स्वाहा इदमजादिरुद्रेभ्यो
न मम । मतान्तरे वीरभद्रादिभ्यो न ममेति विंशत्यन्यूनाहुती

र्दद्यात् । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे तु ओं अजाय स्वाहा इदमजाय न मम । मतान्तरे ओं वीरभद्राय स्वाहा इदं वीरभद्राय न ममेत्यादिक्रमेण एकादशानां प्रत्येकं द्वादशान्यूनान्हुतीर्दद्यात् । ते च (८२प १४प) प्रागुक्ता ।

आदित्यानां समुदितदेवतात्वपक्षे यज्ञो देवानामित्यस्य ऋषिः ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द आदित्या देवतास्तत्प्रीतये पालाशादिवि । ओ यज्ञो देवानां प्रत्येति सुन्नमादित्यासो भवता मृडयन्त । आ वोऽर्वाची सुमतिर्वहत्यादहोश्चिद्या वरिवो वित्ता रामत (ऋ १म १ ७सू १म) स्वाहा इदं धात्राद्यादित्येभ्यो न ममेति विशत्यन्यूनान्हुतीर्जहुयात् । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे तु ओ धात्रे स्वाहा इदं धात्रे न ममेत्यादिक्रमेण द्वादशानां प्रत्येकं द्वादशान्यूनान्हुतीर्दद्यात् । ते च (प ८४ प १८) उक्ता । तत्र मतभेदेन नामभेदेऽपि विकल्प एवाश्रय गेय आचारस्तत्रैकतरग्रहणे नियामक एवमन्यत्रापि ।

मरुद्गणानां समुदितदेवतात्वपक्षे आ विद्युदित्यस्य गौतम ऋषिः प्रस्तारपङ्क्तिश्छन्दो मरुतो देवतास्तत्प्रीतये पालाशादिवि । आ आ विद्युन्मद्भिर्मरुत स्वकेर्येभियां ऋष्टिमद्भिरश्वपणैः । आ वषिष्ठया न इषा वयो न पशता सुमाया (ऋ १म ८८सू १म) स्वाहा इदमावहादिमरुद्गो न ममेति विशत्यन्यूनान्हुतीर्दद्यात् । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे तु ओं आवहाय स्वाहा इदमावहाय न ममेत्यादिक्रमेण प्रत्येकं समानां द्वादशान्यूनान्हुतीर्दद्यात् । ते च (प ८४ प १८) उक्ता ।

ब्रह्मण ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य गौतम ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो ब्रह्मा देवता तत्प्रीतये पालाशादि० वि । ओ ब्रह्म जज्ञान प्रथमं पुरस्तादि सीमतं सुरुचो वेन आव । सवुध्या उपमा

अस्य विष्ठा सतश्च योनिमसतश्च विव स्वाहा इदं ब्रह्मणे
न मम

अच्यतस्य इदं विष्णुर्गित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री कन्दो
ऽच्युतो देवता ततः प्रीतये पालाशादि वि । ओं इदं विष्णु
विचक्र । त्रेधा निदधे पदम् । समृद्धमस्य पासुरे स्वाहा इदं
मच्युताय न मम ।

ईशस्य कद्रुद्रायेत्यस्य घोरपुत्र कण्व ऋषिर्गायत्री कन्द
ईशो देवता ततः प्रीत्यथ पालाशादि वि । ओ कद्रुद्राय
प्रचेतमे मीढुष्टमाय तव्यसे । वोचेम शतम् हृदे (ऋ १म०
४३सू १म) स्वाहा इदमोशाय न मम ।

अर्कस्य चित्र देवानामित्यस्य कुत्स ऋषिस्त्रिष्टुप कन्दो
ऽर्को देवता ततः प्रीतये पालाशादि वि । ओ चित्र देवाना
मुदगादनीक चक्षुमित्रस्य वरुणस्याग्ने । आप्रा द्यावापृथिवो
अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थूषश्च (ऋ १म० ११५सू
१म) स्वाहा इदमकाय न मम

वनस्पते वनस्पते इत्यस्य भारद्वाजगर्ग ऋषिस्त्रिष्टुप कन्दो
वनस्पतदेवता ततः प्रीतये पालशादि वि । ओ वनस्पते वीड
वङ्गो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरण सुवीर । गोभि सनद्धो
असि वीडयस्वास्थाता ते जयतु जेत्वानि (ऋ ६म० ४७सू०
२६म) स्वाहा इदं वनस्पतये न मम एकपञ्चाशद्देवतापक्षे
विशत्यन्यूना पञ्चाशोतिदेवतापक्षे तु द्वादशान्यूना आहुती
स्तिलाज्यमिश्रितपालाशखादिरौडम्बरान्यतमसमिद्भिर्जुहुयात् ।

ततोऽग्रे वक्ष्यमाणस्त्रिष्टुक्कदादिहोम कार्य्य । अत्रैव समये
जापकास्तत्तद्देवता सूक्त स्वस्वशाखोक्त तदसत्त्वे तत्तन्मन्त्रो वा
आर्यादिस्मरणपूर्वकं जपेयु ।

अथाधुना ऋग्वेदिना जप्यसूक्तान्यभिधीयन्ते । तत्र सूर्यस्य

हवाम्यग्निमित्यादिकस्यैकादशचस्य सूर्यसूक्तस्य हिरण्यस्तूप
 आङ्गिरस ऋषिगाद्याया नवम्याश्च जगती कन्द शिष्टाना
 त्रिष्टप कन्द सूर्या देवता सूर्य प्रीत्यथ जपे वि० । ओ हव्या
 म्यग्नि प्रथम स्वस्तये हव्यामि मित्रावरुणाविहावसे । हव्यामि
 रात्रि जगतो निवेशनी हव्यामि देव सवितारभूतये ॥ १ ॥ आ
 कृष्णेन रजसा वत्त मानो निवेशयन्नमृत मत्स्य च । हिरण्ययेन
 सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् ॥ २ ॥ याति देव
 प्रवता यात्युद्धता याति शुभ्राभ्या यजतो हरीभ्याम । आ देवो
 याति सविता परावतोऽप विश्वा दुरिता बाधमान ॥ ३ ॥ अभो
 हत कृष्णेर्विश्वरूप हिरण्यशम्य यजतो वहन्तम । अस्थाद्रथ
 सविता चित्रभानु कृष्णा रजासि तविषी दधान ॥ ४ ॥ वि
 जनान श्यावा शितिपादो अख्यन रथ हिरण्यप्रउगं वहन्त ।
 शश्वद्विश सवितुर्देवस्योपस्थे विश्वा भुवनानि तस्यु ॥ ५ ॥
 तिस्रो द्याव सवितुर्द्वा उपस्था एका यमस्य भुवन विराषाट् ।
 आणि न रथ्यममृताधि तस्युरिह व्रवोतु य उ तच्चिकेतत् ॥ ६ ॥
 वि सुपर्णे अन्तरिक्षाग्न्यत्यङ्गभीरवेपा असुर सुनीथ । क्वेदानो
 सूर्य कश्चिकेत कतमा द्या रश्मिरस्याततान ॥ ७ ॥ अष्टा
 व्यत्यत् ककुभ पृथिव्यास्तो धन्व योजना सप्त सिन्धून् । हिर
 ण्यान सविता देव आगाहधद्रत्ना दाशुषे वार्याणि ॥ ८ ॥
 हिरण्यग्राणि सविता विचयणिरुभ द्यावापृथिवी अन्तरीयते ।
 अपामीवा बावते वति सूर्य मभिकृणन् रजसा द्यामृणोति ॥ ९ ॥
 हिरण्यहस्तो असुर सुनीथ सुमृडोक स्वान यात्ववाङ् ।
 अपसेधन रक्षसो यातुधानानस्याहेव प्रतिदोय गृणान ॥ १० ॥
 ये ते पत्न्या सविता पूर्व्यासोऽरेणव सुकृता अन्तरिक्षे । तेभिर्नो
 अथ पथिभि सुगेभी रक्षा च नो अधि च ब्रूहि देव ॥ ११ ॥
 (ऋ १म ३५सू)

रुद्रस्य, इमा रुद्रायेत्यादिकस्यैकादशर्चस्य सूर्याधिदेव
रुद्रसूक्तस्य कुत्स ऋषिदशम्या एकादश्याश्च त्रिष्टुप छन्द
शिष्टाना जपतो छन्द रुद्रो देवता रुद्रप्रोत्यथ जपे वि ।
ओं इमा रुद्राय तवसे कपदिने क्षयद्दीराय प्रभरामहे मती ।
यथा शमसद्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम ॥१॥
मृडा नो रुद्रोत नो मयस्त्रधि क्षयद्दीराय नमसा विधेम ते ।
यच्छ च योश्च मनुरायेजे पिता तदश्याम तव रुद्र प्रणी
तिषु ॥ २ ॥ अश्याम ते सुमति देवयज्यया क्षयद्दीरस्य तव
रुद्र मीढु । सुन्नायन्निदिशो अस्माकमाचरारिष्टवीरा कुह
वाम ते हवि ॥३॥ त्वेष वय रुद्र यज्ञसाधं वक्त्रं कविमवसे नि
ह्वयामहे । आर अस्मद्देव्यं ह्रैडो अस्य तु सुमतिर्मृदयम् स्या
वृणीमहे ॥ ४ ॥ दिवो वराहमरुष कर्पादिन त्वेषं रूपं नमसा
नि ह्वयामहे । हस्ते बिभ्रद्भेषजा वार्याणि शर्म वम क्वादि
रस्मभ्य यसत् ॥ ५ ॥ इदं पितृ मरुतामुच्यते वच स्वादो
स्वादीयो रुद्राय वर्धनम रास्वा च नो अमृतं मतभोजन
त्मन तोकाय तनयाय मृड ॥ ६ ॥ मा नो महान्तमुत मा नो
अभक मा न उच्चन्तमुत मा न उक्षितम् । मा नो बधी
पितर मोत मातर मा न प्रियास्तन्वो रुद्र रीरिष ॥ ७ ॥
मा नस्तीके तनये मा न आयौ मा नो गोषु मा नो अश्वेषु
रीरिष । वीरान मा नो रुद्र भामितो बधीर्हविष्यन्त सद
मित्त्वा हवामहे ॥ ८ ॥ उप ते स्तोमान् पशुपा इवाकर रास्वा
पितर्मरुता सुन्नमस्ते भद्रा हि ते सुमतिर्मृदयत्तमाथा
वयमव इत्ते वृणीमहे ॥ ९ ॥ आरे ते गोघ्नमुत पुरुषघ्न क्षय
द्दीर सुन्नमस्ते ते अस्तु । मृडा च नो अधि च ब्रूहि देवाधा
च न शर्म यच्छ द्विवर्हा ॥ १ ॥ अवीचाम नमो अस्मा
अवस्यव मृणीतु नो हव रुद्रो मरुत्वान । तन्नो मित्रो वरुणो

मामहन्तामदिति सिन्धु पृथिवी उत द्यौ ॥ ११ ॥ (ऋ
१म ११४मू)

अग्न अग्नि दूतमित्यादिकस्य द्वादशचस्य सूर्यप्रत्यधि
देवताग्निमक्तस्य काण्वो मधातिथिर्ऋषिगायत्री छन्दोऽग्नि
देवताऽग्निप्रोतये जपे वि । आ अग्नि दूत वृणीमहे ह्येतार
विश्ववेदमम । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम ॥ १ ॥ अग्निमग्नि
हवीमभि मत्वा हवन्त विशपतिम । हव्यवाह पुरुप्रियम ॥ २ ॥
अग्ने देवा इहावह जज्ञानो वृक्तवहिष । आस होता न
इद्य ॥ ३ ॥ ता उशतो वि बोधय यदग्न यामि दूत्यम ।
दवरा सत्सि वाहाष ॥ ४ ॥ घृताहवन दोदिव प्रतिष्म
रिषतो दह । अग्न त्व रक्षस्मिन् ॥ ५ ॥ अग्निनाग्नि समि
ध्यत कावगृहपतिपवा हव्यवाड जुह्वास्य ॥ ६ ॥ कवि
मग्निमुपस्तु हि सत्यप्रमाणमध्वर । देव रमीवचातनम ॥ ७ ॥
यस्त्वामग्ने हविष्यतिर्दूत देव सपर्यति । तस्य स्म प्रावता
भव ॥ ८ ॥ या अग्नि देवप्रोतये हविष्मा आविवामति ।
तस्म पावक मृडय ॥ ९ ॥ स न पावक दीदिवो अग्न देवा
इहा वह । उपयज्ञ हविष्य न ॥ १ ॥ स न स्तवान आ
भर ग यज्ञ न नवोयया रयि वोरवतोमिषम ॥ ११ ॥ अग्ने
शुक्रण शाचिषा । वश्वामिदवर्हतिभि । इम स्तोम जुषस्व
न ॥ १२ ॥ (ऋ १म १२मू) ।

सामस्य, त्व सोमत्यादिकस्य त्रयोविंशत्यस्य सोममूक्तस्य
गीतन ऋषि पञ्चम्याद्याना षोडश्यन्ताना द्वादशानामृचा
गायत्री छन्द सप्तदश्या उष्णिक छन्द शिष्टाना त्रिष्टुप छन्द
सोमो देवता सोमप्रोत्यथ जपे वि । ओं त्व सोम प्र चिकितो
मनोषा त्व रजिउमनु नेषि पथाम तव प्रणीती पितरो न
इन्दो देवेषु रत्नमभजन्त धोरा ॥ १ ॥ त्व सोम क्रतुभि

सुक्रतुभूस्त्व दत्ते सुदत्तो विश्ववेदा । त्व वृषा वृषत्वेभि
महित्वाद्यन्नेभिद्यश्रभवी नृचक्षा ॥ २ ॥ राज्ञो नु ते वरुणस्य
व्रतानि वृहद्गरीर तव सोम धाम । श्रुचिद्वमसि प्रियो न
मित्रो दत्तायो अय्यमेवामि सोम ॥ ३ ॥ या ते धामानि
दिर्गा । या पृथिव्या या पवतेष्वोषधीष्वप्स । तेभर्नो विश्वे
सुमना अहेलन राजनत सोम प्रति हव्या गृभाय ॥ ४ ॥ त्व
सोमासि सत्पतिस्त्व राजोत वृत्रहा । त्व भद्रो असि क्रतु ॥ ५ ॥
त्व च सोम नो वशो जीवानु न मरामहे । प्रियस्तोत्रो
वनस्पति ॥ ६ ॥ त्व सोम महे भग त्व यून ऋतायते । दत्त
दधामि जीवस ॥ ७ ॥ त्वं न सोम विश्वतो रक्षा राजन्
घायत । न रिष्ये च्छावत सखा ॥ ८ ॥ सोम यास्ते मयो
भुव ऊतय सन्ति दाशुषे ताभिर्ना अविता भव ॥ ९ ॥ इमं
यज्ञमिदं वचोजुनुषाण ऊपागहि । सोम त्व नो वृधे
भव ॥ १ ॥ सोम गीभिर्द्वा वय वद्वपामो वचो विद ।
सुमृत्नीको न आ विश ॥ ११ ॥ गयस्कानो अमोवहा वसुधित्
पुष्टिवद्धन । सुमित्र सोम नो भव ॥ १२ ॥ सोम गार्गन्धि
नो हृदि गाधो न यवसेष्वा । मर्य्य इव स्व ओक्थे ॥ १३ ॥
य सोम सख्ये तव गारणहेव मर्य्य । त दत्त सचते
कवि ॥ १४ ॥ उरुथा णो अभिशस्ते सोम नि पाह्यहस ।
सखा सुशेव एधि न ॥ १५ ॥ आप्यायस्व समेतु ते विश्वत
सोमवृष्णाग्रम् । भयावाजस्य सगथे ॥ १६ ॥ आप्यायस्व मदिन्तम
सोम विश्वेभिरंशुभि । भया न सुश्रवस्तः सथा वृधे ॥ १७ ॥
स ते पर्यामि समु यन्तु वाजा सहृष्णाग्रान्यभिमातिषाह ।
आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि अवांस्युत्तमानि धिष्व ॥ १८ ॥
या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु
यज्ञम् । गयस्कान प्रतरणं सुवीरोऽवीरहा प्र चरा सोम

दुर्यान् ॥ १८ ॥ सोमो धेनु सोमो अवन्तमाशु सोमो वीर
 कर्मण्य ददाति । मादन्य विदथ्य सभेयं पितृश्रवण यो ददाश
 दम्मे ॥ २ ॥ अषाढ शुत्सु पृतनासु पप्रि स्वर्षामप्सा वृजनस्य
 गोपाम । भरेषुजा सुक्षिति सुश्रवसं जयन्तं त्वामनु मदेम
 सोम ॥ २१ ॥ त्वमिमा ओषधी सोम विश्वास्त्वमपो अजन
 यस्त्व गा । त्वमा ततथोर्वन्तरिन्नं त्व ज्योतिषा वि तमो
 ववथ ॥ २२ ॥ देवेन नो मनमा देव सोम रायो भाग सहसा
 वव्रभिगुध्य मा त्वा तनदीशिषे वीर्यस्योभयेभ्य प्रचिकित्सा
 गविष्टौ ॥ २३ ॥ (ऋ १ म ८१ सू) ।

उमाया आपोहिष्ठेत्यादिकस्य नवर्चस्य चन्द्राधिदेवतोमा
 सूक्तस्य मिन्धुद्वीप ऋषिरन्वयोरनुष्टुप छन्द शिष्टाना गायत्री
 छन्द उमा देवता उमाप्रीतये जपे वि । ओं आपो हि ष्ठा
 मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥ १ ॥ यो
 व शिवतमो रमस्तस्य भाजयतेह न । उशतीरिव मातर ॥ २ ॥
 तन्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिवथ । आपो जनयथा
 च न ॥ ३ ॥ शन्नो देवीरभीष्टय आपो भवन्तु पीतपे । शयोरभि
 सुवन्तु न ॥ ४ ॥ ईशाना वार्याणा क्षयन्तीश्चषणीनाम् । आपो
 या चासि भेषजम् ॥ ५ ॥ अप्सु मे सोमो अव्रवीदन्तर्विश्वानि
 भेषजा । अग्नि च विश्वशं भुवम् ॥ ६ ॥ आप पृणीत भेषजं
 वरूथ तन्वे मम । ज्योक् च सूय्य दृशे ॥ ७ ॥ इदमाप प्रवहत
 यत्किञ्चिद्हरितं मयि । यद्वाहमभि दुद्रोह यद्वा श्रेय उता
 नृतम् ॥ ८ ॥ आपो अघान् वचारिष रसेन समगस्महि । पय
 स्खानय आगहि तं मा संसृज वर्चसा ॥ ९ ॥ (ऋ १ म०
 ८१ सू) ।

अपाम, कस्य नूनमित्यादिकस्य पञ्चदशर्चस्य चन्द्रप्रत्यधि-
 देवतजलसूक्तस्याजिगर्त्ति शुन शेफ ऋषिरभित्वेत्यादिद्वचस्य

गायत्री कृन्द शिष्टानां त्रिष्टुप् कृन्द वरुणो देवता तन्प्रीतये
जपे वि । ओं कस्य नूनं कतमस्यामृतानां मनामहे चारु
देवस्य नाम । को नो मद्या अदितरे पुनर्दात पितरं च दृश्ये
मातरश्च ॥ १ ॥ अग्नेवयं प्रथमस्यामृतानां मनामहे चारु
देवस्य नाम । स नो मद्या अदितये पुनर्दात पितरश्च दृश्ये
मातरश्च ॥ २ ॥ अभि त्वा देव सवितरीशान वार्याणाम् ।
सदावन् भागमोमहे ॥ ३ ॥ यश्चिद्धि त इत्या भग शशमान
पुरा निद । अर्द्धेषो हस्तयोर्द्धे ॥ ४ ॥ भगभक्तस्य ते वयमुद
शेम तवावसा । मूर्ध्नि राय आरमे ॥ ५ ॥ न हि ते क्षत्र न
सहो न मन्यु वयश्च नामी पतयन्त आपु । नेमा आपो अनि
मिष चरन्तीर्न ये वातस्य प्रमिनन्त्यभवम् ॥ ६ ॥ अबुध्रे राजा
वरुणो वनस्योर्द्धं स्तूप ददते पूतदक्ष । नीचीनां स्थिरुपरि
बुध्न एषामस्मे अन्तर्निहिता केतव स्तु ॥ ७ ॥ उरु हि राजा
वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ । अपदे पादा प्रति
धातवेऽकरुतापवक्ता हृदयाविधश्चित ॥ ८ ॥ शत ते राजन
भिषज सहस्रमुर्वीगभोरा सुमतिष्ठे अस्तु । बाधस्य दूरे
निर्ऋति पराचै कृत चिदेन प्र मुमुग्धस्मृत ॥ ९ ॥ अमी य
ऋक्षा निहितास उच्चा नक्त ददृशे कुह चिद्विवेषु । अदब्धानि
वरुणस्य व्रताति विचाकशश्चन्द्रमा नक्तमेति ॥ १० ॥ तस्त्वा
यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा शास्ते यजमानो हविभि ।
अहेडमानो वरुणस्य बोध्युरुशस मा न आयु प्र मोषी ॥ ११ ॥
तदिव्रक्त तद्विवा मद्यमाहुस्तदय केतो हृद् आ वि चष्टे । शुन-
शेफो यमहृदगृभीत सोऽस्मान राजा वरुणो मुमोक्तु ॥ १२ ॥
शुन शेफो ह्यहृदगृभीतस्त्रिष्वदित्य द्रुपदेषु वत्स । अवैन राजा
वरुण ससृज्याद्विहा अदब्धो वि मुमोक्तु पाशान् ॥ १३ ॥ अब
ते हेडो वरुण नमोभि रव यज्ञेभिरीमहे हविर्भि । अयन्नस्य

मसुर प्रचेता राजन्नेनामि शिष्यथ कृतानि ॥ १४ ॥ उदुत्तमं
वरुण पाशमम्भदवाधम वि मध्यम अथाय । अथा वयमादित्य
व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥ १५ ॥ (ऋ १म २४सू)

भोमस्य समिधाग्निमित्यादिकस्य विशत्यृचस्य मङ्गल
सूक्तस्य विरूपाङ्गिरस ऋषि गायत्री छन्दोऽङ्गारको देवता तत
प्रीतये जपे वि । ओ समिधाग्नि दुवस्पत घृतेर्बोधयताति
थिम । अस्मिन् हव्या जुहोतन ॥ १ ॥ अग्ने स्तोम जुषस्व मे
वर्धस्वानेन मन्मना । प्रतिसूक्तानि हर्ष्यन् ॥ २ ॥ अग्नि दूत पुरो
दधे हव्यवाहमुप ब्रुवे । देवा आसादयादिह ॥ ३ ॥ उक्ते
वृहन्त्योऽर्चय समिधानस्य दीदिष । अग्ने शुक्रास इरते ॥ ४ ॥
ऊप त्वा जुहो मम घृताचीर्यन्तु हर्ष्यते । अग्ने हव्या जुषस्व
न ॥ ५ ॥ मन्द्रं होतारमृत्विज चित्रभानु विभावसुम । अग्नि
मीले स उश्रवत ॥ ६ ॥ प्रत्न होतारमीड जुष्टमग्नि कवि
क्रतुम । अध्वराणामभिश्रियम ॥ ७ ॥ जुषाणो अङ्गिरस्तमे मा
हव्यान्यानुषक । अग्ने यज्ञ न य ऋतु ॥ ८ ॥ सार्मवान
उसन्त्यशुक्रशोच इहावह । चिकित्वान देव्यञ्जनम ॥ ९ ॥ विप्र
होतारमद्रुह धूमकेतु विभावसुम । यज्ञाना केतुमीमहे ॥ १० ॥
अग्ने नि पाहि नस्त्व प्रतिष्पदे धरीषत । भिन्धि द्वेष
सहस्रत ॥ ११ ॥ अग्नि प्रयत्नेन मन्मना शुम्भानस्तन्वस्वाम ।
कविविप्रेण वा वृधे ॥ १२ ॥ ऊर्जो न पातमाहुवे अग्नि पावक
शोचिषम् । अस्मिन् यज्ञे स्वध्वरे ॥ १३ ॥ स नो मित्र महस्त्व
मग्ने शुक्रेण शोचिषा । देवैरा सस्ति वर्हिषि ॥ १४ ॥ यो अग्नि
तन्वोद मे देव मर्त्य स पर्यति । तस्मा इहीदद्वसुम ॥ १५ ॥
अग्निर्मूर्द्धा दिष ककुत्पति पृथिव्या अथम् । अपा रतांसि
जिन्वति ॥ १६ ॥ उदग्ने शुचयस्तव शुक्राभ्राजन्त ईरते । तव
ज्योतींश्चर्य ॥ १७ ॥ ईशिषे वार्यस्य हि दातृस्याग्ने

स्वपति । स्तोतास्या तव शर्मणि ॥ १८ ॥ त्वामग्ने मनी
षिणस्त्वा हिन्वन्ति चित्तिभि । त्वा वर्धन्तु नो गिर ॥ १९ ॥
अदब्धस्य स्वधावतो दूतस्य रेभत सदा । अग्ने सख्य वृणो
महे ॥ २ ॥ अग्नि शुचिव्रततम शुचिविप्र शुचि कवि ।
शुचीः । चत आहुत ॥ २१ ॥ उत त्वा धीतयो मम न्तुगरो वर्ध
विश्वहा । अग्ने सख्यस्य बोधिन ॥ २२ ॥ यदग्ने स्यामह
त्व त्व वाद्यास्या अहम् । स्युष्टे सत्या इहाशिष ॥ २३ ॥ वसु
र्वसुपतिर्हिकमस्यग्ने विभावसु । स्याम ते सुमतावापि ॥ २४ ॥
अग्ने धृतव्रताय ते समुद्रायेव सिन्धव । गिरो वाश्रास
ईरते ॥ २५ ॥ युवानं विशपतिं कवि विश्वाद् पुरुषेपसम ।
अग्नि शुभामि मन्मभि ॥ २६ ॥ यज्ञाना रथ्ये वय तिग्म
जम्भाय वीलव । स्तोमैरिषेमाग्नये ॥ २७ ॥ अयमग्ने त्वे अपि
जरिताभू तुसन्ध । तस्मै पावक मूलव ॥ २८ ॥ धीरोह्यस्यश्न
सहिप्रो न जागृवि सदा । अग्ने दीदयसि द्यवि ॥ २९ ॥
पुराग्ने दुरितेभ्य पुरा मृध्नेभ्य कवे । प्र ण आयुर्वसो तिर ॥ ३ ॥
(ऋ ढम ४४सू)

स्कन्दस्य प्रातर्युजेत्यादिकस्य पञ्चदशचस्य कुजाधिदैवत
स्कन्दसूक्तस्य मेधातिथिऋषिर्गायत्री छन्द स्कन्दो देवता तत्-
प्रोतये जैपे वि० । ओं प्रातर्युजा वि बोधयाश्विनावेह गच्छ-
ताम । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १ ॥ या सुरथा रथीतमोभा
देवा दिविस्पृशा । अश्विना ता हवामहे ॥ २ ॥ या वा कशा
मधुमत्यश्विना सुनृतावती । तथा यज्ञ मिमिक्षतम् ॥ ३ ॥
न हि वामस्ति दूरके यत्रा रथेन गच्छथ । अश्विना सोमिनो
गृह्म ॥ ४ ॥ हिरण्यपाणि मूतये सवितारमुपह्वये । स चेत्ता
देवता पदम ॥ ५ ॥ अपा न पातमवसे सवितारमुपस्तु हि ।
तस्य व्रतान्युश्मसि ॥ ६ ॥ विभक्तार हवामहे वसोश्चित्रस्य

राधस । सवितार नृचक्षसम् ॥ ७ ॥ सखाय आ नि षीदत
 सविता स्तोम्यो नु न । दाता राधासि शुभ्रति ॥ ८ ॥ अग्ने
 पत्नीरिहावह देवानामुशतीरुप । त्वष्टार सोमपीतये ॥ ९ ॥
 आग्ना अग्न इहावसे होत्रा यविष्ठ भारतीम् । वरून्नी धिषणा
 वह ॥ १ ॥ अभि नो देवी रवसा मह शर्मणा नृपत्नी ।
 अच्छिन्नपत्न्या सचन्ताम् ॥ ११ ॥ इहेन्द्राणीमुप ह्वये वरुणानीं
 स्वस्तये । अग्नायी सोमपीतये ॥ १२ ॥ मही द्यौ पृथिवी च
 न इमं यज्ञ मिमिक्षताम् । पिपृता नो भरीमभि ॥ १३ ॥
 तयोरिदृष्टवत् पयो विप्रा रिहन्ति धीतिभि । गन्धर्वस्य
 ध्रुवे पदे ॥ १४ ॥ स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा
 न शर्म सप्रथ ॥ १५ ॥ (ऋ० १म० २२सू)

क्षिते, मङ्गलप्रत्यधिदैवतपृथिवीसूक्ताभावात् सूक्तस्थानीय
 मन्त्रस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्दः पृथिवी देवता तत्प्रीतये
 जपे वि० । ओं स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा
 न शर्म सप्रव ॥ १ ॥ (ऋ० १म० २२सू० १५ म०)

बुधस्य, उदबुध्यध्वमित्यादिकस्य द्वादशर्वस्य बधसूक्तस्य
 बुध ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो बुधो देवता बुधप्रीतये जपे वि० । ओं
 उदबुध्य ध्व समनस सखाय समग्निमिभ्रुं वहव सनोला ।
 दधिक्रामग्निमुषस च देवीमिन्द्रावतो वसे निह्वये व ॥ १ ॥
 मन्द्रा कृणुध्व धिय आतनुध्वं नावमरित्रपरणीं कृणुध्वम् ।
 इषकृणुध्वमायुधार कृणुध्व प्राचं यज्ञ प्रणयता सखाय ॥ २ ॥
 युनक्त सोरा विथुगा तनुध्व कृते योनौ वपतेह वोजम । गिरा
 च श्रुष्टि सभरा आसन्नो नदीय इत्सृण्य पक्कमेयात् ॥ ३ ॥
 सीरा युञ्जन्ति कवयो युगा वितन्वते पृथक् धीर देवेषु सुम्रया ।
 निराहावान कृणोतन संवरत्रा दधातन ॥ ४ ॥ अवतमुद्रिण कथं
 सुषेकमनुपक्षितम् । इषकृताहवमवत सुवरत्नं सुषचनम् उद्रिणं

सिञ्चे अक्षितम् ॥ ५ ॥ प्रीणीताश्वान् हित जयाय स्वस्तिवाह
रथमित् कृणुध्वम् । द्रोणाहावमवलमश्म चक्रम सत्रकोश
सिञ्चता नृपाणाम् ॥ ६ ॥ व्रज कृणुध्व स हि वो नृपाणो वर्म
सीव्यध्व बहुला पृथूनि । पूर कृणुध्व मायसीरष्टृष्टा मा व
सुस्तोश्चमसौ दृह तातम् ॥ ७ ॥ आवोधिय यज्ञिया वर्त्त जतये
देवा देवी यजता यज्ञियाभिह । सा नो द्रुही यद्यवसेव गत्वौ
सहस्रधारा पयसामही गौ ॥ ८ ॥ आतूषिं च हरिमीन्द्रोरुपस्थे
वाशीभिस्तक्षताश्वन्मयीभि । परिष्वजध्व दशकक्ष्याभिरुभे
धुरौ प्रतिवक्त्रि गुनक्त ॥ ९ ॥ उभे धुरौ वक्त्रिरापिब्दमानोऽन्त
र्योनेव चरति द्विजानि । वनस्पति वन आस्थापयध्व निषूदधि-
ध्वमखनन्त उत्तमम् ॥ १० ॥ कपृन्नय कपृथमुद्धातन चोदयत
बुदत वाजसातये । पुत्रमाच्यावयोतय इन्द्रं सवाध इह सोम
पोतये ॥ ११ ॥ (ऋ० १ म० १०१ सू०)

विष्णो, अतो देवा इत्यादिकस्य षडृचस्य बुधाधिदेवत
विष्णुसूक्तस्य मेधातिथिऋषिर्गायत्री छन्दो विष्णुर्देवता तत
प्रीतये जपे वि० । आ अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्विच
क्रमे । पृथिव्या सप्तधामभि ॥ १ ॥ इदं विष्णुविचक्रमे त्रेधा
निदधे पदम् । समूढमस्य पासुरे ॥ २ ॥ त्रीणि पदा विचक्रमे
विष्णुर्गोपी अदाभ्य । अतो धर्माणि धारयन् ॥ ३ ॥ विष्णो
कर्माणि पश्यन्त यतो व्रतानि पश्यन्ते । इन्द्रस्य युज्य सखा ॥ ४ ॥
तद्विष्णो परम पदं सदा पश्यन्ति सूरय । दिवीव चक्षुरा
ततम् ॥ ५ ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो जागृतस समिन्धते ।
विष्णोयत् परमं पदम् । (ऋ० १ म० २२ सू०)

नारायणस्य, सहस्रशीर्षेत्यादिकस्य षोडशर्चस्य बुधप्रत्यधि
देवतनारायणसूक्तस्य विष्णुर्ऋषिरन्त्यायास्त्रिष्टुप् शिष्टानामनु
ष्टुप् छन्दो नारायणो देवता तत्प्रोतये जपे वि० । ओं सहस्र

शीर्षा पुरुष सहस्राक्ष सहस्रपात । स भूमि विश्वतो वृत्वा-
 त्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥ पुरुष एवेद सव यदभूत यच्च भव्यम् ।
 उतामृतत्वस्येशानो यदन्ने नाति रोहति ॥ २ ॥ एतावानस्य
 महिमा ततो ज्यायाश्च पूरुषः । पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपा-
 दस्यामृतं दिवि ॥ ३ ॥ त्रिपादूङ्ख उदैत पुरुष पादोऽस्येहाभवत्
 पुनः । ततो विष्वङ् व्यक्रामत् साशनानशने अभि ॥ ४ ॥
 तस्माद्विराडजायत विराजो अधिपुरुषः । स जातो अत्यरिच्यत
 पश्चाद्भूमिमाथो पुरः ॥ ५ ॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमत-
 न्वत् । वसन्तो अस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इक्ष्म शरद्धवि ॥ ६ ॥ त-
 यज्ञं वर्हिषि प्रोक्षन् पुरुष जातमग्रतः । तेन देवा अयजन्त
 साध्या ऋषयश्च ये ॥ ७ ॥ तस्माद् यज्ञात् सर्वहुतं ममृतं पृष-
 दाज्यम् । पशून् ताश्चक्रे वायव्याना रक्षान् ग्राम्याश्च ये ॥ ८ ॥
 तस्माद् यज्ञात् सर्वहुतं ऋचः सामानि जज्ञिरे । छन्दासि
 जज्ञिरे त्वस्माद् यजुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥ तस्मादश्वा अजायन्त
 ये के चीभयादतः । गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता अजा-
 वयः ॥ १० ॥ यत्पुरुष व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् । मुख-
 किमस्य कौ वाहः का ऊरू पादा उच्येते ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोऽस्य
 मुखमासीद्वाहः राजन्यं कृतः । ऊरू तदस्य यद्वैश्यं पद्भ्या-
 शूद्रो अजायत ॥ १२ ॥ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षो सूर्यो
 अजायत । मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणावायुरजायत ॥ १३ ॥
 नाभ्या आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः समपद्यत । पद्भ्यां भूमि-
 र्दिशः ओत्रा तथा लोकानकल्पयत् ॥ १४ ॥ सप्तास्यासनं परि-
 धयस्त्रिं सप्त समिधं कृताः । देवा यद्यज्ञं तन्वाना अवधन्
 पुरुषं पशुम् ॥ १५ ॥ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि
 प्रथमान्यासन् । तेह नाकं महिमानं सचन्त यत्र पूर्वं साध्याः
 सन्ति देवाः ॥ १६ ॥ (ऋ० १० म० ८० सू०)

बृहस्पते, यस्तस्तम्भेत्यादिकस्य जीवसूक्तस्यैकादशर्चस्य
वामदेव ऋषिर्दशम्याजगतीकन्द शिष्टाना त्रिष्टुप छन्दो बृह
स्पतिदेवता ततप्रीतये जपे वि० । ओं यस्तस्तम्भ सहसा वि
ज्जो अन्तान बृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण । तं प्रत्नास ऋषयो
दीध्याना पुरो विप्रा दधिरे मन्त्रजिह्वम् ॥ १ ॥ धुनेतय सुप्र
केतं मदन्तो बृहस्पते अभि ये नस्ततस्त्रे । पृषन्त सुप्रमदब्ध
मूव बृहस्पते रक्षतादस्य योनिम् ॥ २ ॥ बृहस्पते या परमा
परावदत आ त ऋतसृष्टो निषेदु । तुभ्य स्वाता अवता
अद्रिदुग्धा माध्व श्रोतव्यभितो विरप्शम् ॥ ३ ॥ बृहस्पति
प्रथम जायमानो महो ज्योतिष परमे व्योमन् । सप्तास्यस्तु
विजातो रवण वि सप्तरश्मिरधमत्तमासि ॥ ४ ॥ स सुष्टभा
स ऋक्ता गणेन बलं कुरोज फलिग रवेण । बृहस्पतिरुस्रिया
हव्यसूद कनिक्रदद्वावशती रुदाजत् ॥ ५ ॥ एवा पित्रे विश्व-
देवाय वृणो यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भि । बृहस्पते सुप्रजा वीर-
वन्तो वयं स्याम पतयो रथीणाम् ॥ ६ ॥ स इद्राजा प्रति-
जन्यानि विश्वा शुभ्रेण तस्यावभि वीर्येण । बृहस्पतिं य
सुभृत विभर्ति बलूयति वन्दते पूवभाजम् ॥ ७ ॥ स इत् क्षेति
सुधित ओकसि स्वे तस्मा इला पिन्वते विश्वदानीम् । तस्मै
विश स्वयमेवा नमन्ते यस्मिन् ब्रह्मा राजनि पूर्व एति ॥ ८ ॥
अप्रतीतो जयति स धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।
अवस्यवे यो वरिव क्षणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति
देवा ॥ ९ ॥ इन्द्रश्च सोमं पिबत बृहस्पते अस्मिन् यज्ञे
मन्दमाना वृषण्वसू । आ वा विशन्तिवन्दव स्वाभुवोऽस्मे रयि
सर्ववीरं नि यच्छतम् ॥ १० ॥ बृहस्पत इन्द्र वर्धतं न स चा
सा वां सुमतिर्भूत्वमस्मे । अविष्ट धियो जिगृत पुरन्धीर्जज
क्षमर्थो वनुषामराती ॥ ११ ॥ (ऋ० ४म० ५० सू०) ।

ब्रह्मण, अग्न आयाहीत्यादिकस्य विशत्यृचस्य जीवाधि-
 देवब्रह्मसूक्तस्य भर्गोऽग्निर्ऋषि प्रगाथश्छन्द जीवाधिदेवब्रह्मा
 देवता तत्तप्रीतये जपे वि० । ओं अग्न आयाह्यग्निभिर्होतारं
 त्वा वृणीमहे । आ त्वामनक्तु प्रयता हविष्मती यजिष्ठ वर्हि-
 रामदे ॥ १ ॥ अच्छा हि त्वा सहसा सूनो अङ्गिर सुचक्षरन्त्य-
 ध्वरे । उर्जो नपात घृतकेशमीमहेऽग्नि यज्ञेषु पूर्वम ॥ २ ॥
 अग्ने कविवेधा असि होता पावक यक्ष्य । मन्द्रो यजिष्ठो
 अध्वरेष्वीड्यो विप्रेमि शुक्रमन्मभि ॥ ३ ॥ अद्रोघमावहो शतो
 यविध्यदेवा अजस्रवीतये । अभिप्रयासि सुधिता वसोगहि
 मदस्वधीतिभिहित ॥ ४ ॥ त्वमित् सप्रथा अस्यग्न त्वात-
 ऋ तस्कवि । त्वा विप्रास समिधान दीदिव आ विवासन्ति
 वेधस ॥ ५ ॥ शोचाशोचिष्ठ दीदिहि विशे मयो रास्व स्तोत्रे
 महा असि । देवाना शर्मन्मम सन्तु सूरय शत्रूषाह
 स्वग्नय ॥ ६ ॥ यथाचिहृद्मतसमग्ने सजूवसि क्षमि । एवा
 दह मित्रमहो यो अस्म धुरदुमन्माकश्च वेनति ॥ नो७ ॥ मा
 मर्ताय रिपवे रक्षस्विने माघससाय रीरध । अस्नेधद्भिस्तर
 णिभियविध्यशिवेभि पाहि पायुभि ॥ ८ ॥ पाहि नोऽग्न
 एकया पाह्युत द्वितीयया । पाहि गौभिस्त्रिस्तृभिरूर्जापते
 पाहि चतसृभिवसो ॥ ९ ॥ पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अरादग
 प्रस्म वाजेषु नोऽव । त्वामिहि नेदिष्ठ देवतातय पनक्षा-अग्नि
 महे दधे ॥ १० ॥ आ नो अग्ने वयो वृध रयि पावक
 शस्यम् । रास्वा चन उपमा ते पुरुसृष्ट सुनीती स्वयश-
 स्तरम् ॥ ११ ॥ येन वसामष्टतनासु शर्षतन्तरन्तो अर्थ्य
 आदिश । स त्वं नो वर्धप्रयसा शची वसो जिन्व धियो वसु-
 धिद ॥ १२ ॥ शिशानो वृषभोऽयमग्नि शृङ्गे दविध्वत् ।
 तिग्मा अस्य हनवो न प्रतिघृषे सुजम्भ सहसो षड् ॥ १३ ॥

न हि ते अग्ने वृषभ प्रतिष्ठे जग्मासो यद्वितिष्ठमे । स त्व
नो होत सुहुतं हविष्कृधि वस्वानो वार्यापुरु ॥ १४ ॥ शेषे
वनेयु माद्वो स त्वा मर्त्ता स इन्धते । अन्तद्रोह व्यावहसि
हविष्कृत आदिदेवेषु राजसि ॥ १५ ॥ सप्त होतारस्तमिदी
लते त्वाग्न सुत्यजमङ्गयम् । भिनत्स्यद्रि तपसा विशोचिषा
प्राग्ने तिष्ठ जना अति ॥ १६ ॥ अग्निमग्नि वो अभिगु
धुवेम वृक्तवहिष । अग्नि हितप्रयस शश्वतीष्वाहोतार
चर्षणीनाम ॥ १७ ॥ के तेन शर्मन् सचते सुषामण्यग्ने तुभ्य
चिकित्वना । इषण्यषा न पुरुरूपमाभर वाज नेदिष्ठ
मूतये ॥ १८ ॥ अग्ने जरितस्यतिस्ते पानो देव रक्षस ।
अप्रोषिवान् ग्रहपतिर्महा अमि दिवस्थायुर्दुरोणयु ॥ १९ ॥ मा
नो रक्ष आवेशोदाष्टणोवसो मायातुर्यातुर्यातुमावताम् । परो
गव्यूत्यनिरामय क्षुधमग्ने सेध रक्षस्विन ॥ २० ॥ (ऋ० ८
म० ४८ सू०) ।

शक्रस्य जीवप्रत्यधिदैवतेन्द्रस्य सूक्ताभावात् इन्द्राये-
वि य।दिमन्त्र य कस्य ऋषिर्गायत्री छन्दो जीवप्रत्यधिदैवत-
शक्रो देवता तत्प्रीतये जपे वि० । ओं इन्द्रायेन्दो मरुत्वते
पवस्व मधुमत्तम । ऋतस्य योनिमासदम (ऋ० ८ म०
६४ सू० २२ म०) ।

शुक्रस्य, शुक्र ते इत्यादिकस्य शुक्रसूक्तस्य चतुर्ऋचस्य
भरद्वाज ऋषिर्द्वितीयाया जगती छन्द शिष्टाना त्रिष्टुप
छन्द शुक्रो देवता तत्प्रीतये जपे वि० । ओं शुक्र ते
अन्यदुयजत ते अन्यद्विष्टुरूपे अहनी द्यौरिवासि । विश्वा हि
माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु ॥ १ ॥
अजाश्व घशुग्रा वाजपत्यो धिय जिन्वो भुवने विश्वे अर्पित ।
अद्रां पूषा शिथिरामुद्धरीहजत् सचक्षाणो भुवना देव ईयते ॥ २ ॥

षास्ते पूषन्नावो अन्तः समुद्रे हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति ।
 ताभियासि दूत्य सूर्यस्य कामेन कृतश्च व इच्छमानः ॥ ३ ॥
 पूषा सुवभुदिव आ पृथिव्या इलस्यतिर्मधवा दस्मवर्चा । यः
 देवासो अददुः सूर्याये कामेन कृतः तवसः स्वश्च ॥ ४ ॥ (ऋ०
 ६म० ५८सू०) ।

इन्द्रस्य, इन्द्रं विश्वा इत्यादिकस्याष्टर्चस्य शुक्राधिदेवतेन्द्र
 सूक्तस्य जेहनामको माधुच्छन्दस ऋषिरनुष्टुप् छन्द इन्द्रो
 देवता इन्द्रप्रीतये जपे वि० । ओं इन्द्रं विश्वा अवोहधनं
 समुद्रव्यचस गिर । रथीतम रथीना वाजाना सत्पति पतिम्
 ॥ १ ॥ सख्ये त इन्द्र वाजिनो मा भेम शवसस्यते । त्वामभि
 प्र णोनुमो जेतारमपराजितम् ॥ २ ॥ पूर्वोरिन्द्रस्य रातयो न
 विदस्यन्त्यूतयः । यदौ वाजस्य गोमतः स्तोत्रभ्यो महते मधम्
 ॥ ३ ॥ पुरा भिन्दुर्युवा कविरमिनौजा अजायत । इन्द्रो विश्वस्य
 कर्मणो धर्त्ता वज्री पुरुष्टुतः ॥ ४ ॥ त्वं बलस्य गोमतोऽपाव
 रद्विवो विलम् । त्वा देवा अविभ्युषस्तुज्यमानास आविषु ॥ ५ ॥
 तवाह शूर रातिभिः प्रत्याय सिन्धुमावदन् । उपातिष्ठन्
 मिवणो विदुष्टे तस्य कारकः ॥ ६ ॥ मायाभिरिन्द्र मायिन त्व
 शृणामवातिर । विदुष्टे तस्य मेधिरास्तेषा अवास्युत्तिरः ॥ ७ ॥
 इन्द्रमीशानमोजसाभिः स्तोमा अनुषतः सहस्र यस्य रातयः
 उत वा सन्ति भूयसी ॥ ८ ॥ (ऋ० १म० ११सू०)

शच्या, इमामित्यादिकस्य षडृचस्य शुक्रप्रत्यधिदैवतशची
 सूक्तस्य इन्द्राणो ऋषिरन्त्याया पञ्चपदा पङ्क्तिः शिष्टानामनु
 ष्टुप् छन्दः शची देवता तत्प्रीतये जपे वि० । ओं इमा खना
 म्योषधि वीरुध बलवत्तमामः । यया सपत्नी बाधते यया सवि-
 न्दते पतिम् ॥ १ ॥ उत्तानपण सुभगे देवजने सहस्रति । सपत्नीं
 मे पराधमं पति मे केवलं कुरु ॥ २ ॥ उत्तराहमुत्तर उत्तरेदुत्त

राभ्य । अथा सपत्नी या ममाधरा सा धराभ्य ॥ २ ॥ नह्यस्या
नाम गृह्णामि नो अस्मिन्नमते जने ॥ ४ ॥ परामेव परावत सपत्नीं
गमयामसि । अहमस्मि सहमानाथ त्वमस्मि सासहि ॥ ५ ॥
उभे सहस्रती भूत्वा सपत्नी मे सहावहै । उपतेधा सहमाना
मभि ऋधां सहीयसा । मा प्रते मनोवत्स गौरिव धावतु
यथा । वारिव धावतु ॥ ६ ॥ (ऋ १ म १४५ सू०)

शने, आपो हि ऐत्यादिकस्य नवर्चस्य शनिसूक्तस्य सिन्धु
द्वीप ऋषिरन्त्ययोरनुष्टुप शिष्टाना गायत्री छन्द शनिदेवता
शनिप्रीतये जपे वि ।

यमस्य परेयिवासमित्यादिकस्य षोडशर्चस्य शनैश्चराधि
देवयमसूक्तस्याद्याना पञ्चाना यम ऋषि षष्ठ्या आङ्गिरसस्तत-
स्तिष्ठणा श्वानावृषी शिष्टाना यम ऋषिराद्याना द्वादशाना
त्रिष्टुप् ततो द्वयो पादनिवृत्ता त्रिष्टुप् पञ्चदश्या वृहती षोडश्या
अनुष्टुप सर्वासा यमो देवता यमप्रीतये जपे वि ।
ओं परेयिवांसं प्रवतो महीरनु बहुभ्य पन्थामनु पश्यशानाम ।
वेवस्वत सङ्गमन जनाना राजान हविषा हुवस्व ॥ १ ॥ यमो
नो गातु प्रथमो विवेद नेषा गव्यूतिरपभत्तवा उ । यत्रा न
पूर्वं पितर परे पुरे नाजज्ञाना पथा अनुस्वा ॥ २ ॥ मातली-
कभ्यैर्यमाऽङ्गिरोभिर्हृहस्यतिर्ऋक्भिर्वाह्वान । याश्च देवा
वाह्वुर्ये च देवान् स्वाह्वान्ये स्वधयान्ये मदन्ति ॥ ३ ॥ इम
यम प्रस्तर माङ्गि सीदाङ्गिरोभि पितृभि संविदान । अत्वा
मन्त्रा कविशस्ता वहन्त्वेना राजन् हविषा मादयस्व ॥ ४ ॥
अङ्गिरोभिरागहि यज्ञियेभिर्यम वैरूपैरिह मादयस्व । विव-
स्वन्त हुवे य पिता तेऽस्मिन् यज्ञे वर्हिषा निषद्य ॥ ५ ॥
आङ्गिरसो न पितरो न वग्वा अथर्वाणो भृगव सोम्यास ।
तेषां वयं सुमती यज्ञियानामपि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ ६ ॥

प्रेहि प्रहि पथिभि पूर्वैभिर्यत्रा न पूर्वं पितरं परेयु । उभा
 राजाना स्वधया मदन्ता यमं पश्यामि वरुणञ्च देवम ॥ ७ ॥
 संगच्छस्व पितृभि सयमेनेष्टापूतं न परमे व्योमन् । हित्वा
 यावदयं पुनरस्तमेहि संगच्छस्व तन्वा सुवर्चा ॥ ८ ॥ अपे
 तवीतवि च सर्पतातो अस्मा एत पितरं लोकमक्रन । अहोभि-
 रङ्गिरक्तुभिर्यत्त यमो ददात्यवसानमस्मै ॥ ९ ॥ अतिद्रव सार-
 मेयौ श्वानौ चतुरक्षौ श्वली साधुना पथा । अथा नपितृ
 सुविदत्वा उपेहि यमेन पेस धमादं मदन्ति ॥ १० ॥ यौ ते
 श्वानो यमं रक्षितारौ चतुरक्षौ पथि रक्षौ नृचक्षसौ । ताभ्या-
 मेनं परिदेहि राजनत् स्वस्ति चास्मा अनमीवञ्च धेहि ॥ ११ ॥
 उरू णसा वसुहपा उदङ्वलौ यमस्य दूतौ चरतो जना अनु ।
 तावस्मभ्य दृश्ये सूर्याय पुनर्दाता वसुमद्येह भद्रम ॥ १२ ॥
 यमाय सोमं सनुत यमाय जुहुता हवि । यमं ह यज्ञो
 गच्छत्यग्निदूतो अरं कृत ॥ १३ ॥ यमाय घृतवद्विजु होत
 प्र च तिष्ठत । स नो देवेष्वा यमदीर्घमायु प्रजीवसे ॥ १४ ॥
 यमाय मधुमत्तमं राक्षे हव्यं जुहोतन । इदं नम ऋषिभ्य
 पूवभ्य पूर्वजेभ्य पथिकृण्व ॥ १५ ॥ त्रिकद्रुकेभि पतति
 षडुर्वीरेकमिहृहत् । त्रिष्टुवगायत्रीच्छन्दासि सर्वाता यम
 आहिता ॥ १६ ॥ (ऋ० १० म १४ सू०) ।

प्रजापते, शनैश्चरप्रत्यधिदैवतप्रजापते सूक्ताभावात् प्रजा-
 पते । इत्यादिकस्य मन्त्रस्य हिरण्यगर्भं ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द
 प्रजापतिर्देवता तत्प्रीतये जपे वि० । ॐ प्रजापते इत्यादि
 (६२ प० २ प०) प्राग्वत् ।

राहो, कया नक्षत्र इत्यादिकस्य नवर्चस्य राहुसूक्तस्य
 वामदेव ऋषिर्गायत्री छन्दो राहुर्देवता राहुप्रीतये जपे वि० ।
 श्रीं कया नक्षत्र आ भूवदुती सदा वृध सखा । कया शचि

ष्ठया वता ॥ १ ॥ कस्त्वा सत्यो मदाना म हिष्ठो मत्सदन्धस ।
 दृढा चिदा रुजि वसु ॥ २ ॥ अभी षु ण सखीनामविता
 जरितृणाम । शत भवास्थूतिभि ॥ ३ ॥ अभी न आ ववृत्स्व चक्र
 न वृत्तमर्वत । नियुद्भिश्चर्षणीनाम ॥ ४ ॥ प्रवता हि क्रतूनामा
 हा प ज गच्छमि । अभक्षि सूर्ये सचा ॥ ५ ॥ सयत्त इन्द्र
 मन्यव स चक्राणि दधन्विरे । अध त्वे अध सूर्य ॥ ६ ॥ उत
 स्माहि त्वामाहुरिन्मधवान शचोपते । दातारमविदीधयुम ॥ ७ ॥
 उत स्मा सद्य इत परि शशमानाय सुन्वते । पुरु चिन्महसे
 वसु ॥ ८ ॥ न हि सा ते शतं चन राधो वरन्त आमुर । न
 चोत्तानि करिष्यत ॥ ९ ॥ (ऋ० ४म० ३१सू०)

कालस्य पर मृत्यवित्यादिकस्य चतुर्ऋचस्य राहुग्रहाधि
 देवकालसूक्तस्य सङ्गुसुक ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द कालो देवता तत
 प्रीतये जपे वि० । ओ पर मृत्यो अनुपरेहि पन्था यस्ते स्व
 इतगो दव यानात । चक्षुषे ते शृण्वते ते ब्रवीमि मा न प्रजा
 रोरिषो मोत वीरान ॥ १ ॥ मृत्यो पद गोपयन्तो यदैतद्राघीय
 आयु प्रतर दधाना । आप्यायमाना प्रजया धनेन शुद्धा पृता
 भवत यज्ञियास ॥ २ ॥ इमं जीवाविमृतेराववृत्त न भूद्भद्रा
 देवरूतिर्नो अद्य । प्राञ्चो अगामनृतये हा यद्राघीय आयु
 प्रतर दधाना ॥ ३ ॥ इमं जीवेभ्य परिधि दधामि मेषा नु
 गादगरो अथमेते । शत जीवन्तु शरद पुरु चीरन्तमृत्यु दधता
 पर्वतेन ॥ ४ ॥ (ऋ० १०म० ८सू०)

सर्पाणाम आय गौरित्यादिकस्य ऋचस्य राहुग्रहधिदेवत
 सपसूक्तस्य सर्पराज्ञी ऋषिर्गायत्री छन्द सर्पादेवता सर्पप्रीतये
 जपे वि० । ओ आय गौ पृश्निरक्रमीद सदन्मातर पुर ।
 पितरश्च प्रयन्तस्व ॥ १ ॥ अन्तश्चरति रोचनास्य प्राणादपा
 नती । व्यस्यन्महिषो दिवम ॥ २ ॥ त्रिंशद्वाम विराजति

वाकपतङ्गाय धीयते । प्रतिवस्तो रहद्युवि ॥ ३ ॥ (ऋ०
१०म० १८६सू०)

केतूना, युञ्जन्तोत्यादिकस्य दशचस्य केतुसूक्तस्य मधुच्छन्दा
ऋषिर्गायत्री छन्द केतवो देवतास्ततः प्रीतये जपे वि० । ओं
युञ्जन्ति ब्रध्नमरुष चरन्त परि तस्थुष । रोचन्ते रोचना
दिवि ॥ १ ॥ युञ्जन्त्यस्य काम्याहरी विपक्षसा रथे । शोणा
धृशू नृवाहसा ॥ २ ॥ कतु कृग्वन्नकतवे पेशो मर्या अपेशसे ।
समुषङ्गिरजायथा ॥ ३ ॥ आदह स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरिरे ।
दधाना नाम यन्नियम ॥ ४ ॥ वीडुचिदाकजत्तुभिर्गुहा चिदिन्द्र
वज्जिभि । अविन्द उस्त्रिया अनु ॥ ५ ॥ देवयन्तो यथा मति
मच्छा विददसु गिर । महामनूषत श्रुतम ॥ ६ ॥ इन्द्रेण
स हि दृक्षसे सजग्मानो अविभ्युषा । मन्दू समानवर्चसा ॥ ७ ॥
अनवद्येर्गभिद्युभिर्मख सहस्वदचति । गणैरिन्द्रस्य काम्ये ॥ ८ ॥
अत परिजमन्नागः ह दिवो वा रोचनादधि । समस्मिन्नृञ्जत
गिर ॥ ९ ॥ इतो वा सातिमीमहे दिवो वा पार्थिवादधि ।
इन्द्र महो वा राजस ॥ १० ॥ (ऋ० १०म० ६सू०)

चित्रगुप्तस्य सूक्ताभावात् सचित्रेत्यादिचित्रगुप्तमन्त्रस्य
भरद्वाज ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द केत्वधिदेवतचित्रगुप्तो देवता तत
प्रीतये जपे वि । ओं स चित्र चित्र चितयन्तमस्मे चित्रक्षत्र
चित्रतम वयोधाम । चन्द्र रयि पुरुवीर वृहन्त चन्द्र चन्द्राभि
रु एते युवस्व ॥ १ ॥ (ऋ० ६म० ६सू० ७म०)

ब्रह्मण, हिरण्यगर्भ इत्यादिकस्य दशर्चस्य केतुप्रत्यधिदेवत
ब्रह्मसूक्तस्य हिरण्यगर्भ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो केतुप्रत्यधिदेवत
ब्रह्मा देवता तत्प्रीतये जपे वि । ओं हिरण्यगर्भ समवर्त्त
ताग्रे भूतस्य जात पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं
आमुतेभा कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १ ॥ य आत्मदवलदा

यस्य विश्व उपासते प्रशिष यस्य देवा । यस्य च्छायाऽमृतं यस्य
मृत्यु कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ २ ॥ य प्राणतो निमिषतो
महित्वे क इद्राजा जगतो बभूव । य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पद
कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ३ ॥ यस्येमे हिमवन्तो महित्वा
यस्य समुद्र रसया सहाहु । यस्येमा प्रदिशो यस्य वाह्य कस्मै
देवाय हविषा विधेम ॥ ४ ॥ येन द्यौरुषा पृथिवी च दृढा
येन स्र स्तभितं येन नाक । यी अन्तरिक्षे रजमो विमान
कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ५ ॥ यं क्रन्दन्ती अवसातस्तभाने
अभ्यैक्षेता मनसा रेजमाने । यत्राधिसूर उदितो विभाति कस्मै
देवाय हविषा विधेम ॥ ६ ॥ आपो ह यद्वहतोविश्वमायन
गर्भं दधाना जनयन्तीरग्निम् । ततो देवाना समवत्ततासुरे क
कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ७ ॥ यच्चिदापो महिना पर्य
पश्यद्दधाना जनयन्तीर्यज्ञम् । यो दवेष्वाभिदेव एक आमीत्
कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ८ ॥ मा नो हिंसोज्जनिता य
पृथिव्या यो दिव सत्यधर्मा जजान । यथापचन्द्रा बृहतीर्ज
जान कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ९ ॥ प्रजापते न त्वदेता-
न्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तं
नो अस्तु वयं स्वाम पतयो रयीणाम ॥ १० ॥ (ऋ० १०म०
१२१सू) सौकर्यायान्यक्रतावपि स्वापनक्रमेणैव सूक्तादिजप
कार्यम् ।

अथ लोकपालानाम् तत्र विनायकस्य आतू न इत्य-
दिकस्य नवर्चस्य विनायकसूक्तस्य कुसीद काण्व ऋषिर्गायत्री
छन्दो विनायको देवता तत्प्रीतये जपे वि । आ तू न इन्द्र
क्षुमन्त चित्र आभ संगृभाय । महा हस्तो दक्षिणेन ॥ १ ॥
विश्वा हि त्वां तुवि कुर्मि तुवि देष्वा तुवी मघम् । तुविमात्र-
मवीभि ॥ २ ॥ न हि त्वा शूरदेवा न मर्तासो दित्सन्तम् ।

भीमेन गा नारयन्ते ॥ ३ ॥ एतो न्धिन्द्रस्तवमिशान वस्व
स्वराजम । नराधसा मर्षिषम् ॥ ४ ॥ प्रस्तोषदुपगासिषच्छ
वत् साम गीयमानम । अभिराधसा जुगुरत् ॥ ५ ॥ आ नो
भर दक्षिणेनाभिसव्येन प्रमृश । इन्द्र मा नो वसोर्नि
र्भाक ॥ ६ ॥ उपक्रमस्वाभर धृषता धृष्णो जनानाम । अदा-
शूष्ठरस्य वेद ॥ ७ ॥ इन्द्र य उ नु ते अस्ति वाजो विप्रेभि
सनित्व । अस्माभि सुत सनुहि ॥ ८ ॥ सद्यो जुवस्ते वाजा
अस्मभ्य विश्वचन्द्रा । वशैश्च मच्चूजरन्ते ॥ ९ ॥ (ऋ०
८म ७ सू०) ।

दुर्गाया, सूक्ताभावात् जातवेदसे इत्यादिदुर्गामन्त्रस्य
काश्यप ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो दुर्गा देवता तत्प्रीतये जपे वि ।
ओं जातवेदसे सुनवाम सोममरातीषतो नि दहति वेद । स
न पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धु दुरितात्थग्नि ॥ १ ॥
(ऋ १म० ८८सू १म) ।

वायो सूक्ताभावात् क्राणा शिशुरित्यादिवायुमन्त्रस्य त्रिन
ऋषिरुष्णिक छन्दो वायुर्देवता वायुप्रीतये जपे वि० । ओं
क्राण। शिशुमहोना हिन्वन्नृतस्य दीधितिम । विश्वापरिप्रिया
भुवदधिता ॥ १ ॥ (ऋ ८म १ २सू १म०) ।

आकाशस्य, सूक्ताभावात् आदिदित्याद्याकाशमन्त्रस्य
वत्स ऋषिर्गायत्री छन्द आकाशो देवता तत्प्रीतये जपे वि० ।
ओं आदित् प्रवस्य रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरम् । परो
यदिध्यते दिवा ॥ १ ॥ (ऋ० ८म० ६सू० ३०म०) ।

आश्विनयो एषो उषा इत्यादिकस्य पञ्चदशर्चस्थाश्विन
सूक्तस्य प्रस्कण्व ऋषिर्गायत्री छन्दोऽश्विनौ देवते तत्प्रीतये ।
जपे वि० । ओं एषो उषा अपूर्व्या व्युच्छति प्रिया दिव । सुषे
वामश्विना हृष्टत् ॥ १ ॥ या दस्ता सिन्धुमातरा मनोतरारयीणाम् ।

धिया देवा वसुविदा ॥ २ ॥ वसन्ते वां ककुहासो जूणाया
मधि विष्टपि । यद्वां रथो विभिष्यतात ॥ ३ ॥ हविषा जारो
अपा पिपर्ति पपुरिनरा । पिता कुटस्य चर्षणि ॥ ४ ॥
आदाते वां मतीनां नासत्या मतवचसा । पात सोमस्य
धृष्णुया ॥ ५ ॥ या न पीपरदक्षिणा ज्योतिषती तमस्तिर ।
तामम्भे रासाथामिषम ॥ ६ ॥ आ नो नावा मतीना यात
पाराय गन्तवे । युञ्जाथामश्विना रथम ॥ ७ ॥ अग्निं वा
दिवस्पृष्टु तीर्थे सिन्धूनां रथ । धिया युयुज्ज इन्धव ॥ ८ ॥
दिवस्कण्वास इन्द्रो वसु सिन्धूना पदे । स्व वत्रि कुह धित्
सथ ॥ ९ ॥ अभूदु भा उ अंशवे हिरण्य प्रति सूर्य । व्यस्य
जिह्वया सित ॥ १० ॥ अभुदु पारमेतवे पन्था ऋतस्य साधुया ।
अदर्शि विसृतिर्दिष ॥ ११ ॥ तत्तदिदश्विनो रवो जरिता
प्रति भूषति । मदे सोमस्य पिप्रतो ॥ १२ ॥ धावसाना
विवस्वति सोमस्य पौत्रा गिरा । मनुष्वच्छन्धू आगतम् ॥ १३ ॥
युवोरुषा अनुश्रिय परिज्मनोरुपाचरत । ऋता वनथो
अक्तुभि ॥ १४ ॥ उभा पिबतमश्विनोभा न शम यच्छतम ।
अविद्रियाभिरुतिभि ॥ १५ ॥ (ऋ १म ४६सू०) ।

अथ दिक्पालानाम् । तत्रेन्द्रस्य इन्द्र विश्वा इत्यादिक
स्याष्टर्चस्य दिक्पालेन्द्रसूक्तस्य माधुच्छन्दसो जता ऋषिरनुष्टुप्
छन्द इन्द्रो देवता तत्प्रीतये जपे वि० । ओं इन्द्र विश्वा
इत्यादि प्राग्वत् । (१३०प० ६प०) ।

वक्त्रे, अग्निं सप्तमित्यादिकस्य सप्तचस्य वक्सूक्तस्य
सीविकोऽग्निर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द वैश्वानरोऽग्निदेवता तत्-
प्रीतये जपे वि० । ओं अग्नि सप्ति वाजभर ददात्यग्नि-
वीरं श्रुत्वा कर्मनिष्ठाम् । अग्नौ रोदसी विचरत् समञ्जसग्नि
वीरौ वीरकुक्षि पुरन्धिम् १ ॥ अग्नेरप्रस सप्तिदस्तु

भद्राग्निर्मही रोदसी आविवेश । अग्निरेक चोदयत् समत्-
 स्वग्निवृत्ताणि दयते पुरुणि ॥ २ ॥ अग्निर्हय जरत
 कणमावाग्निरङ्गो निरदहज्जारुधम । अग्निरत्रि घर्म
 उरुष्यदन्तरग्निर्नृमध प्रजया सृजत सम ॥ ३ ॥ अग्नि
 तद्विबीण वीरपेशा अग्निऋषि य सहस्रा सनोति । अग्नि-
 दिवि हव्यमाततानाग्नर्धामानि विभृता पुरुता ॥ ४ ॥ अग्नि
 मुकथैर्ऋषयो विह्वयन्ते अग्नि नरो यामनि वाधितास ।
 अग्नि वयो अन्तरिक्षे पतन्तोऽग्नि सहसा परियाति
 मोनाम ॥ ५ ॥ अग्नि विश इलते मानुषीया अग्नि मनुषो
 ननुषो विजाता । अग्नि गान्धवा पथ्यामृतस्याग्नेर्गव्यूति-
 घृत आनिषता ॥ ६ ॥ अग्नये ब्रह्म ऋभवस्ततश्चुरग्निं महा
 मवोचामासुवृत्तिम । अग्ने प्राव जरितार यविष्टाग्ने महि-
 द्रविणमायजस्व ॥ ७ ॥ (ऋ १०म० ८०सू) ।

यमस्य, परेयिवासमित्यादिकस्य षोडशर्चस्य यमसूक्तस्य
 द्याना पञ्चाना यम ऋषि षष्ठ्या आङ्गिरसस्ततस्त्रिष्टुपा श्वाना-
 वृषो चतसृणा यम ऋषिर्द्वादशाना त्रिष्टुप ततो द्वयो पाद
 निवृत्ता त्रिष्टुप पञ्चदश्या वृहतो षोडश्या अनुष्टुप छन्दो यमो
 देवता यमप्रीतये जपे वि० । ओं परेयिवासमित्यादि प्राग्वत्
 (१३१प १०प०) ।

निऋते सूक्ताभावात् वेत्या हीत्यादि निऋतिमन्त्रस्य
 व्यश्व ऋषिरुष्णिक छन्दो निऋतिर्देवता तत्प्रीतये जपे वि ।
 ओं वेत्या हि निऋतीना वज्रहस्त परिवृजम । अहरह
 शुभ्यु परिपदामिव ॥ १ ॥ (ऋ ८म २४सू)

वरुणस्य, मोषु वरुणेत्यादिकस्य पञ्चर्चस्य वरुणसूक्तस्य
 वसिष्ठ ऋषिश्चतसृणां गायत्री अन्याया जगती छन्दो वरुणो
 देवता तत्प्रीतये जपे वि । ओं मोषु वरुण सृणमयं गृहं

राजन्नह गमम । मृडासु क्षत्रमृडय ॥ १ ॥ यदेमि प्रस्फुरन्निव
वृतिर्न धातो अद्रिव । मृडासु क्षत्र मृडय ॥ २ ॥ क्रत्व
समहदोनता प्रतीपं जगमाशुचे । मृडासु क्षत्र मृडय ॥ ३ ॥
अपा ण्ये तस्थिवास वृष्णा विदञ्जरितारम । मृडासु क्षत्र
मृडय ॥ ४ ॥ यत किञ्चेद वरुण देव्ये जनेऽभिद्रोह मनुष्याश्चरा
मसि । अचित्तीयत्तव धर्मा युयोऽपि समानस्तस्मादेनसो देव
रीरिषि ॥ ५ ॥ (ऋ ७म ८८सू)

वायो, वात आवात्वित्यादिकस्य त्वचस्य वायुसूक्तस्य वाता
यन उलप ऋषिगायत्रो छन्दो वायुदेवता ततः प्रीतये जपे
वि । ओं वात आवातु भेषजं शम्भुमयोभु नो हृद । प्र ण
आयूषि तारिषत् । १ ॥ उत वात पितासि न उत भ्रातोत
न सखा । स नो जीवा तवे कृधि ॥ २ ॥ यददो वात ते
गृहे सतस्य निधिहित । ततो नो देहि जीवसे (ऋ १ म
१८६सू)

सोमस्य, त्व सोमेत्यादिकस्य त्रयोविंशत्यचस्य प्राग्वत
(११८प २१प०)

ईशानस्य इमा रुद्रायेत्यादिकस्य प्राग्वत् (११७प० १प)

ब्रह्मण हिरण्यगर्भ इत्यादिकस्य प्राग्वत (१३४प २२पृ)

अनन्तस्य सहस्रशीषेत्यादिकस्य प्राग्वत् (१२५प० २४प)

अथ वम्वादीनाम । तत्र वसूनाम । सक्ताभावात् उमया
इत्यादिकस्य असुमन्त्वस्य वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वसवो
देवतास्ततः प्रीतये जपे वि० । ओं उमया अत्र वसवो रन्त देवा
उरावन्तरीक्षे मर्जयन्त शुभ्रा । अर्वाकपथ उरुज्य कृणुध्वं
श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य । (ऋ० ७म ३८सू ३म०)

रुद्राणाम, आ रुद्रास इत्यादिकस्याष्टर्चस्य रुद्रसूक्तस्य
श्यावाश्व ऋषि सप्तम्यष्टम्योस्त्रिष्टुप् शिष्टानां जगती छन्दो

रुद्रा देवतास्तत्प्रीतये जपे वि० । श्रीं आ रुद्रास इन्द्रवन्तं
 सजोषसो हिरण्यरथा सुविताय गन्तव । इय वो अस्मत् प्रति
 हर्ष्यते मतिस्तृणजे न दिव उत्सा उदम्यवे ॥ १ ॥ वाशीमन्त
 ऋष्टिमन्तो मनीषिण सुधन्वान इषुमन्तो निषङ्गिण स्वश्वा
 स्थ सुरथा पृश्निमातर स्वायुधा मरुतो यायना शुभम ॥ २ ॥
 धनुथ द्या पर्वतान दाशुषे वसु नि वो वना जिहते यामनो
 भिया । कोपयथ पृथिवी पृश्निमातर शुभे यदग्रा पृषतीर
 युग्धुम ॥ ३ ॥ वातत्वियो मरुतो वर्यनिर्णिजो यमा इव सुसदृश
 सुपेशस । पिशङ्गाश्वा अरुणाश्वा अरेपस प्रत्वक्षसो महिना
 द्यौर्गिवोरव ॥ ४ ॥ पुरुद्रप्सा अञ्जिमन्त सुदानवस्त्वेषसदृशो
 अनवभराधम । सुजातासो जनुषा रुक्मवक्षसो दिवो अर्का
 अमृतं नाम भेजिरे ॥ ५ ॥ ऋष्टयो वो मरुतो असयोरधि सह
 ओजो वाह्वोर्वो वल हितम । नृमणा शीर्षस्वायुधा रथष वो
 विश्वा व श्रीरधि तनूषु पिपिशे ॥ ६ ॥ गोमदश्वावद्रथवत
 सुवीर चन्द्रवद्राधो मरुतो ददा न । प्रशस्ति न कृणुत रुद्रि
 यामो भक्षीय वोऽवसो देव्यस्य ॥ ७ ॥ ह्ये नरो मरुतो मृदता
 नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञा । सत्यश्रुत कवयो युवानो
 वृहन्निरयो वृहदुक्षमाणा ॥ ८ ॥ (ऋ० पू० ५७ सू)

आदित्यानाम, इमा गिर इत्यादिकस्य सप्तदशर्चस्यादित्य
 सूक्तस्य गृत्समदपुत्र कूर्म ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द आदित्या देवता
 स्तत्प्रीतये जपे वि० । श्रीं इमा गिर आदित्यभ्यो वृतस्त्रू
 सनाद्राजभ्यो जुह्वा जुहोमि । शृणोतु मित्रो अर्थमा भगो
 नस्तुविजातो वरुणो दक्षो अश ॥ १ ॥ इम स्तोम स क्रतवो
 मे अद्य मित्रो अर्थमा वरुणो जुषन्त । आदित्यास शुचयो
 धारपूता अहजिना अनवद्या अरिष्टा ॥ २ ॥ त आदित्यास
 उरवो गभीरा अदब्धासो दिष्मन्तो भूर्यक्षा । अन्त पश्यन्ति

वृजिनोत साधु सव राजभ्य परमा धिदन्ति ॥ ३ ॥ धारयन्त
आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपा । दीर्घा
धिया रक्षमाणा असूर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ४ ॥
विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्थमन् भय आ चिन्म
योभु । युष्माक मित्रावरुणा प्रणीतौ परि श्वभ्रेव दुरितानि
वृज्याम ॥ ५ ॥ सुगो हि वो अर्थमन्मित्र पन्था अनृक्षरो
वरुण साधुरस्ति । तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो
दुष्परिहन्तु शम ॥ ६ ॥ पिपत्त नो अदिती राजपुत्राति द्वेषां
स्वर्थमा सुगोभि । वृद्धन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोप स्याम पुरु
वीरा अरिष्टा ॥ ७ ॥ तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीरुत द्यून्वीष्णि
व्रता विदथे अन्तरघाम् । ऋतेनादित्या सहि वो सहित्व
तदर्थमन् वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥ त्री रोचना दिव्या धार
यन्त हिरण्यया शुचयो धारपूता । अस्वप्नजो अनिमिषा
अदब्धा ऊरुशसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥ त्व विश्वेषा वरुणासि
राजा ये च देवा असुर ये च मर्त्या । शतं नो रास्व शरदो
विचक्षेऽश्यामायूषि सुधितानि पूर्वा ॥ १० ॥ न दक्षिणा विचि
किते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्वा । पाक्या चिद्
वसवो धीर्या चिद्यमानोतो अभय ज्योतिरश्याम ॥ ११ ॥ यो
राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाश य वृक्षयन्ति पुष्टयश्च नित्या । स
रेवान् याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्त ॥ १२ ॥
शुचिरप सृयसा अदब्ध उप क्षेति वृद्धवया सुवीर ।
नकिष्ट घ्नन्त्यन्तिती न दूराद्य आदित्याना भवति प्रणीतौ
॥ १३ ॥ अदिते मित्र वरुणोत मृड यद्दो वय चक्रमा
कश्चिदाग । उवश्यामभय ज्योतिरिन्द्र मा नो दीर्घा
अभि नशन्तमिस्त्रा ॥ १४ ॥ उभे अस्मै पौपयत
समौची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुण्यन् । उभा क्षयावाजयन्

याति पृत्सुभावर्द्धो भवत साधु अस्मै ॥ १५ ॥ या वी माया
अभिद्रुहे यजत्रा पाशा रिपवे विचृत्ता । अश्वीव ता अति
येष रथेनारिष्टा उरावा शर्मनत् स्याम ॥ १६ ॥ माहं मघो नो
वरुण प्रियस्य भूरिदाव आ विद शूनमापे । मा रायो
राजन्त् सुषमादव स्थां वृहददेम विदथे सुवीरा ॥ १७ ॥
(ऋ २म० २७सू०)

मरुद्गणानाम्, मरुतो यस्य ह्रीत्यादिकस्य दशर्चस्य मरुद्गण
सूक्तस्य गौतम ऋषिर्गायत्री छन्दो मरुतो देवतास्तत्प्रीतये जपे
वि० । ओं मरुतो यस्य हि क्षये पाथादिवो विमहस । स
सुगोपातमो जन ॥ १ ॥ यज्ञैर्वा यज्ञवाहसो विप्रस्य वा मती
नाम् । मरुत शृणुता हवम् ॥ २ ॥ उत वा यस्य वाजिनो
ऽनु विप्रमतक्षत । स गन्ता गोमति व्रजे ॥ ३ ॥ अस्य वीरस्य
वर्हिषि सुत सोमो दिविष्टिषु । उक्थ मदश्च शस्यते । ४ ॥
अस्य ओषन्वा भुवो विश्वा यच्चर्षणीरभि । सूर चित् सस्र षी
रिष ॥ ५ ॥ पूर्वीभिर्हि ददाशिम शरद्भिर्मरुतो वयम् । वधोभि
चर्षणीनाम् ॥ ६ ॥ सुभग स प्रयज्यवो मदतो अस्तु मर्थ्य ।
यस्य प्रयांसि पर्षथ ॥ ७ ॥ शशमानस्य वा नर खेदस्य मत्थश
वस । विदा कामस्य वेनत ॥ ८ ॥ यूयं तत् सत्यशवस आवि
ष्कर्त्त महित्वना । विध्यता विद्युता रक्ष ॥ ९ ॥ गूहता गुह्यं
तमो वि यात विश्वमत्रिणम् । ज्योतिष्कर्त्ता यदुश्मसि ॥ १० ॥
(ऋ० १म० ८६सू०)

ब्रह्मण, हिरण्यगर्भ इत्यादिकस्य प्राग्वत् (१३४प० २२पं०)

अच्युतस्य, सहस्रशीषेत्यादिकस्य प्राग्वत् (१२५प० २४प०)

ईशस्य, आ ते पितरित्यादिकस्य पञ्चदशर्चस्य ईशसूक्तस्य
गृत्ममद ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द ईशो देवता तत्प्रीतये जपे वि० ।
ओं आ ते पितर्मरुतां सन्नमेत मा न सूर्यस्य सदृशो ययोथा ।

अभि नो वीरो अर्वति चमेत प्रजायेमहि रुद्र प्रजाभि ॥ १ ॥
 त्वादत्तेभी रुद्र शतमेभि शतं हिमा अशीय भेषजेभि । वास्य
 द्वेषो वितर व्य ह्यो व्यमी वास्यतयस्वा विष्मूची ॥ २ ॥ अंष्टी
 जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसा वज्रवाहो । पर्षि ण
 पारमंहस स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥ ३ ॥ मा
 त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिर्मा दुष्टुती वृषभ मा सहती । उग्रो
 वीरा अपय भेषजेभिर्भिषक्तम त्वा भिषजा शृणोमि ॥ ४ ॥
 हवीमभिर्हवते यो हविभिर्गवस्तीमेभी रुद्रं दिषीय । ऋद्रूदर
 सुहवो मा नो अस्थै वभ्रु सुशिघ्रो रौरधन्मजायै ॥ ५ ॥ उग्रा
 ममन्द वृषभो मरुत्वान् त्वक्षीयसा वयसा नाधमानम् ।
 वृणीव छायाभरपा अशीया विवासेधं रुद्रस्य सुवम् ॥ ६ ॥
 कस्य ते रुद्र मृडयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलाष । अप
 भर्ता रपसो दैवस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीया ॥ ७ ॥ प्र
 वभ्रवे वृषभाय श्रित्तीचे मही मही सुष्टुतिमीरयामि । ममस्या
 कल्पलीकिन नमोभिर्गुणीमसि त्वेष रुद्रस्य नाम ॥ ८ ॥
 स्थिरेभिरङ्गै पुरुरूप उग्रो वभ्रु शुक्रेभि पिपिशे हिरण्यै ।
 ईशानादस्य भुवनस्य भूरेर्न वा उ षोषद्गुद्रादसूर्यम् ॥ ९ ॥
 अर्हन् विभर्षि सायकानि धन्वाहंविष्क यजतं विश्वरूपम् ।
 अर्हन्निद दयसे विश्वमभ्व न वा ओजीवो रुद्र त्वदस्ति ॥ १० ॥
 स्तुहि श्रुत गर्त्तसद युवान मृगं न भीममुपह्वमुग्रम् । मृडा
 जरित्वे रुद्रस्तवानोऽन्य ते अस्मान्नि वपन्तु सेना ॥ ११ ॥
 कुमारश्चित् पितर वन्दमान प्रति नानाम रुद्रोपयन्तम् । भूरे
 दातार सगृपति मृणीषे स्तुतस्त्व भेषजा रास्यस्मे ॥ १२ ॥ या
 वो भेषजा मरुत श्रुचोनि या शतमा वृषणो या मयोधु ।
 ग्रानि मनुरवृणीता पिता नक्ष्ता शश्र योच रुद्रस्य वस्मि ॥ १३ ॥
 (ऋ २म० ३३स०) ।

अक्रम्य चित्रं देवानामित्यादिकस्य षडृचस्यार्कसूक्तस्य
 कुत्स ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दोऽर्कं देवता तत्प्रोतये जपे वि० ।
 ओ चित्रं देवानामुदगादनीकं चतुर्मित्रस्य वरुणस्याग्ने ।
 आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥१॥
 सूर्यो देवोमुषस रोचमाना मर्यो न योषामभ्येति पश्चात् ।
 यत्रा नरो देवयन्तो युगानि वितन्यते प्रति भद्राय भद्रम् ॥ २ ॥
 भद्रा अश्वा हरित सूर्यस्य चित्रा एतन्वा अनुमाद्याम । नमः
 स्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थ परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्य ॥ ३ ॥
 ततः सूर्यस्य देवत्व तन्महत्त्व मध्या कर्त्तुर्विततं सजभार ।
 यदेदयुक्तं हरितं सधस्यादाद्रात्री वासस्तनुते स्मिमस्मै ॥ ४ ॥
 तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे । अन-
 त्तमन्यद्रुशदस्य पाजं कृणुमन्यद्वरितं सभरन्ति ॥ ५ ॥ अद्या
 देवा उदिता सूर्यस्य निरंहस पिपृता निरवद्यात् । तन्नो
 मित्रो वरुणो मामहन्तामदिति सिन्धु पृथिवी उत द्यौ ॥६॥
 (ऋ १म० ११५मू)

वनस्पते वनस्पते इत्यादिकस्य छन्दस्य वनस्पतिसूक्तस्य
 गग ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो वनस्पतिदेवता तत्प्रोतये जपे वि ।
 ओ वनस्पते वीडवङ्गो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरण सुवीर ।
 गोभि सनक्षो असि वीलयस्वास्थाता ते जयतु जेत्वामि ॥ १ ॥
 दिवस्पृथिव्या पर्योज उद्भूत वनस्पतिभ्य पर्याभृतं सह ।
 अपामोजमानं परि गोभिरावृतमिन्द्रस्य वज्रं हविषा रथं यज
 ॥ २ ॥ इन्द्रस्य वज्रो मरुतामनीक मित्रस्य गर्भो वरुणस्य
 नाभि । सेमां नो हव्यदाति जुषाणो देव रथं प्रतिहव्या गृभाय
 ॥ ३ ॥ (ऋ० ६म० ४७सू २६, १७, २८म)

अत्रैव काले द्वारपाला स्वस्वशास्त्रोक्तशान्तिसूक्तादिकं
 प्रठेयुः । तानि चाग्ने वक्ष्यन्ते । एवं जापकद्वारपालाभ्यां सक्ता-

द्विषु जमषु होता उत्तराङ्गं कर्म कुर्यात् । यथा यदस्येति मन्त्रस्य
हिरण्यगर्भं ऋषिरतिष्ठतिष्कन्द स्विष्टकृदग्निर्देवता स्विष्टकृ-
होमे वि । ओं यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम ।
अग्नि नृ स्विष्टकृद्विद्वान सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे । अग्नये
स्विष्टं कृते सुहुतकृते सवप्रायश्चित्ताहुतीना व्यासाना सर्वर्क्षयित्रे
सवान्न कामान सर्वर्क्षय स्वाहा । इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ।
प्रागुदग्वा जुहोति । तत इधमग्निर्वायुविश्वस्य सुवसुचोलेपं
प्रोञ्चा ओं रुद्राय स्वाहेति हुत्वा वक्त्रौ क्षिपेत् । एव परिस्तर
णानि तूष्णीं वक्त्रौ क्षिपेत् । तत सङ्कल्पपूर्वक प्रायश्चित्तहोम ।
यथा । अयाश्वाग्ने इत्यस्य वामदेव ऋषि पङ्क्तिष्कन्दो
ऽयोऽग्निर्देवता प्रायश्चित्तहोमे वि० । ओं अयाश्वाग्नेऽस्यनभि
शस्ययाश्च सत्वमित्त्वमया असि । अयसा वयसा कुतोऽयाश्च
हव्यमोहिषेऽया नो धेहि भेषजं स्वाहा इदयसेऽग्नये न मम ।
अतो देवा इत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री कन्दोऽग्निर्देवता
प्रायश्चित्तहोमे वि० । ओं अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णु
र्विचक्रमे । पृथिव्या सप्तधामभि स्वाहा इद देवेभ्यो न मम ।
इद विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री कन्दो विष्णुर्देवता
प्रायश्चित्तहोमे वि० । ओं इद विष्णुर्विचक्रमे तेषा निदधे
पदम । समूढमस्य पासुरे स्वाहा इद विष्णवे न मम ।
महाव्याहृतीना व्यस्तसमस्तानां परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिर्देवी
गायत्री दैव्यृष्णिक दैव्यनुष्टुप देवी वृहती कन्दासि अग्निवायु-
सूर्यप्रजापतयो देवता प्रायश्चित्तहोमे वि० । ओं भू स्वाहा
इदमग्नये न मम । ओं भुव स्वाहा इदं वायवे न मम ।
ओं स्व स्वाहा इद सूर्याय न मम । ओं भूर्भुव स्वाहा इद
इद प्रजापतये न मम । ओं विश्वेभ्यो देवेभ्य स्वाहा इति
सप्तस्रव हुत्वा अनाज्ञातमिति दाभ्यां जुहुयात् । अनाज्ञात

मित्यादिकयोहिरण्यगभ ऋषिरनुष्टुप कन्दोऽग्निर्देवता ज्ञाता
 ज्ञातदोषपरिहाराय होमे वि० । ओं अनाज्ञात यदज्ञात
 यज्ञस्य क्रियते मिथ । अग्ने तदस्य कल्पय त्व हि वेत्य यथा-
 यथ स्वाहा इदमग्नये न मम । ओं पुरुषसम्मितो यज्ञो यज्ञ
 पुरुषसम्मत । अग्ने तदस्य कल्पय त्व हि वेत्य यथायथ स्वाहा
 इदमग्नये न मम । तत कर्मान्तर्गतकर्मविपर्यासकमविलोप-
 प्रायश्चित्ताय त्व नोऽग्ने सत्व नोऽग्ने इत्येताभ्या होय्ये इति
 मकल्प्या जुहुयात् । त्वन्नोऽग्ने इत्येतयोवामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप
 कन्दोऽग्नीवरुणौ देवते प्रायश्चित्तहोमे वि० । ओ त्वन्नोऽग्ने
 वरुणस्य विद्वान देवस्य हेडोऽव्यासिसीष्टा । यजिष्ठो वद्धि
 तम शोशुचानो विश्वा हेषासि प्रमुमुग्धस्मत (ऋ० ४म०
 १सू० ४म) स्वाहा इदमग्नौवरुणाभ्याम । ओ सत्व नोऽग्ने
 ऽवमो भवोती नदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ । अवयच्च नो
 वरुण रराणो वीहि मृडोक् सुहवो न णधि (ऋ ४म० १सू०
 ५म०) स्वाहा इदमग्नौवरुणाभ्या न मम । स्वगाक्षरपददत्त
 वणलोपप्रायश्चित्ताय यद्वा देवा इत्यस्य प्रजापतिऋ षिजगती
 कन्दोऽग्निदेवता प्रायश्चित्तहोमे वि । ॐ यद्वा देवाश्चक्रम
 जिह्वया गुरुमनमो वा प्रयुती देवहेडनम । अरावायो नोऽभि
 दच्छानयते तस्मिन् तदेनो वसवो निधेतन स्वाहा इदमग्नये न
 मम । तत आचार्य (१४६प० २प) प्रागुक्तेन अनाज्ञात
 मित्यादिनाज्य हुत्वा चतस्रो व्याहृतीर्जहुयात् । तन्नोऽग्न्याय
 मनस्य समन्तात् दशसु दिक्षु दिक्पालेभ्यो माषभक्तवलि
 दद्यात् । यथा ऋथादिस्मरणपूर्वक प्रागुक्तदिक्पालादिहोम
 मन्त्रानुक्ता ओ इन्द्राय साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्ति-
 काय एष माषभक्तिवलिर्नम इति दत्त्वा प्राथयेत् । भो इन्द्र
 दिशा रक्ष वलि भुङ्क्ष्व मम यजमानस्य वा सकुटुम्बस्यायु-

कर्त्ता क्षेमकर्त्ता शुभकर्त्ता शान्तिकर्त्ता पुष्टिदस्तुष्टिदो भवेति
पुष्पाक्षतजलानि पूर्वाभिमुखं क्षिपेत् । एवमाग्नेय्यादिष्वपि ।
ततः साधिदेवतप्रत्यधिदेवतग्रहेभ्यो वलिं दद्यात् । तत्र प्रागुक्त
होममन्त्रमुच्चार्य एष माषभक्तवलिं साङ्गायेत्याद्यनन्तरमीश्व
राग्निरूपाधिदेवतप्रत्यधिदेवतसूच्यायेत्यधिकं प्रयोज्यम् । ततः
प्राथनादि पूर्ववत् । स्वस्वमण्डलसमीपे पुष्पाक्षतादिप्रक्षेपः ।
एवं विनायकादीनामपि वलिं दत्त्वा प्राथयेत् । पुष्पादिप्रक्षे
पस्तु प्रागुक्तस्थापनस्थानसमीपे इति विशेषः । ततो द्वितीय
ऽङ्गि पुण्याहवादनानन्तरं धामन्तमिति समुद्रादित्यननं वा
पूर्णाहुतिं जुहुयात् । यथा धामन्त इत्यस्य वामदेव ऋषि
जगती छन्द आपो देवता पूर्णाहुतिहोमे वि० । आ धामन्त
विश्वं भुवनमधि श्रितमन्तं समुद्रे हृद्यन्तरायुषि । अपामर्नेऽक्र
ममिथे य आभृतस्तमश्याम मधुमन्तं त ऊर्मिम (ऋ० ४म
५८ सू० ११ म०) स्वाहा इति घृतपुष्पफलयुतामनामीनं पूजा
हुतिं दद्यात् । विस्तरभयादन्यन्नोक्तम् ततः पूणपात्रं ब्रह्म-
दक्षिणां दद्यात् । ततः पूणपात्रं वह्निषि निधाय आपोऽस्मा-
न्नित्यस्य देवश्रवसं ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द आपो देवता माजन
वि । ओं आपोऽस्मान्मातरं शुन्धयन्तु घृतेन ना घृतसु
पुनन्तु विश्वं हि विप्रं प्रवहन्ति देवीरुदिताभ्यः शुचिरापृत
एभिः । इदमाप इत्यस्य सिन्धुदीप ऋषिरनुष्टुप छन्द आपो
देवता मार्जने वि० । इदमापं प्रवहतं यत्किञ्च दुरितं
मयि । यद्वाहमभिदुद्रोहं यद्वा शेष उतानृमः । (ऋ० १म
२२ सू० २२ म०) सुमित्रिया न इत्यस्य नारायण ऋषिस्त्रिष्टुप
छन्द आपो देवता मार्जने वि । ओं सुमित्रिया न आप
ओषधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान् दृष्टिं यश्च वयं
द्विषः । त्विभिरैतैर्मार्जनं कुर्यात् । ततः प्रणीतापात्रोदकं

वर्हिषि निनयेत् । ततः परिस्तरणं विमृज्य समूहनपथ्युत्तरेण
पूर्ववत् कुर्यादिति ऋग्वेदिनामग्निस्थापनादि ।

अथ यजुर्वेदिनामग्निस्थापनादिविधिरुच्यते । तत्र क्रमः ।
कुशेर्हस्तमात्रपरिमिता चतुरस्रा कुण्डभूमि स्थण्डिलभूमि वा
परिसमुद्भूतान् कुशान् नैऋत्या त्यक्त्वा गोमयोदकाभ्यामुप
लिप्य कुशेन सुवमूलेन वा प्रागग्रा उदकमस्था प्रादेशमात्रा
स्तिस्रो रेखा उत्तरोत्तरक्रमेण उल्लिख्य तेनैव क्रमेण अनामिका
ङ्गुष्ठाभ्यां पासुमुद्धृत्य कास्यपात्रेण यथोक्तवक्त्रिमादाय कुशोदके
प्रत्यङ्मुखमुपसमाधाय (६६ पृ० १६ प) प्राग्वत् ध्यात्वाऽग्निनाम
कुर्यात् । अत्रैव समये ब्रह्मवरणम् । यथा । कत्तव्येऽस्मिन्
मतसङ्कल्पितहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्मकरणाय
ब्रह्माणं यथानामगोत्रं भवन्तमहं वृणे इत्युक्ते ओं वृतोऽस्मीति
प्रतिवचनम् । ततोऽग्नेर्दक्षिणतः शुद्धमासनं दत्त्वा तदुपरि
प्रागग्रान् कुशानास्तीर्थं ब्रह्माणमग्निप्रदक्षिणक्रमेणानोय ओं
अत्र त्वं मे ब्रह्मेत्युक्तवति यजमाने ओं भवानीति तेनोक्ते तमा-
सनोपथ्युपवेशयेत् । ततो ग्रहयज्ञादौ ग्रहाद्यावाहनपूजे
समाप्य प्रकृते चात्रैव काले साहसं वक्त्रिमावाङ्माध्यर्च्य चरु
(६६ पृ) प्राग्वत् पचेत् । ततः कुशकण्डिका कुर्यात् ।
यथा । वारुणं मृत्समं वा प्रणीतापात्रं वारिणापूर्य्य कुशै-
राच्छाद्य ब्रह्मणो मुखमवलोक्य अग्नेरुत्तरतः कुशोपरि निद-
ध्यात् । ततः परिस्तरणं कुर्यात् । तद्यथा प्रभूतवर्हिषश्चतुरो
भागान् विधायैकेकभागेन चतुर्षु दिक्षु अग्नेः मूलमाच्छाद्य
वारत्रयं परिस्तरेत् । यथा प्राच्यामाग्नेयादीशानपर्यन्तम्
दक्षिणस्यां ब्रह्मस्थानादग्निपर्यन्तम्, पश्चिमायां नैऋताद्या-
व्यान्तम्, उत्तरदिशि अग्नितः प्रणीतापर्यन्तम् आस्तरेत् ।
ततः पात्राद्यासादयेत् । यथा अग्नेरुत्तरतः पश्चिमदिशि पवित्र

च्छेदनार्थं त्रीणि कुशपत्राणि पवित्रकरणाथ सायमनन्तर्गभि
 कुशपत्रद्वयं प्रादेशमित, वारुणं तेजसं वा प्रोक्षणीपात्रम्
 आज्यस्थाली ताम्रमयी, समार्जनकुशास्त्रीन, वेणीरूपो पय
 मनकुशास्त्रीन, प्रादेशमात्रास्तिस्रः पालाशी समिधः, खादिर
 सुवः, गव्यमाज्यं षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयमुष्टिपरिमिततण्डुल
 पूणं सर्पादिपात्रं, दक्षिणाथ हिरण्यादिकं च पवित्रच्छेदनाथ-
 कुशानां पूर्वस्था क्रमेण उदगग्रं, स्थापयेत् । ततः पवित्र
 च्छेदनकुशे द्वौ साग्रौ प्रादेशमितौ कुशो मूलदेशे च्छित्त्वा
 पवित्रे सपाद्य प्रणीतोदकनासिच्यं प्रोक्षणीपात्रे निधाय द्वाभ्यां
 मनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां मूलाग्रे पवित्रे धृत्वा त्रिरुतपवनं कुर्यात् ।
 ततः प्रणीतोदकेन प्रोक्षणं, प्रोक्षणीजलेन चासेचनं कृत्वा
 अग्निप्रणेतयोर्मध्ये प्रोक्षणीपात्रे निदध्यात् । ततः आज्य-
 स्थाल्यामाज्यं दत्त्वाग्नावधिश्रित्य ज्वलत्तणादिना प्रदक्षिण
 क्रमेण हविवष्टयित्वा अग्नौ तदन्नमूकं क्षिपेत् । ततः सुवः
 प्रागग्रमधोमुखमग्नौ त्रिप्रताप्य समार्जनकुशानामग्नैरन्तरत
 मूलैर्वाह्यतः, समृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः प्रताप्य स्वदक्षि
 णतः कुशोपरि निधाय आज्यमुदगुद्वास्य पवित्राभ्यामुत्पूय
 प्रोक्ष्यापद्रवं निरस्य प्रोक्षणीञ्चोत्पूयोपयमनकुशानादाय सव्य
 हस्ते धृत्वा तिष्ठन् प्रजापतिं मनसा ध्यायन् ब्रह्मणान्वारब्ध
 स्तं णीमग्नौ सष्टतास्तिस्रः समिधः क्षिपेत् । ततः सपवित्र
 प्रोक्ष्युदकेन प्रदक्षिणक्रमेणाग्निं पर्युक्ष्य पवित्रे प्रणीतापात्रे
 निधाय सस्रवधारणार्थं प्रोक्षणीपात्रं प्रणेतान्योर्मध्ये निद-
 ध्यात् । अथ दक्षिणं जानुं पातयित्वा पविष्टो हृदि सव्यहस्त
 दत्त्वा सुवेणाज्यं गृहीत्वा जुहुयात् । सर्वाहुतिषु हुतशेषस्य
 दृतस्य प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षेपः । ओं प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजा
 पतये एव सर्वत्र । प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा सततमृजुप्राञ्च

पूर्वाधारमग्नौ समिद्धे उत्तरतो जुहुयात् । एवमेवोत्तराधारम्
 ओं इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्रायैति वज्रेर्दक्षिणतो जुहुयात् इत्या
 धार । तत आग्नेयमाज्यभागम् ओं अग्नये स्वाहा इदमग्नये
 इति उत्तरपूर्वाङ्गे, ओं सोमाय स्वाहा इदं सोमायैति दक्षिण
 पूर्वाङ्गे जुहुयात् इत्याधाराज्यभागौ । यद्वा समिद्धतमेऽग्नि
 प्रदेशे सर्वाहुतिप्रक्षेपः कार्यः । भूरित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्देवी
 गायत्री छन्दः अग्निदेवता महाव्याहृतिहोमे वि० । ओं भू
 स्वाहा इदं भू । भूवरित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्देव्युष्णिक् छन्दो
 वायुर्देवता महाव्याहृतिहोमे वि० । ओं भुव स्वाहा इदं
 भुव । स्वरित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्देव्यनुष्टुप छन्दः सूर्योदेवता
 महा० वि० । ओं स्व स्वाहा इदं स्व । तत प्रधानहोम
 प्राग्वत् संकल्पं विधायाग्निनाम कृत्वावाह्याचयेत् । तत
 एकैका प्रत्येकं चर्वाहुतौर्दत्त्वा समिदादिहोम । तत्र ग्रहाणां
 वक्ष्यमाणनामकवक्त्रिमावाह्य संपूज्यार्कादिसमिदादिभिरार्घा
 दिस्मरणपूर्वकं वक्ष्यमाणमन्त्रैः प्रणवादि स्वाहान्तैर्होमः कार्यः ।

अथ ग्रहादीनामाहुतिमन्त्राः । तत्र सूर्यस्य आ कृष्णे
 नेत्यस्य हिरण्यस्तूप ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दः सूर्यो देवता तत्प्रोतये
 कपिलाग्नावार्कसमिद्धोमे वि० । आ कृष्णेन रजसा वर्त्तमानो
 निवेशयन्नमृत मर्त्यश्च हिरण्यमयेन सविता रथेना देवो याति
 भुवनानि पश्यन् । (य० ३३ अ० ४३) स्वाहा इदं सूर्याय ।

सोमस्य इमं देवा इत्यस्य वरुण ऋषिरत्यष्टिश्छन्दः सोमो
 देवता तत्प्रोतये पिङ्गलाग्नौ पालाशसमिद्धोमे वि० । इमं
 देवा असपन्न सुवध्व महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महत
 जानराज्यायेन्द्रियस्येन्द्रियाय । इमममुष्य पुत्रममुष्य पुत्रमस्यै
 विश एष वोऽमौ राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा ।
 (य० ८, अ० ४०) स्वाहा इदं सोमाय ।

भौमस्य अग्निरित्यस्य विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री छन्दो
भौमो देवता तत्प्रोतये धूमकेत्वग्नी स्वादिरसमिद्धोमे वि ।
अग्निमूर्धा दिव ककुतपति पृथिव्या अयम । अपा रतासि
जिन्वन् । (य ३ अ १२) स्वाहा इदं भौमाय ।

बुधस्य, उद्बुध्यस्वेत्यस्य परमेष्ठो ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो बुधो
देवता तत्प्रोतये जठराग्नावापामागसमिद्धोमे वि । उद्बुध्य-
स्वाग्ने प्रतिजागृहि त्वमिष्टापुत्ते ससृजेथामयश्च । अस्मिन्
सधस्थे अभ्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत (य० १५,
अ० ५४) स्वाहा इदं बुधाय ।

वृहस्पते, वृहस्पते इत्यस्य गृत्समद ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो
वृहस्पतिर्देवता तत्प्रोतये शिखिवक्त्रावाश्वत्यसमिद्धोमे वि ।
वृहस्पते अति यदर्था अर्हाद्युमदिभाति क्रतुमज्जनेषु । यद्दी
दयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविण धेहि चित्रम् । (य० २६
अ, ३) स्वाहा इदं वृहस्पतये ।

शुक्रस्य, अन्नादित्यस्याग्निसरस्वतीन्द्रा ऋषयोऽतिजगती
छन्द शुक्रो देवता तत्प्रोतये हाटकाग्नावौडुम्बरसमिद्धोमे
वि । अन्नात् परिसृतो रस ब्रह्मणा व्यापिवत् क्षत्र पय सोम
प्रजापति । ऋतेन सत्यमिन्द्रिय विपान शुक्रमन्धस इन्द्रस्ये-
न्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु । (य० १८ अ०, ७५) स्वाहा इदं
शुक्राय ।

शने शन्नो देवीरित्यस्य दध्यङ्ङाधर्वण ऋषिर्गायत्री छन्द
शनिदेवता तत्प्रोतये महातेजोऽग्नी शमासमि० वि । शन्नो
देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शयोरभिस्रवन्तु न । (य०
१६ अ १२) स्वाहा इदं शनये ।

राहो, कयान इत्यस्य वामदेव ऋषिर्गायत्री छन्दो राहु
देवता तत्प्रोतये हुताशनाग्नी दूर्वासमिद्धोमे वि० । कया

नश्चित् आभुवदूतो मदावृध मखा । कया शचिष्ठया वृता ।

(य २७ अ०, ३६) स्वाहा इदं राहवे ।

केतूनाम केतु कृष्णन्नित्यस्य मधुच्छन्दा ऋषिरनिरुक्ता
गायत्री कन्द केतवो देवतास्ततः प्रीतये हुताशनाग्नौ कुशसमि-
द्धोमे वि । केतु कृष्णवन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्भि
रजायथा । (य २६ अ , ३७)

अथाधिदेवानाम । तत्र सूय्याधिदेवशिवस्य त्र्यम्बकमित्यस्य
वसिष्ठ ऋषिरनुष्टुप कन्दो रुद्रो देवता ततः प्रीतये शतमङ्गलाग्नौ
पलाशादिसमिद्धोमे वि० । त्र्यम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्ध
नम । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योमुक्षीय मामृतात (य ३
अ , ६) स्वाहा इदं शिवाय ।

चन्द्राधिदेवोमाया , श्रीश्वेत्यस्य नारायण ऋषिस्त्रिष्टुप कन्द
उमा देवता ततः प्रीतये पलाशादिसमिद्धोमे वि । श्रीश्च ते
लक्ष्मीश्च पद्मगावहोरात्रे पाश्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनो व्यानम ।
इण्विषाणामु म इषाण सर्वलोक म इषाण (य ३१ अ
२२) स्वाहा इदमुमायै ।

भौमाधिदेवस्कन्दस्य, यदक्रन्द इत्यस्य भागवो जमदग्नि
दीर्घतमाश्च ऋषी त्रिष्टुप कन्द स्कन्दो देवता ततः प्रीतये० वि ।
यदक्रन्द प्रथम जायमान उद्यनत समुद्रादुत वा पुरीषात ।
श्येनस्य पक्षा हरिणस्य बाहू उपस्तुत्य महि जात ते अवन
(य० २६ अ० १२) स्वाहा इदं स्कन्दाय ।

बधादिदेवनारायणस्य, विष्णोरराटमित्यस्य प्रजापतिऋषि
च्छन्दोऽभावो नारायणो देवता ततः प्रीतये० वि । विष्णोरराट
मसि । विष्णो श्वमेस्य । विष्णो सूरसि । विष्णो ध्रुवोऽसि ।
वैष्णवमसि विष्णवे त्वा (य० ५ अ०, २१) स्वाहा इदं नारा
यणाय ।

जीवाधिदेवब्रह्मण, आब्रह्मन्त्रित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दो-
ऽभावो ब्रह्मा देवता तत्प्रोतये वि० । आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्म-
वर्चसी जायतामा राष्ट्रे राजन्त्य शूर इषव्योऽति व्याधी महारथो
जायता दोगध्री धेनुर्वाटानङ्गानाशु सप्ति पुरन्धिर्योषा जिष्णू
रथेष्टः सभेयो युवास्य यजमानस्य वीरो जायता निकामेनिकामे
न पजन्यो वषतु फलवत्यो न ओषधय पच्यन्ता योगक्षेमो न
कल्पताम् । (य २२ अ २२) स्वाहा इदं ब्रह्मणे ।

शुक्राधिदेवशक्रस्य, सजोषा इत्यस्य विश्वामित्र ऋषिस्त्रिष्टुप
छन्दः शक्रो देवता तत्प्रोतये वि । सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भि
सोम पिब त्वत्तहा शूर विद्वान् । जहि शत्रू रपन्धो नुद स्वाथ भय
क्षणुहि विश्वतो न । (य० ७ अ ३७) स्वाहा इदं शुक्राय ।

अनैश्वराधिदेवयमस्य यमाय त्वेत्यस्य दध्यङ्ग ऊथर्वण ऋषि
श्छन्दोऽभावो यमो देवता तत्प्रोतये वि । यमाय त्वाङ्गिर
स्वर्ते पितृमते स्वाहा । स्वाहा घर्माय । स्वाहा घर्म पित्रे (य०
३८ अ , ८) स्वाहा इदं यमाय ।

राहुग्रहाधिदेवकालस्य कार्ष्णिरीतीत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिरनु-
ष्टुप छन्दः कालो देवता तत्प्रोतये वि । कार्ष्णिरीति । समुद्रस्य
त्वाक्षित्या उन्नयामि । समापो अङ्गिरग्मत समोषधीभिरोषधी
(य० ६ अ०, २८) स्वाहा इदं कालाय ।

केतुग्रहाधिदेवचित्त्रगुप्तस्य, चित्रावसो इत्यस्य ऋषभ ऋषि
श्छन्दोऽभावश्चित्त्रगुप्तो देवता तत्प्रोतये वि० । चित्रावसो स्वास्ति
ते पारमशीथ स्वाहा इदं चित्रगुप्ताय ।

अथ प्रत्यधिदैवतानाम् । तत्र सूर्यप्रत्यधिदैवताग्ने, अग्नि
दूतमित्यस्य विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री छन्दोऽग्निर्देवता तत्प्रोतये
वि । अग्नि दूत पुरो दधे हव्यवाहमुपब्रुवे । देवा आसादया-
दिह (य० २२ अ , १७) स्वाहा इदमग्नये ।

सोमप्रत्यधिदेवतानामपाम, आपो हि ऐत्यस्य मिथुद्वीप ऋषिर्गायत्री छन्द आपो देवतास्तत्प्रीतये वि० । आपो हि ष्ठा मयो भुवस्ता न ऊज दधातन । महे रणाय चक्षसे (य ११ अ०, १०) स्वाहा इदमङ्ग ।

भौमाधिदेवतपृथिव्या, स्योनैत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्द पृथिवी देवता तत्प्रीतये वि० । स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा न शम सप्रथा (य० ३५ अ०, २१) स्वाहा इद पृथिव्यै ।

बुधप्रत्यधिदेवतविष्णो, इद विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्दो विष्णुर्देवता तत्प्रीतये वि० । इद विष्णुविचक्रमे मेधा निदधे पदम । समूढमस्य पासुरे । (य० ५ अ० १५) स्वाहा इद विष्णवे ।

जीवप्रत्यधिदेवतन्द्रस्य, इन्द्र आसामित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द इन्द्रो देवता तत्प्रीतये वि । इन्द्र आसी भिता बृहस्पतिदक्षिणा यज्ञ पुर एतु सोम । देवसेनानामभिभञ्जतीना जयन्तीना मरुतो षन्वग्रम् (य० १७ अ० ४) स्वाहा इदमिन्द्राय ।

शुक्राधिदेवतेन्द्राणा, आदित्यै इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दोऽभाव इन्द्राणी देवता तत्प्रीतये वि० । आदित्यै रास्त्रासीन्द्राणा उशीष । पूषासि । घमाय दीष्व (य० ३८ अ, २) स्वाहा इदमिन्द्राण्यै ।

शनिप्रत्यधिदेवतप्रजापते, प्रजापते इत्यस्य हिरण्यगर्भ ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द प्रजापतिर्देवता तत्प्रीतये० वि । प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि परिता वभूव । यत कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वय स्वाम पतयो रयीणाम (य १० अ०, २०) स्वाहा इदं प्रजापतये ।

राहुप्रत्यधिदैवतसर्पाणाम नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यस्य देवा ऋषयोऽनुष्टुप छन्द सर्पा देवतास्ततः प्रीतये वि० । नमोऽस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरीक्षे ये दिवि तेभ्य सपभ्यो नम (य १३ अ०, ६) इदं सर्पेभ्य ।

ऋतुप्रत्यधिदैवतब्रह्मण ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य प्रजापति ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो ब्रह्मा देवता तत्प्रीतये० वि० । ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादि सीमत सुरुचो वेन आव । स बुध्या उपमा अस्य विष्ठा सतश्च योनिमसतश्च विव (य १३ अ०, ३) स्वाहा इदं ब्रह्मणे ।

अथ लोकपालानाम । तत्र विनायकस्य, गणानामित्यस्य प्रजापतिऋषिश्छन्दोऽभाव विनायको देवता तत्प्रीतये० वि । गणानां त्वा गणपतिं हवामहे प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे निधीनां त्वा निधिपतिं हवामहे वसो मम । आहमजानि गभधमा त्वमजासि गभधम (य २३, अ० १८) स्वाहा इदं विनायकाय ।

दुर्गाया, अम्बे इत्यस्य प्रजापतिऋषिर्निर्वृदनुष्टुप छन्दो दुर्गा देवता तत्प्रीतये० वि० । अम्बे अम्बिके अम्बालिके न मानयति कश्चन । ममस्थश्वक सुभद्रिका काम्पीलवासिनीम (य २३, अ० १८) स्वाहा इदं दुर्गायै ।

वायो वायो ये इत्यस्य प्रजापतिऋषिर्गार्गी कन्दो वायु-देवता तत्प्रीतये० वि । वायो ये ते महस्मिणो रथामस्ते-भिर्गगहि । नियुत्त्वानतसोमपीतय (य० १७ अ० ३२) स्वाहा इदं वायवे ।

आकाशस्य घृतमित्यस्य मेधातिथिऋषिश्छन्दोऽभाव आकाशो देवता तत्प्रीतये० वि० । घृतं घृतपावान् पिबत वसा वसापावान् पिबतान्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा । दिश -

प्रदिश । आदिश । विदिश । उद्दिश । दिगभ्य स्वाहा
(य० ६, अ० १८) स्वाहा इदमाकाशाय ।

आश्विनयो, या वामित्यस्य मधातिथिर्ऋषिर्गायत्री
छन्दोऽश्विनो देवते तत्प्रीतये० वि० । या वा कशा मधुमत्य
श्विना सुनृतावती । तथा यज्ञ मिमिक्षतम (य० ७ अ० ११)
स्वाहा इदमश्विनाभ्याम् ।

अथ दिक्पालानां । तत्वेन्द्रस्य, वातार्गमित्यस्य गर्ग ऋषि
स्त्रिष्टुप छन्द इन्द्रो देवता तत्प्रीतये वि० । वातारमिन्द्र
मवितारमिन्द्र हवे हवे सुहव शूरमिन्द्रम् । ह्वयामि शक्र पुरु
ङ्गतमिन्द्र स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्र (य० २० अ० ५) स्वाहा
इदमिन्द्राय ।

अग्ने अग्नि दूतमित्यस्य विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री छन्दो-
ऽग्निदेवता तत्प्रीतये० वि० । अग्नि दूत पुरोदधे हव्यवाह
मुपब्रुवे देवा आमादयादिह स्वाहा इदमग्नये ।

यमस्य, यमाय त्वेत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दोऽभावो यमो
देवता तत्प्रीतये वि० । यमाय त्वाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा ।
स्वाहा घर्माय । स्वाहा घर्म पित्रे स्वाहा इदं यमाय ।

निऋते असुन्वन्तमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो
निऋतिदेवता तत्प्रीतये० वि० । असुन्वन्तमयजमानमिच्छ
स्तेनस्येत्यामन्विहि तम्कारस्य । अन्यमस्मादिच्छ सात इत्या नमो
देवि निऋते तुभ्यमस्तु (य० १२ अ० ६२) स्वाहा इदं
निऋतये ।

वरुणस्य इम मे इत्यस्य शुनशेफ ऋषिर्गायत्री छन्दो
वरुणो देवता तत्प्रीतये० वि० । इम मे वरुण शुधी हवमद्या
च मृडय । त्वामवस्युराचके (य० २१ अ० १) स्वाहा इदं
वरुणाय ।

वायो , वायो ये इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्री छन्दो वायु
देवता तत्प्रोतये वि० । वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तेभि-
रागहि । नियुत्वा सोमपीतये (य २७ अ , ३२) स्वाहा इदं
वायवे ।

४ । मस्य वय सोमेत्यस्य बन्धुर्ऋषिर्गायत्री छन्द सोमो
देवता तत्प्रोतये० वि । वय सोम व्रते तव मनस्तनुषु
विभ्रत । प्रजावत्त सचेमहि (य ३ अ ५६) स्वाहा इदं
सोमाय ।

ईशस्य तमोशानमित्यस्य गीतम ऋषिजगती छन्द ईशानो
देवता तत्प्रोतये वि० । तमोशान जगतस्तस्युपस्यति धिय
जिन्वमवस ह्रमह वयम । पूषा नो यथा वेदमामसहधे रक्षिता
पायुरदध स्वस्तये (य २५, अ , १८) स्वाहा इदमीशानाय ।

ब्रह्मण , ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो
ब्रह्मा देवता तत्प्रोतये वि० । ब्रह्म जज्ञान प्रथम पुरस्तादि
सोमत सुरुचो वेन आव । स बुध्ना उपमा अस्य विष्ठा
सतश्च योनिममतश्च विव (य १३ अ ३) स्वाहा इदं ब्रह्मणे ।

अनन्तस्य नमोऽस्त्वित्यस्य देवा ऋषयोऽनुष्टुप् छन्दोऽनन्तो
देवता तत्प्रोतये वि० । ओं नमोऽस्तु सर्पेभ्यो ये के च
पृथिवीमनु । ये अन्तरीक्षे ये दिवि तेभ्य सर्पेभ्यो नम इदं
मनन्ताय ।

वसूनाम् सुभाव इत्यस्य देवा ऋषयस्त्रिष्टुप् छन्द वसवो
देवतास्तत्प्रोतये० वि । सुगा वो देवा पदना अकर्म य
आजर्म द सवन जुषाणा । भरमाणा वहमाना हवींष्यस्मै
धत्त वसवो वसूनि स्वाहा (य० ८, अ , १८) इदं वसुभ्य ।
प्रत्येकदेवतात्वपक्षे, ओं धराय स्वाहा इदं धरायेत्यादिना जुहु-
यात् । तन्नामानि सख्या च (८ पृ० प १४) प्रागुक्तानि ।

रुद्राणाम्, रुद्रा इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्गुण्डुप् छन्दो रुद्रा देवतास्तत्प्रीतये वि । रुद्रा ससृज्य पृथिवी वृहज्जगोति समीधिरे । तेषा भानुरजस्र इच्छक्रो दवेषु रोचते (य ११ अ , ५४) स्वाहा इदं रुद्रेभ्य । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे प्रणवादिनाममन्त्रेण स्वाहान्तेन जुहुयात् । तन्नामानि सख्या च (८३पृ १पं) प्रागुक्तानि ।

आदित्यानाम्, यज्ञी देवानामित्यस्य कुत्स ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द आदित्या देवतास्तत्प्रीतये वि० । यज्ञो देवाना प्रत्येति सुन्नमादित्यासो भवता मृडयन्त । आ वोऽर्वाचौ सुमतिवहत्यादहोसिदया वरिवो वित्तरासत । (य ८ अ०, ४) स्वाहा इदमादित्यभ्य । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे प्रणवादिनाममन्त्रेण स्वाहान्तेन होम । तन्नामानि सख्या च (८५पृ० ७ प) प्रागुक्तानि ।

मरुद्गणानाम्, मरुत इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्री छन्दो मरुतो देवतास्तत्प्रीतये० वि । मरुतो यस्य हि क्षये पाथा दिवो विमहस । स सुगोपातमो जन (य०८अ०, ३१) स्वाहा इदं मरुद्ग । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे प्रणवादिस्वाहान्तनाममन्त्रेण होम । तन्नामानि सख्या च (८५पृ २१प०) प्रागुक्तानि ।

ब्रह्मण, ब्रह्म जज्ञानमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो ब्रह्मा देवता तत्प्रीतये वि । ब्रह्म जज्ञान प्रथम पुरस्ताद्वि सीमत सुरुचो वेन आव । स बुध्ना उपमा अस्य विष्ठा सतश्च योनिमसतश्च विव (य १३ अ , ३) स्वाहा इदं ब्रह्मणे ।

अच्युतस्य, इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्दो अच्युतो देवता तत्प्रीतये० वि० । इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम । समूढमस्य पांसुरे स्वाहा इदमच्युताय ।

ईशस्य, नमस्ते इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिर्गायत्री छन्द ईशो देवता तत्प्रीतये० वि० । नमस्ते रुद्र मन्यव उत्तोत इषवे

नमः । बाहुभ्यामुतते नमः । (य १६ अ० १) स्वाहा इदमौशाय ।

अर्कस्य, स्वर्णधर्म इत्यस्य प्रजापतिऋषिर्गायत्री छन्दो
ऽर्को देवता तत्प्रीतये वि० । स्वर्णधर्म स्वाहा । स्वर्णार्क
स्वाहा । स्वर्णशुक्र स्वाहा । स्वर्णज्योति स्वाहा । स्वर्ण
सूर्य स्वाहा । (य० १८ अ०, ५) इदमर्काय ।

वनस्पते, वनस्पते इत्यस्य प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो
वनस्पतिदेवता तत्प्रीतये वि । वनस्पते वीडुङ्गो हि भूया
अस्मत् सखा प्रतरण सुवीर । गोभि सनद्धो असि वीडय
स्वास्थाता ते जयतु जेत्वानि (य० २८ अ० ५२) स्वाहा इदं
वनस्पतये । इति होममन्त्रा । [य र ल व श ष स ह पर
पदान्तानुसारस्य स्थाने ग प्रयोगः कार्यः ।]

अथ जप्यसूक्तानि । तत्र रवे, विभ्राडित्यादिकस्य सप्त
दशर्चस्य रविऋक्स्याद्याया विभ्राट् ततस्त्रिष्टुणा प्रस्कण्व
पञ्चम्या स्रवतभार काश्यप, षष्ठ्या वेन, सप्तम्या कुत्स
अष्टम्या अगस्त्य, नवम्या श्रुतकक्षुकक्षौ, दशम्या प्रस्कण्व,
ततो द्वयोः कुत्स ततो द्वयोर्जमदग्नि, पञ्चदश्या नृमेध,
षोडश्या कुत्स, अन्त्याया हिरण्यस्तूप आङ्गिरस, ऋषय,
आद्याया पञ्चम्याश्च जगती, द्वितीयादितिष्टुणा नवम्या दश-
म्याश्च गायत्री, त्रयोदशीपञ्चदश्याोर्वृहती चतुर्दश्या अति
वृहती शिष्टानां सप्तानां त्रिष्टुप, छन्दासि पञ्चम्या विश्वे
देवा षष्ठ्या सोम शिष्टानां सूर्यो देवता, सूर्यप्रीतये जपे
वि० । विभ्राड् वृहत् पिबतु सोम्य मध्वायुर्दधदयज्ञपता-
वविहृतम । वातजूतो यो अभिरक्षति त्वना प्रजा पुपोष
पुरुधा विराजति ॥ १ ॥ उदुत्य जातवेदसं देवं वहन्ति
केतव । दृष्टे विश्वाय सूर्यम् ॥ २ ॥ येना पावक चक्षसा
भुरण्यन्त जना अनु । त्व वरुण पश्यसि ॥ ३ ॥ दैव्यावध्वज्यं

आगतं रथेन सूर्यत्वचा । मध्वा यज्ञ समञ्जाथे ॥ ४ ॥ तं
 प्रक्षया पूर्वया विश्वथमथा ज्येष्ठताति वर्हिषद स्वर्विदम ।
 प्रतीचीनं वृजन दोहमे धुनिमाशु जयन्तमनु यासु वर्धसे ॥ ५ ॥
 अयं वेनसोदयत् पृथ्विगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमाने ।
 इममपा सङ्गम सूर्यस्य शिशु न विप्रा मनिभी रिहन्ति ॥ ६ ॥
 चित्र देवानामुदगादनीक चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्न । आप्रा
 व्यावापृथिवी अन्तरिक्ष सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥ ७ ॥
 आ न इडाभिर्विदये सुशस्ति विश्वानर सविता देव एतु ।
 अपि यथा युवानो मतसथा नो विश्व जगदभिपित्वे
 मनीषा ॥ ८ ॥ यदद्य कच्च वृत्रहन्नुदगा अभि सूर्य । सव
 तदिन्द्र ते वशे ॥ ९ ॥ तरणिर्विश्वदशतो ज्योतिष्क दसि
 सूर्य । विश्वमाभासि रोचनम ॥ १० ॥ ततसूर्यस्य देवत्व
 तन्महत्त्व मध्वा कर्त्तोवितत सजभा । यदेदयुक्त हरित
 सधस्यादाद्रात्री वासस्तनुते मिमस्मै ॥ ११ ॥ तन्मित्रस्य वरुण
 स्याभिचक्षे सूर्या रूप कृणुते द्यौरुपस्थे । अनन्तमन्यद्रुद्रस्य
 पाज कृणामन्यद्वरित सम्भरन्ति ॥ १२ ॥ वरुणमहा असि
 सय्य वडादित्य महा अभि । महस्ते सतो महिमा पनस्यते
 ऽद्वा देव महा असि ॥ १३ ॥ वटसूर्य अवसा महा असि
 सत्रा देव महा असि । मङ्गल देवानामसूर्य पुगोहितो विभु
 ज्योतिरदाभ्यम ॥ १४ ॥ आयन्त इव सूर्य विश्वेदिन्द्रस्य
 भक्षत । वसूनि जाते जनमान ओजसा प्रति भाग न
 दीधिम ॥ १५ ॥ अद्या देवा उदिता सूर्यस्य निरहस पिपृता
 निरवद्यात् । तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदिति सिन्धु
 पृथिवी उत द्यौ ॥ १६ ॥ आ कृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवे-
 शयन्नमृत मर्त्यश्च । हिरण्यमेन सविता रथेना देवो याति
 भुवनानि पश्यन् ॥ १७ ॥ (य ३३ अ , ३० मन्त्रावधि ४३ म०) ।

सोमस्य अषाढमित्यादिकस्य ऋक्चतुष्टयात्मकस्य सोम
मूक्तस्य गौतम ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द सोमो देवता ततः प्रीतये
वि० । अषाढ युतसु प्रतनासु पाप्रम स्वधामसा हजनस्य
गायाम । भर्षजा सुक्षिति सुश्रवम जयन्ता त्वामनुमदेम
सोम । १ ॥ सोमो धनु सोमो श्वन्तमाशु सोमो वीर
कमण्य ददाति । मादन्य विदथ्य सश्रव । पृष्टश्रवण यो ददाश-
त्सु ॥ २ ॥ त्वमिमा ओषधी सोम विश्वाम्त्वमपो अजन
यस्त्व गा । त्वमाततशिवन्तरि च त्व ज्योतिषा वि तमो
वपय ॥ ३ ॥ एवम नो मनसा देव सोम गायो भाग सहसा
वन्नाभयुध्य । मा त्वान्तीषिष । य्यस्यभयन्य प्रचिवित्सा
गविष्टा ॥ ४ ॥ य ३४ अ २ पन्थावाव २२ म) ।

मङ्गलस्य, सूक्ताभावात् (१५१ पृ १प) प्राग्वत् मन्त्रस्य
जप

बुधस्य सूक्ताभावात् (१५१ पृ ५प) प्राग्वत् मन्त्रजप ।
गुहा, सूक्ताभावात् (१५१ पृ १ प) प्राग्वत् मन्त्र
जप ।

शुक्रस्य, सूक्ताभावात् (१५१ पृ १५प) प्राग्वत् मन्त्रजप ।
शान, सूक्ताभावात् (१५१ पृ २७प) प्राग्वत् मन्त्रजप ।
राहा कयान इत्यादिदृष्टस्य राहुसूक्तस्य वामदेव ऋषि
गायत्रो छन्दो राहुदेवता ततः प्रीतये वि० । कथा नश्चित्
आभुवदूती स । इध भखा । दया शचिष्ठया हुता ॥ १ ॥
कस्त्वा सत्यो मदाना मङ्गिष्ठो मतमदभ्यम । दृढा चिदाकज
वसु ॥ २ ॥ अथो ष ए मखीनामविता जारतणाम् । जत
भवाम्यृतये । (य २७ अ० ३८ पन्थावाधि ४१ म) ।

केतो सूक्ताभावात् (१५२ पृ २प०) प्राग्वत् मन्त्रजप ।

अथाधिदवानाम् तत्र सूयाविर्वरुद्रस्य, नमस्ते रुद्रत्यादि

कस्यानुवाकात्मक षोडशचस्य रुद्रसूक्तस्य परमेष्ठौ ऋषि
 आद्याया गायत्री ततस्त्रिसृणामनुष्टुप ततस्त्रिसृणा पङ्क्ति,
 तत सप्तानामनुष्टुप ततो द्वयोर्जगती कन्दार्सि सवासामेक
 रुद्रो देवता तत् प्रीतये जपे वि । नमस्ते रुद्र मन्यव उतो
 त इषवे नम । बाहभ्यामुत ते नम ॥ १ ॥ या ते रुद्र शिवा
 ताग्नीषोमपायकाराग्नी । तया नस्तन्वा शन्तमया गिरि
 गन्ताभिचाकशीहि । २ ॥ यामिषु गिरिशन्त हस्ते विभर्ष्य
 स्तवे । शिवा गिरिष्व ता कुरु मा हिंसी पुरुष जगत ॥ ३ ॥
 त्विदं वचसा त्वा गिरिशाच्छा वदामसि । यथा न सव
 मिज्जगदयक्ष्म सुमना अमत ॥ ४ ॥ अध्यवोचद्विवक्ता प्रथमा
 ऽव्यो भिषक् । अहोश्च सर्वान जम्भयन् सवाय यातुधान्यो
 ऽवराची पगसुव ॥ ५ ॥ अमो यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रु
 सुमङ्गन । धे तेन रुद्रा अभितो दिक्षु श्रिता सहस्रशो
 ऽवरा ह्रिड डमह ॥ ६ ॥ असौ योऽवमर्षति नीलग्रीवो विलो
 हित । उतेन गोपा अदृशन्नदृशन्नदृहार्थं सदृष्टो मृयाति
 न ॥ ७ ॥ नमोऽस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुष । अथो
 ये अस्य सत्वानो अह तेभ्योऽकर नम ॥ ८ ॥ प्रमुञ्च धन्वनस्त्व-
 मुभयोरालग्योज्याम । याश्च ते हस्त इषव परा ता भगवो
 वप ॥ ९ ॥ विज्य धनु कपर्दिनो विशल्यो वाणवा उत । अने
 शन्नस्य या इषव आभुरस्य निषङ्गधि ॥ १० ॥ या ते हेति
 मीढुष्टम हस्ते बभूव ते धनु । तयास्मान विश्वतस्त्वमयन्मया
 परि भुज ॥ ११ ॥ परि ते धन्वनो हेतिरस्मान वृणक्तु विश्वत ।
 अथो य इषुधिस्तवारे अस्मन्निधेहि तम ॥ १२ ॥ अवतत्य धनुश्च
 सक्षसाक्ष शतेषुधे । निशीर्य शल्याना मुखा शिथो न सुमना
 भव ॥ १३ ॥ नमस्त आयुधायानातताय धृष्णवे । उभाभ्यामुत
 ते नमो बाहुभ्या तव धन्वने ॥ १४ ॥ मा नो महान्तमुत मा

नो गर्भक मा न उक्तन्तमुत मा न रचितम् । मा नो बधी
पितर मोत मातर मा न प्रियास्तचा रुद्र गोरिष ॥ १५ ॥
मा नस्ताक तनये मा न श्रायाप स नो गापु मा नो अश्वषु
रोरिष । मा नो वोतन रुद्र भासिना बधीरुविषन्त
स ॥ १५ ॥ (य १६ ३ १ मन्त्राववि
१६ म) ।

वन्द्रा वदनामाथा कृत्वाभावान (१५२४० १२५०) प्राग्वत
मन्त्र १५ ।

माता पितृवस्तन्मय सक्त नागत (१५२४ १२५) प्राग्वत
मन्त्र १५ ।

१५ गा मन्त्रमशोप गार् कस्य षोडशचस्य नागायणसूक्तस्य
नागायणसूक्तस्य ऋ १ न्ययारिष्टय शिष्टानामनुष्टुप क्रन्दो
नागायणो देवता ततप्रोतये जपे वि । सहस्रशोषा पुरुष
सहस्रान्न सहस्रपात । स भूमि सवत मृत्यात्यतिष्ठद्दशा
ङ्गनम ॥ १ ॥ पुरुष एवेत् रुव यज्ञत यच्च भाव्यम् । उता
मृतत्वस्यज्ञानो यदन्ननातिरोहति ॥ २ ॥ एतावानस्य महिमा
ऽतो ज्यायाश्च पुरुष । पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपाद
स्यामृत दिवि ॥ ३ ॥ त्रिपादूर्ध्व उदेत पुरुष पादोऽस्येहा
भवत पुन । ततो विष्वङ व्यक्रामत साशनानशने अभि ॥ ४ ॥
ततो विराडजायत विराजो अधि पुरुष । स जातो अत्य
रिच्यत पश्च भूमिमथो पुर ॥ ५ ॥ तस्मादयज्ञात् सवहुत सम्भृत
पृषदाज्यम् । पशूस्ताश्चक्रे वायव्या नारत्या ग्राम्याश्च ये ॥ ६ ॥
तस्माद यज्ञात् सवहुत ऋच सामानि जज्ञिर । कन्दासि
जज्ञिर तस्माद यजुस्तस्मादजायत ॥ ७ ॥ तस्मादश्वा अजायन्त
ये के चीभयादत । गावो ह जज्ञिर तस्मात्तस्माज्जाता अजा
वय ॥ ८ ॥ त यज्ञं वहिषि प्रौक्षन् पुरुषं जातमग्रत । तेन

देवा अयजन्त माध्या ऋषयश्च ये ॥ ८ ॥ यत पुरुष व्यदधु
 कतिधा व्यकल्पयन् । मुखं किमस्यासीत् किं बाहू किं मूर्ख
 पादा उच्यते ॥ १ ॥ ब्राह्मणोऽप्य मुखमासीद् बाहू राजन्य
 कृत । ऊरू तदस्य यदेष्य पद्भ्या शूद्रो अजायत ॥ ११ ॥
 चन्द्रमा मनसा जातश्चक्षो सूर्यो अजायत । श्रोत्राद्वायुश्च
 प्राणश्च मुखान्ग्निरजायत ॥ १ ॥ नाभ्या आसीदन्तरिक्ष
 शीर्ष्णा द्यौ ममर्त्तत । पद्भ्या भूमिदिशः श्रोत्रात्तथा लोका
 अकल्पयन् ॥ १३ ॥ यत पर्षेण ऋषिषा देवा यज्ञमतन्वत ।
 वसन्तोऽस्यासीदाज्यं ग्रीष्म - धा ऋद्विवि ॥ १४ ॥ रुमास्यास्तन
 परिवयस्त्रि सप्त समिध कृता । देवा यदयज्ञ तन्वाना अवध्नन्
 पुरुष पशुम् ॥ १५ ॥ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि
 प्रथमान्यासन् । ते ह नाक महिमान सचन्त यत्र पूर्वं साव्या
 मन्ति त्वा ॥ १६ ॥ (य ३१ अ १ मन्त्राधि १६ म)

जीवाधिदेवब्रह्मण सृक्ताभावात् (१५३ पृ १५) नव
 वन मन्त्रजप ।

शुक्राग्निदेवगक्रस्य, आश्रित्यादिकस्य द्वादशस्य शुक्र
 सूक्तस्याप्रतिरथ ऋषिस्त्रिष्टुप कृन्द शुक्रो देवता ततः प्रीतय
 वि । आशु शिशानो वृषभा न भोमो घनाघन क्षीभणश्च
 षणीनाम् । सकन्दनोऽनिमिष एकवीर शत सेना अजयत
 साक्रमिन्द्र ॥ १ ॥ सकन्दनेनानिमिषण जिष्णुना युतकारिण
 दुश्शत्रुवनन धृष्णुना । तदिन्द्रण जयत ततसहध्व युधो नर इष
 हस्तेन वृक्षा ॥ २ ॥ स इषहस्ते स निषङ्गिभिवशी समष्टा स
 युध इन्द्रो गणन । समष्टजित सोमपा बाहुशर्ङ्गाग्रधन्वा प्रति
 हिताभिरस्ता ॥ ३ ॥ वृहस्पत परीदीया रथेन रक्षोहर्गमित्त्रान
 पबाधमान । प्रभञ्जन सेना प्रमृणो युधा जयन्तस्त्राकमेध्य-
 विता रणानान् ॥ ४ ॥ बलविज्ञाय स्थविर प्रवीर सहस्रान्

वाँजी सहमान उग्र । अभिवीरो अभिसत्वा सहोजा जैत्रमिन्द्र
रथमातिष्ठ गोवित् ॥ ५ ॥ गोत्रभिदं गोविद वज्रबाहु जयन्त
मज्जम प्रमृणन्तमोजसा । इम सजाता अनु वीरयध्वमिन्द्र
सखायो अनु सरभध्वम ॥ ६ ॥ अभि गोत्राणि सहमा गाहमा
मोऽ वीर शतमन्यगिन्द्र । दुश्शवन पृतनापाडयुध्योऽस्माक
सेना अवतु प्र युतसु ॥ ७ ॥ इन्द्र आमां नेता वृहस्पतिदक्षिणा
यज्ञ पुर एतु सोम । देवसेनानामभिभञ्जतीना जयन्तीनां
मरुतो यन्त्वग्रम ॥ ८ ॥ इन्द्रस्य वृणो वरुणस्य राज्ञ आत्तित्यामां
मरुता शर्द्ध उग्रम । महामनमा भुवनच्यवाना घोषो देवाना
जयतामुदस्थात ॥ ९ ॥ उद्वषय मघवन्नायुधान्युतसत्वना माम
काना मनामि । उद्वृत्रहन वाजिना वाजिनान्यद्रथात्ता जयता
यन्तु घोषा ॥ १ ॥ अस्माकमिन्द्र समृतेषु ध्वजेष्वस्माक या
इषवस्ता जयन्तु । अस्माक वीरा उत्तरे भवन्त्वस्मा उ देवा
अवता हवेषु ॥ ११ ॥ अमीषा धित्त प्रतिलोभयन्ती गृहाणा
ज्ञान्यष्व परहि । अभि प्रहि निदह हतसु शोकेरन्तेनामित्रा
स्तममा सचन्ताम (य १७ अ०, ३३ मन्त्रावधि ४४म) ।

शनैश्चराधिदेवयमस्य, सूक्ताभावात् (१५३ पृ १२ पं)
पूर्ववन्मन्त्रजप ।

राहुग्रहाधिदेवकालस्य, सूक्ताभावात् (१५३ पृ १६ पं)
पूर्ववन्मन्त्रजप ।

केतुग्रहाधिदेवचित्तगुप्तस्य, सूक्ताभावात् (१५३ पृ ० २ पं)
प्राग्वन्मन्त्रजप ।

अथ प्रत्यधिदैवतानां तत्र सूर्यप्रत्यधिदैवताग्ने अस्याजरस
इत्यादि सप्तदशचस्य वज्रिसूक्तस्याद्याया वत्स प्रीकर्तृषिस्त्रिष्टुप्
इन्द्र इन्द्रवायू देवते द्वितीयाया विश्वरूप ऋषिर्गायत्री इन्द्र
इन्द्रवायू देवते तृतीयाया गौतम ऋषिर्गायत्री इन्द्र मित्रा-

वरुणौ देवते चतुर्थ्या विरूप ऋषिर्गायत्री छन्द अग्निर्देवता
 पञ्चम्या कुत्स ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द शुक्रो देवता षष्ठ्या वामदेव
 ऋषि एकोना जगतो छन्द अग्निदेवता सप्तम्या विश्वामित्र
 ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द विश्वे देवा देवता अष्टम्या भरद्वाज ऋषि-
 स्त्रिष्टुप् छन्द वैश्वानरोऽग्निदेवता नवम्या भरद्वाज ऋषि-
 र्गायत्री छन्द इन्द्राग्नी देवता दशम्या मेधातिथि ऋषिर्गायत्री
 छन्द विश्वे देवा देवता एकादश्या शक्ति पाराशर ऋषिस्त्रिष्टुप्
 छन्द मरुतो देवता द्वादश्या अत्रिदुहिता विश्ववारा ऋषि-
 स्त्रिष्टुप् छन्द मरुतो देवता त्रयोदश्या भरद्वाज ऋषिस्त्रिष्टुप्
 छन्द महेन्द्रो देवता चतुदश्या वसिष्ठ ऋषि बृहती छन्द
 आदित्यो देवता पञ्चदश्या प्रस्कण्व ऋषि बृहती छन्द आदित्यो
 देवता षोडश्या गौतम ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द आदित्यो देवता
 सप्तदश्या लुगोधानाक ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द सविता देवता अग्नि-
 प्रीतये जपे वि । अस्याजरमो दमामरित्रा अञ्चदमामो अग्नय
 पावका । श्वितीचय श्वात्रामो भुरण्यवो वनर्षदो वायवो न
 सोमा ॥ १ ॥ हरयो धूमकेतवो वातजूता उप द्यवि । यतन्ते
 वृथगग्नय ॥ २ ॥ यजा नो मित्रावरुणा यजा देवा ऋत बृहत् ।
 अग्ने यक्षि स्वं दमम ॥ ३ ॥ युद्धा हि देवहूतमा अश्वा अग्ने
 रथीरिव । निहोता पूर्य सद ऋ ४ ॥ द्वे विरूपे चरत स्वथे
 अन्यान्या वतसमुपधापयेते । हरिरन्यस्या भवति स्वधावान
 शुक्रो अन्यस्यां दृष्टे सुवर्चा ॥ ५ ॥ अयमिह प्रथमो धायि
 धातुभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीद्य यमप्रवानो भृगवो विरुरुचु
 वनेषु चित्रं विभ्व विशे विशे ॥ ६ ॥ त्रीणि शता त्री सहस्राण्यग्निं
 त्रिशच्च देवा नव चासपर्य्यन । औक्षन घृतैरस्तणन वर्हिरस्मा
 आदिहोतार न्यसादयन्त ॥ ७ ॥ मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या
 वैश्वानरमृत आ जातमग्निम् । कवि सम्राजमतिथि जनाना

मासन्ना पात्र जनयन्त देवा ॥८॥ अग्निर्वाणि जघनद् द्रविण-
स्युर्विपन्यया । समिद्ध शुक्र आहुत ॥ ९ ॥ विश्वेभि सोम्य
मध्वग्न इन्द्रेण वायुना । पिवा मित्रस्य धामभि ॥ १ ॥ आ
यदिणे नृपति तेज आनट शुचि रेतो निषिक्त द्यौरभीके । अग्नि
शर्द्धमनवद्य युवान स्वाध्य जनयत सूदयच्च ॥ ११ ॥ अग्ने शर्द्ध
महते सौभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु । स जास्यत्य सुयम
माक्ष्णुष्व शत्रूयतामभितिष्ठा महासि ॥ १२ ॥ त्वा हि मन्द्रतममर्क-
शोकैव ह्वमहे महि न ओष्यग्ने । इन्द्र न त्वा शवसा देवता
वायु पृणान्त राधमा नृतमा ॥ १३ ॥ त्वे अग्ने स्वाहुत
प्रियास सन्तु सूरय । गन्तारो ये मघवानो जनानामूवान
दयन्त गोनाम । १४ ॥ शुधि श्रुतकर्ण वक्त्रिभिदवेरग्ने सया-
वभि । आसीदन्तु वह्निष मित्रो अय्यमा प्रातयावाणो अध्व-
रम ॥ १५ ॥ विश्वपामर्दितयज्ञियाना विश्वेषामतिथिर्मानुषा
णाम । अग्निदेवानामव आवृणान सुमृडीको भवतु जात
वेदा ॥ १६ ॥ महो अग्ने समिधानस्य शर्मण्यनागा मित्र
वरुणे स्वस्तये । अष्टे स्याम सवितु सवीमनि तद्देवानामवो
अद्या वृणीमहे ॥ १७ ॥ (य० ३३अ० १ मन्त्रावधि १७म०)

अपाम आपो हि ह्येत्यादिकस्य त्वस्यापसूक्तस्य सिन्धु-
द्वीप ऋषिर्गायत्री कृन्द आपो देवतास्ततः प्रीतये० वि० ।
आपो हि हा मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे
रणाय चक्षसे । १ ॥ यो व शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह न ।
उग्रतीरिव मातर ॥ २ ॥ तस्मा अरं गमाम वो यस्य
क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च न (य ११अ
५ मन्त्रावधि ५२ म) ।

भौमप्रत्यधिदेवतभूम्या सूक्ताभावात् (१५४पृ० ५पं)
प्राग्वत् मन्त्रजप ।

बुधप्रत्यधिदेवतविष्णो सहस्रशोषत्यादिसूक्तम् (१५४ पृ
८ प) प्राग्वत ।

जीवप्रत्यधिदेवतशक्रस्य आशुरित्यादिमूक्तम् (१५४ पृ
१३ प) प्राग्वत ।

शक्रप्रत्यधिदेवतशच्या, सूक्ताभावात् (१५४ पृ १८ प०)
प्राग्वत् मन्त्रजप ।

शनिप्रत्यधिदेवतप्रजापते सूक्ताभावात् (१५४ पृ २२ प०)
प्राग्वन्मन्त्रजप ।

राहुप्रत्यधिदेवतमपाणाम नमोऽस्त्वित्यादि त्वचस्य प्रजा
पति ऋषिगायत्री कन्द सपा देवतास्ततर्पितये० वि० ॥ नमो
ऽस्तु सपभ्यो ये क च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तभ्य
सपभ्यो नम ॥ १ ॥ या इधवी यातुधानाना ये वा वनस्पतो
रन् । ये वाऽवटेष शरत तभ्य सपभ्यो नम ॥ २ ॥ ये वामी
राचन दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु । येषामप्सु सदस्कृत तभ्य
सर्पेभ्यो नम ॥ ३ ॥ । य १३ अ ६ मन्त्रावधि ८ म)

केतुप्रत्यधिदेवतब्रह्मण सूक्ताभावात् ब्रह्म जज्ञानमित्यादि
मन्त्र (१५५ पृ ५ प०) प्राग्वत ।

अथ लोकपालाना तत्र विनायकस्य गणानामित्यादिमन्त्र
(१५५ पृ० १ प) प्राग्वत् ।

दुर्गाया सूक्ताभावात् अम्बे इत्यादिमन्त्र (१५५ पृ०
१६ प) प्राग्वत ।

वायो, नियुत्त्वानित्यादिकस्य षडृचस्य वायुसूक्तस्याद्याया
गृतसमद, द्वितीयाया पुरुमीढाजमीढौ ततस्त्रिष्टुणा प्रजा-
पति, षष्ठ्या व्यश्व आङ्गिरस, ऋषय द्वितीयाया अनुष्टुप
पञ्चम्यास्त्रिष्टुप, शिष्टाना गायत्री कन्दासि वायुर्देवता वायु
प्रीतये जपे वि० । नियुत्त्वान वायवागह्वय शक्रो अयासि

ते । गन्तासि सुन्वतो गृहम् ॥ १ ॥ वायो शुक्रो अयामि ते
मध्वो अग्रं दिविष्टिष । आयाहि सोमपीतये सार्हो देवो
नियुत्वता ॥ २ ॥ वायुरग्रेगा यज्ञप्री साक गन्मनसा यज्ञम् ।
शिवो नियुद्धि शिवाभि ॥ ३ ॥ वायो ये ते सहस्रिणो रथा
सस्त । भरागहि । नियुत्वान्तसोमपीतये ॥ ४ ॥ एकया च
दशभिश्च स्वभूते दाभ्यामिष्टये विशती च । त्रिष्टभिश्च वहसे
त्रिशता च नियुद्धिर्वायविह ता विमुञ्च ॥ ५ ॥ तव वायव्यत-
स्य त त्वष्टजामातरद्भुत । अवास्यावृणीमहे । (य० २७ अ०
२८ मन्त्रावधि) ।

आकाशस्य सूक्ताभावात् (१५५ पृ० २४ पं) प्राग्वन्मन्त्रजप ।
आश्विनयो, सूक्ताभावात् (१५६ पृ० ३ पं) प्राग्वन्मन्त्र
जप ।

अथ टिकपालानां तत्वेन्द्रस्य आशुरित्यादिसूक्तम् (१६४ पृ
१६५ पं) प्रागवत ।

वक्त्रे, अस्याजरम इत्यादिसूक्तम् (१६५ पृ २३ पं०)
प्रागवत ।

यमस्य, सूक्ताभावात् (१५६ पृ १५ पं०) प्राग्वन्मन्त्रजप ।

निर्ऋते, असुन्वन्तमित्यादिकस्य त्वचस्य निर्ऋतिसूक्तस्य
प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो निर्ऋतिदेवता तत्प्रीतये जपे
वि० । असुन्वन्तमयजमानमिच्छस्तेनस्येत्यामन्विहि तस्करस्य ।
अन्यमस्मादिच्छ सा त इत्यानमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु ॥ १ ॥
नम सु ते निर्ऋते तिग्मतजोऽयस्मयं विचृता बन्धमतम ।
यमेन त्वं यस्या सविदानोत्तमे नाके अधिरोहयैनम् ॥ २ ॥
यस्यास्ते घोर आसन जुहोम्येषा बन्धानामवसर्जनाय । या
त्वा जनो भूमिरिति प्रमन्दते निर्ऋतिं त्वाह परिवेद
विश्वत ॥ ३ ॥ (य १२ अ०, ६२ मन्त्रावधि)

वरुणस्य, सूक्ताभावात् (१५६पृ २३प) प्राग्वत् इम मे
इत्यादिमन्त्र ।

वायो, नियुत्वानित्यादि षडृच सूक्त (१६८पृ० २२प०)
प्रागवत् ।

सोमस्य, अषाढ युतस्वित्यादि चतुर्ऋच सूक्त (१६१पृ०
१प०) प्राग्वत् ।

ईशस्य नमस्त रुद्र इत्यादि षोडशच सूक्त (१६१पृ
२६पं) प्रागवत् ।

ब्रह्मण, सूक्ताभावात् ब्रह्म जज्ञानमित्यादि मन्त्र (१५७पृ०
१३पं०) प्रागवत् ।

अनन्तस्य, नमोस्वित्यादि तृच सूक्त (१६८पृ ६प)
प्रागवत् ।

वसूनाम् सूक्ताभावात् सुगा व इत्यादि मन्त्र प्रागवत्
(१५७पृ० २१प) ।

रुद्राणाम, नमस्ते रुद्रेत्यादि षोडशच प्रागवत् (१६१प
१६पं) ।

आदित्यानाम्, सूक्ताभावात् यज्ञो देवानामित्यादि मन्त्र
(१५८पृ ७प०) प्रागवत् ।

मरुद्गणानाम, सूक्ताभावात् मरुत इत्यादि मन्त्र (१५८पृ०
१३पं) प्रागवत् ।

ब्रह्मण, सूक्ताभावात् ब्रह्म जज्ञानमित्यादि मन्त्र (१५८पृ०
१८पं०) प्रागवत् ।

अच्युतस्य, सहस्रशोर्षेत्यादिक षोडशर्च सूक्त (१६३पृ०
११पं०) प्रागवत् ।

ईशस्य, नमस्ते, रुद्रेत्यादि षोडशर्च सूक्त (१६१पृ० २६पं०)
प्रागवत् ।

अर्कस्य, विभ्राडित्यादि मसदशच सूक्त (१५८ पृ १२५)
प्रागवत ।

वनस्पते सूक्ताभावात् वनस्पते इत्यादि मन्त्र (१५८ पृ०
६ पं) प्रागवत ।

१ । जापके सूक्तमन्त्रेषु अत्रैवकाले द्वारपालैश्च वक्ष्यमाण
शान्त्यादिसूक्तेषु जप्तुं होता उत्तराङ्गं कर्म कुर्यात् । यथा चरु-
शेषमवदाय ओं अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृत ।
इति स्विष्टकृद्धोमं कुर्यात् । अनेकदिनमाध्यहोमे तु पर्युषित-
दोषपरिहाराय हवि शेषं स्विष्टकृदथ घृतमध्ये स्थापयेत् । नष्टे
दुष्टे वा हविषि आज्येनेव स्विष्टकृद्धोम । ततो नवाहुतीर्जुं हु-
यात् । यथा भूरित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्री छन्दाऽग्निदेवता
अनादिष्टप्रायश्चित्तहोम वि । ओं भू स्वाहा इदमग्नये । भुव-
रित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिरुषिर्ऋक्षो वायुदेवताऽनादिष्टप्राय-
श्चित्तहोम वि । ओं भुव स्वाहा इदं वायवे । स्वरित्यस्य प्रजा
पतिर्ऋषिरनुष्टुप् छन्दः सूर्या देवता अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमे
वि० । ओं स्व स्वाहा इदं सूर्याय । भूर्भुव स्वरिति महा-
व्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्राणिगनुष्टुभश्छन्दांसि अग्नि-
वायुसूर्या देवता अनादिष्टप्रायश्चित्तहोम वि । ओं भूर्भुव स्व
स्वाहा इदमग्निवायुसूर्येभ्य । त्वं नो अग्ने इत्यस्य वामदेव
ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः अग्नोवरुणो देवता अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमे
वि । ओं त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो अवया
सिसीष्ठा । यजिष्ठो वक्त्रितम शोशुचानो रिश्वा द्वेषांसि प्रमुमु
ग्धस्मत् । (य० २१ अ०, ३म०) स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्याम् ।
स त्वं नो अग्ने इत्यस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दोऽग्नीवरुणौ
देवता अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमे वि० । ओं स त्वं नो अग्नेऽवमो
भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्यष्टौ । अवयस्व नो वरुण

रराणो वीहि मृडीक सुहवो न एधि (य० २१ अ०, ४) स्वाहा
इदमग्नीवरुणाभ्याम अयाश्चाग्न इत्यस्य वामदेव ऋषिर्ह हतो
छन्दोऽयोऽग्निदेवता अनादिष्टप्रायश्चित्त वि० । आ अयाश्चाग्ने
ऽस्य नभिः शस्ययाश्च स त्वमित्त्वमया अमि । अया नो यज्ञ वहास्यया
नो धेहि भेषज स्वाहा इदमयसेऽग्नये । ये ते शतमित्यस्य वाम
देव ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो वरुण सविता विष्णुर्विश्वे देवा मरुत
स्वर्का देवता अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमे वि । ओ ये ते शत वरुण ये
सहस्र यज्ञिया पाशा विद्यता महान्त । तेऽभि नो अद्य सवितोत
विष्णुर्विश्वे सुञ्चन्तु मरुत स्वर्का स्वाहा इद वरुणाय सवित्रे
विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वकभ्यश्च । उदत्तममित्यस्य
शुन शेफ ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो वरुणो देवता अनादिष्टप्रायश्चित्त
होमे वि । ओ उदत्तम वरुण पाशमस्मदवाधम वि मध्यमं
अथाय । अथा वयमादित्य व्रतं तवानाग सो अदितये स्याम
(य १२ अ० १२) स्वाहा इद वरुणाय । इति नवाहुतीह त्वा ओ
प्रजापतये स्वाहा इद प्रजापतये इत्यपि जुहुयात् । ततोऽग्न्याय
तनस्य समन्तात् दशसु दिक्षु दिक्पालेभ्यो माषभक्तवलि
दद्यात् । यथा ऋष्यादिस्मरणपूर्वक प्रागुक्तदिक्पालादिहोम
मन्त्रानुक्ता ओ इन्द्राय साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्त
काभ्य एष माषभक्तिवलिनम इति दत्त्वा प्राथयेत् । भो इन्द्र
दिशा रक्ष बलि भुङ्क्ष्व मम यजमानस्य वा सकुटुम्बस्यायु
कत्ता क्षेमकर्ता शुभकर्ता शान्तिकर्ता पुष्टिदस्तुष्टिदो भवेति
पुष्पाक्षतजलानि पूर्वाभिमुखं क्षिपेत् । एवमाग्न्यादिष्वपि ।
तत साधिदेवतप्रत्यधिदेवतग्रहेभ्यो बलिं दद्यात् । तत्र प्रागुक्त
होममन्त्रमुच्चार्य एष गुडौदनादिबलि साङ्गायेत्याद्यनन्तर
सेश्वराग्निरूपाधिदेवतप्रत्यधिदेवतसूर्यायेत्यधिकं प्रयोज्यम् ।
तत प्रार्थनादि पूर्ववत् । स्वस्वमण्डलसमीपे पुष्पाक्षतादि-

प्रक्षेप । एव विनायकादीनामपि वलि दत्त्वा प्रार्थयेत् ।
पुष्पादिप्रक्षेपस्तु प्रागुक्तस्थापनस्थानसमीपे इति विशेष । तत
परदिने स्वस्तिवाचनानन्तर मृडनामाग्निमावाह्याभ्यर्च्य सक-
चन्दनचचितौ सुकसुर्वो सव्यहस्तेनादाय नाभिमूले सयोज्य
अनुपविष्टो यजमानमह्नितो होता मूर्ध्निमित्यस्य भरद्वाज ऋषि-
स्विष्टप कृन्दो वैश्वानरोऽग्निदेवता पूर्णाहुतिहोमे वि । ॐ
मृडान दिवो अरति पृथिव्या वैश्वानरमृत आजातमग्निम् ।
कवि मस्त्राजमतिथि जनानामासन्नापात्र जनगन्त देवा (य
७अ० २४) स्वाहा इदमग्नये इत्यनेन पूर्णाहुतिं फलवस्त्र
स्वणादिसंहिता दद्यात् । तत पूणपात्रदक्षिणा । तत मस्रव
प्राशनम् । पवित्राभ्या मार्जनम् (१४७पृ १प०) प्राग्वत्
कुर्यात् । तत पवित्रप्रतिपत्ति । इति यजुर्वेदिना कुश-
कण्डिका ।

अत्र सामगानामग्निस्थापनादि । कर्त्ता शुचिराचान्त
कृत्तनित्यक्रिय उभयतो हस्तमिता स्थण्डिलभूमिं कुण्डभूमि वा
कुश केशतुषाद्यपद्रव्यनिरसनं गोमयेन उपलिप्य उत्तरस्या
दिशि अभ्युक्ष्णाय कुशकुसुमसहित जलपात्र निधाय दक्षिण
जानु भूमौ पातयित्वा प्रादेशप्रम ७ सव्याङ्गुष्ठानामिकाभ्या
कुशमवलम्ब्य आवर्त्तिस्थापन सव्यहस्त भूमौ निधाय दक्षिण
हस्तानामिकाङ्गुष्ठाभ्यां गृहीतकुशभूलेन तिस्रो रेखा
कुर्यात् । यथा दीर्घऋजुकुशादिना अङ्गुष्ठमान विधाय स्थण्डि-
लस्य दक्षिणभागे सार्धमङ्गल त्यक्त्वा द्वादशाङ्गला पूर्वमुखी
प्रथमां, रेखेय पृथिवीदेवताका पीतवर्णासीति पीततया ध्यातां
पृथिवीदेवताका रेखामुल्लिख्य तन्मूलत उत्तरगामिनीमेक
विशत्यङ्गुला, रेखेयमग्निदेवताका लोहितवर्णासीति लोहित-
तया ध्यातामाग्नेयो रेखा तथेवोल्लिखेत् । तत पाथिवरेखात

सप्ताङ्गुलान्तरे उत्तरस्या प्रादेशप्रमाणा पूर्वमुखी, रेखेय प्राजापत्या कृष्णवर्णासीति कृष्णतया ध्याता प्राजापत्या रेखाम, तत सप्ताङ्गुलान्तरिते उत्तरस्या प्रादेशप्रमाणा पूर्वमुखी रेखेयमैन्द्री नीलवर्णासीति नीलतया ध्यातामैन्द्री रेखाम, ततस्तावदन्तरिते देशे उत्तरस्या प्रादेशमिता प्राङ्मुखी, रेखेय साम्या पीतवर्णामोति पीततया ध्याता सौम्या रेखाम उन्निखेत । तत क्रमेण रेखाभ्य उत्करं गृहीत्वा ऐशान्यामरत्निमात्रान्तरिते देशे ओं निरस्त परावसुरित्युक्ता निरस्यत । तत पूर्वस्थापितजलेन रेखाभूभागमभ्युक्ष्य आयमाश्रमगोमयमृगमयादिव्यतिरिक्तास्फुटित निष्णक्त स्वर्णताम्रकास्यादिपात्रेण सन्निधापितयथोक्ताग्नेर्ज्वलदिग्धन गृहीत्वा क्रव्यादशपरित्यागाय ज्वलत्तृणनिरसन कुर्यात् । यथा क्रव्यादमित्यङ्गचस्थ प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप छन्दोऽग्निदेवता ज्वलत्तृणानिरसन वि । ओं क्रव्यादमग्निं प्रहिणोमि दूरे यमराज्यं गच्छतु रिप्रवाह (य० ३५ अ १८) इत्यङ्गचैव ज्वलत्तृणं नेऋत्यादिशि क्षिपेत् । तत पुनरग्निं गृहीत्वा स्थापयत । यथा व्याहृतीनां प्रजापतिऋषिर्बृहती छन्दोऽग्निदेवताऽग्निं स्थापने वि । ओं भूभुव स्वरो इत्यनन तृतीयरेखोपरि स्वाभिमुखमग्निं स्थापयेत् । * ततस्तृणीद्व स्मिधमग्नीं क्षिप्वा वामहस्तमुत्तोल्य प्रञ्जलिं बध्वा इहेवायमित्युत्तराङ्गचस्थ प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप छन्दोऽग्निदेवताऽग्न्युपस्थान वि । ओं इहेवायमितरो जातवेदा दवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन (य० ३५ अ , १८) इत्युत्तराङ्गचैव नाग्निज्वालाप्रत्यक्षीकरणरूपमुपस्थानं कुर्यात् । तत प्रागुक्त (१ पृ, ७५) ध्यात्वाऽग्ने त्वममुकनामासीति तत्तत्कमानुसारेण नाम कुर्यात् । नामविशेषाज्ञाने तु ओं सवत पाणिपादान्त

सर्वतोऽक्षिशिरोमुख । विश्वरूपो महानग्निः प्रणीतः सर्व-
कमसु इत्यनेन विश्वरूपनाम कृत्वा उपतिष्ठेतीति गुणविष्णुरघ-
नन्दनभट्टाचार्यप्रभृतयः । ततो घृताक्ता प्रादेशमिता समिध-
मग्नौ दत्त्वा ब्रह्मवरणं कुर्यात् । अधोतवेदं दत्तोत्तराम्भ-
कमण्डलुर्महितं ब्राह्मणं तदभावे कुशनिमित्तं ब्राह्मणं वा
दक्षिणाङ्गुष्ठानामिकाभ्यां धृत्वा धारामहितमुदकपात्रं गृहीत्वा
अग्नेरुत्तरं प्रभृतं दक्षिणावर्त्तेन दक्षिणां दिशं गत्वा वज्रे
ररतिमात्रान्तरिते देशे प्राङ्मुखी वारिधारां दत्त्वा तदपरि-
प्रागग्रान् कुशान् आस्तोर्यं पश्चिमाभिमुखोऽनुपविष्टो वामहस्ता-
नामिकं ङ्गुष्ठानामास्तोणकुशानामकं कुशपत्रमादाय निरस्त-
इत्यस्य प्रजापतिः ऋषिः छन्दोऽभावः परावसुदेवता तृणनिरस्त-
वि० आ० निरस्तः परावसु इत्यनेन न ऋत्याः निरस्यतः ।
ततोऽपि उपस्रश्य दक्षिणपादेन सव्यपादमाक्रम्योदङ्मुख-
आस्तोणकुशान् अङ्गिरभ्युक्ष्य आवसोरित्यस्य प्रजापतिः ऋषिः
छन्दोऽभावः परावसुदेवता ब्रह्मोपवेशनं वि० । ओ० आवसो
सदने सीद इत्यनेन यजुषा कुशमयं ब्रह्मणं कुशोपरि उपवेश-
येत् । ब्राह्मणब्रह्मपक्षे तु ब्राह्मण एव तत्र उदङ्मुखीभूय आ-
सीदामीति प्रतिब्रूयात् । कुशोपरि कुशमयब्राह्मणं प्राङ्मुखं
स्थापयित्वा कुशराच्छाद्य अङ्गिरभ्युक्ष्य कुसुरैस्तमचयेत् । ब्राह्मण-
ब्रह्मा तु अयज्ञिया वाचं नियम्य प्राञ्जलिर्विष्णुमनुस्मरन् आक्रम-
समाप्तिं तत्र आसीत् । स यदि त्वयज्ञिया वाचं वदति तदा इमं
वैष्णवं भन्तं पठेत् । यथा इदं विष्णुरित्यस्य मधातिथिः ऋषिः
गायत्री छन्दो विष्णुदेवताऽयज्ञिः ऋग्वचनं निमित्तजपः वि० ।
ओं इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य
पाशुले (सा० चि३प्र १अ०, ३६ ८म) कुशमयब्रह्मपक्षे तु
कर्मकर्त्तैव तन्मन्त्रं जपेत् । ततस्तेनैव पथा परिहृत्यासने

प्राङ्मुख उपविशेत् । यदि प्रकृते कर्मणि चरुहोमोऽस्ति तदास्मिन्नेव समये साहसनामक वज्रिमावाह्य अभ्यर्च्य चरु अपयेत् । यथा अग्ने पश्चिमाया दिशि प्रागग्रान कुशान आस्तीर्य तदुपरि प्रक्षालित वारुणमुदूखलमूषल वेणवञ्च सूप वारुणचमसस्थजलप्रोक्षित सस्थाप्य ब्रीहान यवान वा सूपे काश्यपगात्रे तु चरुस्थान्या निधाय ओ सावित्रे त्वा उष्ट्र निवपामोत्यनेन तत उद्धृत्य उदूखले स्थापयेत् द्विस्तृणी निदध्यात् । एव प्रकृते रव्यादिपञ्चाशीतिदेवताना भृष्टग्रहण कुर्यात् । ततो दक्षिणहस्तमुपरि कृत्वा मूषलनावहृत्य सूपेण स्फोटयेत् इत्य वारत्रय कृत्वा त्रि प्रक्षालयत् । ततश्चरु स्थान्या तूष्णोमुदङ्मुख पवित्र निधाय तदुपरि दुग्ध दत्त्वा स्तोक स्तोकमुदक दत्त्वा तन्मध्ये खदिरपलाशोदुम्बराणा मन्यतमजात प्रादेशमितमग्र उभयत साङ्गाङ्गमितचतुष्कोणपुष्कर मेक्ष्ण दक्षिणावत्तेन भ्रामयित्वा तथा पचत् यथा अन्तरुष्मणा सम्यक् पाको भवेत् न च गर्लित दग्ध वा भवेत् । अथ सम्यक्पाके भूते मध्ये घृतस्रव दत्त्वा प्रागादिदिकचिह्नित कृत्वा चरुमवतार्य अग्निरुत्तरत कुशोपरि स्थापयित्वा पुनर्मध्ये घृतस्रव दद्यात् । तत कत्ता वज्रे रुत्तरत उदगग्राणि प्राक्सस्थानि वह्निरिधाय्यसुकस्रुव कुसुमादिसहितोदकसमिदादीनि द्रव्याणि आसादयेत् । ततोऽग्ने पश्चात् दक्षिणहस्तोपरिभावेन अधोमुखी हस्तो भूमौ निधाय भूमिजप कुर्यात् । यथा इदं भूमरित्यस्य परमेष्ठी ऋषिरनुष्टुप छन्दोऽग्निर्देवता भूमिजपे वि० । ओ इदं भूमभजा मह इदं भद्रं सुमङ्गलम् । परासपत्नान् बाधस्वान्येषा विन्दते धनम् । (छा ब्रा २प्र० ४क) इति सकृत् जपेत् । रात्रौ तु धनमित्यत्र वसु इत्यूहेत् । ततो गृहीतकुशेन दक्षिण

हस्तेन उत्तरादिदक्षिणान्तमग्नेस्तृणनिरसनरूपं परिसमूहनं
 कुर्यात् । यथा इमं स्तोममित्यादित्वस्य कात्स्न्यं ऋषिजगतो
 कन्दोऽग्निदेवता पृष्ठस्य षडहस्य षष्ठेऽह्न्याग्निमारुते शस्त्रे
 परिसमूहने वि० । श्रीं इमं स्तोममहर्ते जातवेदसे रथमिव
 प्रमहेमा मनीषया । भद्रा हि न प्रमातरस्य ससद्यग्ने सख्ये
 मारिषामा वयं तव । भरामिध कृणवामा हवीषि ते चित्त-
 यन्त पवणा पवणा वयम । जीवातवे प्रतरा साधया धियो-
 ऽग्ने सख्ये मारिषामा वयं तव । शकेम त्वा ममिध साधया
 धियस्त्व देवा हविर्दन्त्याहुतम । त्वमादित्या आवह ताम
 ह्युश्मस्यग्ने सख्ये मारिषामा वयं तव । (छा० ब्रा० २ प्र ४ क०)
 ततः परिसमूहनकुशान् एषान्या क्षिप्वा अग्ने पृथ्व्यामुत्तरान्तात्
 दक्षिणान्तं यावत् उपमूलमूलानेकपत्रीकृतान् प्रागग्रान् कुशान्
 अग्रेण मूलमाच्छादयन् त्रिधास्तरित् । ततो दक्षिणस्याऽर्द्धां
 पूर्वान्तात् पश्चिमान्तं प्रतोच्यामुत्तरान्तात् दक्षिणान्तम्,
 उदीच्या पश्चिमान्तात् पूर्वान्तं, च तथैव वारत्रयमास्तरित् ।
 ततो दशसु दिक्षु श्रीं इन्द्राय नम इत्यादिना स्वस्तिकान् दत्त्वा
 प्रादशद्वयप्रमाणं सर्वादिर्गपलाशोडुम्बराणामन्यतमजातं विशति
 काष्ठरूपमिधमाढाय तदपरि घृतस्रव दत्त्वा प्रजापतिं मनसा
 ध्यायन् तूष्णीमग्नी क्षिपत् । तत आस्तरणकुशादव माग्नं
 कुशपत्रद्वयं गृहीत्वा कुशान्तरेण वेष्टयित्वा पवित्रे सपाद्य
 क्खेदयेत् । यथा पवित्रे इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः । इन्द्रोऽभाव
 पवित्रे देवते पवित्रच्छेदनं वि० । श्रीं पवित्रे स्थो वैष्णव्यौ
 (य १ अ० १२) इति यजुषाऽऽन्तिशप्रमाणं माग्नं कुशद्वयं
 कुशान्तरेण कृत्वा विशोमनसेत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः पवित्रे
 देवते पवित्रमार्जने वि० । श्रीं विशोमनसा पूत स्थ इत्यनेन
 ताम्रादिपात्रे पवित्रमुदगग्रं स्थापयित्वा तत्र होमार्थं घृतं

क्षिपेत् । ततस्तत् कुशपत्रद्वयरूपं पवित्रमग्रे दक्षिणहस्ता
नामिकाङ्गुष्ठाभ्यां मूले च वामहस्तानामिकाङ्गुष्ठाभ्यां गृहीत्वा
दक्षिणहस्तोपरिभावेणाधोमुखव्यस्तपाणि देवस्त्वेत्यस्य प्रजा
पतिर्ऋषिराज्य देवताज्योत्पवन वि० । ओ देवस्त्वा सवितोत
पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण वसो सूयस्य रश्मिभि स्वाहा । अनेन
यजुषा पवित्रमध्येन घृतमादाय सकृत् जुहुयात् तूष्णीं वार
द्वयम् । ततस्तत्पवित्रमद्भिरभ्युक्ष्याग्नीं क्षिपेत् । ततस्तस्याज्य
पात्रस्योदकेनानुमार्जनमग्नेरुपरि निधानमुत्तरस्यामवतारण-
मित्य वारत्रय संस्कुर्थादित्याज्यसंस्कारः । ततः खदिर-
पलाशोडुम्बराणामन्यतमजातमरन्निमात्र भ्रमिताङ्गुष्ठपर्वमात्र
विलमुखं सुवमप्याज्यवत् वारत्रय संस्कुर्थात् । ततो दक्षिण
जानुं भूमौ पातयित्वा जलाञ्जलीनादाय अदिते इत्यस्य प्रजा
पतिर्ऋषिरदितिदेवता जलाञ्जलिसेके वि० । ओ अदिते
अनुमन्यस्व । अनेन वङ्गेदक्षिणस्या पश्चिमान्तात् पूर्वान्त यावत्
धारया जलाञ्जलिना सिञ्चेत् । अनुमत इत्यस्य प्रजापति
र्ऋषिरनुमतिदेवता जलाञ्जलिसेके वि० । ओ अनुमते अनु
मन्यस्व । अनेनाग्ने पश्चात् दक्षिणांतादुत्तरान्त यावज्जला
ञ्जलिना सिञ्चेत् । सरस्वतीत्यस्य प्रजापतिर्ऋषि सरस्वती
देवता जलाञ्जलिसेके वि । ओ सरस्वत्यनुमन्यस्व । अने
नाग्नेरुत्तस्या पश्चिमान्तात् पूर्वान्त यावत् जलाञ्जलिना
सिञ्चेत् । ततो जलाञ्जलिं गृहीत्वा सलग्नधारया देवसवि
तरित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः सविता देवताऽग्नि-
पथ्युक्षणे वि । ओ देव सवित प्रसुव यज्ञ प्रसुव यज्ञपतिं
भगाय । दिव्यो गन्धर्व केतपू केत न पुनातु वाचस्पतिर्वाचं
न खदतु (छा० ब्रा १ प्र० १ क०) अनेन जलाञ्जलिना
होमीयद्रव्यसहितमग्निं दक्षिणावर्त्तेन वेष्टयेत् । अथ जानू

त्थाप्य उपर्यध स्थितदक्षिणवाममुष्टिभ्या कलिपयास्तरणकुशा
नादाय विरूपाक्षजपं कुर्यात् । तपश्चेत्यादिकस्य वसिष्ठ ऋषि
कालाग्निरुद्रो देवता विरूपाक्षजपे वि० इति स्मृत्वा तपश्चेत्या-
रभ्य श्वास नियम्य भूर्भुव स्वरोमित्यन्त पठित्वोच्छसेत् । ओं
ॐ तेजश्च अद्वा च क्लीश्च सत्यश्चाक्रोधश्च त्यागश्च धृतिश्च
धर्मश्च सत्वश्च वाक् च मनश्चात्मा च ब्रह्म च तानि प्रपद्ये
तानि माभवन्तु ओं भूभुव स्वरो महान्तमात्मान प्रपद्ये
विरूपाक्षोऽसि दन्ताञ्जिस्तस्य ते शय्यापणे भृहा अन्तरिक्षे
विमित हिरण्यमय तद्देवाना हृदयान्ययस्मये कुम्भेऽन्त सन्निहि-
तानि तानि बलभृच्च बलसाच्च रक्षतोऽप्रमणी अनिमिषत सत्य
यत्ते द्वादश पुत्रास्त त्वा सवत्सरे सवत्सरे कामप्रेण यज्ञेन
याजयित्वा पुनर्ब्रह्मचर्यमुपयन्ति त्व देवेषु ब्राह्मणोऽस्यर्हं मनु
ष्येषु ब्राह्मणो वे ब्राह्मणमुपधावत्युप त्वा धावामि जपन्त मा मा
प्रतिजापीजह्वन्त मा मा प्रतिहौषी कुर्वन्त मा मा प्रति
कार्षीस्त्वा प्रपद्ये त्वया प्रसूत इद कर्म करिष्यामि तन्मे राध्यतां
तन्मे समृध्यता तन्मे उपपद्यता समुद्रो मा विश्वव्यचा ब्रह्मानु
जानातु तुथो मा विश्ववेदा ब्रह्मण पुत्रोऽनुजानातु श्वाची
मा प्रचेता मैत्रावरुणोऽनुजानातु तस्मै विरूपाक्षाय दन्ताञ्जये
समुद्राय विश्वव्यचसे तुथाय विश्ववेदसे श्वात्राय प्रचेतसे
सहस्राक्षाय ब्रह्मण पुत्राय नमः (छा० ब्रा० २प्र ४क०) इति
जम्बा कुशान प्रागुदोच्या क्षिपेत् । यदि न काम्यकर्माथ
कुशकण्डिका तदा तपश्चेत्यादि मामवन्त्वित्यन्त न पाठ्यम् ।
ततो दक्षिणावत्तेनाग्निं परिक्रम्य हस्तस्थितपुष्पाक्षतैर्ब्रह्माणं
पूजयित्वा तेनैव पथा ससमित्क हस्तमानीय समिधमग्नी
क्षिपेत् । इति सर्वकर्मसाधारणी कुशकण्डिका ।

एवं कुशकण्डिकानन्तर प्रकृते तत्तत्कर्मणि कर्तव्ये तत्र

प्रथम प्रादेशमिता घृताक्ता समिधं तूष्णीमग्नी हुत्वा महा-
 व्याहृतिहोमं कुर्यात् । प्रकृते च चरुहोमस्य विद्यमानतया
 प्रथम चरुणैव होतव्यं तदसत्त्वे सुवेणान्याहुतिं दद्यात् । चरु
 होमो यथा । भार्गवादिपञ्चप्रवरैर्जुह्वा घृतस्रवपञ्चकदानमितर
 प्रवरैस्तु घृतस्रव चतुष्टयदानम् । ततोऽग्निरुत्तरभागे ओं अग्नये
 स्वाहा इति जुहुयात् । तथैवाग्नेर्दक्षिणभागे ओं सोमाय
 स्वाहा । ततो जुह्वा चरुमध्ये च घृतस्रवं दत्त्वा तत्रैव मेक्षणे
 नावदाय जुह्वा स्थापयेत् । चरौ चावदानस्थाने घृतस्रव
 दद्यात् । ततश्चरो पूर्वभागे घृतस्रव दत्त्वा तत्रैव मेक्षणाव
 दाय पुनरपि जुह्वा स्थापयेत् । अवदानस्थाने चरौ च तथैव
 घृतस्रव दद्यात् । ततश्चरो पश्चिमभाग मेक्षणेनावदाय पुन
 रपि जुह्वा स्थापयेत् । तथैवावदानस्थाने च चरौ घृतस्रवं
 दद्यात् जुह्वां सर्वोपरि घृतस्रव दत्त्वा अग्निमध्ये ओं सवित्रे
 स्वाहेति जुहुयात् । एतच्च भार्गवादिपञ्चविधप्रवरविषयम् ।
 अन्यप्रवरस्तु पश्चिमभार्गवदानं न कुर्यात् किन्तु जुह्वा घृत
 स्रव दत्त्वा चरुमध्ये चरुपूर्वभागे चावदाय पूर्ववत् सर्वोपरि
 घृतस्रव दत्त्वा जुहुयात् । ततो जुह्वा घृतस्रवद्वयं दत्त्वा चरौ
 रुत्तरतः पूर्वभागे च घृतस्रवं दत्त्वा मेक्षणेन चरौ बहुतरमन्न
 मादाय जुह्वा स्थापयेत् । अवदानस्थाने च चरौ घृतस्रव
 दद्यात् । ततो जुह्वासुपरि घृतस्रव दत्त्वाऽग्ने पूर्वोत्तरभागे
 ओं अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इति जुहुयात् । भार्गवादिप्रवर
 घृतस्रवद्वयं दद्यात् इतर प्रवरस्त्वेकघृतस्रवमिति विशेषः । ततो
 महाव्याहृतिहोमं कुर्यात् । यथा प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्री छन्दो
 ऽग्निदेवता महाव्याहृतिहोमे वि । ओं भू स्वाहा । प्रजा
 पतिर्ऋषिरुष्णिक् छन्दः वायुर्देवता महाव्याहृतिहोमे वि० ।
 ओं भुव स्वाहा । प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप् छन्दः सूर्यो देवता

महाव्याहृतिहोमे वि० । ओं स्व स्वाहा । प्रजापतिर्ऋषि
बृहतो छन्द प्रजापतिर्देवता महाव्याहृतिहोमे वि । ओ भूर्भुव
स्व स्वाहा । एव प्रत्येकहोमारम्भे महाव्याहृतिहोमं कुर्यात् ।
ततो यजमान सकल्पपूर्वक होमीयद्रव्य त्यजेत । ततो ग्रहा-
ग्नीनामेकेकाश्चर्वाहुतीर्दद्यात् । ततो मेक्षणमग्नौ तूष्णीं हुत्वा
घृताक्ता प्रादेशमिता समिधमग्नौ क्षिप्त्वा संकल्प विधायाग्नि
नाम कृत्वावाह्याभ्यर्च्य आर्षादिस्मरणपूर्वक तत्तन्मन्त्रैः प्रणवा
न्स्वाहान्ते ग्रहादिपञ्चाशीतिदेवेभ्यो जुहुयात् ।

अथ रव्यादीनामाहुतिमन्त्रा । तत्र रवे उदुत्यमित्यस्य
प्ररुक्णव ऋषिर्गायत्री छन्द सूर्या रवता ततप्रीतये कपि
लाग्नावकसमिदादिहोमे वि । उदु त्य जातवेदस देव
वह्निः कत्व । दृशे विश्वाय सूर्यम (सामार्चिके १ प्रपाठके
१ अ० ३ दशता ११ मन्त्र) ।

सोमस्य, सन्ते पयासीत्यस्य सोम ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द सोमो
देवता ततप्रीतये ण्डिलाग्नौ पलाशसमिदादिहोमे वि ।
सन्ते पयामि ममु यन्तु वाजा सवृष्णान्यभिमातिषाह ।
आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि अवास्युत्तमानि धिष्व (सा०
अरणी ६ अध्या ३ क०) ।

भौमस्य, अग्निमूढत्यस्य वैरुण ऋषिर्गायत्री छन्दो भौमो
देवता ततप्रीतये धूमकेत्वग्नौ खादिरसमिदादिहोमे वि० ।
अग्निमूढेति (१ ६ पृ ८ प०) प्राग्वत् (सा र्वि० १ प्र १ अ०
३ द ५ म०) ।

बुधस्य, अग्ने विवस्वदित्यस्य भद्रो जमदग्निर्ऋषिर्बृहती
छन्दो बुधो देवता ततप्रीतये जाठराग्नावपामार्गसमिदादिहोमे
वि० । अग्ने विवस्वदुषसश्चित्र राधो अमर्त्य । आ दाशुषे जात
वेदो वह्ना त्वमद्या देवा उषर्बुध (सा० १ प्र० १ अ०, ४ द० ६ म०) ।

बृहस्पते, बृहस्पते इत्यस्याप्रतिरथ ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो बृह-
स्पतिदेवता तत्प्रीतये शिखिनामाग्नावाश्वत्यसमिदादिहोमे
वि० । बृहस्पते परि दीया रथेन रक्षोहामित्रा अपवाधमान ।
प्रभञ्जनत्सेना प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्यविता रथानाम् ।
(उ सा० चि० १प्र ३अ०, २क० १म०) ।

शुक्रस्य, शुक्र ते इत्यस्य भरद्वाज ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द शुक्रो
देवता तत्प्रीतये हाटकाग्नावौडुम्बरसमिदादिहोमे वि० ।
शुक्र ते अन्यद्वयजत ते अन्यद्विरूपे अहनो द्यौरिवासि ।
विश्वा हि माया अवमि स्वधावन् भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु
(सा चि० १प्र० २अ , ३द० ३म०) ।

शने, शन्नो देवीरित्यस्य सिन्धुद्वीप ऋषिर्गायत्री छन्द
शनिदेवता शनिप्रीतये महातेजोऽग्नौ शमीसमिदादिहोमे
वि । शन्नो देवीरभिष्टये शन्नो भवन्तु पीतये । शयारभि
स्रुवन्तु न (सा चि० १प्र १अ , ३द १३म) ।

राक्षो कया न इत्यादि (१ ७पृ १ प०) (सा चि०
२प्र० २अ०, ३द ५म०) ।

केतूनाम केतु कृण्वन्नित्यादि (, ७पृ०, १४प०) प्राग्वत्
(उ सा० चि० ६प्र० ३अ०, १२क० ३म०) ।

अथाधिदेवाना तत्र सूर्याधिदेवशिवस्य आ वो राजान-
मित्यस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो रुद्रो देवता तत्प्रीतये
शतमङ्गलाग्नी पलाशादिसमिदादिहोमे वि० । आ वो राजा-
नमध्वरस्य रुद्र होतार सत्यवज रोदस्यो । अग्नि पुरा
तनयिद्वोरचित्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम (सा० चि० १प्र०
२अ , २द ७म) ।

उमाया, आपो हि इत्यस्य सिन्धुद्वीप ऋषिर्गायत्री छन्द
उमा देवता तत्प्रीतये शतमङ्गलाग्नी पलाशादिसमिदादिहोमे

वि । आपो हि ष्ठा मयो भुवस्ता न ऊज्ज दधातन ।
महे रणाय चक्षमे (उ० सा चि० ८प्र० २अ , १०
क० १म) ।

स्कन्दस्य स्योनेत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्दः स्कन्दो
देवता तत्प्रोतये वि । स्योनेत्यादि (१ ८पृ १८पं०) (सा
चा २प्र २क ७म) ।

नारायणस्य इदं विष्णुरित्यादि (१७५पृ २४प) प्राग्वत् ।
ब्रह्मण, त्वमिदित्यस्य गौतम ऋषिर्ब्रह्म हतो छन्दो ब्रह्मा
देवता तत्प्रोतये वि (१ ८पृ १२प) प्राग्वत् ।

इन्द्रश्च, इन्द्रमिदित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्ब्रह्म हतो छन्दः इन्द्रो
देवता तत्प्रोतये वि । इन्द्रमिदं देवतातय इन्द्र प्रयत्यध्वर ।
इन्द्र समोके वनिनो हवामह इन्द्र धनस्य सातये (सा चि
३प्र २अ , १८ ७म) ।

यमस्य, आय गौरित्यस्य सर्पराज्ञी ऋषिर्गायत्री छन्दो
यमो देवता तत्प्रोतये वि । आय गौ पृश्निरक्रमीदसद
न्मातर पुर । पितरश्च प्रयनत्स्व (उ सा चि ६प्र १अ ,
११क १म) ।

कालस्य ब्रह्मजज्ञानमित्यस्य ब्रह्मा ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दः
कालो देवता तत्प्रोतये वि । ब्रह्मजज्ञानमित्यादि (१ ८पृ
२६प०) (सा चि ४प्र० १अ० ३८ ८म)

चित्रगुप्तस्य, चित्र इदित्यस्य चित्रगुप्त ऋषिर्जगती छन्दः
चित्रगुप्तो देवता तत्प्रोतये वि । चित्र इच्छिषोस्तकणस्य
वक्षथो न यो मातरावन्वेति धातवे । अनूधा यदजीजमदधा
यिदा ववक्षत् सद्यो महि दूत्या चरन (सा चि० १प्र २अ०
२८ २म)

अथ प्रत्यधिदैवतानां तत्राग्ने, अग्नि दूतमित्यस्य भरद्वाज

ऋषिर्गायत्री छन्दोऽग्निदेवता तत्प्रीतये वि० । अग्निं दूतं
वृणीमहे होतार विश्ववेदमम । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम (सा०
चिं १प्र० १अ० १द ३म)

अपाम, उदुत्तममित्यस्य गीतम ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द आपो
देवतास्तत्प्रीतये वि० । उदुत्तममित्यादि (१७२पृ १२प०)
प्राग्वत् (छा० ब्रा० १प्र ७क)

भूम्या, पृथिव्यन्तरिक्षमित्यस्य विष्णुऋषिरुष्णिक् छन्द
पृथिवी देवता तत्प्रीतये वि । पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौराप कनि
क्रदत । सिन्धुरापो मरुतो मादयन्ता घर्मो ज्योति । (सा
गा० ३प्र २अ १६गा०) ।

विष्णो, सहस्रशीर्षेत्यस्य नारायण ऋषिरनुष्टुप् छन्दो
विष्णुदेवता तत्प्रीतये वि । सहस्रशीर्षा पुरुष सहस्राक्ष
सहस्रपात । स भूमि सर्वतो ब्रुत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् । (सा०
आरण्यके ६अध्या ४ख १३द ३म)

इन्द्रस्य, इन्द्रायेन्दवित्यस्य इषोवधीय ऋषिर्गायत्री छन्द
इन्द्रो देवता तत्प्रीतये वि । इन्द्रायेन्दो मरुत्वते पवस्व मधु
मत्तम् । अर्कस्य योनिमासदम् । (सा चिं० ५प्र० २अ
४द० ६म०)

शच्या, एकाष्टकेत्यस्य वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द शची
देवता तत्प्रीतये वि । एकाष्टका तपसा तप्यमाना जजान
गर्भं महिमानमिन्द्रम् । तेन देवा असहन्त शत्रून् हन्तासुरा-
णामभवच्छचीभि (छा ब्रा २प्र ३क)

प्रजापते, प्रजापते इत्यादि (११ पृ० ११पं) प्राग्वत् (छा
ब्रा० २प्र० ५क०)

सर्पाणाम, तवेदित्यस्य वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द सर्पा
देवतास्तत्प्रीतये वि० । तवेदिन्द्रा वम वसु त्व पुण्यसि मध्य-

मम् । सत्रा विश्वस्य परमस्य राजसि नकिष्ठा गोषु हण्वते
(सा० चि० ३प्र २अ ३द ८म०)

ब्रह्मण, एष ब्रह्मेत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्द्विपदा गायत्री
छन्दो ब्रह्मा देवता तत्प्रीतये वि० । एष ब्रह्मा य ऋत्विष
इन्द्रो नाम श्रुतो गृणे (सा० चि० ५प्र० २अ १द० २म०)

अथ विनायकादिपञ्चकस्य । तत्र विनायकस्य, आ तू न
इत्यस्य गौरवोत ऋषिर्गायत्री छन्दो विनायको देवता तत्
प्रीतये वि । आ तू न इन्द्र क्षुमन्त चित्र आभ सगृभाय ।
महाहस्तो दक्षिणन (सा० चि० २प्र २अ० ३द० ३म०)

दुगाया, इमं स्तोममित्यस्य कृत्स्न ऋषिर्जगती छन्द दुर्गा
देवता तत्प्रीतये वि । इमं स्तोममर्हते इत्यादि (१७७पृ
४पं) (सा० चि० १प्र २अ० २द ४म०)

वायो क्राणा शिशुरित्यस्येन्द्र ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो वायु-
देवता तत्प्रीतये वि० । क्राणा शिशुर्महोना हिन्वन्नृतस्य
दीधितिम । विश्वा परिप्रिया भुवदधहिता (सा० चि० ६प्र०
२अ० ३द० ५म०) क्राणा इत्यत्र शास्त्रान्तरे प्राणा इति पाठ ।

आकाशस्य, आदित् प्रत्नस्येत्यस्य निधानकाम ऋषिर्गायत्री
छन्द आकाशो देवता तत्प्रीतये वि । आदित् प्रत्नस्य रेतसो
ज्योति पश्यन्ति वासरम । परो यदिध्यते दिवि । (सा चि०
१प्र १अ २द १ म०)

आश्विनयो, एषो उषा इत्यस्य प्रस्कण्व ऋषिर्गायत्री छन्द
आश्विनो देवते तत्प्रीतये वि । एषो उषा अपूर्व्या व्युच्छति
प्रिया दिव । स्तुषे वामश्विना वृहत (उत्तरसा चि० ८प्र
३अ ७क १म०)

अथ दिक्पालानां तत्वेन्द्रस्य, त्वामिद्धेत्यस्य भरद्वाज ऋषि
हृंहतो छन्द इन्द्रो देवता तत्प्रीतये वि । त्वामिद्धि हवामहे

सातौ वाजस्य कारव । त्वा हवेष्विन्द्र सत्पति नरस्त्वा काष्ठा-
स्वर्वत (सा चि ३प्र १अ ५द २म)

अग्ने, अग्निरित्यस्य औत ऋषिर्गायत्री छन्दोऽग्निर्देवता
तत्प्रीतये वि । अग्निर्हवाणि जङ्घनद्रविणस्युर्विपन्यया ।
समिद्ध शुक्र आहुत । (सा चि १प्र १अ १द ४म) ।

यमस्य, नाके सुपर्णमित्यस्य यम ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो यमो
देवता तत्प्रीतये वि । नाके सुपर्णमुप यत पतन्त हृदा
वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा । हिरण्यपक्ष वरुणस्य दूत यमस्य
योनौ शकुन भुरण्युम (सा चि ४प्र १अ ३द ८म)

निर्ऋते वेत्या हीत्यस्यादित्य ऋषिरुष्णिक छन्दो
निर्ऋतिदेवता तत्प्रीतये वि । वेत्या हि निर्ऋतीना वज्र-
हस्त परिवृजम । अहरह शुन्यु परिपदामिव । (सा चि
५प्र १अ १द ६म)

वरुणस्य, इमं मे इत्यस्य पुष्कल ऋषिर्गायत्री छन्दो वरुणो
देवता तत्प्रीतये वि । इमं मे वरुण शुधी हव्यमद्या च
मृडय । त्वामवस्युरा च के (उ सा० चि० ७प्र० ३अ० ६क०)

वायो, वात आवात्वित्यस्य प्रतोचीर्नन्दु कार्शात ऋषि-
र्गायत्री छन्दो वायुदेवता तत्प्रीतये वि० । वात आवातु भेषजं
शभु मयोभु नो हृदे । प्र न आयूषि तारिषत् (सा चि
२प्र० २अ ४द १०म)

सोमस्य, स्वादिष्ठयेत्यस्य गन्भीर ऋषिर्गायत्री छन्द सोमो
देवता तत्प्रीतये वि । स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम
धारया । इन्द्राय पातवे सुत । (सा० चि० ५प्र० २अ० ४द २म०)

ईशानस्य, तद्वो गायेत्यस्य रुद्र ऋषिर्गायत्री छन्द ईशानो
देवता तत्प्रीतये वि । तद्वो गाय सुते सचा पुरुहताय सत्वने ।
शषद्गवे न शाकिने (सा० चि० २प्र० १अ० ३द० १म०)

ब्रह्मण, ब्रह्म जज्ञानमित्यादि मन्त्र (११० पृ २१पं०)
प्राग्वत ।

अनन्तस्य, समान इत्यस्य उशना ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दोऽनन्तो
देवता तत्प्रीतये वि० । समानो अध्वा स्वसोरनन्तस्तमन्यान्या
वरतो देवशिष्टे । न मेथेते न तस्थतु सुमेके नक्तोयासा सम
नसा विरूपे । (उ० सा० चिं ८प्र० ३अ० १४क० ३म०)

अथ वस्वादोना तत्र वसूनाम, तमग्निमस्त इत्यस्य वाम
देव ऋषि विराट् छन्दो वसवो देवतास्तत्प्रीतये वि० । तमग्नि-
मस्ते वसवो न्युग्वनतसुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित । दक्षाथ्यो
यो दम आस नित्य । (उ० सा० चिं० ६प्र १अ १०क०
२म०) प्रत्येकदेवतात्वपक्षे ओं धराय स्वाहेत्यनेन जुहुयात् ।
तन्नामानि (६० पृ० १४प) होमसंख्या च (११३ पृ० २०पं०)
प्राग्वत ।

रुक्माणाम, आ वो राजानमित्यादि (१८२ पृ० २१प०)
प्राग्वत । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे प्रणवादिनाममन्त्रेण स्वाहान्तेन
होम । तन्नामानि (६२ पृ २६ पं०) होमसंख्या च (११४ पृ०
३पं) प्राग्वत ।

आदित्यानाम, आदित्यैरित्यस्य भरद्वाज ऋषि विराट् छन्द
आदित्या देवतास्तत् प्रीतये वि० । आदित्यैरिन्द्र सगणो मरु
द्भिरस्मभ्य भेषजा करत् । (उ सा चिं ४प्र १अ २३क
३म) प्रत्येकदेवतात्वपक्षे प्रणवादिनाममन्त्रेण स्वाहान्तेन
होम । तन्नामानि (६५ पृ ७पं) होमसंख्या च (११४ पृ०
१२पं) प्राग्वत् ।

मरुद्गणानाम्, पवमाना इत्यस्याप्सरस ऋषय बृहती छन्दो
मरुतो देवतास्तत्प्रीतये वि० । पवमाना अमृतं पवित्रमति
धारया । मरुत्वन्तो मत्सरा हयामेधामभिप्रयासि च (सा

चि ६प्र १अ ३द १२म) प्रत्येकदेवतात्वपक्षे प्रणवादि
स्वाहान्तनाममन्त्रेण होम । तन्नामानि (६५ पृ २१पं)
होमसख्या च (११४ पृ० २२प) प्राग्वत् ।

ब्रह्मण, ब्रह्म जज्ञानमित्यादि मन्त्र (११४ पृ २५पं)
प्राग्वत् ।

अच्युतस्य, इदं विष्णुगित्यादि (१७५ पृ २४पं) प्राग्वत् ।

ईशस्य, आ त्वा सोमस्येत्यस्य सोम ऋषिर्हृती छन्द ईशो
देवता तत्प्रोतये वि । आ त्वा सोमस्य गलदया मदा याचन्नह
ज्या भूणि मृग न सवनेषू चूक्रुध क ईशान न याचिषत् (सा
चि ४प्र १अ० २द ५म)

अर्कस्य, इन्द्रायेत्यस्य गोरवीत ऋषि गायत्री छन्दोऽर्को
देवता तत्प्रोतये वि । इन्द्राय महमे सुत परिष्टोभन्तु नो
गिर । अर्कमचन्तु कारव । (सा चि २प्र २अ २द ४म)

वनस्पते वनस्पते इत्यस्य वाभ्रव्य ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो वन
स्पतिदेवता तत्प्रोतये वि । वनस्पते वीडवङ्गा हि भूया
अस्मत्सखा प्रतरण सुवीर । गोभि संनद्धो असि वीलयस्व
आस्थाता ते जयतु जेत्वानि । (छा ब्रा १प्र २अ ७क)

अत्रेव समये जापके सूक्तानि जप्यानि येषा सूक्त नास्ति
तेषामार्षादिस्मरण पूर्वक होममन्त्र एव जप्य ।

अथ सामगाना जप्यसूक्तानि अभिधीयन्ते । तत्र रव्यादिके
त्वन्ताना नवाना ग्रहाणा मध्ये सोमं विना सर्वेषा होममन्त्रा
एव सूक्तरूपा । ते च प्रागुक्ता प्रागुक्तार्षादिस्मरणपूर्वकं जप्या ।

सोमस्य तु । प्रकाव्यमुशनेवेत्यस्य द्वादशार्चस्य सोमसूक्त
स्याद्याना तिसृणा वाजजिह्विष्टुप छन्द शिष्टानामादित्य
ऋषिर्गायत्री छन्द सोमो देवता तत्प्रोतये जपे वि । ओं
प्रकाव्यमुशनेव ब्रुवाणो देवो देवाना जनिमा विवक्ति । महि-

प्रत शुचिवन्धु पावक पटा वराहो अभ्येति रेभन ॥ १ ॥ प्र
हसासस्तपला वल्लुमच्छामादस्त वृषगणा अयासु । अङ्गोषिर्ण
पवमान सखायो दुर्मष बाणं प्रवदन्ति माकम ॥ २ ॥ स षीजत
उरुगावस्य जूतिं वृथा क्रीडन्त मिमते न गाव । परीणस
क्षण्ते तिग्मशृङ्गो दिवा हरिर्दृष्टो नक्तमृज ॥ ३ ॥ प्रस्वा-
नासो रथा इवावन्तो न अवस्यव । सोमासो रावि
अक्रमु ॥ ४ ॥ हिन्वानामो रथा इव दधन्विरे गभस्त्यो ।
भरास कारिणामिव ॥ ५ ॥ राजानो न प्रशस्तिभि सोमासो
गोभिरञ्जते । यज्ञो न सप्त धातुभि ॥ ६ ॥ परि स्वानास
इन्दवो मदाय वर्हणा गिरा । मधो अर्षन्ति धारया ॥ ७ ॥
आपानामो विवस्वतो जिहृन्त ऊषसो भगम । सूर्य अन्व वित-
न्वते ॥ ८ ॥ अप द्वारा मतीना प्रत्ना ऋण्वन्ति कारव । वृणो
हरस आयव ॥ ९ ॥ समीचीनास आशत होतार सप्तजानय ।
पदमेकस्य पिप्रत ॥ १ ॥ नाभा नाभि न आददे चक्षुषा सूर्य
दृष्टो । कवेरपत्यमा दुहे ॥ ११ ॥ अभिप्रिय दिवस्यदमध्यर्युभि
गुहा हितम । सूर पश्यति चक्षसा ॥ १२ ॥ (ऊ सा चि
४प्र २अ १क)

अथाधिदेवाना तत्र रुद्रस्य, एकादशसामात्मकरुद्रसंहिता
रूपरुद्रसूक्तस्य, आद्यस्या वो राजानमित्यस्य वामदेव ऋषि-
स्त्रिष्टुप् छन्द, तद्वो गायेति चतु साम्नो वर्गस्य रुद्रभागवौ
ऋषी गायत्री छन्द, मूर्धनं दिव इत्यस्यामृचि गीतानामाज्य
दोहाख्याना अयाणां साम्नां वैश्वानर ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द
अधिपतायोत्यादिकाना देवव्रतसञ्चकाना त्रयाणा मध्ये पूर्वयो
रुद्र ऋषि अन्यस्य विश्वे देवा ऋषि उत्कृतिश्छन्द, सर्वेषां
रुद्रो देवता तत्प्रीतये रुद्रसंहितात्मकसूक्तजपे वि । आ वो
राजानमध्वरस्य रुद्र होतार सत्ययजं रोदस्यो । अग्नि पुरा

तनयितोरचित्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम । (सा चिं १ प्र
 २ अ २ द० ७ म) । तदो । हो वा । गाया २, सुतायि सा
 २, ३ ४ चा । पुरुहता । य सीत्वा १ ना २, यि । शंयत । हा
 २, उ ५, होयि । गा २, ३ ४ वायि । ना २ शा २, ३, ४ । उ ५,
 हो वा । एं ३, । किने २, ३, ४, ५ ॥ १ ॥ तदो गाया सुतायि
 सचा ३ । पूरुं २, ३ हंता ३, ४ । हा हो ३, । या सात्वा २, ३, ४
 नायि । शयद्वा २, ३ वे । ना शा २, । हो २, हु वो २, ३, ४,
 वा । का ५, यि ने ६, । हायि ॥ २ ॥ तदो गाय रु वा
 ६, । ए । पुरुहताय सत्वने । पुरुहता या सत्त्वा २, २, ना
 ३, ४, यि । शयत गावा । उ २, ३, ४, वा । ना २, ३, शा ३, का
 ३ ४, ५, । यि ने ६ । हायि ॥ ३ ॥ तदो गाय सुते सचा ६, ।
 ए । पुरुहताय सत्वनायि । शयद्वा २, ३, । वे । ऐ २, हो १,
 शा २, ३, यिही । न शा २, ३, । का २, यि ना २, ३, ४ । उ
 ५ हो वा ई २, ३, ४, ॥ ४ ॥ (सा वेगाने ३ प्र २ अ १ द
 १, २, ३, ४ गा) एकद्वित्रादिचिह्नसूचितनिषादादिस्वरैर्गाना
 शक्तौ । तदो गाय सुते सचा पुरुहताय सत्वने । शयद्वावे न
 शाकिने इति मन्त्र चतुर्धा जपेत् । अथ आम्यदोहानि त्रीणि ।
 हाउ (त्रिधा) आज्यदोहम् (त्रिधा) । मूर्ध्नि दा यि वा ३,
 अराति पृथिव्या । वैश्वानराम् । ऋत आ । जातमग्निम् ।
 कवि सन्ना । जा ३ मतिथि जनानाम् । आसन्न पा ।
 त्रा ३ जनय । न्त देवा । हाउ ॥ १ ॥ आज्यदोहम् (द्विधा)
 आज्यदो ५, हा उ । वा ए । आज्यदोहम् । ए । आज्यदोहा २,
 ३, ४, ५ म् ॥ १ ॥ हाउ (त्रिधा) । हम् चिदोहम् । ३ ।
 मूर्ध्नि दायि इत्यादि देवा इत्यन्त पूर्ववत् । हाउ (त्रिधा)
 हम् चिदोहम् । (द्विधा) चिदो ३, हाउ । वा । ३ ई २, ३,
 ४, ५ ॥ २ ॥ हाउ । ३ ष्योहम् । ३ । मूर्ध्नि दायीत्यादिपूर्व-

वत् । हाउ । ३ । चोहम २ । च्यो ३ हाउ । वा ३, ए ३ ।
 च्यताम ॥ ३ ॥ (सामारणौ १प्र २अ , १६, १७, १८गा)
 एव गानाशक्तौ मूर्ध्ना दिवो अरति पृथिव्या वैश्वानरमृत आ
 जातमग्निम् । कविं सम्राजमतिथि जनानामासन्न पात्र
 जनयन्त देवा इति मन्त्रं त्रिधा जपेत् । अथ देवव्रवसंज्ञकानि
 त्रौणि । अधिप तायि मित्र । पतायि । क्षत्रप । तायि । स्व
 प तायि धनप । ता २, यि । ना २, मा । मन्युना वृत्रहा
 सूर्येण स्वराद्यन्त्रेण मघवा दक्षिणास्य प्रिया तनू राज्ञा विशं
 दाधार । वृषभस्त्वष्टा वृत्रेण शचीपतिरन्त्रेण गय पृथिव्या
 सृणिकोऽग्निना विश्व भूतम । भ्यभवो वायुना विश्वा । प्रजा
 अभ्यपवथा वषटकारणार्द्धभाक् सोमेन सोमपा समिज्या पर
 मेष्टी । ये देवादेवा । दिविषद स्थलेभ्यो वो देवादेवेभ्यो
 नम । ये देवादेवा । अन्तरिक्षसद । स्थलेभ्यो वो देवा
 देवेभ्यो नम । ये देवादवा । पृथिवीषद । स्थलेभ्यो वो देवा
 देवेभ्यो नम । ये देवादेवा । असुषद । स्थलेभ्यो वो देवा
 देवेभ्यो नम । ये देवादेवा । दिक्षुसद । स्थलेभ्यो वो देवा
 देवेभ्यो नम । ये देवादेवा । आशासद । स्थलेभ्यो वो देवा
 देवेभ्यो नम । ये देवादेवा । अवज्यामिव धन्वने विते मन्यु
 नयामसि मृडता न इह अस्मभ्यम् । (इडा २, ३, भा) । य इद
 विश्व भूत षुयो ३, । आउ (। वा २, ३,) ना २, ३, ४, मा
 ॥ १ ॥ अधिप । तायि । मित्रप । तायि । क्षत्रप । तायि । स्व
 प । तायि । धनप । ता २, यि । ना २ मा । नम उत्त
 तिभ्यश्चोत्तन्वानेभ्यश्च नमो नीषङ्गिभ्यश्चोपवीतिभ्यश्च नमोऽस्य
 ङ्गश्च प्रतिदधानेभ्यश्च नम प्रविध्यङ्गश्च प्रव्याधिभ्यश्च नम
 त्सरङ्गश्च त्सारिभ्यश्च नम, श्रीतेभ्यश्च आयिभ्यश्च नमस्तिष्ठङ्ग-
 श्चोपतिष्ठङ्गश्च नमो यते च त्रियते च तम पथे च विपथाय

च । अवज्यामिव धन्वने इत्यादि प्राग्वत ॥ २ ॥ अधिप ।
 तायि । मित्रप । तायि । क्षत्रप । तायि । स्व प ।
 तायि । धनप । ता २, यि । ना २ मा । नमोऽन्नाय
 नमोऽन्नपतये एकाक्षाय चावपन्नादाय च नमो नम । रुद्राय
 नीरसदे नम स्थिराय स्थिरधन्वने नम प्रतिपदाय च
 पटविणे च नमस्त्रियम्बकाय च कपर्दिने च नम
 आश्रायेभ्यश्च प्रत्याश्रायेभ्यश्च नम क्रव्येभ्यश्च विरिम्फेभ्यश्च
 नम सहत च विवर्ते च । अवज्यामित्यादि पूर्ववत् ॥ ३ ॥
 (सामारणी ५ प्र १ अ ६, ७, ८ गा) गानाशक्तौ अधिपतये
 इत्याद्यनुवाक त्रिधा जपेत अधिपतये मित्रपतये क्षत्रपतये
 स्वपतये धनपतये नम इत्येव पठनीयमेवमग्रेऽपि अस्मभ्यमि
 त्यनन्तर य इद विश्व भूत षयोवे नम इति नीषङ्गीत्यत्र निष
 ङ्गीत्येव पठनीयमन्यत गानाश विज्ञाय समानम ।

उमाया, सूक्ताभावात् आपो हिष्ठेति मन्त्र प्राग्वत ।

स्कन्दस्य एकादशसामात्मकस्कन्दमहितारूपस्कन्दसूक्तस्य
 मध्य आमन्देरित्यादि त्रयाणा कण्व ऋषिर्हृत्ती कन्द, आनो
 विश्वा सुहव्यमित्यादि त्रयाणा शक्तिर्ऋषिर्हृत्ती कन्द, प्रसे
 नानोरित्यादि त्रयाणा कुत्स ऋषिस्त्रिष्टुप कन्द, पवित्र ते
 इत्यादिद्वयोरादित्य ऋषि जगतो कन्द सवेषा स्कन्दो देवता
 ततप्रोतये वि । आ मन्द्ररी । न्द्र हरिभायिर्याहि मयूरा ३,
 रोमा भा ३, यि । मा त्वा कायि चीत । निये मू २, ३ ४,
 रोत् । न पाशिना । अति धान्वे २, । वता २, ३, । आ २
 यि हा २, ३ ४ ५, हो वा । वा २, ३, ४, या ॥ १ ॥ आम-
 न्दैरिन्द्र । हा ५, रिभायि । याहि मयूररोमभायि । मा त्वा
 का २, ३ इ चोत् । नायि ये मूरित् । न पाशायिना । अतायि
 धा २ ३, न्वे । वता २, ३, । आ २ यि हा २ ३, ४, । ५

हो वा । व यो३, भो २ ३ ४, ५ ॥ २ ॥ आमन्देरिन्द्र । हा
 ५ रिभी । याहि मयूग्रोम भाउ । वा २ । मा त्वा २ । केचि-
 न्निये मुरिन्न पाशिना उ । वा २, । आ ते २, । धन्वे व ता ३
 १ । उ५ वा २, ३ उ५ इ२, ३ ४, हो ॥ ३ ॥ (सामवेगानि ६
 २ अ० २७ २८ २९ गा) गानाशक्तौ आमन्दैरिन्द्र
 हरिभियाहि मयूग्रोमभि । मा त्वा केचिन्नि येमुरिन्न पाशि
 नाऽति धन्वेव ता इहि इति मन्त्र त्रिधा जपेत । आ न । ण ।
 विश्वा सुहाव्या २ म । आयिन्द्र समत । सूभू १, पाता । ऊ
 २, ३ ४, ५ । हा ३, हायि । ब्रह्माणि सवना । नि वृत्रहान
 परमा २ ३ ज्या । आचा ३ । हायि । षमा उ ५, ३, । हो
 वा हो ५ इडा ॥ १ ॥ आनो विश्वासु हाव्याम । इन्द्र समतसु
 भूषतो । पत्रा २, ३ ह्याणि सवना । नि वृत्रहान परमा २
 ३, ज्या । अर्चा ३ । हायि । षमा । उ ५, ३ हो वा हो ५
 ईडा ॥ २ ॥ आनो विश्वासु हाव्याम । इन्द्राम । समत्सु भूषत ।
 उपा ब्रा १ ह्या २ णि सवनानि वृत्रहन । परामा १ ज्या २
 । ऋचोषा २ ३ मा ३ ४ ३ । ओ २, ३ ४ ५, इडा ॥ ३ ॥
 (सा० वे० ७प्र २अ० ७, ८, ९गा) गानाशक्तौ आनो विश्वासु
 हव्यमिन्द्र समतसु भूषत । उप ब्रह्माणि सवनानि वृत्रहन
 परमज्या ऋचोषम इति मन्त्र त्रिधा जपेत । हो ४ वा । उहु
 वा (त्रिधा) होवा । प्रसेनानायि । शूरो आ ३, आयि रथा
 नाम । गव्य न तायि हर्षता ३, यि । ह । अस्य सेना । भद्रान्
 कृण्वान् । इन्द्र हा ३ । वानतसखिभ्या । आ सोमो व । स्वा
 ३, रभसानि दत्तायि । हो ४ वा उहुवा । ३ । होवा ६, हाडवा
 ॥ १ ॥ उ ५, हो । ३ । वा ३, ४, ५ । प्रसेना नायि । शूरो आ ३, ।
 आयि रथानाम । गव्य न तार्द्र । हर्षता ३, यि । अस्य सेना ।
 भद्रान् कृण्वान् । इन्द्रहा ३, । वानतसखिभ्या । उ५, हो ।

३ । वा ३ ४ ५ । आ सोमो वा । स्वा ३, रभ । सा ३ ४, ३, ।
 नी३, दा ५ ता ६ ५, ६ यि ॥ २ ॥ ओ हो ३, वा ३, ४, ५, ।
 प्रसेनानायि । शूरो आ ३, । आयि रथानाम । गव्य नेतायि ।
 ह्यता ३ यि । अस्य सेना । भद्रान क्षण्वान । इन्द्र हा ३ ।
 वानतमखिभ्या । ओ हो ३, वा ३ ४, ५, । आ सोमो वा स्वा
 ३, रभ सा ३ ४, ३, नी३ दा ५, । ता २ ३, ४, ५ यि ॥ ३ ॥
 (सा वेगा० १५ प्र २ अ १६ १७ १८ गा) गानाशक्तो
 प्रसेनानी शूरो अग्रे रथाना गव्य नेति हषते अस्य सेना ।
 भद्रान क्षण्वन्निन्द्र हवानतमखिभ्य आ सोमो वस्त्रा रभमानि
 दत्ते इत्यस्य त्रिधा जप । पवित्र ते वितत ब्रह्मणस्पत ३, ।
 हुवे २ । ३। हवे २ । ३। होवा । ३। हा । ३। हायि । प्रभुर्गात्राणि
 परियेषि विश्वता २, ३, । हवे २ । ३। हुवे २ । ३। होवा
 । ३। हा । ३। हायि । अतस्तनून तदा २ मो अश्रुते ३। हुवे २
 । ३। हुवे २, । ३। होवा । ३। हा । ३। हायि । श्रुतास इद्वहन्त स
 तदा २ शत । हुवे २ । ३। हव २ । ३। होवा । ३। हा । ३। हा
 ३ ४, उ ५ होवा । अर्को देवाना २ परमे वि या २ मा २
 ३ ४ ५ न ॥ १ ॥ पवित्र ते वितत ब्रह्मणस्पते ३ । हुवायि
 उ ५ होवा । २। प्रभुर्गात्राणि परियांष विश्वता २, ३ । हुवायि ।
 उ ५ होवा । २। अतस्तनून तदा २ मो अश्रुते ३ । उ ५, होवा
 । २। श्रुतास इद्वहन्त सतदा २ शत । हुवायि उ ५ हो । २।
 वा २ ३, ४ । उ ५ । होवा । अर्कस्य देवा परमे वियो २, मा
 २ ३, ४ ५, न ॥ २ ॥ (सा० वेगा० १६ प्र २ अ ३४ ३५ गा०)
 गानाशक्तो पवित्रं वितत ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि
 विश्वत । अतस्त तनून तदामो अश्रुते श्रुतास इद्वहन्त स
 तदाशत । इति मन्त्रस्य द्विधा जप ।

नारायणस्य, नवसामात्मकविष्णुसहितारूपनारायणसूक्तस्य

मये इदं विष्णुरित्यस्य विष्णुर्ऋषिर्गायत्री छन्दः त्रक्षस्य वृष्ण इत्यस्य विष्णुर्ऋषिर्जगतो छन्दः प्रकाव्यमुशना इत्यन्यवाराहस्य वाजजिह्विस्त्रिष्टुप् छन्दः सहस्रशीषेत्यादिषडचगीतयो पुरुषव्रतयोर्मध्ये पञ्चानामनुष्टुप् अन्याया गायत्री छन्दः, एवेषा नारायणो देवता ततः प्रीतये वि० । इदा ६ म० । विष्णू २ । विचक्रा २ ३ ४ मायि । त्रायि धा नि । दधायि पा १, दा २ म० । समू २ । हो १ । ढा २ २ मा ३ । स्या २ पा २ ३ ४ । उ५ हो वा । ए ३ । सुले २ ॥ १ ॥ (मा० वे० ६ प्र १ अ० १४ गा०) गानाशक्तौ इदं विष्णुरित्यादि (१७५ पृ० २४ प) प्रागुक्तमन्त्रस्य जपः । हा उ २ हा उ । ओं हा २, । ओं हाइ । वयो होइ ३ । ३ । पयो होइ । ३ । चक्षुर्होइ । ३ । श्रोत्रा होइ । ३ । आयुर्होइ । ३ । तपो होइ ३ । ३ । वर्चो होइ । ३ । तेजो होइ । ३ । सुवर्होइ । ३ । ज्योतिर्होइ । ३ । पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नु मा २ ३ हा । प्र नो वर्चो विदथा जातवेदा २ ३, साइ । वैश्वानराय मतिर्न व्यसे शु २ ३ चो । सोम इव पवते चारुरग्ना २ ३ या ३ य । हाउ २ । हाउ । ओं हा । २ । ओं हाइ । वयो होइ । ३ । पयो होइ । ३ । चक्षुर्होइ । ३ । श्रोत्रा होइ । ३ । आयुर्होइ । ३ । तपो होइ । ३ । वर्चो हो । ३ । तेजो होइ । ३ । सुवर्होइ । ३ । ज्योतिर्होइ । २ । ज्योतिर्हो २, वा २ ३ ४ । अहो वा । ए । अग्नि समुद्रमाक्षयता ण । अग्निमूर्धाभवद्विव । ए । आयुर्धा अस्मभ्य वचोधा देवेभ्या २ ३ ४ ५ ॥ १ ॥ (सा अर ६ प्र १ अ ३ गा०) गानाशक्तौ पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नु मह प्र नो वचो विदथा जातवेदसे । वैश्वानराय मतिर्न व्यसे शुचि सोम इव पवते चारुरग्नये इति मन्त्रस्य त्रिजपः । हा उ हाउ । हुप । प्रका वियाम् । उशने । व ब्रुवाणा । देवो देवा । ना ३ अग्नि, । मा

विवक्ती । महिप्रता । शुचि वा ३ । न्धू पावाका । हाउ हाउ ।
हुप । पदा वरा । हो ३ अभि । आ ३ ४ ३ यि । ती ३ रा
५ यि भा ६ ५ ६ न ॥ १ ॥ (सा० वे १५प्र १अ ३६गा)
गानाशक्तो प्रकाव्यमुग्धनेव ब्रुवाणो देवो दवाना जनिमा
विवक्ति । महिप्रत शुचिबन्धू पावक पदा वराहो अभ्येति
रेभन । इत्यस्य त्रिजप । अथ पुरुषव्रत पञ्चानुगानम । उहु वा
हाउ । (त्रिधा) सहस्रशीषा पुरू २, ३ षा । सहस्राक्ष
सहस्रा १ ३ पात । स भूमि मवतो वा २, ३, त्वा । अत्यति-
ष्ठदशाङ्गु १, ३, लाम । उहु वा हाउ । (द्विधा) उहु वा ३
हाउ । वा ३, । ईट । ईडा २ ३ ४ ५ ॥ १ ॥ उहुवा होवा २ ।
(त्रिधा) त्रिपादूर्ध्व उदैत पुरू २ ३, षा । पादोऽस्येहाभवत्
पू २, ३, ना । तथा विष्वडविया क्रा २, ३, मान । अशनान
शने आ २, ३, भी । उहुवो होवा २ । (द्विधा) उहु वी ।
हो २ । वा २ ३ ४ । ऊ५ हो वा । ई २ ३ ४ डा । उहुवो
होवा २, । (द्विधा) । उहुवो । हो २ । वा सू २ ३ ४ वा ।
उहुवो । होवा (द्विधा) । उहुवो । हो २ । वा २ ३ ४ ।
ऊ । उ५ होवा । २ ३ ४ ५ ॥ २ ॥ इयौ होवा २,
(त्रिधा) पुरुष एवेद सा २, ३ र्वाम । यद्भूतं यच्च
भावा २, ३, याम । पादोऽस्य सर्वाभूता २ ३, नी ।
त्रिपादस्यामृत दा २, ३, यि वी । इयौ होवा २, । (द्विधा) ।
इयौ । हो २, । वा २, ३, ४ । उ५, हो वा । ई २ ३, ४, डा ।
इयौ होवा २, । (द्विधा) । इयौ । हो २, । वा २, ३ ४, । उ
५, हो वा । ज्यो २ ३, ४, ती । इयौ होवा २ । (द्विधा) ।
इयौ । हो २ । वा २, ३, ४, । उ५ हो वा । ई २, ३, ४,
५, ॥ ३ ॥ हाउ ३ । तावानस्य । महा २, ३, । यि मा ३, । हाउ
३, । ततो ज्यायाश्च पूरू २ ३ षा ३ । हाउ ३ । उतामृत

त्वस्येशा २, ३ ना ३, । हाउ ३ । यदन्नेनातिरोहा १ ३
 ती ३ । हाउ ३, । वा ३ । ईट । ईडा २ ३, ४ ५, ॥ ४ ॥
 हाउ ३ । वा । ततो विराडजायत । हाउ ३ वा । विराजो
 अधिपूरुष । हाउ ३ वा । सजातो अत्यरिच्यत । हाउ ३ ।
 ग । पश्चाद्भूमिमथो पुर । हाउ ३ वा ३, । ई २, ३ ४, ५
 ॥ ५ ॥ अथ पुरुषव्रतमेकानुगानम् । हाउ ३ । आस्मीनस्मिन ।
 (त्रिधा) । नृमणायि नृमणम् । (त्रिधा) निधायिमाहे ।
 (त्रिधा) । कया नश्चित्रा ३ आभू १ वा २, ७ । ऊती सदा
 वृ ३, धा सा १ खा २ । कया शचिष्ठा ३ या वा १, र्त्ता २,
 ३ । हाउ ३, । आस्मीनस्मिन । (त्रिधा) । नृमणायि नृम
 णम् । (त्रिधा) निधायिमाहे (त्रिधा) निधा २, ३ यि मा
 २ हा २ ३ ४ । उ ५, हो वा । सुवर्ज्योती २, ३ ४, ५, ।
 (सामारणो ५ प्र १ अ० १३ १४, १५, १५, १६ १७, १८
 गा) गानाशक्तौ सहस्रशीर्षा पुरुष सहस्राक्ष सहस्रपात् ।
 स भूमि सवतो वृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥ त्रिपादूर्ध्व उदेत्
 पुरुष । पादोऽस्येहाभवत् पुन । तथा विष्वङ् व्यक्रामदश-
 नानशने अभि ॥ २ ॥ पुरुष एवेद सव यदुभूतं यच्च भाव्यम् ।
 पादोऽस्य सर्वाभूतानि त्रिपादस्यामृत दिवि ॥ ३ ॥ तावानस्य
 महिमा ततो ज्यायाश्च पूरुषः । उतामृतत्वस्येशानो यदन्ने
 नाति रोहति ॥ ४ ॥ ततो विराडजायत विराजो अधिपूरुष ।
 स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुर ॥ ५ ॥ कया
 नश्चित्रेत्यादि पूर्ववत् ॥ ६ ॥ इति पुरुषव्रतयो पठितस्य षडृचस्य
 त्रिधा जप ।

ब्रह्मेन्द्रियमकालचित्रगुप्तानां सूक्ताभावाद्बोममन्त्रा (१८१
 पृ० १ प०) प्रागुक्ता आर्षादिस्मरणपूर्वकं जप्या ।

अथ प्रत्यधिदेवतानां, तत्र विष्णुं विहायान्येषां सूक्ताभावात्

(१८३४ २६५) प्रागुक्ता मन्त्रा एवार्धादिस्मरणपूर्वक जप्या ।
विष्णोस्तु विष्णुसहिताऽनुपदमुक्तजप्येति विशेष ।

अथ विनायकादीनां तत्र विनायकस्य दशसामात्मक-
विनायकसहितारूपविनायकसूक्तस्य मध्य अदर्दरुदित्यादिद्वयो
रुक्षय ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द सुष्वाणास इत्यादिद्वयो पृथ्वी
ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द आ त न इत्यादिचतुसामवग आद्ययो
गोविंशत ऋषि अन्ययो वयामवैणव ऋषि, चतुणा गायत्री
छन्द, सृज्यमाना इत्यादिकाष्टसामात्मकवगमध्ये आद्यषष्ठ-
द्वयोगाद्यस्य अक्षोरन्ध्र ऋषि षष्ठस्याग्नि ऋषि द्वयोर्वृहती
छन्द सर्वेषां विनायको देवता तत्प्रतीतय वि० । अदर्दरुत ।
समसृजो वि खानि । त्वमर्णा २, ३, ४, वान । वद्धधाना
अरामणा । महान्ता २, ३, ४ मी । न्द्र पवत वियाह ।
सृजाद्धा २, ३ ४ रा । अवयद्धान । वा २, ३ न हा ३, ४, ३
न् । उ २, ३, ४, ५, ईडा ॥ १ ॥ अदर्दरुत समसृजा ।
विखानि । त्वमर्णवान वद्धधाना १ । अरा २ ३, मणा ।
महान्तमिन्द्र पर्वत विया २, ३ हा । सृजाद्धारा २, । अवा
२, यद्धान । वा २ । या २ ३ ४ । उ ५ हो वा । हा २ ३
४ ५ न ॥ २ ॥ सूष्वाणासा । इन्द्रस्तु । मसि त्वा । सा
निथन्तश्चित्तु वि नृ । मण वा २, ३ ४, जाम । आन । भरा ।
ओ २ ३ ४ वा । सुवित यस्य को । ना । तानात्माना ।
सहिया । मा ३ ४ ३ । तू ३ वो ५ ता ६ ५ ६ ॥ १ ॥ ओ
३ हो ३ होयि । सू २ ३ ४ ष्वा णा ३ सा । इन्द्रस्तु । मसि
त्वा । ओ ३ हो ३ होयि । सा २ ३ ४, नी । ष्यन्ता । ची
३ तुवि । नृमण वा जाम । ओ ३ हो ३ होयि । आ २ ३ ४
ना । भरा । सुविता ३, म । यस्य कोना । ओ ३ हो ३ हायि ।
ता २ ३, ४ ना । त्मना । सहिया । मा ३ ४ ३ । तू ३ वो

५ ता ६ ५ ६ ॥ २ ॥ (सा० वे० ८ प्र० २ अर्ध० ३ ४, ५
 ६ गा०) गानाशक्तौ । अदर्दरुत समसृजो वि ग्वानि त्वमर्ण
 वान वद्धधाना अरमणा । महान्तमिन्द्र पवत वि यद्व सृज-
 द्वारा अव यद्दानवान हन । सुष्वाणास इन्द्र स्तुमसि त्वा सनि-
 अन्श्चितु वि नृमण वाजम । आ नो भर सुवित यस्य को ना
 तनात्मना सञ्ज्ञाम त्वाता । इत्येतयोस्तिधा जप । आ तू न
 आ । न्द्र क्षुमा २ ३ न्ताम । चायित्र ग्राभा २ ३ ।
 हायि । मगृ २ भाया । महाहस्ती २ ३ ४ । हायि । दक्षा
 २ यि णायिना । मक्षा २ ३ । क्षा २ स्ता २ ३ ४ । उ ५
 होवा । दक्षिणि ३ ना २ ३ ४ ५ ॥ १ ॥ आ तू न इन्द्र क्षुमा
 न्ताम । चित्रा २ ग्रा २ ३ ४ भाम । सगृभा २ ३ ४, या ।
 मा ३ हा ३ । क्षा २ स्ता २ ३, ४ । उ ५ होवा । दक्षिणे
 ना २ ३ ४ ५ ॥ २ ॥ आ तू न इन्द्र क्षुमा ६ न्ताम । चित्र
 ग्राभ सगृभा २ षा । चित्र ग्राभ सम । गृ । उ ५ ३ होयि ।
 भा २ ३ ४ षा । ए । हायि । महाहस्ती दक्षा २ ३, । होयि ।
 उ ५ हो । वाहो २ ३, ४, वा । णा ५, यि नो ६ हायि ॥ ३ ॥
 आ तू न इन्द्र क्षुमान्ताम । चित्र ग्राभ सगृभाया । चित्र ग्राभ
 सम । गृ २, ३ । ई ३, ४, हा । भा २ ३ ४ या । ऐ ।
 हायि । महाहस्ती दक्षा २ ३ होयि । उ ५ हो । वाहो २ ३
 ४ वा । णा ५ यि नो ६ हायि ॥ ४ ॥ (सा वे ५ प्र०
 १ अर्ध १६ १७ १८ १९ गा०) गानाशक्तौ आ तू न इन्द्र
 क्षुमन्त चित्र ग्राभ सगृभाय । महाहस्ती दक्षिणेन इत्यस्य
 चतुर्धा जप । मृज्यमाना । सुहस्तिया ३ । समू ३ द्रायि
 वा । चमिन्वसा ३ यि । रायी ३ पायिशाङ्ग बहुला ३ म ।
 पूरू २ सृ २ ३ ४ हाम । पवमा । ना । उ ५ ३ हो ।
 भियो २ ३ ४ वारषा ५, सो ६ हार्द ॥ १ ॥ मृज्यमाना ५,

सुहस्तिर्या । समू २ द्रायि वा २, । च मा २, यि न्वासी २ ।
रयि पिशङ्ग बहुल पुरुसृहा । उ ५, ३ हो । पवमा २ ३ ना
३, । भियो २ ३ ४, वारषा ५, सो ६, हायि ॥ २ ॥ (सा
वे १५प्र १अ ६ ११गा०) गानाशक्तौ मृज्यमान
सुहस्त्या समुद्रे वाचमिन्वसि । रयिं पिशङ्ग बहुल पुरुसृह
पवमाना भ्ययसि इत्यस्य द्विधा जप ।

दुर्गावायुकाशाश्विनाना सूक्ताभावात् (१८५ पृ , १ प)
प्रागुक्ता मन्त्रा एवार्षादिस्मरणपूर्वक जप्या ।

अथ दिक्पालाना तत्रेन्द्राग्नियमनिष्कृतिवरुणवायुना
सूक्ताभावात् (१८५ पृ २५ प०) प्रागुक्ता मन्त्रा एवा-
र्षादिस्मरणपूर्वक जप्या ।

सोमस्य तु प्रकाव्यमित्यादिद्वादशच सूक्त (१८८ पृ०
२३ प०) प्राग्वत् जप्यम् ।

इशस्य आ वो राजानमित्यादि रुद्रसहिता (१८९ पृ
२३ प) प्रागुक्ता जप्या ।

ब्रह्मानन्तयो सूक्ताभावात् (१८७ पृ० १ प) प्रागुक्तो
मन्त्रावार्षादिस्मरणपूर्वक जप्यौ ।

अथ वस्वादीनाम् । तत्र वसूना सूक्ताभावात् (१८७ पृ०
७प) प्राग्वत् मन्त्रो जप्य ।

रुद्राणा (१८९ पृ० १८ प) प्राग्वत् रुद्रसहिता जप्या ।

आदित्याना सूक्ताभावात् (१८७ पृ १८ प) प्रागुक्त मन्त्र
एवार्षादिस्मरणपूर्वक जप्य ।

मरुता सूक्ताभावात् (१८७ पृ० २४ प०) प्राग्वत् मन्त्रो जप्य ।

ब्रह्मण सूक्ताभावात् (११४ पृ० २५ प०) प्राग्वन्मन्त्रो जप्य ।

अच्युतस्य (१९७ पृ — १९७ पृ) प्राग्वत् विष्णुसहिता
जप्या

ईशस्य (१८६ पृ० १८ पृ०) प्राग्वत् रुद्रसहिता जप्या ।

अकस्य सूक्ताभावात् (१८८ पृ० ११ प) प्राग्वन्मन्त्रो जप्य ।
वनस्पत सूक्ताभावात् (१८८ पृ० १४ प) प्राग्वन्मन्त्रो जप्य ।

अत्रैव समये द्वारपालै स्वशास्त्रोक्तवक्ष्यमाणशान्त्याध्यायादिक पाठ्यम् ।

एव जापकैर्द्वारपालैश्च जप्यपाठ्यसूक्तादिषु जप्तेषु होतो त्तराङ्ग कर्म कुर्यात् । तत्र प्रथम (१८१ पृ ३ प०) पूर्ववत् महाव्याहृतिहोम कुर्यात् । तत प्रादर्शमिता समिध तूष्णीं मग्नौ क्षिप्वा प्रायश्चित्तहोम कुर्यात् । यथा । देशकालौ सकीर्त्य कृतऽस्मिन् कर्मणि यतर्किञ्चिदङ्गवेगुण्य जात तद्दोष प्रशमनाय महाव्याहृतिहोमं शाव्यायनहोम वा करिष्ये इति सकल्प्य विधुनाभानमग्निमावाह्याभ्यर्च्य (१८१ पृ ३ प०) पूर्ववत् महाव्याहृतिहोमरूप प्रायश्चित्तहोम कुर्यादिति बहव । तत्र प्रायश्चित्तहोमे वि० इत्येव विनियोगे विशेषः । कोथुमो-यास्तु शाव्यायनहोममपि कुर्युरिति भवदेवभट्ट । तदयथा पुनरपि महाव्याहृतिहोमं विधुय तूष्णीं समिधमग्नौ हुत्वा प्रजापतिर्ऋषि अग्निर्देवता प्रायश्चित्तहोमे वि० इति स्मृत्वा । ओं पाहि नोऽग्ने एनसे स्वाहा । प्रजापतिर्ऋषि विश्वे देवा देवेभ्यो प्रायश्चित्तहोमे वि० । ॐ पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा । प्रजापतिर्ऋषि विभावसुर्देवता प्रायश्चित्तहोमे वि । ओं यज्ञ पाहि विभावसो स्वाहा । प्रजापतिर्ऋषि शतक्रतुर्देवता प्रायश्चित्तहोमे वि० । ओं सव्य पाहि शतक्रतो स्वाहा । प्रजापतिर्ऋषि अनुष्टुप् छन्दो अग्निर्देवता प्रायश्चित्तहोमे वि । ओं पाहि नोऽग्न एकया पाह्यत द्वितीयया । पाहि गीर्भि-

स्तिमृभिरुज्जा पत पाप्म चत अभिवर्गो (सा १प्र १अ० ४द० २म) स्वाहा । प्रजापतिर्ऋषिर्गार्गीयत्री छन्दो अग्निदेवता प्रायश्चित्तहोम वि० । पुनरुज्जा निवत्तस्वाग्ने पिनुस्व धारया । विश्वप्सा विश्वत परि स्वाहा । प्रजापतिर्ऋषि अनुष्टुप छन्दो अग्नि देवता प्रायश्चित्तहोम वि० । ओ अज्ञात यदनाज्ञात यज्ञस्य क्रियते मिथ । अग्ने तदस्य कल्पय त्व वेत्य यथा यथम (सा षड्विंश ब्रा १प्र० २अ०) स्वाहा । प्रजापति-
 ऋषि पङ्क्तिश्छन्द प्रजापतिदेवता प्रायश्चित्तहोम वि० ।
 ॐ प्रजापते न त्वर्देतान्यन्यो विश्वाजातानि परिता बभूव ।
 यतक्रामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वय स्याम पतयो रयोणा स्वाहा । पूर्ववत महाव्याहृतिहोम समितप्रक्षेपश्च ।
 ततो नवभ्यो ग्रहेभ्य एकेकाहुतो प्राग्, ऋणेन मन्त्रेण दद्यात् । ततो जलाञ्जलि गृहीत्वा प्रजापतिर्ऋषि सविता देवता अग्निपर्यर्क्षणे वि । ओ देवसवित प्रसुवयज्ञ प्रसुव यज्ञपति भगाय । दिव्यो गन्धव केतपू केत न पुनातु वाचस्पतिवाच न स्वदतु । अर्ननोदकाञ्जलिना दक्षिणावत्तनाग्नि वेष्टयेत् । प्रजापतिर्ऋषि अदितिदेवता जनान्जलिसेक वि । आ अदितेऽन्वमस्था अनेनाग्नेदक्षिणस्या पश्चिमान्तात् पूर्वान्त य वज्जनाञ्जलिना सिञ्चेत् । प्रजापति ऋषि अनुमतिदेवता जलाञ्जलिसेके वि । ओ अनुमतेऽन्व मस्था अनेनाग्ने पश्चिमाया दक्षिणान्तादुत्तरान्त यावत्तथा मिञ्चत । प्रजापतिर्ऋषि सरस्वती देवता जलाञ्जलिसेक वि । आ सरस्वत्यन्वमस्था अनेनाग्नेकत्तरस्या पश्चिमान्तात् पूर्वान्त

यावत्तथा सिञ्चेत । ततः कतिपयास्तरुणकुशानुत्तानहस्तद्वये-
नादाय प्रजापतिकृष्टं पिवया दवता दम्भटणाभ्यञ्जनं वि । आ-
शक्तं विहाणा व्यन्तु वयः । इति त्रिधा जप्तेन यजुषा अग्र-
भूतमव्यभागान् क्रमणं पृतेनभ्यञ्जगतः । अथ तानङ्गिरभ्युच्य-
ते । पतिकृष्टं वि अनुष्टुप् रुन्द् रुद्ररूपोऽग्निदेवता दम्भजुटिका-
हाम वि । ओ ष पशुनामपिपतो रुद्रस्तन्त्रिचरो हृषा ।
पशुनाम कः मा विमा तदम्तु हुत तव स्वाहा अननामा-
क्षिपेत् । ततोऽन्त्यायतनस्य समन्तात् दशसु दिक्षु दिक्-
पालेभ्यो माषभर्तृवन्तं दद्यात् । यथा कृष्णादिस्मरणपत्रक-
प्रागुक्तं कपालाभ्यासमन्त्रात् आ इन्द्राय साङ्गाय सपरि-
पात्य साङ्गाय सशक्तिनाय एष माषभर्तृवलिनम इति
दत्त्वा प्रार्थयेत् । भो इन्द्र त्रिणा रत्नं त्रिभिर्भुङ्क्ष्व मम यज-
मानस्य वा सकृत्स्वध्यायु कत्ता क्षेमकत्ता शमकत्ता शान्ति-
कत्ता पुष्टिदस्तुष्टिदो भवेति प्रवाभिमुखं पुष्पाक्षतजलानि
क्षिपेत् । एवमार्गेभ्योऽपि । ततः साधिदेवतप्रत्यधि-
देवतग्रहेभ्यो वलिं दद्यात् । तत्र प्रागुक्तहोममन्त्रमुच्चात्य एष-
गुडोदनादिर्बलिः साङ्गायेत्याद्यनन्तरं सेश्वराग्निरूपाधिदेवत-
प्रत्यधिदेवतसूर्यायेत्यधिकं प्रयोज्यम् । ततः प्राथनादि प्रववत् ।
स्वस्वमण्डलसमीपे पुष्पाक्षतादिप्रक्षेपः । एव विनायकादीनामपि
बलिं दत्त्वा प्राथयेत् । पुष्पादिप्रक्षेपस्तु प्रागुक्तं स्थापनस्थानम-
समीपे इति विशेषः । बलिहरणान्ते छन्दोगपरिशिष्टे वरप्राथन-
मप्यभिहितं यथा आरोग्यमायुरैश्वर्यं धीष्टुतिः सन्ततिर्यशः ।
ओजो वर्चः पशुवीर्यं ब्रह्म ब्राह्मण्यमेव च । सौभाग्यं कर्मसि-
द्धिश्च ज्ञातिश्रैष्ठ्यं सकर्तृता । सर्वमततः सर्वसाक्षिनः द्रविणो-
दो रिरीहि न इति ।

ततः परदिने स्वस्तिवाचनानन्तरं मृडनामानमग्निमा-

वाह्याभ्यर्च्य समुत्थाय गन्धमाल्यवस्त्रताम्बूलफलहिरण्यसहिता
पूर्णहुति दद्यात् यथा । प्रजाजतिऋषि विराट् छन्द इन्द्रो
देवता पूर्णहोम वि । श्रीं पूणहोम यशमे जुहोमि योऽस्मै
जुहोति वरमस्मे ददाति वर वृणे यशसा भामि लोक (क्वा
वा २प्र) स्वाहा । इत्यनेनाहिन्नधारया प्रणतुति दद्यात् ।
ततो ब्रह्मणे पूर्णपात्ररूप ब्रह्मर्दाक्षिणा दत्त्वा प्रदक्षिणमग्नि
परिक्रम्य ब्रह्माणे विसृज्य पुनः स्वासनमागत्याग्निं प्रदक्षिणी
कृत्य पात्रस्थजलशेषं निरस्य पुनजलेन पृथक् भूमौ प्रतिष्ठाय
वृहदामेव्यं सामं गायेत । वामदेव ऋषिर्विराट् गायत्री
छन्द इन्द्रोदेवता शान्तिकर्मणि जप वि । हाउ (त्रिधा) ।
वृहदामम (त्रिधा) । वृहत् पाथिवम (त्रिधा) वृहदन्तरिक्षम
(त्रिधा) । वृहद्विवम । ३ । वृहदामम । ३ । कया नश्चित्रा ३
आभू २ वा २ न । ऊती मदा वृ ३ धा सा १ स्वा २ ।
कया शचिष्ठा ३ या वात्ता २ ३ । हाउ । ३ । वृहदामम ।
। ३ । वृहदन्तरिक्षम । ३ । वृहद्विवम । ३ । वृहदामम । (द्विधा) ।
वृहदामम । ३ । होवा हाउ । वा । ए । वृहदामम । ७ । वृहद्भ्यो
वामम । ए । वामेभ्यो वामम । ७ । वाम (त्रिधा) ॥ १ ॥
वृहदामम । ३ । वृहदामम । कया नश्चायि । त्र आ २, भू २,
३, ४ वान । ऊतायि सदा । वार्द्ध सा २, ३ ४ स्वा । कया
शचायिष्ठया २ । वा २ ३ ४ र्त्ता । वृहदामम (द्विधा) । वृहत् ।
वामा ३ । उवा । ए । वृहदामम् । (त्रिधा) ॥ २ ॥ [सामा
रणी १प्र १अ २६ २७ गा] एव गानाशक्तौ कया नश्चित्र
आभूवदूती सदावृध सखा । कया शचिष्ठया वृता । कस्त्वा
सत्यो मदाना महिष्ठो मत्सदन्धस । दृढा चिदारुजे वसु ।
अभीषू ण सखीना मविता जरितृणाम । शत भवास्तूतये ।
इत्येता ऋचस्त्रिधावर्च्यं शान्तिं कर्ष्यात् । तथा स्वस्ति न

इन्द्र इत्यादिकमपि [७५ २४५] प्रागुक्त पठेत । तत एतत् कर्माच्छिद्रमस्त्वित्यनेनाच्छिद्रावधारणं कुर्यात् । इति सामगाना होमपद्धतिः ।

अथाथर्वणिकानामग्निस्थापनादिविधिः । तत्रादौ वर्हिर्ल व ाय शस्त्रादानमन्त्रः । ओं अव्यचसश्च व्यचसश्च विन वि ष्यामि मायया । ताभ्यामुद्धृत्य वेदमथ कर्माणि कुमहे । (अथ० १८का ७अनु ६८क १म०) इत्यनेन मन्त्रेण दात्रं गृहीत्वा ओं ओषधोर्द्यतु पवन्निति वर्हिरुपरि पवण्यालुनीयात् । ततो वर्हिरिध्मदारूणि सनह्य ओं ग्रीष्मस्त भूमे वर्षाणि शरद्धेमन्त शिशिरो वसन्तः । ऋतवस्ते विहिता हायनोरहोरात्रे पृथिवि नो दुहाताम (अथ १२का १अनु० ३६ म) इत्यनेन भूमिमुपस्थाय प्रादशमात्रा शमीसमिधं विमाय ओ वि मिमीष्व पयस्वती घृताची देवाना धेनुरनपसृगेषा । इन्द्र सोम पिबतु क्षेमो अस्त्वग्नि स प्रस्तोतु वि मृधो नुदस्व (अथ १३का १ अनु २७ म०) इत्यनेनाभिमन्त्रयेत् । ततस्तया शमीसमिधा वक्ष्यमाणरीत्या परिमाय वेदिं कल्पयेत् । यथा कुण्डात् स्थण्डिलाद्वा प्राच्या दक्षिणोत्तरयोश्च प्रतिदिशं प्रादेशमिता पश्चिमायाञ्च सर्द्धप्रादेशद्वयमिता भूमिमादाय दीर्घचतुरस्रा वेदिं कल्पयेत् सा च पूर्वपश्चिमयोः प्रादेशपञ्चमितदीर्घा दक्षिणोत्तरयोश्च वितस्त्रयमितविस्तारा । तस्याश्च वर्हिर्महावेदिं कल्पयेत् । सा च प्राक्पश्चिमयोः समित्पटकायता दक्षिणोत्तरयोश्च समिच्चतुष्कविस्तारा । तत्र महावेदिपश्चिमरेखामध्यात् पूर्वतः समिच्चयमिता प्राचीरेखामध्यात् पश्चमतः समिन्मात्रा, दक्षिणरेखामध्यात् उत्तरस्याम् उत्तररेखामध्यतो दक्षिणस्याञ्च, तथैव समिन्मात्रा, भूमिं त्यक्त्वा कुण्डादिमध्ये समिच्चयमितदीर्घविस्तारां समचतुरस्रामुत्तरवेदिमग्निस्थापनाय कल्पयेत् ।

ततो महावेद्या ईशानकोणादारभ्य तूष्णीं सर्वतो वालुकया रेखा कुर्यात् । तत ओं ह्रस्वस्यते परिगृह्णाण वेदि सुगा वो देवा मदना अकर्म य । अस्या वर्हिं प्रथता माध्वन्तर्वहिस्ता न पृथिवी देव्या वास्तु । इति वेदि परिगृह्य त्रीन वारान वेदि रेखापरितोऽनुमन्त्रण कुर्यात् । ततो ग्रीष्मस्ते इत्यादिप्रागुक्त पठित्वा ओं यत्ते भूमे विखनामि क्षिप्र तदपि रोहतु । मा ते मर्म विमृश्वरि मा ते हृदयमर्पिषम । (अथ १२ प्र १ अनु० ३५ म०) इत्यनेन खनित्वा ओं यत्त ऊन तत्त आ पूरयाति प्रजापति प्रथमजा ऋतस्य । उपस्थास्ते अनमीवा अयक्ष्मा , अस्मभ्य सन्तु पृथिवि प्रसूता (अथ १२ प्र १ अ ६१॥, ६२ म०) इत्यनेन खनितपूरणाय सप्रार्थ्य ओं त्वमस्या वपनो जनानामदिति कामदुघा पप्रथाना । (अथ० १२ प्र १ अ० ६ ॥ म) इत्यनेन वालुकाभिस्ता पूरयित्वा पुन पूर्वोक्त प्रकारणाग्निस्थापनायमुत्तरवेदि गृहीत्वा ह्रस्वस्यते परिगृह्णाणेत्यादिक पूर्वाक्त वालुकानिधानान्त सर्व विधाय ओं अस बाध बध्यतो मग्नवाना यस्या उदत प्रवत सम बहु । नानावीर्या ओषधीर्या विभर्त्ति पृथिवी न प्रथना बाध्यता न । (अथ १२ का १ अनु० २ म०) इत्यनेन बालुका समन्ताद्विस्तार्य ओं यस्याश्चतस्र प्रदिश पृथिव्या यस्यामस्र कृष्टय सबभूवु । या विभर्त्ति बहुधा प्राणदेजत्तत् सा नो भूमिर्गोष्वप्यन्ये दधातु । (अथ० १२ का० १ अनु ४ म०) इत्यनेन विस्तृताभिर्वालुकाभिर्वदि समन्तान् चतुरस्रा कृत्वा ओं देवस्य त्वा सवितु प्रसवेऽखनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्या प्रसूत प्रशिषा धरिगृह्णामीत्यनेन हिरण्याद्युक्ते खनसाधनद्रव्यमादाय ओं इन्द्र सीता निगृह्णातु ता पूषा अभिरक्षतु । सा न पयस्वती दुहामुत्तरा-
१ स । । समम् (अथ० ३ का० १७ क० ४ म०) इत्यनेन प्रागग्रा

प्रादेशमिता रेखा कृत्वा तस्या व्रीहियवावारोप्य ओं वषेण भूमि
 पृथिवो वृतावृता सा नो दधातु भद्रया प्रिये धामनिधामनि
 (अथ १२का ४अनु ५१॥म) इत्यर्द्धचेन जलैः संप्रोक्ष्य ओं
 यस्यामन्न व्रीहियवौ यस्या इमा कृष्टय । भूम्यै पजन्यपत्नै
 नमाऽस्तु वषमेदसे (अथ० १२का १अनु० ४२म) इत्यनेन भूमि
 मत्वा यथोक्तवर्द्धि यथोक्तपात्रेणादाय ओं क्रव्यादमग्निं प्रहि-
 णोमि दूरं यमराज्ञो गच्छंतु रिप्रवाह (अथ १२का २अनु
 ७॥म०) इत्यर्द्धचेन क्रव्यादंश्च परित्यज्य ओं त्वामग्ने भृगवा
 नयन्तामङ्गिरसं सदनं श्रेयं एहि । विश्वकर्मा पुर एतु प्रजानन
 भद्रं पन्थामनु ते दिशा न ॥१॥ त्वामग्ने श्रियं पन्थामनु ते दिशा
 न ॥२॥ त्वामग्ने स्वस्ति पन्थामनु ते दिशा न । इति त्रिभिर्वर्द्धि
 प्रणीय ओं भद्रो भव श्रेयो भव स्वस्थो भवेति पात्रस्थ व्रीहं
 प्राक्ष्य । ओं विश्वम्भरा वसुधानो प्रतिष्ठा हिं गण्यवक्षा जगता
 निवेशनी । वेश्मानरे विभ्रतो भूमिराग्निमिन्द्र ऋषभा द्रविण
 ना दधातु । (अथ १२का० १अनु ६म) इत्यनेनोत्तरवेद्या
 वर्द्धिं प्रतिष्ठाप्य (८८पृ० ६पं) प्रागुक्तं ध्यात्वा शतमङ्गल-
 नामासोति नाम कृत्वा संपूज्य । ओं ममाग्नं वर्चा विह्वेष्वस्तु
 वयं त्वेभ्यानास्तन्व पुषेम । मम नमन्तां प्रदिशश्चतस्रस्त्वया
 ध्यक्षेण पृतना जयेम (अथ ५का^१ ३क १म) इत्यनेन तिस्र-
 समिधो हुत्वा तूष्णीं पवित्रे कृत्वा ताभ्यामिधस्य त्रि प्रोक्षणं
 कुर्यात् । तत्र ओं विष्णोर्मनसा पूते स्थ इति प्रथमं प्रोक्षणम्,
 ओं विशोर्मनसा पूतमसीति द्वितीयम् देवस्त्वा सवितोत्पुना
 त्यच्छिद्रेण पवित्रेण शतधारेण सुष्वोत्पुनामीति तृतीयम्, तत-
 स्तृणो चतुर्थम् । ततोऽग्नये त्वा जुष्टं प्रोक्षामोतोऽथ समादाय
 ओं अग्निभूम्यामोषधीष्वग्निमापो विभ्रत्यग्निरश्मसु । अग्नि-
 रस्तं पुरुषेषु गोषु अश्वेषु अग्नय । अग्निर्दिव आतयत्यग्ने-

देवस्योर्वन्तरिक्षम् । अग्नि मर्त्तास इन्धते हव्यवाह घृतप्रियम् ।
 अग्निवासा पृथिव्यसितञ्जुस्त्विषीमन्त सशित मा कृणोतु ।
 भूम्या देवेभ्यो ददति यज्ञ हव्यमरक्ततम । भूम्या मनुष्या
 जीवन्ति स्वधयान्नेन मर्त्या । सा नो भूमि प्राणमायुर्दधातु
 जरदष्टि मा पृथिवी कृणोतु । (अथ १२ का १ अनु १८
 २ , २१, २२म) एतैश्चतुर्भिः, ओं एतमिधमा समाहितं जुषा
 णोऽग्ने प्रतिहर्ष्यहोमै । तस्मिन् विदेम सुमतिं स्वस्ति प्रजा
 चक्षुः पशून् समिद्धे जातवेदसि ब्रह्मणा अस्मे धारयन्तमग्ने
 युनजिम त्वा ब्रह्मणा दैव्येन दीदिह्यमभ्यद्रविणेह भद्रं प्रेम
 वोचो हविर्द्वा देवतासु इति ब्राह्मणेन च इधमा जुहुयात् ।
 तत ओं त्वं भूमित्येषोजसा त्वं वेद्या सीदसि चारुध्वरे ।
 त्वा पवित्रमृषयो भरन्तस्त्व पुनीहि दुरितान्यमृत । (अथ
 १८का० ४ अनु० ३३क ३म) अननं वर्हिः प्रोक्ष्य ऋषीणां
 प्रस्तरोऽसि नमोऽस्तु देवाय प्रस्तराय इत्यनेन ब्रह्मामनं निधाय
 अनेन (तुलादानादिना) कर्मणा यजमानो यजत तत्र भूपते
 भुवनपते भुवापते महतो भूतस्य पते ब्रह्मण त्वा वृणोमहे
 इति कर्त्ता वरणमन्त्रं जपेत् । ततो ब्रह्मा ओ भूपतिरहं
 भुवनपतिरहं भुवा पतिरहं महतो भूतस्य पतिस्तदहं मनसे
 प्रब्रवीमि मनो वाचे वागायत्र गायत्री ऊणिहे उणिक् अनु
 षुभेऽनुष्टुप् वृहत्यै वृहता पङ्क्त्यै पङ्क्तिस्त्रिष्टुभे त्रिष्टुप जगत्यै
 जगतो प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्य ओं भूर्भुव स्वर्जन
 रोमिति जपेत् । ततो ब्रह्मा स्वासनमीक्षेत् ओं अहो देवि-
 ष्वियो दत्तस्तिष्ठान्यस्य सदने सीदामि योऽस्मात् पाकतर
 इति । अथ आसनादक्षिणस्या दिशि ओ निरस्त परावसु
 सह पाप्मना निरस्त सोऽस्तु योऽस्मान् द्वेष्टि यश्च वयं द्विष्ट
 इत्यनेन तृणं निरस्येत् । तत आसनमालभ्य ओ इदमहमर्वा-

ग्वसो सद्ने सीदाम्येतस्य सद्ने सीदामीत्यस्य सद्ने सीदा-
मोत्यस्य सद्ने सीदामि पूर्त्तस्य सद्ने सीदामि मामृषदेव
वहि स्वासस्थत्वाध्यामा देवमूर्ण्यम्रदमनभिशोकमिति जपेत् ।
तत ओ विमृग्वरी पृथिवोमावदामि क्षमा भूमि ब्रह्मणा
वावधानाम । ऊज पुष्ट विभ्रतीमन्नभाग घृत त्वाभि निषी
देम भूमे (अथ १२का० १अनु० २६म) इत्यर्ननासने उप
विशेत् । ततो ब्रह्मा ओ बृहस्पतिब्रह्मा ब्रह्मसदन आशिष्यते
बृहस्पते यज्ञ गोपायेति ब्रह्मजपं कुर्यात् । तत, ओ उद्धत
उतिवत शकेयं पात द्यावापृथिव्यो । इति द्यावापृथिव्यौ
समोक्षेत् । तत कर्त्ता देवस्य त्वा सवितुरित्यादि परिगृह्णा
मीत्यत्त (२०६पृ० २२प) प्रागुक्तमन्त्र पठेत् । ब्रह्मा तु
परिस्तृणीहि परिधेहि वेदिमाजानि मोषीगनुपाशयानाम ।
होतृषदन हरित हिरण्यमय निष्कामयते यजमानस्य लोक इति
जपेत् । तत कर्त्ता देवस्य त्वा प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्या पृष्णी
हस्ताभ्या प्रसृत प्रशिषा परिस्तृणामीत्यनेन आग्नेयमारभ्य
त्रिभिस्त्रिभिर्दमेरुदग्ने प्रागास्तृतदभाच्छादितोत्तरदर्भमूने-
रुदकसस्थस्त्रि परिस्तृणीयात् । एव नैऋतमारभ्य प्राग्ने
पूर्वास्तृतदर्भाध क्रमेणाग्नेयपर्यन्तम्, तथैव नैऋतादारभ्य
वायव्यपर्यन्त, वायव्यादारभ्येशानपर्यन्त प्राग्नेस्तथैव परि-
स्तृणीयात् । अत्राध क्रमेणास्तरणे आग्नेयपर्यन्तस्य दक्षिणा
स्तृतदर्भाग्रस्य ईशानस्थितोत्तरास्तृतदर्भाग्रस्य चोत्तराधरभावा-
नियम इति बोध्यम् । हविषा त्वा जुष्ट प्राक्षामीत्यनेनास्तीण-
कुशप्रोक्षणम् । अथ कर्त्तासने दर्भासनमास्तार्य अहो देवि
षव्यो दत्त इत्यादिवीक्षणान्त सव ब्रह्मवत कुर्यात् । अत्रैव
समये चरुहोमसत्त्वे (१ ३पृ० १प) प्रागुक्तक्रमेण चरु अप
येत् । अथ उदकपात्र गृहीत्वा यथाग्ने ब्रह्मणस्पति सत्यधर्मो

अदीधरत । दक्ष्य त्वा सवितु प्रमव इत्यादिना (२ ६ पृ०
 २२प) उदपात्र पूरो निधाय । ओ इहेत देवीरमत वसाना
 हिरण्यवर्णा अनवद्यरूपा । आप समुद्रो वरुणश्च राजा
 संपातभागान हविषो जुषन्ताम । इन्द्रप्रशिष्टा वरुणप्रसूता
 आप समुद्रादिवमुद्बहन्तु । इन्द्रप्रसूता वरुणप्रशिष्टा दिवस
 पृथिव्या श्रियमुद्बहन्तु इति सपवित उदकपात्रे उदक क्षिपेत् ।
 ततो विलीन पृतमाज्य गृह्णीत्वाऽधिश्रित्य पर्याग्नि कृतदगु
 हास्य पश्चादग्नेरुपमाद्य उदगग्राभ्या पवित्राभ्यामुत्पुनीयात् ।
 इत्याज्यसंस्कार । एव चरुसंस्कारोऽपि बोध्य । ततो दग्धे
 सुव निमाज्मीति मन्त्रेण सुव समृज्य ओं अनिष्टदारक्षो
 निष्टमा अरातय प्रत्युष्ट रक्ष प्रत्युष्टा अरातय इत्य
 नन सुव प्रतप्य विष्णोऽस्तोऽस दक्षिणा पूर्वा दत्ता बृह
 स्पते । तत्त्वाह सुवमाददे देवाना हव्यवाहनम् । अय सुवो
 निदधाति होमान शताक्षरच्छन्दसा जागर्तेन । सवा यज्ञस्य
 समनक्ति विष्टा वाहस्यत्येनाष्टि शर्मणा देव्येनेति सुवमभि
 मन्त्र्य ओ भू शभूत्ये त्वा गृह्णे भूतय इति संस्कृतमाज्यस्थाली
 स्थितमाज्यं स्ववामभागेऽग्ने पश्चिमत स्थापितायामाज्यधानी
 पात्रया सुवेण प्रथमगृह गृह्णीयात् । ओं भुव शभूत्ये त्वा
 गृह्णे पुष्टय इति द्वितीयम् ओ स्व श त्वा गृह्णे सहस्रपोषायेति
 तृतीयम्, ओं जन श त्वा गृह्णेऽपरिमितपोषायेति चतुर्थम्,
 गृह्णीयात् । ततो वक्ष्यमाणहोमपरिमित गृह्णीयात् । तत
 आज्यधान्या एव घृत सुवेण गृह्णीत्वा सर्वत्र जुहुयात् । यथा
 अग्नावग्निस्ररति प्रविष्ट ऋषीणा पुत्रो अभिशस्ति पा उ । नम
 स्कारेण नमसा ते जुहोमि मा देवानां मिथुषा कर्मभागम् ।
 स्वाहा । हृदा पूत मनसा जातवेदो विश्वानि देव वयुनानि
 विद्वान् । सप्तास्यानि तव जातवेदस्तेभ्यो जुहोमि स जुषस्व

ह्यम । (अथ ४का० ३५क ८,१) स्वाहा । पुरस्ताद्यत्तोवक्तु
जातवदोऽग्न विद्धि क्रियमाणं यथदम् । त्वं भिषगं भेषजस्यासि
कृता त्वया गामश्च पुरुषं सनेम । (अथ ५का० २८क० १म०),
स्वाहा । यज्ञस्य चक्षुः प्रभृतिमुखश्च वाचा श्रोत्रेण मनसा
जुहोमि । इमं यज्ञं विततं विश्वकर्मणा देवा यन्तु सुमनस्य
मानाः । (अथ २का ३५क ५म) स्वाहा । इत्येते
पुरस्ताद्धोमानं कृत्वा । ओं वृष्णं वृहस्पते स्वीर्विदं शुक्ले हव्यामि
त्विषीमते । मनः स्थिरान् बलवतः कृणुतु ज्योद्युनो जीवातवे
दन्तात्यग्नये स्वाहा । ओ त्वं सोममभ्यत्योजमा त्वं दिव्यं
नृचक्षा अस्मभ्यं पथो अमुख्य । अभि नो गोत्रं विदुष इव
नेशेच्छानां वाचमुशती जिगाय सोमाय स्वाहा । इत्याज्यं
भागौ कृत्वा । अभ्यातानान् जुहुयात् यथा ओ मविता प्रस
वानामावपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् कर्मण्यस्या
पुरोधायामस्या प्रतिष्ठायामस्या चित्यामस्यामाकूत्यामस्या
माग्निष्यस्या देवहृत्या स्वाहा ॥ १ ॥ अग्निर्वनस्पतोनामधि
पति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्मणोत्याद्यनुषङ्गः ॥ २ ॥ द्यावा
पृथिवी दात्रीणामधिपती ते मावताम् । अस्मिन् ब्रह्म ॥ ३ ॥
वरुणोऽपामधिपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्म० ॥ ४ ॥ मित्रा-
वरुणौ वृष्ट्या अधिपतो तौ मावताम् । अस्मिन् ब्रह्म ॥ ५ ॥
मरुत पवतानामधिपतयस्ते मावन्तु । अस्मिन् ब्रह्म ॥ ६ ॥
सोमो वोरुधामधिपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्म० ॥ ७ ॥
वायुरन्तरिक्षस्याधिपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्म० ॥ ८ ॥
सूर्यश्चक्षुषामधिपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्म० ॥ ९ ॥ चन्द्रमा
नक्षत्राणामधिपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्म ॥ १० ॥ इन्द्रा
दिवोऽधिपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्म ॥ ११ ॥ मरुता
पिता पशूनामधिपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्म ॥ १२ ॥

मृत्यु प्रजानामधिपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्म ॥ १३ ॥
 यम पितॄणामधिपति स मावतु । अस्मिन् ब्रह्म० ॥ १४ ॥
 पितर परे ते मावन्तु । अस्मिन् ब्रह्म ॥ १५ ॥ तता अवर
 ते मावन्तु । अस्मिन् ब्रह्म० ॥ १६ ॥ ततामहास्ते मावन्तु ।
 अस्मिन् ब्रह्म ॥ १७ ॥ (अथ पूका २४क २१ अवधि
 १७ मन्त्रा) इत्यभ्युतानाख्या मप्तदशाहुतोहत्वा प्रणवादि
 स्वाहान्तेर्वच्यमाणमन्त्रेग्रहादिभ्य एकेकाश्चर्वाहुतीहु त्वा सकल्प्य
 अग्निनाम कृत्वावाह्याभ्यर्च्य प्रागुक्तसख्यया प्रधानहोमं
 कुर्यात् ।

अथ रव्यादीनामाहुतिमन्त्रा । तत्र रवे, विषामहि
 मित्यस्याथर्वा ऋषि जगती छन्द सूर्यो देवता ततप्रीतय
 कपिलाग्नावर्कादिसमिद्धोम वि० । ओ विषामहि महमान
 सासहान सहीयासम । महमान सहोजित स्वजित गोजित
 सन्धनाजितम । इद्य नाम ह इन्द्रमायुष्मान भ्याभम (अथ
 १७का १अनु १म०) ।

सोमस्य, शकधूममित्यस्याथर्वा ऋषि अष्टप छन्द
 सोमो देवता ततप्रीतये पिङ्गलाग्नो पलाशसमिद्धोमे
 वि । शकधूमं नक्षत्राणि धद्राजानमकुवत । भद्राहमस्मे
 प्रायच्छन्निदं राष्ट्रमसादिति (अथ ६का० १२८अ १म) ।

भौमस्य, त्वया मन्यवित्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप छन्द
 भौमो देवता ततप्रीतये धूमकेत्वग्नो खदिरसमिद्धोम वि ।
 त्वया मन्यो सरथमारुजन्तो हृषमाणा हृषितामो मरुत्वन ।
 तिग्मेषव आयुधा सशिषाना उप प्रयन्तु नरो अग्निरूपा
 (अथ ४का ३१क० १म) ।

बुधस्य, यद्राजान इत्यस्य विष्णुऋषि पङ्क्ति छन्दो बुधो
 देवता तत्प्रीतये जाठराग्नावपामार्गसमिद्धोमे वि० । यद्रा

जानो विभजन्त इष्टापूर्तस्य षोडश षमम्यामी सभासद ।
अविस्तस्मात् प्र मुञ्चति दत्त शितिपात स्वधा (अथ० ३का०
२६क १म०) ।

वृहस्पते, वृहस्पतिरित्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप छन्दो वृह
स्पतिर्देवता तत्प्रोतये शिखिनामाग्नावश्वत्यसमिद्धोमे वि ।
वृहस्पतिर्न परिपातु पश्चादुत्तोरस्मादधगादघायो । इन्द्र
पुरस्तादुत मध्यतो न मखा मखिभ्यो वरीय कृणोतु । (अथ०
७का ५१क १म) ।

शक्रस्य हिरण्यवर्णा इत्यस्यापात्र ऋषि त्रिष्टुप छन्द
शक्रो देवता तत्प्रोतये हाठकाग्नावौडम्बरसमिद्धोमे वि ।
हिरण्यवर्णा शुचये पावका यासु जात सविता यास्वग्नि
या अग्नि गभ दधिरे सुवर्णास्ता न आप श स्योना भवन्तु
(अथ १का ३३क १म) ।

गने सहस्रबाहुरित्यस्य नारायण ऋषि अनुष्टुप छन्द
शनिदेवता तत्प्रोतये महातेजोऽग्नौ शमीसमिद्धोमे वि ।
सहस्रबाहु पुरुष सहस्राक्ष सहस्रपात । स भूमि विश्वतो
वृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् । (अथ १८का ६क १म) ।

राहो दिव्य चित्रमित्यस्य कौशिक ऋषि त्रिष्टुप् छन्दो
राहुदेवता तत्प्रोतये हुताशनाग्नौ दूर्वासमिद्धोमे वि । दिव्य
चित्रमृतुधा कल्पयन्तमृतनामुग्र भ्रमयन्नुदेति । तमादित्य
प्रतरन्नेषु सर्वत आप इमान लोकाननुमञ्चरन्ति ।

केतूनाम्, यस्त इत्यस्याथर्वा ऋषि त्रिष्टुप छन्द केतवो
देवतास्तत्प्रोतये रोहिताग्नौ कुशसमिद्धोमे वि । यस्ते पृथु
स्तनयिद्वयं ऋष्वो दैव केतुर्विश्वमाभूषतीदम् । मा नो बधी
विद्युता देव सस्य मोत वधी रश्मिभि सूर्यस्य (अथ ७का०
११क १म०) ।

अथाधिदेवाना तत्र रुद्रस्य, मा न इत्यस्य ब्रह्मा ऋषि
अनुष्टुप छन्दो रुद्रो देवता तत्प्रोतये शतमङ्गलनामाग्नो पला
शादिसमिद्धोमे वि । मा नो विद न विव्याधिनो मो अभि-
व्याधिनो विद न । आराच्छ्रव्या अस्मद्विषुचीरिन्द्र पातय ।
(अथ १का १८क १म) ।

उमाया, आपो हि ऐत्यस्य सिन्धुद्वीप ऋषिर्गायत्री छन्द
उमा देवता तत्प्रोतये वि । आपो हि ऐत्यादि प्राग्वत्
(अथ १का ५क १म)

स्कन्दस्य अग्निरिवेत्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप छन्द
स्कन्दो देवता तत्प्रोतये वि । अग्निरिव मन्यो
त्विषित सहस्र सेनानीन सङ्घुरे हुत एधि । हत्वाय शत्रुन
विभजस्व वे० ओजा मिमानो वि मृधो नुदस्व (अथ ४का
३१क २म) ।

नारायणस्य प्र तद्विष्णुरित्यस्याथर्वा ऋषिर्गायत्री छन्दो
नारायणो देवता तत्प्रोतये वि । प्र तद्विष्णु स्तवते वीर्याणि
सृगो न भोम कुचरो गिरिष्ठा । परावत आजगम्यात परस्या ।
(अथ ७का २६क० २म)

ब्रह्मण, ब्रह्म जज्ञानमित्यस्याथर्वा ऋषि त्रिष्टुप छन्द
ब्रह्मा देवता तत्प्रोतये० वि० । ब्रह्मजज्ञानमित्यादि (११३पृ०
५प०) प्राग्वत् (अथ ४का० १क १म)

शक्रस्य इन्द्रेममित्यस्य ब्रह्मा ऋषि अनुष्टुप छन्द शक्रो
देवता तत्प्रोतये वि । इन्द्रेम प्रतरं कृधि सजातानामस-
द्वशी । रायस्योषेण ससृज जीवातवे जरसे नय (अथ० ६का
५क० २म०)

यमस्य, य प्रथम इत्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप् छन्दो यमो
देवता तत्प्रोतये वि । य प्रथम प्रवतमाससाद बहुभ्य

पथ्यामनुपस्यशान । तोऽस्येशे द्विपदो यश्चतुष्पदस्तस्मै यमाय नमो अस्तु सत्यवे (अथ ६का २८क० ३म)

कालस्य रोहित इत्यस्याथर्वा ऋषि अनुष्टुप छन्द कालो देवता तत्प्रोतये वि० । रोहित कालो अभवद्रोहितोऽग्रे प्रजापति । रोहितो यज्ञाना मुख रोहित स्वराभरत । (अथ १३का २अनु ३६ म)

चित्रगुप्तस्य यदज्ञातमित्यस्य कौशिक ऋषि अनुष्टुप छन्द चित्रगुप्तो देवता तत्प्रोतये वि । यदज्ञात यदा ज्ञात मर्त्यस्य कर्मणो मिथ । अग्ने त्व तस्मात् पाहि वेद यथायथ-मग्नय स्वाहा ।

अथ प्रत्यधिदेवतानां तत्राग्ने, समास्वेत्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप छन्द अग्निदेवता तत्प्रोतये० वि । समास्वाग्ने ऋतवो वर्षयन्तु सवतसरा ऋषयो यानि सत्या । सदिव्येन दीदिहि रोचनेन विश्वा आभाहि प्रदिशश्चतस्र (अथ २का ६क० १म)

अपाम शन्न इत्यस्य ब्रह्मा ऋषिगायत्री छन्द आपो देवता स्तत्प्रोतये वि । शन्नो देवीरभोष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंयोरभि सुवन्तु न (अथ १का ६क १म)

क्षिते, भूमेरित्यस्य ब्रह्मा ऋषि अनुष्टुप छन्द क्षितिदेवता तत्प्रोतये० वि । भूमे मातर्निधेहि मा भद्रया सुप्रतिष्ठितम् । सविदाना दिवा कवे श्रिया मा धेहि भूत्याम् । (अथ १२का १अनु ६३म०) ।

विष्णो, इदं विष्णुरित्यस्याथर्वा ऋषिर्गायत्री छन्द विष्णु-देवता तत्प्रोतये० वि० । इदं विष्णुरित्यादि (१२५पृ १७प०) प्राग्वत् (अथ० ७का० २६क० ४म०)

इन्द्रस्य, इन्द्र जुषस्वेत्यस्याथर्वा ऋषिरनुष्टुप् छन्द इन्द्रो

देवता ततप्रीतये० वि० । इन्द्र जुषस्व प्र वहा याहि शूर हरि
भ्याम । पिवा सुतस्य मतेरिहमधोश्चकानश्चारुर्मदाय । (अथ०
२का० ५क० १म०)

शच्या, प्रेतमित्यस्याथर्वा ऋषिरनुष्टुप छन्द शची देवता
ततप्रीतये वि० । प्रेतं पादौ प्रस्फुरत वहत पृणतो गृहान ।
इन्द्राण्येतु प्रथमाजीतामुषिता पुर । (अथ १का २७क०
४म०) ।

प्रजापत नक्तमित्यस्याथर्वा ऋषिरनुष्टुप छन्द प्रजापति
देवता ततप्रीतये० वि० । नक्त जातास्योषधे रामे कृष्णे
अमिक्लि च । इद रजनि रजय किनास पलित च यत (अथ
१का २३क १म०)

मर्पाणाम, शेरभकेत्यस्याथर्वा ऋषि पङ्क्तिच्छन्द सपा
देवतास्ततप्रीतये वि० । शेरभक शेरभ पुनर्वी यन्तु यातव
पनहेति किमोदिन । यस्य स्थ तमत्त यो व प्राहेत्तमत्त
स्वा मासान्यत्त (अथ० २का० २४क १म०)

ब्रह्मण, ये दिशामित्यस्याथर्वा ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द ब्रह्मा
देवता ततप्रीतये० वि० । ये दिशामन्तदेशेभ्यो जुह्वति जात-
वेद सर्वाभ्यो दिग्भ्योऽभिदासन्त्यस्मान । ब्रह्मत्वा ते पराञ्चो
व्यथन्ता प्रत्यर्गेनान प्रतिसरेण हन्मि (अथ ४का ४०क०
८म०) ।

अथ लोकपालाना तत्र विनायकस्य, निर्लक्ष्मामित्यस्य
द्रविणोदा ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो विनायको देवता तत्प्रीतये०
वि० । निर्लक्ष्म ललाम्य निरराति सुवामसि । अथ या
भद्रा तानि न प्रजाया अराति नयामसि (अथ १का
१८क १म०) ।

दुर्गाया, पृतनाजितमित्यस्याथर्वा ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो दुर्गा

देवता तत्प्रीतये० वि० । पृतनाजितं सहमानमग्निमुक्थै-
र्हवामहे परमात् सधस्थात् । स न पर्षदति दुर्गाणि विश्वा
क्षामहेवोऽति दुरितात्यग्नि (अथ० ७का ६३क०) ।

वायो, अन्तरिक्षे इत्यस्य ब्रह्मा ऋषि अनुष्टुप् छन्द वायु
देवता तत्प्रीतये० वि । अन्तरिक्षे वायवे समनमन्तुस
आर्धोत् । यथान्तरिक्षे वायवे समनमन्नेवा मङ्गं सनम संन
मन्तु (अथ ४का० ३८क० ३म०) ।

आकाशस्य, आस्यत इत्यस्याथवा ऋषि त्रिष्टुप् छन्द आका
शो देवता तत्प्रीतये वि० । आस्यत पचतो विद्धि सुन्वत
पन्था स्वगमधिरोहयैनम् । येन रोहात परमापद्य यद्वय उत्तमं
नाकं परमं व्योम (अथ ११का १अनु ३ म)

आश्विनयो सचेदित्यस्याङ्गिरा ऋषि अनुष्टुप् छन्द आश्वि-
नौ देवते तत्प्रीतये० वि । संचेन्नषाथो अश्विना कामिना
स च वक्षथ । संवा भगासो अग्नत सचित्तानि समु व्रता
(अथ २का ३०क २म)

अथ दिक्पालाना तत्रेन्द्रस्य इममिन्द्रेत्यस्य ब्रह्मा ऋषि
त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो देवता तत्प्रीतये वि । इममिन्द्र वर्धय
क्षत्रिय म इमं विशामेकवृष क्षणु त्वम् । निरमितानक्षूहास्य
सर्वास्तान् रन्धयास्मा अहमुत्तरेषु । (अथ ४का० २२क
१म०)

अग्ने, अग्नेर्मन्त्र इत्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप् छन्द अग्नि-
देवता तत्प्रीतये० वि । अग्नेर्मन्त्रे प्रथमस्य प्रचेतस पाञ्च-
जन्यस्य बहुधा यमिन्धते । विशोविश प्रविशिवासमीमहे स
नो मुञ्चत्वंहस । (अथ० ४का २३क० १म)

यमस्य, यमो मृत्युरित्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप् छन्द यमो
देवता तत्प्रीतये वि० । यमो मृत्यु रघमारो निऋद्यो वभ्रु

शर्वोऽस्ता नीलशिखण्ड । देवजना सेनयोत्तस्थिवासस्ते अस्माकं
परिवृञ्जन्तु वीरान् । (अथ ६का ८३क १म०)

निर्ऋते अभि तमित्यस्याथर्वा ऋषि त्रिष्टुप छन्द निर्ऋ-
तिर्देवता तत्प्रीतये वि । अभित निर्ऋतिर्धत्तामश्वमिवा-
ज्वाभिधान्या । मल्हो यो मह्य क्रुध्यति स उ पाशान् न मुच्यते ।
(अथ ४का ३६क १०म०)

वरुणस्य, ये पश्चादित्यस्याथर्वा ऋषि त्रिष्टुप छन्द वरुणो
देवता तत्प्रीतये वि । ये पश्चाज्जुह्वति जातवेद प्रतीच्या
दिशोऽभिदासम्यस्मान् । वरुणमृत्वा ते पराञ्चो व्यथन्ता प्रत्य-
गनान प्रतिसरेण हन्मि (अथ० ४का ४० क ३म)

वायो, वायोरित्यस्याथर्वा ऋषि त्रिष्टुप छन्द वायुदेवता
तत्प्रीतये० वि । वायो सवितुर्विदयानि मन्महे यावात्मन्व
द्विशथो यौ च रक्षथ । यौ विश्वस्य परिभू बभूवथुस्तौ नो
मुञ्चतमंहस । (अथ० ४का २५क० १म)

सोमस्य, य उत्तरत इत्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप छन्द सोमो
देवता तत्प्रीतये वि । य उत्तरतो जुह्वति जातवेद उदीच्या
दिशोऽभिदासम्यस्मान् । सोममृत्वा ते पराञ्चो व्यथन्ता प्रत्य-
गेनान प्रतिसरेण हन्मि । (अथ ४का ४ क ४म०)

ईशानस्य, धाता दधात्वित्यस्याङ्गिरा ऋषिर्गायत्री छन्द
ईशानो देवता तत्प्रीतये वि० । धाता दधातु नो रयिमीशानो
जगतस्यति । स न पूणन यच्छतु (अथ ७का० १७क १म)

ब्रह्मण ब्रह्मापरमित्यस्याथर्वा ऋषि त्रिष्टुप छन्द ब्रह्मा
देवता तत्प्रीतये० वि । ब्रह्मापरं युज्यतां ब्रह्म पूर्वं ब्रह्मान्ततो
मध्यतो ब्रह्म सर्वत । अनाव्याधा देवपुरां प्रपद्य शिवा स्योना
पतिलोके विराज । (अथ १४का १अनु ६४म०)

अनन्तस्य, अनन्तमित्यस्याथर्वा ऋषि पंक्तिच्छन्द अनन्तो

देवता तत्प्रीतये वि । अनन्तं विततं पुरुषानन्तमन्तवच्चा
समन्ते । ते नाकपालश्चरति विचिन्वन विद्वान् भूतमुत भव्य
मस्य । (अथ १० का ८क १२म)

अथ वस्वादीना तत्र वसूनाम, यानावह इत्यस्य ब्रह्मा ऋषि
त्रिष्टुप् छन्द वसवो देवतास्तत्प्रीतये वि० । यानावह उग्रतो
देव देवास्तान प्रेरय स्वे अग्ने सधस्थे । जक्षिवांस पपिवासो
मधून्यस्मै धत्त वसवो वसूनि । (अथ ७का ८७क ३म)
प्रत्येकदेवतात्वपक्षे (८८पृ ११पं०) प्रागुक्तनाममन्त्रै प्रणवादि-
स्वाहान्तैर्होम । सख्या च (११३पृ० १८प) प्राग्वत् ।

रुद्राणाम मा न इत्यस्य ब्रह्मा ऋषि अनुष्टुप् छन्द रुद्रा
देवतास्तत्प्रीतये० वि० । मा नो विदन्नित्यादि (२१४ पृ
३पं) प्राग्वत् । प्रत्येकदेवतात्वपक्षे प्रणवादि स्वाहान्तनाम
मन्त्रैर्होम । तन्नामानि च (८२पृ २६प) प्रागुक्तानि होम
सख्या च (११३पृ २६प) प्राग्वत् ।

आदित्यानाम्, आदित्येभ्य इत्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप् छन्द
आदित्या देवतास्तत्प्रीतये० वि । आदित्येभ्यो अङ्गिरोभ्यो
मध्विद घृतेन मिश्र प्रतिवेदयामि । शुद्धहस्तौ ब्राह्मणस्यानि
हृत्येत स्वर्गं सुकृतावपीतम् । (अथ० १२का ३अनु ४४म०)
प्रत्येकदेवतात्वपक्षे (८५पृ० ७प०) प्रागुक्तनाममन्त्रै प्रणवादि
स्वाहान्तैर्होम । तत्सख्या च (११४पृ १२प०) प्राग्वत् ।

मरुतानाम, मरुतामित्यस्याथर्वा ऋषि त्रिष्टुप् छन्दो
मरुतो देवतास्तत्प्रीतये० वि । मरुता मन्त्रे अधि मे ब्रुवन्तु
प्रेमं वाज वाजसा ते अवन्तु । आशूनिव सुयमानश्च जतये ते
नो सुञ्चन्त्वंहस । (अथ० ४का० २७क० १म०) प्रत्येकदेव
तात्वपक्षे (८५पृ० २२पं०) प्रागुक्तनाममन्त्रेण प्रणवादि स्वाहा-
न्तेन होम । होमसख्या च (११४पृ० २०पं०) प्राग्वत् ।

ब्रह्मण, इमा ब्रह्मेत्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप् छन्दो ब्रह्मा
देवता तत्प्रोतये० वि । इमा ब्रह्म वृहद्विव कृणवदिन्द्राय
शूषमग्निय स्वर्षा । महो गोवस्य क्षयति स्वराजा तुरसिद्धि
श्चमर्णवत्तपस्वान् (अथ ५का २क ८म)

अच्युतस्य, तद्विष्णोरित्यस्य ब्रह्मा ऋषिर्गायत्री छन्द अच्युतो
देवता तत्प्रोतये वि० । तद्विष्णो परम पदमित्यादि स्पष्टम्
(अथ० ७का० २६क० ७म०)

ईशस्य रुद्रेत्यस्य ब्रह्मा ऋषिरनुष्टुप् छन्द ईशो देवता
तत्प्रोतये वि । रुद्रजलाशमेषज नीलशिखण्ड कर्मकृत ।
प्राशं प्रतिप्राशो जह्वरसान कृण्वोषधे । (अथ० २का० २७क०
६म०)

अकस्य, वत्सो विराज इत्यस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप् छन्दो-
ऽर्को देवता तत्प्रोतये० वि० । वत्सो विराजो वृषभो मती-
नामा करोह शुक्रपृष्ठोऽन्तरिक्षम् । घृतेनाकमभ्यर्चन्ति वत्स
ब्रह्म सन्त ब्रह्मणा वर्धयन्ति । (अथ० १३का० १अनु० ३३म०)

वनस्पते, वनस्पते इत्यस्याथवा ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वनस्प-
तिदेवता तत्प्रोतये० वि । वनस्पते वीडवङ्गो हि भूया अस्रत्
स्रक्वा प्रतरण सुवौर । गोभिः सनद्धोऽसि वीलयस्वास्थाता ते
जयतु जेत्वानि । (अथ० ६का० १२५क० १म) एव पूर्वोक्त
संस्थया पञ्चाशीति देवानामेकपञ्चाशद्देवाना वा होमं कुर्यात् ।

अथैषा जप्यसूक्तानि उच्यन्ते । तत्र रवे विषासहिमित्यादि-
षडृचस्य सूर्यसूक्तस्याथवा ऋषि जगती छन्द सूर्यो देवता
तत्प्रोतये जपे वि० । ओं विषासहिं सहमानं सासहान सहीयां-
सम् । सहमानं सहोजित स्वजितं गोजितं सधनाजितम् । ईश
नाम ह इन्द्रमायुषान् भूयासम् ॥ १ ॥ विषासहिमित्यादि । ह
इन्द्र प्रियो देवाना भूयासम् ॥ २ ॥ विषासहिं० । ह इन्द्र प्रिय

प्रजानां भूयासम् ॥ ३ ॥ विषामहि । इन्द्र प्रिय पशूनां
भूयासम् ॥ ४ ॥ विषासहि । इन्द्र प्रिय समानानाना भूया
सम् ॥ ५ ॥ उदिह्युदिहि सूर्य वचसा माभ्युदिहि । द्विषश्च
मह्य रध्यतु मा चाह द्विषते रधम । तदेद्विष्णो बहुधा वीर्याणि ।
त्व न पृणोहि पशुभिर्विश्वरूपं सुधाया मा धेहि परमे व्योमन्
॥ ६ ॥ (अथ १७का १अनु० १अवधि ६मन्त्रा)

सोमस्य, शक्रधूममित्यादिचतुर्ऋचस्य सोमसूक्तस्याथर्वा
ऋषि अनुष्टुप छन्द सोमो देवता तत्प्रौतये जपे वि । ओं
शक्रधूम नक्षत्राणि यद्राजानमकुर्वत । भद्राहमस्मै प्रायच्छन्निद
राष्ट्रमसादिति ॥ १ ॥ भद्राह नो मध्य दिने भद्राह सायमस्तु
न । भद्राह नो अह्ना प्राता रात्री भद्राहमस्तु न ॥ २ ॥
अहो रात्राभ्या नक्षत्रेभ्य सूर्याचन्द्रमसाभ्याम् । भद्राहमस्मभ्य
राजच्छक्रधूम त्व कृधि ॥ ३ ॥ यो नो भद्राहमकर साय नक्त
मथो दिवा । तस्मै ते नक्षत्रराज शक्रधूम सदा नम ॥ ४ ॥
(अथ ६का १२८क० १अवधि ४मन्त्रा) ।

भौमस्य, त्वया मन्यवित्यादिसप्तर्चस्य भौमसूक्तस्य ब्रह्मा
ऋषि त्रिष्टुप छन्दो भौमो देवता तत्प्रौतये जपे वि । ॐ त्वया
मन्यो सरथमारुजन्तो हर्षमाणा हृषितासो मरुत्वन् । तिग्मे-
षव आयुधा सशिशाना उपप्रयन्तु नरो अग्निरूपा ॥ १ ॥
अग्निरिव मन्यो त्विषित सहस्र सेनानीर्न सहुरे हत एधि ।
हत्वाय शत्रून् विभजस्व वेद ओजो मिमानो विमृधो
नुदस्व ॥ २ ॥ सहस्र मन्यो अभिमातिमस्मै रुजन मृणन्
प्रमृणन् प्रेहि शत्रून् । उग्र ते पाजो नन्वा रुरुध्रे वशी वश
नयासा एकज त्वम ॥ ३ ॥ एको बह्वनामसि मन्य ईडिता
विशविश युद्धाय सशिशदि । अकृत्तरक त्वया युजावय
द्यमन्त घोष विजयाय कृण्वसि ॥ ४ ॥ विजेष कृदिन्द्र इवा

नवव्रवोऽस्माकं मन्यो अधिपा भवेह । प्रिय ते नाम सहुरै
गृणीमसि विद्वा तमुतस यत आवभूथ ॥ ५ ॥ आभूत्या
सहजा वज्र सायक सहो विभर्षि सहभूत उत्तरम । कृत्वा
नो मन्यो सह मेद्येधि महाधनस्य पुरुहूत ससृजि ॥ ६ ॥
ससृष्ट धनमुभयं समाकृतमस्मभ्य धत्ता वरुणश्च मन्य ।
भियो दधाना हृदयेषु शत्रव पराजितासो अप निलय
न्ताम ॥ ७ ॥ (अथ० ४का० ३१क० १अवधि ७मन्त्रा) ।

बुधस्य सोमस्याश इत्यादिचतुर्ऋचस्य बुधसूक्तस्याथर्वा
ऋषि आद्ययो अनु अन्त्ययो त्रिष्टुप छन्दो बुधो देवता बुध
प्रीतये जपे वि० । ओं सोमस्याशो युधा पतऽनूनो नाम वा असि ।
अनून दश मा कृधि प्रजया च धनेन च ॥ १ ॥ दशोऽसि
दर्शतोऽसि समग्रोऽसि समन्तत । समग्र समन्तो भूयास
गोभिरश्वै प्रजया पशुभिष्टुहेधनेन ॥ २ ॥ योऽस्मान हेष्टि
यं वय द्विषस्तस्य त्व प्राणेनाप्यायस्व । आ वय प्यायिषीमहि
गोभिरश्वे प्र ॥ ३ ॥ य देवा अ शुमाप्यायपन्ति यमक्षितमक्षिता
भक्षयन्ति । तेनास्मानिन्द्रो वरुणो वृहस्पतिराप्याययन्तु भुव
नस्य गोपा ॥ ४ ॥ (अथ ७का ८१क ३ अवधि ६ मन्त्रा) ।

वृहस्पते भद्रादधीत्याद्येकचस्य वृहस्पतिसूक्तस्य ब्रह्मा
ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दो वृहस्पतिदेवता ततप्रीतये जपे वि० । ओं
भद्रादधि श्रेय प्रेहि वृहस्पति पुर एता ते अस्तु । अथेममस्या
वरश्चा पृथिव्या आरे शत्रु कृणुहि सर्ववीरम । अथ० ७का०
८क० १म) ।

शुक्रस्य, शुक्रोऽसीत्येकचस्य शुक्रसूक्तस्याथर्वा ऋषिरनुष्टुप
छन्द शुक्रो देवता ततप्रीतये जपे वि० । ओं शुक्रोऽसि भ्राजोऽसि
स्वरमि ज्योतिरसि । आप्नुहि श्रेयासमति सम क्राम । (अथ
२का० ११क ५म०) ।

शने, प्राणयेत्यादित्वस्य शनिसूक्तस्य ब्रह्मा ऋषिरनुष्टुप
छन्दः शनिदेवता ततः प्रीतये जपे वि । ओं प्राणाय नमो यस्य
सर्वमिदं वशे । यो भूतः सवस्येश्वरो यस्मिन्त सर्वं प्रतिष्ठि-
तम् ॥ १ ॥ नमस्ते प्राण क्रन्दाय नमस्ते स्तनयितृवे । नमस्ते
प्राण विद्युते नमस्ते प्राण वर्षते ॥ २ ॥ यतः प्राणः स्तनयितुं न भि-
क्रान्त्योषधी । प्रवीयन्ते गमान दधतेऽथो वह्नीर्विजायन्ते । ३ ॥
(अथ ११का० ४क० १, २ ३ म०)

राहो सूक्ताभावात् (२१२पृ १८प०) प्रागवन्मन्त्रजपः ।

केतूना यस्ते इत्यादित्वस्य केतुसूक्तसाथर्वा ऋषिराद्ययो-
स्त्रिष्टुप अन्त्याया अनुष्टुप छन्दः केतवो देवतास्ततः प्रीतये जप-
वि । ओं यस्ते पृथुस्तनयितृय ऋष्वो देवः केतुर्विश्वमाभूष-
तीदम् । मा नो वधीविद्युता देव मस्य मोत ववीरश्मिभि-
सूयस्य ॥ १ ॥ सभा च मा समितिश्चावता प्रजापतेर्दुहितरो-
मविदानि । येना संगच्छा उप मा स शिक्षाच्चारु वदानि
पितरः सगतेषु ॥ २ ॥ विद्म ते सभे नाम नरिष्ठा नाम वा असि ।
ये ते के च सभामदस्ते मे सन्तु सवावस (अथ ७का १ अनु०
११, १२, क० १, २ म०)

अथाधिदेवाना तत्र रुद्रस्य मा नो विदन्नित्यादिचतुर्ऋचस्य
रुद्रसूक्तस्य ब्रह्मा ऋषिः त्रिष्टुप छन्दः रुद्रो देवता ततः प्रीतय-
जपे वि० । ओं मा नो विदन वि व्याधिनी मो अभिव्याधिनी
विदन । आराच्छ्रव्या अस्मद्विषूचीरिन्द्र पातय ॥ १ ॥
विष्वक्का अस्मच्छ्रव पतन्तु ये अग्ना ये चास्या । देवीर्मनु-
ष्येष्वो ममामित्वान विविध्यत ॥ २ ॥ यो न स्त्रो यो अरण-
सजात उत निष्ठो यो अस्मा अभिदासति । रुद्र शरव्य-
यैतान ममामित्वान विविध्यतु ॥ ३ ॥ (अथ १का १८क
१ २ ३ म०)

उमाया , पृतनाजितमित्याद्येकचर्चस्योमासूक्तस्य ब्रह्मा ऋषि
त्रिष्टुप् छन्द उमा देवता तत्प्रीतये जपे वि । ओं पृतना
जित सहमानमग्निमुकथैर्ह्वामहे परमात् सधस्यात् । स न
पषदति दुर्गाणि विश्वा क्षामहवो अति दुरित्यग्नि । (अथ
७का ६अनु ६३ क)

स्कन्दस्य, सूक्ताभावात् (२२४ पृ० १०पं) प्राग्वन्मन्त्रो
जप्य ।

नारायणस्य, यन्न इन्द्र इत्यादिपञ्चचर्चस्य नारायणसूक्तस्या
थर्वा ऋषि त्रिष्टुप् छन्द नारायणो देवता तत्प्रीतये जपे वि ।
ओं यन्न इन्द्रो अखनद्यदग्निविश्वे देवा मरुतो यत् स्वर्का ।
तदस्माभ्य सविता सत्यधर्मा प्रजापतिरनुमतिर्नियच्छात् ॥ १ ॥
ययोरोजसा स्कभिता रजासि यौ वीर्यैर्वीरतमा शविष्ठा । यौ
पत्येते अप्रतीतौ सहोभिर्विष्णुमगन् वरुणं पूर्वहति ॥ २ ॥ यस्येद
प्रदिशि यदिरोचते प्र चानति वि च चष्टे शचीभि । पुरा
देवस्य धर्मणा सहोभिर्विष्णुमगन् वरुणं पूर्वहति ॥ ३ ॥ विष्णो
न कं प्र वोच वीर्याणि य पार्थिवानि विममे रजासि । यो
अस्कभायदुत्तरं सधस्य विचक्रमाणस्त्रे धोरुगाय ॥ ४ ॥ प्र तद्वि-
ष्णु स्तवते वीर्याणि मृगो न भीम कुचरो गिरिष्ठा । परावत
आजगम्यात् परस्या ॥ ५ ॥ (अथ ७का ३अनु २४, २५,
२६ क)

ब्रह्मण , ब्रह्मजज्ञानमित्यादिसप्तचर्चस्य ब्रह्मसूक्तस्याथर्वा
ऋषि त्रिष्टुप् छन्द ब्रह्मा देवता तत्प्रीतये जपे वि । ब्रह्म
जज्ञान प्रथम पुरस्तादि सोमत सुरुचो वेन आव । स बुध्ना
उपमा अस्य विष्ठा सतश्च योनिमसतश्च विव ॥ १ ॥ इयं पितृया
राष्ट्रेयत्वग्र प्रथमाय जनुषे भुवनेष्ठा । तस्मा एत सुरुच द्वार-
मङ्ग धर्म औणन्तु प्रथमाय धास्यवे ॥ २ ॥ प्र यो यज्ञे विदा-

नस्य बभ्रुर्विश्वा देवाना जनिमा विवक्ति । ब्रह्म ब्रह्मण उज्ज
भार मध्यान्वीचेरुच्चै स्वधा अभि प्रतस्थौ ॥ ३ ॥ स हि दिव
स पृथिव्या ऋतस्था मही चेर्म रोदसी अस्कभायत् । महान्मही
अस्कभायद्विजातो द्यां सन्न पार्थिवं च रज ॥ ५ ॥ स बुध्ना
दाष्ट जनुषोऽभ्यग्र वृहस्पतिर्देवता तस्य सम्नाट । अह्यच्छुक्र
ज्योतिषो जनिष्टाय द्युमन्तो विवसन्तु विप्रा ॥ ४ ॥ नू तदस्य
काव्यो हिनोति महो देवस्य पूवस्य धाम । एष जज्ञे बहुभि
साकमित्या पूर्वे अन्न विषिते ससन्नु ॥ ६ ॥ योऽथर्वाण पितर
देवबभ्रु वृहस्पति नमसाव च गच्छात् । त विश्वेषां जनिता
यथास कविर्देवो न दभायत स्वधावान् ॥ ७ ॥ (अथ० ४का०
१अनु० १अवधि ७मन्त्रा)

शक्रस्य इन्द्रो जयातीत्यादित्यस्य शक्रसूक्तस्य ब्रह्मा ऋषि
त्रिष्टुप छन्द शक्रो देवता तत्प्रीतये जपे वि० । ओं इन्द्रो
जयाति न परा जयाना अधिराजो राजसु राजयातै । चक्र त्व
ईड्यो वन्द्यश्चोपसद्यो नमस्यो भवेह ॥ १ ॥ त्वमिन्द्राधिराज
अवस्युस्त्व भूरभिभूतिर्जनानाम । त्वं दैवीर्विश इमावि राजा
युष्मत्क्षत्रमजर ते अस्तु ॥ २ ॥ प्राच्या दिशस्त्वमिन्द्रामि
राजोतोदौच्या दिशो वृत्रहञ्छत्रुहोऽसि । यत्र यन्ति स्रोत्या
स्तज्जितं ते दक्षिणतो वृषभ एषि हव्य ॥ ३ ॥ (अथ० ६का०
६८क० १ २ ३म०)

यमस्य यमो मृत्युरित्यादित्यस्य यमसूक्तस्य ब्रह्मा ऋषि
त्रिष्टुप छन्द यमो देवता तत्प्रीतये जपे वि० । ओं यमो मृत्युर
घमारो निर्ऋथो बभ्रु शर्वोऽस्ता नीलशिखण्ड । देवजना
सेनयोत्तस्थिवासस्ते अस्माकं परिहृञ्जन्तु वीरान् ॥ १ ॥ मनसा
होमैर्हरसा घृतेन शर्वायास्त्र उत राज्ञे भवाय । नमस्येभ्यो
नम एभ्यः कृणोम्यन्यत्रास्मदघविषा नयन्तु ॥ २ ॥ त्रायध्व नो

अधविषाभ्यो बधाद्विष्णे देवा मरुतो विश्वविदस । अग्नीषोमा
वरुण पूतदत्ता वातापर्जन्ययो सुमती स्याम ॥ ३ ॥ (अथ०
६का० ८३क० १ २,३म)

कालस्य रोहित इत्यादिष्टाचस्य कालसूक्तस्याथर्वा ऋषि
अनुष्टुप् छन्द कालो देवता तत्प्रीतये जपे वि० । ओं रोहित
कालो अभवद्रोहितोऽग्रे प्रजापति । रोहितो यज्ञाना मुखं
रोहित स्वराभरत् ॥ १ ॥ रोहितो लोको अभवद्रोहितो
अत्यतपद्मिवम् । रोहितो रश्मिभिर्भूमि समुद्रमनुसञ्चरत् ॥ २ ॥
(अथ० १३का० २अनु ३८ ४ म)

चित्रगुप्तस्य, अर्वाडित्यादिचतुर्ऋचस्य चित्रगुप्तसूक्तस्याथर्वा
ऋषि त्रिष्टुप् छन्द चित्रगुप्तो देवता तत्प्रीतये जपे वि । ओ
अर्वाडि परस्तात् प्रयतो व्यध्व आशुविपश्चित पतयन् पतङ्ग ।
विशुर्विचित्त शवसाधितिष्ठन् प्र केतुना सहते विश्वमेजत् ॥ १ ॥
चित्रश्चिकित्वाभ्रहिष सुपर्ण आरोचयन्नोदसी अन्तरिक्षम् ।
अहोरात्रे परि सूर्यं वसाने प्रास्य विश्वातिरतो वीर्याणि ॥ २ ॥
तिग्मो विभ्राज तन्व शिशानोऽरङ्गमास प्रवता रराण ।
ज्योतिषान् पक्षी महिषो वयोधा विश्वा आस्थात् प्रदिश
कल्पमान ॥ ३ ॥ चित्र देवाना केतुरनीक ज्योतिषान् प्रदिश
सूर्य उद्यन् । दिवाकरो ति द्युन्नैस्तमांसि विश्वातारीहरि-
तानि शुक्र ॥ ४ ॥ (अथ १३का २अनु ३१ अवधि ३४मन्त्रा)

अथ प्रत्यधिदेवताना तत्राग्ने अग्नेरित्यादिकस्य त्वच
स्याग्निसूक्तस्य ब्रह्मा ऋषि त्रिष्टुप् छन्द अग्निर्देवता तत्
प्रीतये जपे वि । ओं अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस पाञ्च-
जन्यस्य बहुधा यमिन्वते । विशोविश प्रविशिवासमीमहे स
नो मुञ्च त्वंहस ॥ १ ॥ यथा हव्यं वहसि जातवेदो यथा यज्ञ
क्वल्पयसि प्रजानन् । एवा देवेभ्य सुमति न आवह स

नो ॥ २ ॥ यामन्यामनुपयुक्तं वहिष्ठ कर्मन कर्मन्नामगमग्नि
मीडे । रक्षोहणं यज्ञवधं घृताहुतं स नो ॥ ३ ॥ (अथ
४का २३क १, २ ३म)

अपाम शन्न इत्यादिचतुर्ऋचस्यापसूक्तस्य ब्रह्मा ऋषि
त्रिष्टुप छन्दो अन्याया सयजुष्का गायत्री छन्दो
आपो देवतास्तत्प्रोतये जपे वि० । ओं शन्नो देवीरभीष्टय
आपो भवन्तु पीतये । शयोरभि सुवन्तु न । अप्सु मे सोमो
अब्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजा । अग्निं च विश्वशम्भुवम् ॥ २ ॥
आप पृणीत भेषजं वरूथ तन्वे मम । ज्योकं च सूथ
दृशे ॥ ३ ॥ शनो आपो धन्वन्त्या शमु सन्त्वनूष्या । श न
खनित्रिमा आप शमु या कुम्भ आभृता शिवा न सन्तु
वार्षिकी ॥ ४ ॥ (अथ १का० ६क १ २ ३ ४म) ।

क्षिते सत्यमित्याद्येकर्चस्य क्षितिसूक्तस्य ब्रह्मा ऋषि
त्रिष्टुप छन्दो क्षितिर्देवता तत्प्रोतये जपे वि० । ओं सत्य
वृहदृतमुग्र दीक्षा तपो ब्रह्म यज्ञं पृथिवीं धावयन्ति । सा नो
भूतस्य भव्यस्य पद्भ्यरु लोकं पृथिवी न कृणोतु । (अथ०
१२का० १क० १म०) ।

विष्णो, यन्न इन्द्रेत्यादिकपञ्चर्चं विष्णुसूक्तं (२२४ष्ट
१ पं०) प्राग्वत् ।

इन्द्रस्य, इन्द्रो जयातीत्यादीन्द्रसूक्तं (२२५ष्ट १३पं)
प्राग्वत् ।

शन्धा, प्रेत पादावित्येकर्चं शचीसूक्तं (२१६ष्ट ५पं०)
प्राग्वत् ।

प्रजापते, प्रजापते इत्यादिह्यचस्य प्रजापतिसूक्तस्य ब्रह्मा
ऋषि त्रिष्टुप छन्दो प्रजापतिर्देवता तत्प्रोतये जपे वि० । ओं
प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि परिभूर्जजान । यत्

कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ १ ॥
 पौर्णमासी प्रथमा यज्ञियासीदङ्गा रात्रीणामतिशर्वरेषु । ये
 त्वा यज्ञैर्यज्ञिये अर्हयन्त्वमी ते नाके सुकृतं प्रविष्टा (अथ
 ७का ८ क ३, ४ म) ।

सर्पाणाम्, शेरभकेत्यादिकस्याष्टर्चस्य सर्पसूक्तस्याथर्वा ऋषि
 पङ्क्तिश्छन्दो सर्पा देवतास्तत्प्रीतये जपे वि । शेरभक
 शेरभ पुनर्वो यन्तु यातव पुनर्हेति किमीदिन । यस्य स्थ
 तमत्त यो व प्राहैत्तमत्त स्वा मासान्यत्त ॥ १ ॥ शेषधक शेषध
 पुनर्वो यन्तु ॥ २ ॥ श्लोकानुश्लोक पुनर्वो यन्तु ॥ ३ ॥ सपानु
 सर्प पुनर्वो यन्तु ॥ ४ ॥ जूर्णि पुनर्वो यन्तु यातव पुनर्हेति
 किमीदिनी । यस्य ॥ ५ ॥ उपन्दे पुनर्वो यन्तु ॥ ६ ॥
 अजुनि पुनर्वो यन्तु ॥ ७ ॥ भरुजि पुनर्वो यन्तु यातव पुन
 र्हेति किमीदिनी । यस्य स्थ ॥ ८ ॥ (अथ २का २४क
 १अवधि ८ मन्त्रा) ।

ब्रह्मण ब्रह्म जज्ञानमित्यादिक सप्तच ब्रह्मसूक्त (२२४पृ
 २२प) प्राग्वत् ।

अयं लोकपालानां तत्र विनायकस्य निर्लक्ष्म्यमित्यादिचतु-
 ऋचस्य विनायकसूक्तस्य द्रविणोदा ऋषि आद्यान्धयोरनुष्टुप्
 छन्दो मध्ययोस्त्रिष्टुप् छन्दो विनायको देवता तत्प्रीतये जपे
 वि । निर्लक्ष्म्यं ललाम्य निरराति सुवामसि । अथ या भद्रा
 तानि न प्रजाया अरातिं नयामसि ॥ १ ॥ निररणि सविता
 साविषत्पदोनिर्हस्तयोर्वरुणो मित्रो अर्थमा । निरस्मभ्यमनु-
 मती रराणा प्रेमा देवा असाविषु सौभगाय ॥ २ ॥ षत्त
 आत्मनि तन्वा घोरमस्ति यद्वा केशेषु प्रतिचक्षणे वा । सर्वं
 तद्वाचापहन्मो वयं देवस्त्वा सविता सूदयतु ॥ ३ ॥ रिश्यपदीं
 वृषदतीं गोषेधा विधमामुत । विलीक्य ललाम्य ता

अस्मन्नाशयाममि ॥ ४ ॥ (अथ १का १८क १, २, ३ ४म) ।

दुर्गाया पृतनाजितमित्याद्येकच दुर्गासूक्त (२२४ पृ २पं) प्राग्वत् ।

वायो वायोरित्यादिहचस्य वायुसूक्तस्याथर्वा ऋषि त्रिष्टुप् छन्दो वायुदेवता तत्प्रोतये जपे वि । ओं वायो सवितुर्विद-
थानि मन्महे यावात्मन्वद्विगथो यौ च रक्षथ । यौ विश्वस्य
परिभू बभूवथस्तौ नो मुञ्चतमहस ॥ १ ॥ ययो संख्याता वारिमा
पार्थिवानि याभ्य रजो युपितमन्तरिक्षे । ययो प्राय नान्वा-
नशे कश्चन तौ नो मुञ्चतमहस ॥ २ ॥ (अथ ४का २५क १, २म)

आकाशस्य, पुर य इत्यादिसार्धचतुर्ऋचस्याकाशसूक्तस्य
ब्रह्मा ऋषि अनुष्टुप् छन्द आकाशो देवता तत्प्रोतये जपे
वि । ॐ पुर यो ब्रह्मणो वेद यस्या पुरुष उच्यते ॥ १ ॥ यो व
ता ब्रह्मणो वेदामृतेनावता पुरम । तस्मै ब्रह्म च ब्राह्माश्च चक्षु
प्राण प्रजा ददु ॥ २ ॥ न वे त चक्षुजहाति न प्राणो जरस
पुरा । पुरं यो ब्रह्मणो वेद यस्या पुरुष उच्यते ॥ ३ ॥ अष्टा-
वक्रा नवद्वारा देवाना पूरयोध्या । तस्या हिरण्यमय केश
स्वर्णाको ज्योतिषा वृत ॥ ४ ॥ तस्मिन् हिरण्यमये कोशे
व्यरे त्रिप्रतिष्ठिते । तस्मिन् यद्यक्षमात्मन्वत्तद्वे ब्रह्म विदो
विदु ॥ ५ ॥ (अथ १ का २ क० २७॥ अवधि ४॥
मन्त्रा)

आश्विनयो, सचेदित्याद्येकचर्चमाश्विनसूक्त (२१७ पृ० १३पं)
प्राग्वत् ।

अथ दिक्पालानां तत्वेन्द्रस्य, इन्द्रो जयाति इत्यादिहच
मिन्द्रसूक्तं (२२५ पृ १३पं) प्राग्वत् ।

अग्ने, अग्नेमन्वे इत्यादित्वचमग्निसूक्त (२२६ष्ट० २३पं०
प्रागवत् ।

यमस्य यमो मृत्युरित्यादित्वच यमसूक्त (२२५ष्ट २२प)
प्रागवत् ।

निऋते, यस्यास्त इत्यादिकस्य त्वचस्य निऋतिसूक्तस्य
ब्रह्मा ऋषि मध्याया गायत्री शिष्टयो त्रिष्टुप छन्द निऋति-
देवता तत्प्रीतये जपे वि । ओं यस्यास्त आसनि वीर जुहो
म्यषा वद्वानामवमजनाय कम । भूमिरिति त्वाभि प्रमन्वते
जना निऋतिरिति त्वाह परि वेद सवत ॥ १ ॥ भूते हविष्मती
भवष त भागो यो अस्मासु । मुञ्चेमानमूननस स्वाहा ॥ २ ॥
एवोष्वस्मन्निऋतेऽनेहा त्वमयस्मयान विचता बन्धपाशान ।
यमा मह्य पुनरित्वा ददाति तस्मै यमाय नमो अस्तु मृत्यवे
॥ ३ ॥ (अथ ६का० ८४क १ २ ३म)

वरुणस्य, उदुत्तममित्याद्येकचस्य वरुणसूक्तस्य ब्रह्मा ऋषि
त्रिष्टुप छन्द वरुणो देवता तत्प्रीतये जपे वि । ओ उदुत्तम
मित्यादि (११२ष्ट १२प) प्रागवत् (अथ० ७का ८३क ३म)

वायो वायो सवितुरित्यादिह्यच वायुसूक्त (२२६ष्ट
६प) प्रागवत् ।

सोमस्य शकधूममित्यादिचतुऋच सोमसूक्त (२२१ष्ट
८प) प्रागवत् ।

दशस्य मा नो विदन्नित्यादिक चतुऋचमीशसूक्तं (२२३ष्ट
२ प) प्रागवत् ।

ब्रह्मण, ब्रह्म जज्ञानमित्यादिक सप्तच ब्रह्मसूक्त (२२१ष्ट
२२प) प्रागवत् ।

अनन्तस्य शेरभकेत्याद्यष्टचमनन्तसूक्त (२२८ष्ट ६प)
प्रागवत् ।

अथ वस्वादीनाम, तत्र वसूना यानावह इत्याद्येकैर्च वसु
सूक्त (२१८ पृ ५ प०) प्रागवत् ।

रुद्राणाम, सूक्ताभावात् होममन्त्र एव (२१४ पृ ३ प०)
प्रागुक्तो जप्य ।

आदित्याना, सूक्ताभावात् होममन्त्र एव (२१८ पृ० १६ प०)
प्रागुक्तो जप्य ।

मरुताम, सूक्ताभावात् होममन्त्र एव (२१८ पृ० २२ प०)
प्रागुक्तो जप्य ।

ब्रह्मण, ब्रह्म जज्ञानमित्यादि सप्तच ब्रह्मसूक्त (२२४ पृ०
२२ प०) प्रागवत् ।

अच्युतस्य यन्न इन्द्र इत्यादिपञ्चर्चमच्युतसूक्त (२२४ पृ
१७ प०) प्रागवत् ।

इशस्य, मा नो विदन्नित्यादिलक्ष्मीशसूक्त (२२२ पृ
२० प०) प्रागवत् ।

अकस्य, विषासहिमित्यादिषडृचमर्कसूक्त (२२० पृ० २३ प०)
प्रागवत् ।

वनस्पते, सूक्ताभावात् होममन्त्र एव (२२ पृ० १७ प०)
प्रागवत् जप्य ।

अत्रैव समये द्वारपालैर्वक्ष्यमाणशान्त्याध्यायादिकपठनीयम् ।
एवं द्वारपालैर्जापकैश्च पाठ्यजप्यसूक्तादिषु अधीतेषु होता
उत्तरङ्गं कर्म कुर्यात् । तत्र पूर्णाहुति प्रागभावीनि सर्वाण्येव
कर्मणि तस्मिन्नेव दिने कुर्यात् पूर्णहोमन्तु प्रकृते परदिने
स्वस्तिवाचनानन्तरं कुर्यादिति विशेषः । ततप्रागभावीनि कर्मा-
ण्युच्यन्ते । तत्र प्रथमं (२१२ पृ० ६ प०) पूर्ववदभ्यातानाख्या
सप्त दशाहुतीर्दद्यात् । ततः समृद्धोर्जुहुयात् यथा । ओ आकृत्यै
स्वाहा । ओ कामाय त्वा स्वाहा । ओ समृद्धे त्वा स्वाहा ।

ओं ऋचा स्तोमं सर्व्वय गायत्रेण रथन्तरं वृहदायत्र वर्त्तनि
 स्वाहा । इति चतस्रो जुहुयात् । तत सन्नति होम । यथा ।
 ओं पृथिव्यामग्नये समनमनत्स आर्ध्नीत । यथा पृथिव्याम
 ग्नये समनमन्नेवा मच्च सनम सनमन्तु ॥ १ ॥ पृथिवी धेनु
 स्तस्या अग्निर्वत्स । सा मेऽग्निना वतसेनेषमृज काम दुहाम ।
 आयुषप्रथम प्रजा पोष रयि स्वाहा ॥ २ ॥ अन्तरिक्षे वायवे
 समनमनतस आर्ध्नीत । यथान्तरिक्षे वायवे समनमन्नेवा मच्च
 सनम सनमन्तु ॥ ३ ॥ अन्तरिक्षे धेनुस्तस्यावायुवत्स । सा म
 वायुना वतसेनेषमूर्जमित्यादि ॥ ४ ॥ दिव्यादित्याय समनमनतस
 आर्ध्नीत । यथा दिव्यादित्याय समनमन्नेवा मच्च सनम संन
 मन्तु ॥ ५ ॥ द्यौर्धेनुस्तस्या आदित्यो वत्स । सा न आदित्येन
 ॥ ६ ॥ दिक्षु चन्द्राय समनमनतस आर्ध्नीत् । यथा दिक्षु चन्द्राय
 समनमन्नेवा मच्च सनम सनमन्तु ॥ ७ ॥ दिशो धेनवस्तासा
 चन्द्रो वत्स । ता मे चन्द्रेण वत्सेनेषमृजमित्यादि ॥ ८ ॥ (अथ०
 ४का० ३६ क १ अवधि ऽमन्त्रा) अथोपस्तोर्थ्यहोम । यथा
 ओ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वारूपाणि परिभूजजान । यत्
 कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वय स्याम पतयो रयीणा स्वाहा ।
 तत खिष्टकृद्धोम सर्वेषा चरूणामुत्तरतोऽवदानेन सुवेणाभि
 घार्थ्य ओ आ देवानामपि पत्यामगन्म यच्छृक्तवाम तदनु प्रवो-
 दुम । अग्निर्विद्वानतस यजात् स इद्धोता सोऽध्वरानतस ऋतून्
 कल्पयति (अथ० १६का ५६क ३म०) ओं अग्नये खिष्ट-
 कृते स्वाहा । इत्युत्तरार्द्धे । पूर्वाद्धे त्वससृष्ट हुत्वा प्रायश्चित्त-
 होम कुर्यात् । यथा ओ स्वाहेष्टेभ्य स्वाहा । ओ वषडनि
 ष्टेभ्य स्वाहा । ओ भेषजपुष्ट्यै स्वाहा । ओ निष्कृतिदुरिष्ट्यै
 स्वाहा । ओ दैवीभ्यस्तनूभ्य स्वाहा । ओ अयाश्वाग्नेऽस्यनभि-
 शस्तौश्च स त्वमित्त्वमया असि । अयसा मनसा धृतोऽयाश्च

क्षव्यमोहिषे अया नो धेहि स्वाहा । ओ भू स्वाहा । ओ भुव
स्वाहा । ओं स्व स्वाहा । इति प्रायश्चित्तहोम । अथ स्कन्न
होम । ओ यन्मे स्कन्न मनसो जातवेदो यद्वा स्कन्दद्विषो
यत्र यत्र । उतप्रषो विप्रुष संजुहोमि मत्वा सन्तु यजमानस्य
शामा स्वाहा । ओ पुनर्मेत्विन्द्रिय पुनरात्मा द्रविण ब्राह्मणञ्च ।
पनरग्नयो धिशाया यथास्थाम कल्पयन्तामिहैव स्वाहा (अथ
७का ६७क १म०) ततोऽस्मृतिहोम । ओं यदस्मृति चक्षुम
किं चित्ग्न उपारिम चरणे जातवेद । तत पाहि त्व न
प्रचेत शुभे सखिभ्यो अमृतत्वमस्तु न । (अथ ७का १ ६क
१म) । अथ सस्थितिहोम । ओ यदद्य त्वा प्रषति यज्ञे
अस्मिन् क्षातश्चिकित्वन्न हृणीमहीह । ध्रुवमयो ध्रुवमुता
शविष्ठ प्रविद्धान यज्ञमुप याहि सोमम ॥ १ ॥ समिन्द्र नो
मनसा नष गोभि ससूरिभिर्हरिवनतस स्वस्त्या । स ब्रह्मणा
देवहित यदस्ति सदेवाना सुमतौ यज्ञियानाम ॥२॥ ओं याना-
वह उशतो देवदेवास्तान प्रेरय स्वे अग्ने सधस्थे । जत्तिवाम
पपिवामो मधन्यस्मे धत्त वसवो वसूनि स्वाहा ॥ ३ ॥ ओ सुगा
वो देवा सदाना अकर्म य आजग्म सवन मा जुषाणा । वह-
माना भरमाणा स्वा वसूनि वसु धर्म दिवमारोहतानु ॥ ४ ॥
ओं यज्ञ यज्ञ गच्छ यज्ञपति गच्छ स्वा योनि गच्छ
स्वाहा ॥ ५ ॥ ओं एष ते यज्ञो यज्ञपते सह सूक्तावाक
सुवोर्य स्वाहा ॥ ६ ॥ ओ वषडदुर्तेभ्य वषडहुतेभ्य । देवा
गातु विदो गातु वित्वा गातुमिति ॥ ७ ॥ (अथ ७का
६७क १ अवधि ७मन्त्रा) अथ मानमहोम । ओं मनस-
स्यत इम नो दिवि देवेषु यज्ञ स्वाहा ॥ १ ॥ ओं दिवि
स्वाहा ॥ २ ॥ ओं पृथिव्यै स्वाहा ॥ ३ ॥ ओं अन्तरिक्षाय
स्वाहा ॥ ४ ॥ ओं वाते धा स्वाहा ॥ ५ ॥ (अथ० ७का०

६७क दम्) तत आज्यस्थालीघृतमुत्तमं चरुञ्च गृहीत्वा आज्य-
धान्यां स्थापयित्वा सुवेण गृह्णीत्वा तूष्णीमेकाहुति जुहुयादिति
मानसहोम । तत आस्तरणवर्हिस्त्रिगुणीकृत्य आज्यधानीघृतेन
अभ्यज्य ओं पृथिव्यै त्वेति मूलमभ्यञ्ज्यात् । ओं अन्तरिक्षाय
त्वेति मध्यम । ओं दिवे त्वेत्यन्तम् एवं त्रिधा कृत्वा । ओं
संवर्हिरक्त हविषा घृतेन समिन्द्रेण वसुना समरुद्भि । सदेवै
र्विश्वदेवेभिरक्तमिन्द्र गच्छतु हवि स्वाहा (अथ० ७का
६८क) इति वर्हिर्हुत्वा । ओं सस्रवभागा स्थ हविषा वृ
ह प्रस्तरे वर्हिषस्पदस्य वा । इमं यज्ञमभिविश्वे गृणन्त
स्वाहा । ओं देवानाममृता मादयन्ता स्वाहा । इति सस्रव
जुहुयात् । ततो दिकपालेभ्यो वलि । (१४६पृ, २३ प)
(प्राग्वत) ततो द्वितीयेऽहनि पुण्याहवाचनादनन्तर पूर्णाहुति
दद्यात् । यथा यदि कृष्णपक्षे होमस्तदा ओं यत्ते देवा अकृ
ण्वन भागधेयममावास्ये सवसन्तो महित्वा । तेना नो यज्ञ
पिष्टहि विश्ववारे रयि नो धेहि सुभगे सुवीरम । (अथ०
७का ७६क १म) शुक्लपक्षे चेत्तदा ओं पूर्णा पश्चादूत पूर्णा
पुरस्तान्मध्यत पौर्णमासी जिगाय । तस्या देवे सवसन्तो
महित्वा नाकस्य पृष्ठे समिषा मदेम । (अथ० ७का ८ क
१म०) । तत सुकसुवौ घृतपूर्णौ कृत्वा ओं समास्वाग्नि
ऋतवो वर्धयन्तु संवत्सरा ऋतवो यानि सत्या । सदि
व्येन दीदिहि रोचनेन विश्वा आभाहि प्रदिशश्चतस्र । अभ्य-
र्चत सुष्टुति गव्यराजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त । शुद्धहस्तौ
ब्राह्मणस्य निहत्यैतत् सर्गसुतावापीत स्वाहा इति मन्त्रेण पूर्णा-
हुति दत्त्वा । ओं देवोऽसि घृताभिस्तुत सपत्नक्षयणो दिवि
सीद । अन्तरिक्षे सीद पृथिव्या सीदोत्तरोऽह भूयासमधरे
मत्सप्तना इति सुव क्रमेण दिवि अन्तरिक्षे पृथिव्याञ्च कृत्वा

सुवप्रागदण्डमग्नेरुत्तरत कृत्वा ओं विमुञ्चामि ब्रह्मणा जात
वेदसमग्नि होतारमजर रथस्मृतम् । स देवाणां जनिमा न
विद्वान् यथाभाग वहतु हव्यमग्निरग्नये स्वाहा । इति समिध
जुहुयात् । तत ओं एधोऽस्येधिषीय स्वाहा समिदसि समेधि
षीय स्वाहा तेजो मयि धेहि स्वाहेति मुख मार्जयेत् । ततो
विष्णुक्रमान क्रमेत् । स ओं विष्णो क्रमोऽसि सपत्नहा पृथिवी
सशितोऽग्नितेजा । पृथिवीमनु विक्रमेऽहं पृथिव्यास्तं निर्भ-
जामो योऽस्मान् द्वेष्टि य वयं द्विषः स मा जीवीत्त प्राणो
जहातु ॥ १ ॥ ॐ विष्णो क्रमोऽसि सपत्नहान्तरिक्षसशितो
वायतेजा । अन्तरिक्षमनु विक्रमेऽहमन्तरिक्षात्तं निर्भ-
जामो ॥ २ ॥ ओं विष्णो क्रमोऽसि सपत्नहा द्यौसंशित
सूर्यतेजा । दिवमनु विक्रमेऽहं दिवस्तं निर्भजामो यो
ऽस्मान् ॥ ३ ॥ (अथ १ का० ५ क २५, २६, २७ म)
इति त्रिभिमन्त्रैस्तोन विष्णुक्रमान क्रान्त्वा वहिर्निष्क्रम्य ।
ओं मूर्त्यस्यावृतमन्वावर्त्ते दक्षिणामन्वावृतम् । सा मे द्रविण
यच्छतु सा मे ब्राह्मणवर्चसम् । इति प्रदक्षिण कृत्वा ओं अगन्म
स्व स्वरगन्म ससूम्य ज्योतिषागन्म वस्यो भूयासं वसुमान यज्ञो
वसुवेशीषीय वसुमान भूयासं वसु मयि धेहीति मन्त्रेणादित्य
निरोक्षेत् । अथोदपात्रमुत्थापयेत् यथा । ओं इन्द्रेण वचसा
वय मित्तस्य वरुणस्य च । ब्रह्मणा स्थापित पात्र पुनरुत्था
पयामसोति । इत्युत्थाप्य तदुदकेन आपो हिष्ठेति प्रागुक्त
मन्त्रेण यजमान मार्जयेत् । ततो यजमान सुवमुदपात्रस्थ
मुदकं च ओं इन्द्रेण वचसेत्यनुपदपठितेन सपवित्र चालयित्वा
ओं समुद्र त्वा प्रहिणोमि स्वा योनिमपि गच्छत । आविष्टा
सर्वहायसो मोचन किञ्च नाममृत् । इन्द्रे जनासो विदथ
महद्ब्रह्म वदिष्यति । न तत् पृथिव्या नो दिवि येन प्राणन्ति

वोरुध इति दाभ्या तदुदक यजमानाञ्जली निक्षिप्य तत्रैव यजमानो वीरपुरुषोऽहमिति मुखं विमाष्टि । ततो होता श्रीं जलानि व्रतपतये स्वाहेति तत्र समिधमाधाय श्रीं सत्यं त्वत्तनं परिषिञ्चामि जातवेदा इत्यग्निं परिषिञ्चाज्यस्थानीं मुत्थाप्य ब्रह्मकर्म प्रतिष्ठाप्य सकल्पपूर्वकं पूरणपात्रं दक्षिणां दद्यात् । ततो मङ्गलस्यस्ययनादिं कुर्यात् । इत्यथर्वणिकानां मग्निस्थापनादिविधिः ।

इदानीं सवमहादानान्नाचलादिदानेषु ऋग्वेद्यादिक्रमेण हारपालपाठ्यानि सूक्तादीनि अभिधीयन्ते तत्रादौ ऋग्वेदि पाठ्यानि 'श्रीसूक्तं पावमानञ्च सोममूक्तं सुमङ्गलम् । शान्त्यं व्यायञ्चन्द्रमक्तं रत्नोष्णं चेति बह्वचो इत्युक्तान्येव वेदि तव्यानि । अत्र पूर्वं द्वारं समाश्रित्य पठेतामित्याकषः । तत्रादौ श्रीसूक्तं यथा । हिरण्यवणामित्यादिपञ्चमशाचस्य श्रीसूक्तस्यानन्दकर्मचिह्नीता ऋषिः पञ्चमीषष्ठ्योस्त्रिष्टुप् छन्दः शिष्टानामनुष्टुप् छन्दः श्रीदेवता तत्प्रतीतये जपे वि । श्रीं हिरण्यवणां हरिणीं सुवर्णरजतस्रजाम् । चन्द्रां हिममयीं लक्ष्मीं जातवेदो ममावह ॥ १ ॥ ताम् आवहं जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् । यस्यां हिरण्यं विदेत्तं गामश्च पुरुषा नहम ॥ २ ॥ अश्वपूर्णां रथमध्या हस्तिनादप्रबोधिनीम् श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुषताम् ॥ ३ ॥ काशस्त्रिता निरण्यं प्राकारामार्द्रां ज्वलन्तीं तृप्तां तपयन्तीम् । पद्मे स्थिता पद्मवर्णा तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ४ ॥ चन्द्रां प्रभासां यशसां ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् । तां पद्मनेमिं शरणं प्रदप्ये अलक्ष्मीमे नश्यतां त्वां वृणोमि ॥ ५ ॥ आदित्यवर्णां तपमोऽधिजातो वनस्पतिस्तव वृक्षोऽथ विल्वः । तस्य फलानि नपसा नुदन्तु माया अन्तरायाश्च वाह्या अलक्ष्मी ॥ ६ ॥

उपैतु मा देवमख कौर्त्तिश्च मणिना सह । प्रादुर्भृतोऽस्मि
 राष्ट्रेऽस्मिन् कौर्त्ति वृद्धि ददातु मे ॥ ७ ॥ क्षुत्पिपासामला
 ज्येष्ठा अलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम् । अभूतिमसमृद्धिञ्च सर्वा निर्णद
 गृहात् ॥ ८ ॥ गन्धद्वारा दुराधर्षां नित्यपुष्टा करीषिणीम् ।
 ईश्वरी सर्वभूताना तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ९ ॥ मनस काम-
 माकृति वाच सत्यमशीमहि । पशूना रूपमन्नस्य मयि श्री
 श्रयता यश ॥ १ ॥ कर्दमेन प्रजा भृता मयि सम्भव कर्दम ।
 श्रिय वामय मे कुले मातर पद्ममालिनीम् ॥ ११ ॥ आप
 सृजन्तु स्निग्धानि चिकीर्त वस मे गृहे । विच देवी मातर
 श्रिय वामय मे कुले ॥ १२ ॥ आर्द्रा पुष्करिणी पुष्टि पिङ्गला
 पद्ममालिनीम् । सूर्या हिरण्ययी लक्ष्मी जातवेदो ममा
 वह ॥ १३ ॥ आर्द्रा पुष्करिणी यष्टि सुवणा हेममालिनीम् ।
 चन्द्रा हिरण्ययो लक्ष्मी जात ॥ १४ ॥ ता म आवह जात
 वैदो लक्ष्मोमनपगामिनीम् । यस्या हिरण्य गावो दास्यो
 ऽश्वान विन्देय पुरुषानहम् ॥ १५ ॥ (ऋ० लक्ष्मीसूक्तम्)

अथ पावमानसूक्तम् । तच्च स्वादिष्ठयेति सूक्तमारभ्य
 हिन्वन्तीति सूक्तपर्यन्तम् । षट्षष्टिसूक्तात्मकस्य पावमानस्य
 मध्ये स्वादिष्ठयेति दशचस्य मधच्छन्दा विश्वामित्र, पवस्व
 देववीरेत्यादिदशचस्य मेधातिथि काण्व, एष देव इत्यादिदश
 चस्य, शुन श्रेफ, सना चेति दशचस्य, हिरण्यस्तूप, समिद्ध
 इत्यादोकादशचस्य काश्यपोऽसितो देवलो वा, मन्द्रयेत्यादि-
 नवचस्यासितो देवलो वा, असृग्रामत्यादिनवचस्य देवलो वा
 काश्यपो वा, एते सोम इत्यादिनवचस्य, परिप्रिया इत्यादि-
 नवचस्य, प्रस्वानास इत्यादिनवचस्य, उपास्मे इत्यादिनवचस्य,
 सोमा असृग्रमित्यादिनवचस्य, सोम पुनान इत्यादिनवचस्य
 प्रनिम्नेनेवेत्याद्यष्टचस्य परिसुवान इत्यादि सप्तचस्य परि

प्रामिष्यदित्याद्यष्टर्चस्य, एष धियेत्याद्यष्टर्चस्य, प्रते सोतार
 इत्याद्यष्टर्चस्य, यत् सोमेत्यादिसप्तचस्य, प्रकविरित्यादिसप्तर्चस्य,
 एते धावन्तीत्यादि सप्तचस्य, एत सोमास इत्यादिसप्तचस्य,
 सोमा असृग्रमित्यादिसप्तचस्य, प्रसोमास इत्यादि सप्तचस्य
 चषा सूक्तानामसितो देवलो वा पवस्व दत्तेत्यादिषडृचस्य
 द्ददच्युत आगस्थ, तममृचन्तेत्यादिषडृचस्य दान्यच्युतेध्मावह
 एष कविरित्यादिषडृचस्य, नृमेध एष वाजोत्यादि षडचस्य
 प्रियमेध, प्रास्य धारा इत्यादि षडृचस्य नृमेध, प्रधारा
 इत्यादि षडचस्य विन्दु, प्रसोमास इत्यादि षडृचस्य गौतम
 प्रसोमासो मदेत्यादि षडृचस्य श्यावाश्व, प्रसोमासो विपश्चित
 इत्यादि षडृचस्य त्रित, प्रसुवान इत्यादि षडृचस्य, त्रित, आ
 न पवस्वत्यादि षडचस्य प्रभूवसु अमर्जीत्यादि षडृचस्य ससुत
 इत्यादि षडचस्य, च रह्मगण, एष उस्तेत्यादि षडृचस्य आशु
 रषत्यादि षडृचस्य च वृहन्मति, पुनान इत्यादि षडचस्य, प्रये
 गाव इत्यादि षडृचस्य, जनयन्नित्यादि षडृचस्य च मधातिथि,
 योऽत्य इत्यादि षडृचस्य प्रण इन्द इत्यादि षडृचस्यायास्य,
 स पवस्वेत्यादिषडृचस्य, असृग्रदेवेत्यादि षडृचस्य अया सोमे
 इत्यादिपञ्चर्चस्य च भागव कवि, तं त्वेत्यादिपञ्चचस्य पवस्व
 वृष्टिमित्यादिपञ्चर्चस्य च कवि, उक्ते शुष्मास इत्यादिपञ्चचस्य
 उतथ्य आङ्गिरस अध्वर्यो इत्यादिपञ्चर्चस्य परिधुक्त इत्यादि
 पञ्चर्चस्य चोतथ्य उक्त इत्यादि चतुर्ऋचस्य अस्य प्रत्न
 मित्यादिचतुर्ऋचस्य, यवयवमित्यादिचतुर्ऋचस्य चावत्सार,
 परिसोम इत्यादिचतुर्ऋचस्यावत्सार काश्यप, प्र त धारा
 इत्यादिचतुर्ऋचस्य तरत्समन्दीत्यादिचतुर्ऋचस्य पवस्वेत्यादि-
 चतुर्ऋचस्य प्रगायत्रेत्यादि चतुर्ऋचस्य चावत्सार, अयावी-
 त्यादितिशट्चस्य अमहोयु, एते असृग्रमित्यादितिशट्चस्य,

भागवो जामदग्नि, आ पवस्वेत्यादित्रिशष्टचस्य निध्रुवि
काश्यप, वृषा सोमेत्यादित्रिशष्टचस्य कश्यप, हिन्वन्तोत्यादि
त्रिशष्टचस्य भृगुवारुणिर्जमदग्निर्वा ऋषि समिद्ध इत्याद्यष्टचसूक्ते
अ ष्वतस्तृणामनुष्टुप प्रगायत्रेत्यादिचतुर्ऋचे तृतीया उष्णिक्,
अङ्गिरसवसूक्तस्थिताना सर्वासां गायत्री कृन्द सर्वसूक्तस्थाना
सर्वासा पवमानगुणविशिष्ट सोमो देवता ततः प्रीतये जपे वि ।

ओ स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोमधारया । इन्द्राय
पातवे सुत ॥ १ ॥ रक्षोहा विश्वचषणिरभि योनिमयो हतम ।
द्रुणा सधम्यमासदत ॥ २ ॥ वरिवो धातमो भव महिष्ठो वृत्रह
तम । पर्षिराधो मघानाम ॥ ३ ॥ अभ्यष महाना देवाना
वोतिमन्सुसा । अभिवाजमुतश्चव ॥ ४ ॥ त्वामच्छा चरा
मसि तदिदृथ दिवेदिवे । इन्द्रो त्वे आशम ॥ ५ ॥ पुनाति त
परिस्रुत सोम मूर्त्यस्य दुन्तिता । वारण शश्वता तना ॥ ६ ॥
तमोमण्वो समय आ गृभणन्ति योषणे दश । स्विसार पाथ्य
दिवि ॥ ७ ॥ तमी हिन्वन्त्यग्नवो धमन्ति वाकुर दृतिम ।
त्रिधा तु वारण मधू ॥ ८ ॥ अभी ममर्ध्या उत श्रीणन्ति
धनव शिशुम । सोममिन्द्राय पातवे ॥ ९ ॥ अस्येदिन्द्रो मदेष्वा
विश्वा वृत्राणि जिघ्रते । शूरो मघा च महते ॥ १ ॥ १सू

पवस्व देव वीरति पवित्र सोम रक्षा । इन्द्रमिन्द्रो वृषा
विश ॥ १ ॥ आवच्यस्व महिप्सरो वृषेन्द्रो द्युन्नवत्तम । आयो
निन्धर्णसि सद ॥ २ ॥ अधुक्षत प्रिय मधुधारा सुतस्या
वेधस । अपो वसिष्ठ सुक्रतु ॥ ३ ॥ महान्त त्वामहीरन्वापो
अधन्ति सिन्धव । यज्ञोभिर्वासयिष्यसे ॥ ४ ॥ समुद्रो अणु
मामृजे विष्ठ भो धरुणो दिव । सोम पवित्रे अस्मयु ॥ ५ ॥
अचिक्रदवृषा हरिर्महान् मित्रो न दर्शत । ससूयेण रोचते ॥ ६ ॥
गिरस्त इन्द्रोजसाममृज्यन्ते अपस्यव । याभिमदाय

शुभसे ॥ ७ ॥ त त्वामदाय घृष्वय उलोककृद्गुमोमहे । तव
प्रशस्तयो महो ॥ ८ ॥ अस्मभ्यमिन्द्रविन्द्रयुर्मध्व पवस्व धारया ।
पजन्यो वृष्टिमा इव ॥ ९ ॥ गोषा इन्दो नृषा अस्यश्वसा वाजसा
उत । आत्मा यज्ञस्य पूव ॥ १ ॥ २सू

एष देवो अमत्तर पर्णवोरिव दीर्यति । अभि द्रोणान्या
सदम ॥ १ ॥ एष देवो विगाहृतोऽतिदूरासि धारयति । पव-
मानो अदाभ्य ॥ २ ॥ एष देवो विपन्युभि पवमान ऋता
युभि । हरिवाजाय मृज्यते ॥ ३ ॥ एष विश्वानि वार्या
शूरो यन्निवसत्वाभि । पवमान सिधासति ॥ ४ ॥ एष देवो
रथषति पवमानो दशस्यति । आवाष्कृणोति व्रग्वनुम् ॥ ५ ॥
एष विप्ररभिष्टुतो या देवो विगाहते । दधद्रक्षानि
दाशुष ॥ ६ ॥ एष दिव विधावति तिरो रजासि धारया ।
पवमान कनिक्रदत ॥ ७ ॥ एष दिव व्यामरत्तिरो रजास्यत ।
पवमान स्वध्वर ॥ ८ ॥ एष प्रत्नेन जन्मना देवो देवेभ्य सुत ।
हरि पवित्र अर्षति ॥ ९ ॥ एष उस्य पुरुव्रतो जज्ञानो जनय
न्निष । धारया पवते सुत ॥ १ ॥ ३सू

सना च सोमजेषिच पवमान महिश्चव । अथा नो वस्य-
मस्कृधि ॥ १ ॥ सना ज्योति सना स्वर्विश्वा च सोम सौभगा ।
अथा ॥ २ ॥ सना दक्षमुत क्रतुमपमोममृवो जहि । अथा
॥ ३ ॥ पवोतार पुनोतन सोममिन्द्राय पातवे । अथा० ॥ ४ ॥
त्व सूय न आभज तव क्रत्वा तवोतिभि । अथा ॥ ५ ॥ तव
क्रत्वा तवोतिभिर्ज्याकि पश्यम सूर्यम् । अथा ॥ ६ ॥ अभ्यर्ष
स्वायुध सोम द्विवहसं रयिम् । अथा ॥ ७ ॥ अभ्यर्यानयच्युतो
रयि समतसु सासहि । अथा० ॥ ८ ॥ त्वा यज्ञैरवीहृधन् पवमान
विभ्रमणि । अथा ॥ ९ ॥ रयि नश्चित्रमश्विनमिन्दो विश्वायु-
माभर । अथा ॥ १० ॥ ४सू

समिद्धो विश्वतस्पति पवमानो विराजति । प्रीणन वृषा
कनिक्रदत ॥ १ ॥ तनूनपात् पवमान शृङ्गे शिशानो अर्षति ।
अन्तरिक्षेण रारजत ॥ २ ॥ ईलेऽन्य पवमानो रयिर्विराजति
द्यमान । मधोधाराभिरोजसा ॥ ३ ॥ वर्हिं प्राचीनमोजसा
पवमान स्तृणन् हरि । देवेषु देव ईयते ॥ ४ ॥ उदातै
जिह्वते वृहद्द्वारो देवीहिरण्ययो । पवमानेन सुष्टुता ॥ ५ ॥
सुशिल्प वृहतो मही पवमानो वृषण्यति । नक्तोषा सा न
दर्शत ॥ ६ ॥ उभा देवा नृचक्षसा होतारा दैव्याहुवे । पव
मान इन्द्रो ऽषा ॥ ७ ॥ भारतो पवमानस्य सरस्वतीडा मही ।
इम नो यज्ञमागमत्तिस्रो देवी सुपेशस ॥ ८ ॥ त्वष्टारमग्रजा
गोपा पुरो याजानमाहुव । इन्द्रुरिन्द्रो वृषा हरि पवमान
प्रजापति ॥ ९ ॥ वनस्पति पवमानमध्वा समञ्चि धारया ।
सहस्रवतस हारित भ्राजमानं हिरण्ययम् ॥ १० ॥ विश्वे देवा
स्वाहाकृति पवमानस्यागत । वायुर्वहस्पति सूर्योऽग्निरिन्द्र
सजोषस ॥ ११ ॥ ५सू०

मन्द्रया सोमधारया वृषा पवस्व देवयु । अव्यो वारष्व-
स्त्रयु ॥ १ ॥ अभि त्य मद्य मदमिन्द्रविन्द्र इति क्षर । अभि
वाजिनो अवत ॥ २ ॥ अभि त्य पूर्वं मद सुवानो अर्ष पवित्र
आ । अभिवाजमुतश्रव ॥ ३ ॥ अनुद्रप्सास इन्द्रव आपो न
प्रवतासरन । पुनाना इन्द्रमाशत ॥ ४ ॥ यमत्यमिव वाजिन
मृजन्ति योषणा दश । तने क्रीडन्तमत्यविम ॥ ५ ॥ इत गोभि-
र्हृषण रस मदाय देव वीतये । सुतं भराय ससृज ॥ ६ ॥
देवो देवाय धारयेन्द्राय पवते सुत । पयो यदस्य पीपयत् ॥ ७ ॥
आत्मा यज्ञस्य रंक्षा सुष्वाण पवते सुत । प्रत्न निपाति
काव्यम् ॥ ८ ॥ एवापुनान इन्द्रयूर्मद मदिष्ठ वीतये । गुहा
चिह्वधिषे गिर ॥ ९ ॥ ६सू०

असृग्रमिन्दव पथा धर्मवृतस्य सुश्रिय । विदाना अस्य
 योजनम् ॥ १ ॥ प्रधारा मध्वो अग्रियो महीरपो विगाहते ।
 हविर्हविषष वन्द्य ॥ २ ॥ प्रयुजो वाचो अग्नियो वृषाय चक्र-
 त्वने । सद्भाभिसत्यो अध्वर ॥ ३ ॥ परिषतकाव्या कवि-
 नृमणावमानो अषति । स्वर्वाजी सिषासति ॥ ४ ॥ पवमानो
 अभिस्पृधो विशो राजेव मीदति । यदीमृगवन्ति वेधस ॥ ५ ॥
 अव्यो वारि परिप्रियो हरिवनेषु मीदति । रेभो वनुष्यते
 मतो ॥ ६ ॥ मवायुमिन्द्रमश्विना साक मदेन गच्छति । रणायो
 अस्य धमभि ॥ ७ ॥ आमित्रावरुणा भग मध्व पवन्त ऊमय ।
 विदाना अस्य शक्नभि ॥ ८ ॥ अस्मभ्य रोदसी रयि मध्वो
 वाजस्य सातय । अवो वसूनि मञ्जितम ॥ ९ ॥ ७ सू०

एते सोमा अभिप्रियमिन्द्रस्य काममक्षरन । वर्द्धन्तो अस्य
 वीर्यम ॥ १ ॥ पुनानासश्चमूषदो गच्छन्तो वायुमश्विना ।
 तेनोधा तु सुवीर्यम ॥ २ ॥ इन्द्रस्य सोमराधसे पुनानो ह्यहि
 चोदय । ऋतस्य योनिमासदम ॥ ३ ॥ मृजन्ति त्वादश क्षिपो
 हिन्वन्ति मसधीतय । अनुविप्रा अमादिषु ॥ ४ ॥ देवेभ्यस्त्वा
 मदायक सृजानमतिमेष्य । सगोभिर्वास्यमसि ॥ ५ ॥ पुनान
 कलशेष्वावस्त्राण्यरुषो हरि । परि गव्यान्वव्यात ॥ ६ ॥ मघोन
 आपवस्व नो जहि विश्वा अपदिष । इन्द्रो मखायमाविश ॥ ७ ॥
 वृष्टि दिव परिस्रवद्यन्त्र पृथिव्या अधि । सहो न सोमपृत्
 सुधा ॥ ८ ॥ नृचक्षस त्वा वयमिन्द्र पीत स्वर्विदम । भक्षीमहि
 प्रजामिषम ॥ ९ ॥ ८ सू०

परिप्रिया दिव कविर्वयासि नत्योर्हित । सुवानो याति
 कविक्रतु ॥ १ ॥ प्रप्रक्षयाय पन्थसे जनाय जुष्टो अद्रुहे । वीत्
 पर्ष च निष्ठया ॥ २ ॥ समूनुर्मातरा शुचिर्जातो जाते अरो-
 चयत् । महान्मही ऋतावृधा ॥ ३ ॥ स सप्तधीतिभिर्हितो

नद्यो अजिन्वदद्गृह । या एकमक्षि वावृधु ॥ ४ ॥ ता अभि
सन्तमस्तृत महे युवानमादधु । इन्दुमिन्द्र तव व्रते ॥ ५ ॥
अभिवङ्गिरमत्थ सप्त पश्यति वा वहि । क्रिविदेवीरतर्प-
यत ॥ ६ ॥ अवा कल्पेयु न पुमस्तमामि सोमयोध्या । तानि
पुनान जङ्घन ॥ ७ ॥ नूनव्यसेन वीयसे सक्ताय साधयापथ ।
पल्लवद्रोचया रुच ॥ ८ ॥ पवमान महिष्यवो गामश्व रासि
वीरवत । सना मेधामना स्व ॥ ९ ॥ ८स०

प्रस्वानासो रथा इवाग्रन्तो न अवस्यव । सोमासो गाय
प्रक्रम ॥ १ ॥ हिन्वानासो रथा इव लधन्विरे गभस्त्या ।
स तारिणामिव ॥ २ ॥ राजाना न प्रशस्तिभि सामासा
ग भरञ्जते । यज्ञा न सप्तवाहभि ॥ ३ ॥ परिसुवानास इन्द्रवो
मदाय प्रहणा गिरा । सुता अषन्ति धारया ॥ ४ ॥ आपानासो
विवस्वतो जनन्त उषसो भगम । सरा अष्वन्ति तन्मते ॥ ५ ॥
अपहारामतीना प्रत्ना ऋण्वन्ति कारव । वृष्णो हरस
आयव ॥ ६ ॥ समीचीनास आसते होतार सप्त जामय ।
पदमेकस्य पिप्रत ॥ ७ ॥ नाभानाभि न आददे चक्षुश्चित्
सर्थे सचा । कवेरपत्यमादुहे ॥ ८ ॥ अभिप्रिया दिवस्पद
मध्वयु भिगु हाहितम । सूर पश्यति चक्षसा ॥ ९ ॥ १ सू

उपास्मे गायता नर पवमानायेन्दवे । अभिदवा इय
क्षते ॥ १ ॥ अभि ते मधुना पयोऽथर्वाणो अशिष्ययु । देव
देवाय देवयु ॥ २ ॥ स न पवस्व शंगवे शङ्गनाय शमवते ।
श राजद्रोषधीभ्य ॥ ३ ॥ बभ्रवे नु स्वतवसेऽरुणाय दिविस्पृशे ।
सोमाय गाथमचते ॥ ४ ॥ हस्तच्यूतोभरद्रिभि सुत सोम पुनी-
तन । मधाना धावता मधु ॥ ५ ॥ नमसे द्रुप सीदत दध्रेदभि
श्रीणीतन । इन्दुमिन्द्रे दधातन ॥ ६ ॥ अमित्रहा विचर्षणि
पवस्व सोम शंगवे । देवेभ्यो अनुकामकृत् ॥ ७ ॥ इन्द्राय सोम

पातवे मदाय परिषिच्यसे । मनश्चिन्मनसस्पति ॥ ८ ॥ पव
मान सुवीर्य रयि सोम रिरीहि न । इन्द्रविन्द्रेण नो
युजा ॥ ९ ॥ ११सू

सोमा असृग्रमिन्द्रव सुता ऋतस्य सादने । इन्द्राय मधु-
मत्तमा ॥ १ ॥ अभिविप्रा अनूषत गावो वत्स न मातर ।
इन्द्र सोमस्य पीतये ॥ २ ॥ मदच्युत चेति सादने सिन्धोरूर्मा
विपश्चित् । सोमो गीरी अधिश्चित ॥ ३ ॥ दिवो नाभा विच
क्षणोऽव्यो वारे महीयते । सोमो य सुक्रतु कवि ॥ ४ ॥ य
सोम कलशेषवास अन्त पवित्र आहित । तमिन्दु परि
षस्वजे ॥ ५ ॥ प्रवाचमिन्दुरिष्यति समुद्रस्याधिविष्टपि । जिन्वन
कोश मधुश्रुतम ॥ ६ ॥ नित्यस्तोत्रो वनस्पतिधनामन्त सव-
र्द्धव । हिन्वानो मानुषा षुगा ॥ ७ ॥ अभिप्रिया दिवस्पदा
सोमो हिन्वानो अर्षति । विप्रस्य धारया कवि ॥ ८ ॥
आपवमान धारय रयि सहस्रवर्चसम । अस्मे इन्द्रो स्वाभु
वम ॥ ९ ॥ १२सू

सोम पुनानो अषति सहस्रधारो अत्यवि । वायोरिन्द्रस्य
निष्कृतम ॥ १ ॥ पवमानमवम्यवो विप्रमभि प्रगायत । सुष्वाण
देववीतये ॥ २ ॥ पवन्ते वाजसातये सोमा सहस्रपाजस ।
गृणाना देववोतये ॥ ३ ॥ उत नो वाजसातये पवस्व वृहती
रिष । द्युमदिन्द्रो सुवीर्यम ॥ ४ ॥ ते न सहस्रिण रयि पवन्ता-
मासुवीर्यम । सुवाना देवास इन्द्रव ॥ ५ ॥ अत्यार्हि यानान
हेतुभिरसृग्र वाजसातये । विवारमव्यमाशव ॥ ६ ॥ वाश्रा
अर्षन्तोन्द्रवोऽभिवत्स न धेनव । दधन्विरे गभस्त्यो ॥ ७ ॥
जुष्ट इन्द्राय मत्सर पवमान कनिक्रदत् । विश्वा अपद्भिषो
जहि ॥ ८ ॥ अपघ्नन्तो अरामूणा पवमाना स्वर्द्धश । यो
नाहतस्य सीदत ॥ ९ ॥ १३सू

परिप्रासिष्यदत् कवि सिन्धोरूर्मावधिस्थित । कार विभ्रत्
धुरुसृष्टम् ॥ १ ॥ गिरा यदीप्तबन्धव पञ्च व्राता अपस्यव ।
परिष्कण्वन्ति धणसिम ॥ २ ॥ आदस्य शुष्मिणो रसे विश्वे देवा
अमतमत । यदी गोभिर्वसायते ॥ ३ ॥ निरिणानो विधावति
जहच्छ्रयाणि तान्वा । अत्रास जिघ्रते युजा ॥ ४ ॥ नदीभिर्यो
विवस्वत शुभ्रो न मामृजो युवा । गा कृणानो न निर्णि
जम ॥ ५ ॥ अतिश्रितो तिरश्चता गव्याजिगात्पगव्या । वग्न
मियत्तिय विदे ॥ ६ ॥ अभि त्तिप समग्मत मर्जयन्तीरिष-
स्पतिम पृष्ठा गृभणता वाजिन ॥ ७ ॥ परित्विष्यानि मर्मृश
दिश्वानि सोमपार्थिवा । वसूनि याज्ञस्त्राय ॥ ८ ॥ १४सू

एष धिया यात्यग्या शूरो रथेभिराशुभि । गच्छन्निन्द्रस्य
निष्क रम ॥ १ ॥ एष पुरुषवि यायते वृहते देवतातये । यत्रा-
मृतास आमत ॥ २ ॥ एष हितो विनीयतेऽन्त शुभ्रा वता
पथा । यदी तुज्जति भृर्णय ॥ ३ ॥ एष शृङ्गाणि दोधुवच्छि
शीते यूथ्यो वृषा । नृमण दधान गोजगा ॥ ४ ॥ एष रुक्मि
भिरीयत वाजो शुभ्रेभिरशुभि । पति सिन्धुना भवन ॥ ५ ॥
एष वसूनि पिबेना परुषा एयिव । अति । अवशादेषु
गच्छन्ति ॥ ६ ॥ एत मृजन्ति मज्यस्यपन्नाम्यायव । प्रचक्राण
मत्तीरिष ॥ ७ ॥ एतमुत्थ दशतिषो मृजन्ति रुस धीतय ।
स्वायुध मदिन्तमम ॥ ८ ॥ १५सू०

प्र ते सोतार ओण्यो रस मदाय दृष्वथ । मर्गा नतत्तय
तश ॥ १ ॥ क्रत्वा दक्षमरथ्यमपो वमानमन्धसा । गोषामग्वेष
सश्विम ॥ २ ॥ अनुप्तमसु दुष्टर सोमं पवित्र आसृज । पुनोही
न्द्राय पातवे ॥ ३ ॥ प्रपुनानस्य चेतमा सोम पवित्रे अयति ।
क्रत्वा सधस्थमासदत ॥ ४ ॥ प्रत्वा नमोभिरिन्द्रव इन्द्र सोमा
असृक्षत । महे भराय कारिण ॥ ५ ॥ पुनानो रूपे अव्यय

विश्वा अर्यन्तभिश्चिय । शूरो न गोषु तिष्ठति ॥ ६ ॥ दिवो न
सानुपिप्युषी धारा सुतस्य वेधस । वृथा पवित्रे अर्षति ॥ ७ ॥
त्व सोम विपश्चितं तना पुनान आयुषु । अव्यो वारं विधा
वसि ॥ ८ ॥ १६सू०

प्रनिम्नेनेव सिन्धवो घ्नन्तो वृत्राणि भूर्णय । सोमा असृग्र-
माश्व ॥ १ ॥ अभिस्तुवानास इन्द्रवो वृष्टय पृथिवीमिव ।
इन्द्र सोमासो अक्षरन ॥ २ ॥ अत्यूर्मिर्मतसरो मद सोम पवित्रे
अर्षति । विघ्ननुक्षासि देवयु ॥ ३ ॥ आकलशेषु धावति पवित्रे
परिषिच्यते । उक्थेर्यज्ञेषू वर्धते ॥ ४ ॥ अतित्री सोम रोचना
रोहन्न भ्राजसे दिवम । इष्णत्सूयन्न चोदय ॥ ५ ॥ अभिविप्रा
अनूपत मुह्यन्त्यज्ञस्य कारव । दधानाश्चक्षसि प्रियम ॥ ६ ॥
तमुत्वा वाजिन नरोधार्विप्रा अवस्यव । सृजन्ति देवता-
तये ॥ ७ ॥ मधोर्धारा मनुक्षर तीव्र सधस्थमासद । चारु-
ऋताय पीतये ॥ ८ ॥ १७सू०

परिस्तुवानो गिरिष्ठा पवित्रे सोमो अक्षा । मदेयु सवधा
असि ॥ १ ॥ त्व विप्रस्त्वं कविर्मधु प्रजातमन्धस । मदेयु
सवधा अमि ॥ २ ॥ तव विश्वे सजोषसो देवास पीतिमाशत ।
मदेयु सवधा असि ॥ ३ ॥ आयो विश्वानि वार्या वसूनि हस्त-
योदधे । मदेयु सर्वथा असि ॥ ४ ॥ य इमे रोदसी मही समात
रेव दोहते । मदेयु सर्वधा अमि ॥ ५ ॥ परि यो रोदसी उभे
सद्यो वाजेभिरषति । मदेयु सर्वधा असि ॥ ६ ॥ स शुभी कल-
शेष्वापुनानो अचिक्रदत । मदेयु सवधा असि ॥ ८ ॥ १८सू०

यत सोम चित्रमुकथं दिव्य पार्थिवं वसु । तन्न पुनान
आभर ॥ १ ॥ युवं हि स्थ स्वर्पती इन्द्रश्च सोमगोपती । ईशाना
पिप्यत धिय ॥ २ ॥ वृषा पुनान आयुषु स्तनयन्नधि वर्हिषि ।
हरि सन योनिमासदत् ॥ ३ ॥ अवावशन्त धीतयो वृषभस्या-

धिरेतसि । सूनीर्वत्सस्य मातर ॥ ४ ॥ कुविह्वषण्यन्तीभ्य
पुनानो गर्भमादधत् । या शुक्र दुहते पय ॥ ५ ॥ उपशिन्नाय
तस्थुषो भिय समाधेहि शत्रुषु । पवमान विदा रयिम ॥ ६ ॥
नि शत्रो सोम वृणां निशुष निषयस्थिर । दूरे वा सतो अन्ति
वा ॥ ७ ॥ १८ सू

प्रकविदेववीतयेऽव्यो वारेभिरर्षति । साङ्गान्विष्वा अभि-
सृध ॥ १ ॥ महिष्वा वा जरितभ्य आवाजं गोमन्तमिन्वति ।
पवमान सहस्रिणम् ॥ २ ॥ परिविष्वानि चेतसा मृशसे पवसे
मतो । स न सोमश्रवो विद ॥ ३ ॥ अभ्यषे वृहदयशो मघ
वद्भ्यो ध्रुवं रयिम । इयं स्तोत्रभ्य आभर ॥ ४ ॥ त्वं राजेव
सुव्रतो गिर सोमा विवेशिथ । पुनानो वक्त्रे अद्भूत ॥ ५ ॥ स
वक्त्रिरस्य दुष्टो मृज्यमानो गभस्त्यो । सोमश्चमूषु सीदति । ६ ॥
क्रीकुर्मखोनमहयु पवित्र सोम गच्छसि । दधत् स्तोत्रे सुवी
र्यम् ॥ ७ ॥ २ सू०

एते धावन्तीन्दव सोमा इन्द्राय घृष्वय । मत्सरास
स्वर्विद ॥ १ ॥ प्रहृण्वतो अभियुज सुष्वये वरिवोविद । स्वय
स्तोत्रे वयस्कृत ॥ २ ॥ वृथा क्रीडन्त इन्दव सधस्थमभ्येकमित ।
सिन्धोरुर्माव्यक्षरन ॥ ३ ॥ एते विष्वा निवार्या पवमानास
आशत । हिता न सप्तयो रथे ॥ ४ ॥ अस्मिन पिशङ्गमिन्दवो
दधाता वेनमादिशे । यो अस्मभ्यमरावा ॥ ५ ॥ ऋभुर्नरथ्य
नव दधाता केतमादिशे । शुक्रा पवध्वमर्णसा ॥ ६ ॥ एत उत्थे
अवीवशन आष्टा वाजिनो अक्रत । सत प्रासाविषूर्मतिम् । ७ ॥
२१ सू

एते सोमास आशवो रथा इव प्रवाजिन । सर्गा सृष्टा
अहेषत ॥ १ ॥ एते वाता इवोरव पर्जन्यस्येव वृष्टय । अग्ने-
रिव भ्रमा वृथा ॥ २ ॥ एते पूता विपश्चित सोमासो दध्या

शिर । विपाव्यानशुर्धिय ॥ ३ ॥ एते मृष्टा अमर्त्या ससृवासौ
न शश्रमु । इयत्तस्त पथो रज ॥ ४ ॥ एते षष्टा निरोदसो
विप्रयन्तो व्यानश । उतेदमुत्तमं रज ॥ ५ ॥ तन्तु तन्वानमुत्त
ममनुप्रवत आशत । उतेदमुत्तमाय्यम ॥ ६ ॥ त्वं सोमपणिभ्य
आवसुगव्यानि धारय । तत तन्तुमचिक्रद ॥ ७ ॥ २२ सू०

सोमा असृग्रमाशवो मधोर्मदस्य धारया । अभिविश्वानि
काव्या ॥ १ ॥ अनुप्रत्नास आयव पद नवीयो अक्रमु । रुचे
जनन्त मर्य्यम ॥ २ ॥ आपवमान नो भरार्थो अदा शुषो गयम ।
कृधि प्रजावतीरिष ॥ ३ ॥ अभिमोमास आयव पवन्ते मद्यं
मत्तम । अभिकोश मधुश्च तम ॥ ४ ॥ सोमो अर्षति धर्णमिर्द
धान इन्द्रिय रसम । सुवीरे अभिशस्ति पा ॥ ५ ॥ इन्द्राय सोम
पवसे दवेभ्य मधमाद्य । इन्दो वाजं मिषामसि । ६ ॥ अस्य
पीत्वा मदानामिन्द्रो वृत्राण्यप्रति । जघान जघनच्च तु । ७ ।

२३ सू०

प्रमोमासो अधन्विषु पवमानाम इन्व । श्रीणाना अप्सु
मृज्जत ॥ १ ॥ अभिगावो अधन्विषुरायो न प्रवतार ती । पुनाना
इन्द्रमाशत ॥ २ ॥ प्रपवमान धन्वसि सोमिन्वाय पातवे । नृभि
यतो विनीयसे ॥ ३ ॥ त्वं सोम नृमादन पवस्व चर्षणी सहे ।
मस्त्रियो अनुमाद्य ॥ ४ ॥ इन्दो यदद्रिभि सुत पवित्र परि
धावसि । अरमिन्द्रस्य धाम्ने ॥ ५ ॥ पवस्व वृत्रहन्तमोकथेभि
रनुमाद्य । शुचि पावको अद्भुत ॥ ६ ॥ शुचि पावक उच्यते
सोम सुतस्य मध्व । देवावोरघशमहा ॥ ७ ॥ २४ सू०

पवस्व दक्षमाधनो देवेभ्य पीतये हरे । मरुद्भ्यो वायवे
मद । १ ॥ पवमान धिया हितोऽभियोनि कनिक्रदत । धमणा
वायुमाविश ॥ २ ॥ सन्देवे शोभते वृषा कविर्योनावधिप्रिय ।
वृत्रहा देववीतम ॥ ३ ॥ विश्वारूपायाविशन् पुनानो याति

हर्षत । यत्रा मृतास आसते ॥ ४ ॥ अरुषो जनयन् शिर सोम
पवत आयूषक । इन्द्र गच्छन कविक्रतु ॥ ५ ॥ आपवस्व
मदिन्तम पवित्र धारया कवे अर्कस्थ योनिमासदन ॥ ६ ॥
२५ सू०

तममृक्षन्त वाजिनमुपस्थे अदितेरधि । विप्रामो अगव्या
धिया ॥ १ ॥ तं गावो अभ्यनषत सहस्रधारमक्षितम् । इन्दु
धर्त्तारिमादिव ॥ २ ॥ त वेधा मेधयाऽह्यन पवमानमधिद्यवि ।
धर्णसि भृगिधायसम् ॥ ३ ॥ तमह्यन भुरिजोर्द्धिया सवमान
विवस्वत । पति वाचो अदाभ्यम् ॥ ४ ॥ त सानावधिजामयो
हरि हिव्वन्त्यद्रिभि । ह्यत भूरिचक्षसम् ॥ ५ ॥ त त्वा हिव्व
न्ति वेधस पवमान गिरावधम् । इन्द्रविन्द्राय मत्सरम् ॥ ६ ॥
२६ सू०

एष ऋविरभिष्टत पवित्रे अधि तोशते । पुनानो घ्नन्नप
स्त्रिध ॥ १ ॥ एष इन्द्राय वायवे स्वजित परिषिच्यते । पवित्रे
दक्षमाधन ॥ २ ॥ एष नृभिर्विनीयते दिवो मूर्द्धा वृषा सुत ।
सोमो वनषु विश्ववित ॥ ३ ॥ एष गव्युरचिक्रदत् पवमानो
हिरण्ययु । इन्दु सत्राजिदस्तृत ॥ ४ ॥ एष सूर्येण हासते
पवमानो अधिद्यवि । पवित्रे मतमरो मद ॥ ५ ॥ एष शुष्म-
सिष्यददन्तरिक्षे वृषा हरि । पुनान इन्दुरिन्द्रमा ॥ ६ ॥
२७ सू०

एष वाजी हितो नृभिर्विश्वविष्मनसस्यति । अव्योवारं
विधावति ॥ १ ॥ एष पवित्रे अक्षरत् सोमो देवेभ्य सुत ।
विश्वाधामान्याविशत् ॥ २ ॥ एष देव शुभायते धियो नाव
मत्य । वृत्रहा देववीतम् ॥ ३ ॥ एष वृषा कनिक्रददृशभि
र्जामिभिर्यत । अभिद्रोणानि धावति ॥ ४ ॥ एष सूर्यमरोचयत्
पवमानो विचर्षणि । विश्वाधामानि विश्ववित् ॥ ५ ॥ एष

शुष्मादाभ्य सोम पुनानो अषति । देवावीरघशसहा ॥ ६ ॥

२८ सू

प्रास्य धारा अक्षरन वृष्ण सुतस्यौजसा । देवा अनुप्रभू-
षत ॥ १ ॥ सप्ति मृजन्ति वेधसो गृणन्त कारवो गिरा ।
ज्योतिजज्ञानमुकथ्यम ॥ २ ॥ सुषहा सोम तानि ते पुनानाय
प्रभूवमो । वर्द्धा समुद्रमुकथ्यम ॥ ३ ॥ विश्वा वसूनि सजयन
पवस्व सोम धारया । इनुद्वेषसि सध्यक ॥ ४ ॥ रक्षासुनो
अररुष स्वनात समस्य कस्यचित् । निदो यत्र मुमुचमहे
॥ ५ ॥ एन्दो पाथिव रयि दिव्य पवस्व धारया । द्युमन्त
शुष्ममाभर ॥ ६ ॥ २८ सू

प्रधारा अस्य शुष्मिणो वृथा पवित्रे अक्षरन । पुनानो
वाचमिष्यति ॥ १ ॥ इन्दुर्हि या न सोढाभिमृज्यमान कानि
क्रान्त । व्यत्ति वगनुमिन्द्रियम ॥ २ ॥ आन शुष्म नृषाह्य
वीरवन्त परुसृहम । पवस्व सोम धारया ॥ ३ ॥ प्रसोमो
अतिधारया पवमानो असिष्यदत् । अभिद्रोणान्यामदम ॥ ४ ॥
अप्स त्वा मधुमत्तम हरि हिन्वन्त्यद्रिभि । इन्दोवन्द्राय पीत
ये ॥ ५ ॥ सुनोता मधुमत्तम सोममिन्द्राय वञ्चिणे । चारु
शर्द्धाय मतमरम ॥ ६ ॥ ३ सू

प्रसोमास स्वाध्य पवमानासो अक्रमु । रयि कृण्वन्ति
चेतनम ॥ १ ॥ दिरसृष्टिव्या अधिभवेन्दो द्युन्नवर्द्धन । भवा
वाजाना पति ॥ २ ॥ तुभ्य वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्घन्ति
सिन्धव । सोम वद्वन्ति ते मह ॥ ३ ॥ आप्यायस्व समेतु
त विश्वत सोम वृष्णम । भवा वाजस्य सङ्गथ ॥ ४ ॥ तुभ्य
गावो घृत पयो वभ्रो दुदुक्के अक्षितम । वर्षिष्ट अधिसा
नवि ॥ ५ ॥ स्वायुधस्य ते सतो भुवनस्य पते वयम । इन्दो
सखित्वमुश्मसि ॥ ६ ॥ ३१ सूक्तम

प्रसोमासो मदच्युत अवसेनो मघोन । सुता विदथे
अक्रमु ॥ १ ॥ आदीन्वितस्य योषणो हरि हिन्वन्यद्रिभि ।
इन्दुमिन्द्राय पीतये ॥ २ ॥ आदी हसो यथा गण विश्वस्या
वीवशन्मतिम् । अत्यो न गोभिरज्यते ॥ ३ ॥ उभे सोमा
नाकशन मृगे न तक्तो अषसि । सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ४ ॥
प्रभिगावो अनूषत योषा जारमिव प्रियम् । अगन्नाजि यथा
हितम् ॥ ५ ॥ अस्मे धेहि द्यमदयशो मध्वङ्गाश्च मङ्गा च ।
सनि मेधामृतश्रव ॥ ६ ॥ ३२ सूक्तम् ।

प्रसोमामो विपश्चितोपानयन्त्यर्मय । वनानि महिषा
इव ॥ १ ॥ अभिशेणानि वभ्रव शक्र ऋतस्य धारया । वाज
गोमन्तमचरन् ॥ २ ॥ सुता इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुङ्गा ।
सोमा अषन्ति विण्णवे ॥ ३ ॥ तिस्रो वाच उदीरते गावो
मिमन्ति धेनव । हरिरेति कनिक्रान्त ॥ ४ ॥ अभिब्रह्मी
रनूषत यद्वीकृतस्य मातर । मम ज्यन्ते दिव शिशुम् ॥ ५ ॥
राय समुद्राश्चतुरोऽस्मभ्य सोम विश्वत । आपवस्व सह
स्रिण ॥ ६ ॥ ३३ सूक्तम्

प्रसुवानो धारया तनेन्दुहिन्वानो अर्षति । रुजहृठा
व्योजसा ॥ १ ॥ सुत इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुङ्गा । सोमो
अर्षति विश्वे ॥ २ ॥ वृषाण वृषभिर्यत सुन्वन्ति सोममद्रिभि ।
दुहन्ति शक्मना पय । ३ ॥ भुवत्वितस्य मर्ज्यो भुवदिन्द्राय
मतसर । सरूपैरज्यते हरि ॥ ४ ॥ अभीमृतस्य विष्टप
दुहते पृश्निमातर । चारु प्रियतमं हवि ॥ ५ ॥ समेनमधुता
इमा गिरो अर्यन्ति सस्रुत । धेनूर्वाओ अवीवशत ॥ ६ ॥
३४ सूक्तम् ।

आ न पवस्वधारया पवमान रयि पृथुम् । यया ज्योति
र्विदासिन् ॥ १ ॥ इन्दो समुद्रमीक्ष्य पवस्व विश्वमेजय ।

रायो धर्त्ता न ओजसा ॥ २ ॥ त्वया वीरेण वीरवोऽभिष्याम
 पृतन्यत क्षरणो अभिवार्यम् ॥ ३ ॥ प्रवाजमिन्दुरिष्यति
 सिषासन्वाजसा ऋषि । व्रता विदान आयुधा ॥ ४ ॥ तङ्गी-
 भिर्वाचमोक्ष्य पुनानं वासयामसि । सोम जनस्य गोपतिम ॥ ५ ॥
 विश्वो यस्य व्रते जनो दाधार धर्मणस्पते । पुनानस्य प्रभू-
 वमो ॥ ६ ॥ ३५ सूक्तम् ।

असजि रथो यथा पवित्रे चम्बो सुत । कार्ष्णं न वाजीन्य
 क्रमीत ॥ १ ॥ स वङ्गि सोम जागृवि पवस्व देववीरति । अभि
 कोश मधुश्रुतम ॥ २ ॥ स नो ज्योतीषि पूव्य पवमान विरोचय ।
 क्रत्वे दक्षाय नो हिनु ॥ ३ ॥ शुभ्रमान ऋतायुभिस्तृज्यमानो
 गभस्त्यो । पवते वार अव्यये ॥ ४ ॥ स विश्वादाशुषे वसु सोमो
 दिव्यानि पाथिवा । पवतामान्तरिक्ष्या ॥ ५ ॥ आदिवस्पृष्ट
 मश्वयुगव्ययु सोम रोहसि । वीरयु शवसस्पते ॥ ६ ॥ ३६ सूक्तम् ।

ससुत पीतये वृषा सोम पवित्रे अर्षति । विघ्नम्रक्षासि
 दवयु ॥ १ ॥ स पवित्रे विचक्षणे हरिरर्घति धर्णमि । अभि
 योनि कनिक्रदत ॥ २ ॥ स वाजी रोचना दिव पवमानो विधा
 वति । रक्षोहा वारमव्ययम ॥ ३ ॥ सत्रितस्याधिसानवि पव-
 मानो अरोचयत । जामिभि सूर्य्य सह ॥ ४ ॥ स वृत्रहा वृषा
 सुतो वरिवो विददाभ्य । सोमो वाजमिवाररत ॥ ५ ॥ स
 देव कविनेषितोऽभिद्रोणानि धावति । इन्दुरिन्द्राय महन
 ॥ ६ ॥ ३७ सू

एष उस्य वृषा रथोऽव्योवारेभिरषति । गच्छन् वाज सह
 स्त्रिणम ॥ १ ॥ एत त्रितस्य योषणो हरि हिन्वन्त्यद्रिभि ।
 इन्दुमिन्द्राय पीतये ॥ २ ॥ एत त्वं हरितो दशमर्ष्यन्ते अप
 स्युव । याभिर्मदाय शुभ्रते ॥ ३ ॥ एषस्य मानुषीष्वाश्वयोना
 नविक्ष सीदति । गच्छन् जारो न योषितम् ॥ ४ ॥ एषस्य

मद्यो रसो वचष्टे दिव शिशु । य इन्दुर्वारमाविशत् ॥ ५ ॥
एषस्य पीतये सुतो हरिरघति धर्णसि । क्रन्दन् योनिमभि
प्रियाम ॥ ६ ॥ ३८ सूक्तम् ।

आशुरर्घं वृहन्मते परिप्रियेण धाम्ना । यत्र देवा इति
रन ॥ १ ॥ परिष्कृण्वन्ननिष्कृतं जना ययातयन्निय । वृष्टि
दिव परिम्व ॥ २ ॥ सुत एति पवित्र आ त्विषि दधान
ओजसा । विचक्षाणो विरोचयन ॥ ३ ॥ अयं स यो दिवस्परि
रद्युयामापवित्र आ । सिन्धो रूर्माव्यक्षरत् ॥ ४ ॥ आवि-
वासन परावतोऽथो अवीवत सुत । इन्द्राय सिच्यते मधु ॥ ५ ॥
समीचीना अनूषत हरि हिन्वन्त्यद्रिभि । योनावृतस्य सीदत
॥ ६ ॥ ३९ सूक्तम् ।

पुनानो अक्रमीदभिविश्वामृधो विचार्वणि । शुभ्रन्ति विप्र
ध्रीतिभि ॥ १ ॥ आयोनिमरुणोरुहन्नमदिन्द्र वृषा सुत । ध्रुवे
सदसि मोदति ॥ २ ॥ नूनो रयि महामिन्दोऽस्मभ्यं सोम
विश्वत । आपवस्व सहस्रिणम् ॥ ३ ॥ विश्वा सोम पवमान
द्युम्नानीन्दवाभर । विदा सहस्रिणीरिष ॥ ४ ॥ स न पुनान
आभर रयि स्तोत्रे सुवीर्यम् । जरितुर्वर्धया गिर ॥ ५ ॥
पुनान इन्दवाभर सोम द्विभर्हस रयिम । वृषन्निन्दो न
उक्तयम् ॥ ६ ॥ ४ सूक्तम् ।

प्रथे गावो न भूर्णयस्त्वेषा अयासो अक्रमु । स्रन्त कृष्णा
मपत्वचम् ॥ १ ॥ सुवितस्य मनामहेऽतिसेतु दुराव्यम् । साहासो
दस्युमव्रतम् ॥ २ ॥ शृण्वे वृष्टेरिव स्वन पवमानस्य शुभिण । चरन्ति
त्रिभुवो दिवि ॥ ३ ॥ आपवस्व महोमिष गोममिन्दो हिरण्यवत् ।
अश्वावहाजवत् सुत ॥ ४ ॥ स पवस्वा विचर्षण आमही रोदसी
पृण । उषा सूर्यो न रश्मिभि ॥ ५ ॥ परि ण शर्म यम्या
धारया सोम विश्वत । सदा रसेव विष्टपम् ॥ ६ ॥ ४१ सूक्तम् ।

जनयन् रोचना दिवो जनयन्नप्सु सूर्यम । वसानो गा
 अपो हरि ॥ १ ॥ एष प्रत्नेन मन्मना देवो देवेभ्यस्परि । धारया
 पवते सुत ॥ २ ॥ वाहधानाय तूर्यये पवन्ते वाजसातये ।
 सोमा सहस्रपाजस ॥ ३ ॥ दुहान प्रत्नमित्यथ पवित्रे परि
 षिच्यते । क्रन्दन देवा अजीजनत् ॥ ४ ॥ अभिविश्मानि वार्था
 भिदेवा ऋतावध । सोम पुनामो अर्षति ॥ ५ ॥ गोमन्न सोम
 वीरवदश्वावद्वाजवतसुत । पवस्व वृहतीरिष ॥ ६ ॥ ४२ सू

यो अत्य इव मृज्यते गोभिर्मदाय हर्यत । तङ्गीभिर्वासया-
 मसि ॥ १ ॥ त नो विश्वा अवस्यवो गिर शुभ्रान्ति पूर्वथा ।
 इन्दुमिन्द्राय पीतये ॥ २ ॥ पुनानो याति हर्यत सोमो गीभि
 परिष्कृत । विप्रस्य मेध्यातिथे ॥ ३ ॥ पवमान विदा रयि-
 मस्मभ्य सोम सुश्रियम । इन्दो सहस्रधर्चसम ॥ ४ ॥ इन्दुरत्यो
 न वाजमृक कनिक्रान्ति पवित्र आ । यदक्षराति देवयु ॥ ५ ॥
 पवस्व वाजसातये विप्रस्य गृणतो वृधे । सोम रास्व सुवीर्यम
 ॥ ६ ॥ ४३ सूक्तम् ।

प्र ण इन्दो महेतन ऊर्मि न विभ्रदर्षसि । अभिदेवा
 अयास्य ॥ १ ॥ मतीजुष्टो धिया हित सोमो हिन्वे पगावति ।
 विप्रस्य धारया कवि ॥ २ ॥ अय देवेषू जागृताव सुत एति
 पवित्र आ । सोमो याति विचषणि ॥ ३ ॥ स न पवस्व वाज
 युश्वक्राणश्चारु मध्वरम । वर्हिष्मा आविधासति । स नो भगाय
 वायवे विप्रवोर मदावध । सोमो देवेष्वायमत् ॥ ५ ॥ स नो
 अद्य वसुतये क्रतुविज्ञातुवित्तम । वाजं जेषि अषो वृहत्
 ॥ ६ ॥ ४४ सूक्तम् ।

स पवस्व मदायकं नृचक्षा देववीतये । इन्दुमिन्द्राय
 पीतये ॥ १ ॥ स नो अर्याभिदूत्यं त्वमिन्द्राय तोशसे । देवान
 सरिभ्य आवर ॥ २ ॥ उत त्वामकृणं वयं गोभिरञ्जमो मदा

यकम् । विनो राये दुरो वृधि ॥ ३ ॥ अत्यू पवित्रमक्रमीद्वाजी
धुर न यामनि । इन्दुदवेषु यत्नते ॥ ४ ॥ समी सखायो अस्व-
रन वने क्रीडन्तमत्यविम । इन्दु नावा अनूषतं । ५ ॥ तथा
पवस्व धारया यया पीतो विचक्षसे । इन्दो स्तोत्रे सुवीर्यम्
। ३५ सूक्तम् ।

असृग्र देववीतयेऽत्यास कृत्वा इव । क्षरन्त पर्वता-
वध ॥ १ ॥ परिष्कृतास इन्दवे योषेव पित्रावती । वायु
सोमा असृजत । २ ॥ एते सोमास इन्दव प्रयस्वन्तस्मूसुता ।
इन्द्र वर्धन्ति कमभि ॥ ३ ॥ आधावता सुहस्य शुक्रा गृभणीत
मथिना । गोभि श्रीणीत मत्सरम् ॥ ४ ॥ स पवस्व धनञ्जय
प्रयन्ताराधसो मह । अस्मभ्य सोम गातुवित ॥ ५ ॥ एत
सृजन्ति मज्य पवमान दश क्षिप । इन्द्राय मत्सर मदम्
॥ ६ ॥ ४६ सूक्तम् ।

अया सोम सुकृत्यया मङ्गसिदभ्यवर्धत । मन्दान उहषा-
यते ॥ १ ॥ वृता नादस्य कर्त्वाचेतन्ते दस्युतर्हणा । ऋणाव-
धृणुष्वयते ॥ २ ॥ आत् सोम इन्द्रियो रसो वज्र सहस्रसा
भुवत । उक्तय यदस्य जायते ॥ ३ ॥ स्वय कविविधर्त्तरि विप्राय
रत्नमिच्छति । यदी मर्ष्यज्यते धिय ॥ ४ ॥ सिषासतू रयीणा
वाजेष्वर्वतामिव । भरेषू जिग्युषामसि ॥ ५ ॥ ४७ सूक्तम् ।

त त्वा नृमणानि विभ्रत सधस्थेषु महो दिव । चारु
सुकृत्यये मङ्गे ॥ १ ॥ सयुक्त धृणुमुक्तय महामहिब्रत मदम् ।
शत पुरो रुरुक्षणिम् ॥ २ ॥ अतस्त्वा रयिमभि राजान सुक्रतो
दिव । सुपर्णो अव्यथिभरत् ॥ ३ ॥ विश्वस्मा इत्स्वर्दशे साधा-
रणं रजस्तुरम् । गोपासृतस्य विभ्ररत् ॥ ४ ॥ अया हिन्वान
इन्द्रिय ज्यायो महित्वमानशे । अभिष्टिक्ताद्विचर्षणि ॥ ५ ॥ ४८ सू०

पवस्व वृष्टिमासुनो यामूर्मि दिवस्परि । अयस्मा वृहती

रिष ॥ १ ॥ तथा पवस्व धारया यया गाव इहागमन । जन्यास
उप नो गृहम ॥ २ ॥ घृतं पवस्व धारया यज्ञेषु देववीतम ।
अस्मभ्य वृष्टिमापव ॥ ३ ॥ स न ऊजेऽव्याव्यय पवित्र धाव
धारया । देवास शृणवक्त्रिकम ॥ ४ ॥ पवमानो असिष्वदद्रक्षास्यप
जङ्घनत । प्रत्नवद्रीचयन रुच ॥ ५ ॥ ४८ सू०

उत्ते शुष्मास ईरते सिन्धोरूर्मेरिव स्वन । वाणस्य चीटया
पविम ॥ १ ॥ प्रसवे त उदीरते तिस्रो वाचो मखस्यु व ।
पदव्य एषि सानवि ॥ २ ॥ अव्यो वारे परिप्रिय हरि हिन्य-
न्यद्रिभि । पवमानं मधश्चुतम ॥ ३ ॥ आपवस्व मदिन्तम
पवित्र धारया कवे । अर्कस्य योनिमासदम ॥ ४ ॥ स पवस्व
मदिन्तम गोभिरञ्जासो अक्तुभि । इन्दविन्द्राय पातये ॥ ५ ॥
५० सूक्तम ।

अध्वर्यो अद्रिभि सुतं सोम पवित्र आसृज । पुनीहीन्द्राय
पातवे ॥ १ ॥ दिव पीयूषमुत्तम सोममिन्द्राय वज्रिणे ।
सुनोता मधुमत्तमम ॥ २ ॥ तव त्य इन्दो अन्वसो देवा मधो
व्यभ्र ते । पवमानस्य मरुत ॥ ३ ॥ त्व हि सोम वर्धयनत
सुतो मदाय भूर्णये । वृषन सोतारमूतये ॥ ४ ॥ अभ्यवर्ष
विचक्षण पवित्र धारया सुत । अभिवाजसुश्रव ॥ ५ ॥ ५१
सूक्तम ।

परिषुक्त सनद्रयिर्भरद्वाज नो अन्वसा । सुवानो अर्य
पवित्र आ ॥ १ ॥ तव प्रत्नेभिरध्वभिरव्यो वारे परिप्रिय ।
सहस्रधारोपत्तना ॥ २ ॥ मरुर्व यस्तमोऽङ्गयेन्दो न दानमीङ्गय ।
बधैर्वधस्त्रवीङ्गय ॥ ३ ॥ निशुष्ममिन्दवेषा पुरुहूत जनानाम ।
यो अस्मा आदिदेशति ॥ ४ ॥ शतं न इन्द ऊतिभि सहस्र वा
शुचीनाम् । पवस्व महयद्रयि ॥ ५ ॥ ५२ सूक्तम ।

उत्ते शुष्मासोऽस्यरक्षो भिन्दन्तो अद्रिव । नुदस्व या परि-

सृध ॥ १ ॥ अया निजघ्निरोजसा रथमङ्गे धने हिते । स्रवा
अविभ्यषा हृदा ॥ २ ॥ अस्य व्रतानि नाधृषे पवमानस्य दृष्ट्वा ।
रुजयस्त्वा पृतन्यति ॥ ३ ॥ त हिन्वन्ति मदच्युतं हरि नदीषु
वाजिनम् । इन्दुमिन्द्राय मतसरम् ॥ ४ ॥ ५३ सूक्तम् ।

अस्य प्रत्नामनद्युत शुक्र दुदुक्ते अद्भ्य । पय सहस्रसामृ
षिम ॥ १ ॥ अय सूर्य इवोपट्टगय सरासि धावति । सप्त
प्रवत आदिवम् ॥ २ ॥ अय विश्वानि तिष्ठति पुनानो भुवनो-
परि । सोमो देवो न सूर्यम् ॥ ३ ॥ परि गो दववीतये वाजा
अर्यमि गो मत पुनान इन्दविन्दयु ॥ ४ ॥ ५४ सूक्तम् ।

यतयव नो अन्धसा पुष्टपुष्ट परिस्रव । सोम विश्वा च
सोभगा ॥ १ ॥ इन्दो यथा तव स्तवो यथा ते जातमन्धस ।
निवाहृषि प्रिये सद ॥ २ ॥ उत नो गोविदश्ववित् पवस्व
सोममन्धसा । मडक्षूतमेभिरहभि ॥ ३ ॥ यो जिनाति न
जोयते हन्ति शत्रुमभोत्या । स पवस्व सहस्रजित् ॥ ४ ॥ ५५
सूक्तम् ।

परिमोम ऋत वृहदाशु पवित्रे अयति । विघ्ननृक्षामि
देवयु ॥ १ ॥ यत् सोमो वाजमर्यति शत धारा अपस्युव ।
इन्द्रस्य सख्यमाविशन ॥ २ ॥ अभि त्वा योषणो दश जार
न कन्यानूषत । मृज्यसे सोम सातये ॥ ३ ॥ त्वमिन्द्राय
विष्णवे स्वादुरिन्दो परिस्रव । नून स्तोतृन पाह्यहस ॥ ४ ॥
५६ सूक्तम् ।

प्र ते धारा असञ्चतो दिवो नयन्ति वृष्टय । अच्छावाज
सहस्रिणम् ॥ १ ॥ अभिप्रियाणि काव्या विश्वा चक्षाणो अर्यति ।
हरिस्तुञ्जान आयुधा ॥ २ ॥ स ममृ जान आयुभिरिभो राजेव
सुव्रत । श्येनो नव सुषीदति ॥ ३ ॥ स नो विश्वा दिवोव
सूतो पृथिव्या अधि । पुनान इदेवाभर ॥ ४ ॥ ५७ सूक्तम् ।

तरत्समन्दीधावति धारासुतस्योधस । तरत्समन्दी
धावति ॥ १ ॥ उस्मा वैद वसूना मर्त्तस्य देव्यवस । तरत्
समन्दीधावति ॥ २ ॥ ध्वस्यो पुरुष त्थोरासहस्राणि दधहे ।
तरत्समन्दीधावति ॥ ३ ॥ आययोस्त्रिंशतन्तना सहस्राणि च
दधहे । तरत्समन्दीधावति ॥ ४ ॥ ५८ सूक्तम इदं आद्यान्न
दोषघ्नमपि ।

पवस्व गोजिदश्वजिद्विश्वजित् सोम रण्यजित । प्रजाव
द्रक्षमाभर ॥ १ ॥ पवस्वाङ्गो अदाभ्य पवस्वोषधीभ्य । पवस्व
धिषणाभ्य ॥ २ ॥ त्व सोम पवमानो विश्वातिहरिता तर ।
कवि सीदति वहिषि ॥ ३ ॥ पवमाना स्वर्विदो जायमानो
भवो महान । इन्दो जिष्वा अभौदसि ॥ ४ ॥ ५९ सूक्तम

प्रगायत्रेण गायत पवमान विचर्षणिम । इन्दु सहस्र
चक्षमे ॥ १ ॥ त त्वा सहस्रचक्षसमथो सहस्रभर्णसम । अति
वारमपाविय ॥ २ ॥ अतिवारान पवमानो अमिष्यदत कलशा
अभिधावति । इन्द्रस्य हार्दाविशन ॥ ३ ॥ इन्द्रस्य सोम
राग्रमे श पवस्व विचषणे । प्रजावद्रेत आभर ॥ ४ ॥ ६० सूक्तम ।

अया वीती परिस्रव यस्त इन्दो मदेष्वा । अवाहन्नवती
र्नव ॥ १ ॥ पुर सद्य इत्या धिये दिवोदासाय शवरम । अधत्य
तुवर्गं यदुम ॥ २ ॥ परि णो अश्वमश्वविदगोमदिन्दो हिरण्यवत् ।
क्षटा सहस्रिणीरिप ॥ ३ ॥ पवमानस्य ते वयं पवित्रमभ्यु
न्दन्त । सग्नित्वमावृणीमहे ॥ ४ ॥ ये ते पवित्रमूर्मयोऽभि
रक्षन्ति धारया । तभिन्न सोममृडय ॥ ५ ॥ स न पुनान
आभर रयिं वीरवतीमिषम । ईशान सोम विश्वत ॥ ६ ॥
एतमुत्थ दश क्षिपो मृजन्ति सिन्धुमातरम । समादित्येभि
रग्न्यत ॥ ७ ॥ समिन्द्रेणोत वायुना सुत एति पवित्र आ ।
समूर्यस्य रश्मिभि ॥ ८ ॥ स नो भगाय वायवे पूष्णे पवस्व

मधमान । चारुर्मित्रे वरुणे च ॥ ८ ॥ उच्चा ते जातमधसो
दिविषङ्गम्याददे । उग्रं शर्म महिश्चव ॥ ९ ॥ एना विश्वा-
न्यर्थ्य आद्युम्नानि मानुषाणाम् । सिषासन्तो वनामहे ॥ ११ ॥
स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुङ्गा । वरिवीवितपरि-
म्व ॥ १२ ॥ उपोयु जातममरं गोभिर्भङ्ग परिष्कृतम् । इन्दु-
दवा अयासिषु ॥ १३ ॥ तमिद्वर्द्धन्तु नो गिरो वतस सशिश्वरी-
रिष । य इन्द्रस्य हृदसनि ॥ १४ ॥ अर्याण सोम शङ्गवे
धक्षस्व पिप्युषीमिषम् वर्द्धा समुद्रमुकथ्याम् ॥ १५ ॥ पवमानो
अजीजनद्विवश्चित् नत न्यतुम् । ज्योतिर्वेक्षानर वृहत् ॥ १६ ॥
पवमानस्य ते रसो मदो राजन्न दुच्छन् । विवारमव्यम
र्षति ॥ १७ ॥ पवमान रसस्तव दक्षो विराजति द्यमान ।
ज्योतिर्विश्वं स्वर्हृषे ॥ १८ ॥ यस्ते मदो वरेण्य तत्तापवस्वान्धसा ।
देवावीरघ्नमहा ॥ १९ ॥ जघ्निर्हृत्तममित्रिय सस्त्रिर्वाज दिवे
दिवे । गोषा उ अश्वमा अभि ॥ २० ॥ समिञ्चो अरुयो भव
सूपस्थाभिन्न धेनुभि । सीत्न श्येनो न योनिमा ॥ २१ ॥ स
पवस्व य आविथेन्द्रं वृत्राय हन्तवे । वज्रिवाम महीरय ॥ २२ ॥
सुवीरासो वय धना जयेम सोममोदु । पुनानो वर्द्धनो
गिर ॥ २३ ॥ त्वोतासस्तवावमास्याम् वन्वन्त आसुर ।
सोम व्रतेषु जागृहि ॥ २४ ॥ अपघ्नन पवते मृधोप सोमो
अरामणा । गच्छन्निन्द्रस्य निष्कृतम् ॥ २५ ॥ मही नो राय
आभर पवतान जही मृध । राखेन्दो वीरवद्यश ॥ २६ ॥
न त्वाऽतं चन हुतो राधो दितसन्तमा मिनन । यतपुनानो
मखस्यसे ॥ २७ ॥ पवस्वेन्दो वृषा सुत कृधी नो यशसो जने ।
विश्वा अपहियो जहि ॥ २८ ॥ अस्य ते सख्ये वय तवेन्दो द्युम्न
उत्तमे । सासह्यामपृतन्यत ॥ २९ ॥ सा ते भीमान्यायुधा
तिग्मानि सन्ति धर्वणे । रक्षा समस्य नो निद ॥ ३० ॥ ६१ सू०

एते असृग्रमिन्दवस्तिर पवित्रमाश्रव । विश्वान्यभि
सौभगा ॥ १ ॥ विघ्नन्तो दुरितापरु सुगातोकायजिन । तना
कृण्वन्तो अवते ॥ २ ॥ कृण्वन्तो वरिवो गवेऽभ्यर्षन्ति सुष्टुतिम् ।
इडामस्रभ्य संयतम ॥ ३ ॥ आसाव्यशुर्मदायास दक्षो गिरिष्ठा ।
श्येनो न योनिमासदत् ॥ ४ ॥ शुभ्रमन्धो देववातमप्सु धूतो
नृभि सुत । स्वदन्ति गाव पयोभि ॥ ५ ॥ आदीमश्व न
हेतारोऽशूशुभ न मृताय । मध्वो रसं मधमादे ॥ ६ ॥ यास्ते
धारा मधुश्चतोऽसृग्रमिन्द ऊतय । ताभि पवित्रमासद ॥ ७ ॥
सो अपेन्द्राय पीतये तिरोरोमाख्यव्या । सीदन योना
वनेष्वा ॥ ८ ॥ त्वमिन्दो परिस्त्रव स्वादिष्ठो अङ्गिरोभ्य । वरिवो
विधृत पय ॥ ९ ॥ अय विचर्षणिहित पवमान स चेतति ।
हिन्यान आप्य वृहत् ॥ १० ॥ एष वृषा वृषव्रत पवमानो अश
स्तिष्ठा । करद्वसूनि दाशुषे ॥ ११ ॥ आपवस्व सहस्रिण रयि
गोमन्तमश्विनम । पुरुश्चन्द्र पुरुस्सृष्टा ॥ १२ ॥ एषस्य परि
षिच्यते ममृ ज्यमान आयभि । उरुगाय कविर्क्रतु ॥ १३ ॥
सहस्रोति शतामघो विमानो रजस कवि । इन्द्राय पवते
मद ॥ १४ ॥ गिरा जात इह स्तुत इन्दुरिन्द्राय धीयते ।
विर्योना वसताविव ॥ १५ ॥ पवमान सुतो नृभि सोमो
वाजमिवासरत् । चमूषू शक्ननासदम । त त्रिष्टुष्टे त्रिवन्धुरे
रथे युञ्जन्ति यातवे । ऋषीणा सप्तधीतिभि ॥ १७ ॥
त सोतारो धनसृत्तमाशु वाजाय यातवे । हरि हिनोत
वाजिनम ॥ १८ ॥ आविशन कलश सुतो विश्वा अर्ष
न्नभिश्चिय । शूरो न गोषु तिष्ठति ॥ १९ ॥ आ त इन्दो
मदायक पयो दुहन्त्यायव । देवो देवेभ्यो मधु ॥ २० ॥ आ न
सोम पवित्र आसृजता मधुमत्तम । देवेभ्यो देवशुत्तमम् ॥ २१ ॥
एते सोमा असृक्षत गृणाना अवसे महे । मदिन्तमस्य

धारया ॥ २२ ॥ अभिगव्यानि वीतये नृमणा पुनानो अर्षसि ।
 मनद्वाज परिस्रव ॥ २३ ॥ उत नो गोमतीरिषो विश्वा अर्ष
 परिष्टभ । गृणानो जमदग्निना ॥ २४ ॥ पवस्व वाचो अग्निय
 सोम चित्राभिरुतिभि । अभिविश्वानि काव्या ॥ २५ ॥ त्व
 ममुद्रिया अपोऽग्नियो वाच ईरयन् । पवस्व विश्वमेजय ॥ २६ ॥
 तुभ्येमा भुवना कवे महिन्ने सोम तस्थिरे । तुभ्यमार्षन्ति
 मिन्धव ॥ २७ ॥ प्र ते दिवो न वृष्टयो वारा यन्त्यसञ्चित ।
 अभिशक्रासुपस्तिरम ॥ २८ ॥ इन्द्रायेन्दु पुनीत नोऽग्रं दक्षाथ
 साधनम् । ईशानं वीतिराधसम् ॥ २९ ॥ पवमान ऋत कवि
 सोम पवित्रमासदत् । दधत् स्तोत्रं सुवीर्यम् ॥ ३ ॥ ६२म्

आपवस्व सहस्रिण रयि सोम सुवीर्यम् । अस्मे अवांसि
 धारय ॥ १ ॥ इयमूर्जञ्चयिन वस इन्द्राय मत्सरि तम् । चमू
 श्वानिषीदसि । २ ॥ सुत इन्द्राय विष्णवे सोम कलशे अक्षरत् ।
 मधुमा अस्तु वायवे ॥ ३ ॥ एते असृग्रमाशवोऽतिद्वुरासि
 वभ्रव । सोमा ऋतस्य धारया ॥ ४ ॥ इन्द्र वर्धते असुर
 कृण्वन्तो विश्वमार्यम् । अपघ्नन्तो अरामण ॥ ५ ॥ सुता अनु-
 स्वमारजोऽभ्यर्षन्ति वभ्रव । इन्द्रं गच्छत इन्द्रव ॥ ६ ॥ अया
 पवस्व धारया यया सूर्यमरोचय । हिन्वानो मानुषीरप ॥ ७ ॥
 अयुक्त सूर एत श पवमानो मनावधि । अन्तरिक्षेण यातवे ॥ ८ ॥
 उत त्या हरितो दश सूरौ अयुक्त यातवे । इन्दुरिन्द्र इति
 ब्रुवन् ॥ ९ ॥ परीतो वायवे सुत गिर इन्द्राय मत्सरम् । अव्यो
 वारिषू सिञ्चत ॥ १ ॥ पवमान विता रयिमस्मभ्य सोम दुर्ध
 रम् । यो द्रुणाशो वनुस्पता ॥ ११ ॥ अभ्यर्ष सहस्रिण रयि
 गोमन्तमश्विनम् । अभिवाजमुतश्रव ॥ १२ ॥ सोमो देवो न
 सूर्योऽद्रिभि पवते सुत दधान कलशे रसम् ॥ १३ ॥ एते
 धामान्यार्या शुक्रा ऋतस्य धारया । वाज गोमन्तमक्षरन् ॥ १४ ॥

सुता इन्द्राय वज्रिणे सोमासो दध्या शिर । पवित्रमन्त्र्यक्ष
 रन ॥ १५ ॥ प्र सोम मधुमत्तमो राये अर्ष पवित्र आ । मदो
 ये देववोतम ॥ १६ ॥ तमीमृजन्त्यायवो हरि नदीषु वाजि
 नम । इन्दुमिन्द्राय मत्सरम् ॥ १७ ॥ आपवस्व हिरण्यवदश्वा-
 वत सोम बोरवत । वाजं गोमन्तमाभर ॥ १८ ॥ परिवाजेन
 वाजयुमव्यो वार्षु मिश्रत । इन्द्राय मधुमत्तमम् ॥ १९ ॥
 कवि मृजन्ति मज्ज्य धीभिर्विप्रा अवस्यव । वृषा कनिक्त्र
 दर्षति ॥ २० ॥ वृषण धीभिरसुरं सोममृतस्य धारया । मती
 विप्रा समस्वरन ॥ २१ ॥ पवस्व देवायुषगिन्द्र गच्छतु ते मद ।
 वायुमारोहधम्मणा ॥ २२ ॥ पवमान नितोशसे रयि सोम
 अवाप्यम । प्रिय समुद्रमाविश ॥ २३ ॥ अपघ्नन पवसे मृध
 क्रतुवित सोम मत्सर । नुदस्वा देव युञ्जनम् ॥ २४ ॥ पवमाना
 असृजत सोमा शुक्रास इन्दव । अभिविश्वा नि काव्या ॥ २५ ॥
 पवमानाम आशव शुभ्रा असृष्ट मिन्दव । घ्नन्तो विश्वा अप
 द्विष ॥ २६ ॥ पवमान दिवस्पृथ्वीन्तरिक्षादसृक्षत । पृथिव्या
 अधिमानवि ॥ २७ ॥ पुनान सोम धारयेन्दो विश्वा अपस्विध ।
 जहि रक्षासि सुक्रतो ॥ २८ ॥ अपघ्नन सोम रक्षसोऽभ्यर्थ्य कनि
 क्रदत् । द्यमन्त शुभ्रमुत्तमम् ॥ २९ ॥ अस्ये वसुनि धारय सोम
 दिव्यानि पार्थिवा । इन्दो विश्वानि वार्या ॥ ३० ॥ ६३ ॥ सू०

वृषा सोम द्युमा असि वृषा देव वृषव्रत । वृषा धर्माणि
 दधिषे ॥ १ ॥ वृषणस्ते वृषण्य शवो वृषा धन वृषा मद । सत्य
 वृषन वृषेदसि ॥ २ ॥ अश्वो न चक्रदो वृषा सङ्गा इन्दो
 समवत । विनो राये दुरो वृधि ॥ ३ ॥ असृक्षत प्रवाजिनो
 गव्या सोमासो अश्वया । शुक्रासो वीरयाशव ॥ ४ ॥ शुभ्रमाना
 ऋतायुभिर्मृज्यमाना गभस्त्वो । पवन्ते वारे, अव्यय ॥ ५ ॥
 ते विश्वा दाशुषे वसु सोमा दिव्यानि पार्थिवा । पवतामान्त-

रिष्या । ५ ॥ पवमानस्य विश्ववित् प्र ते सर्गा अस्तुक्षत । सूर्य-
 स्वेव न रश्मय ॥ ॥ केतु कण्वन दिवस्परि विश्वानुपाभ्यर्चसि ।
 समुद्र सोम पिब्वसे ॥ ८ ॥ हिन्वानो वाचमिष्यसि पवमान
 विधर्मणि । अक्रां देवो न सूर्य ॥ ९ ॥ इन्दु पविष्टचेतन
 प्रय कवीना मती । सृजदश्च रथीरिष ॥ १ ॥ कर्मिर्यस्ते
 पवित्र आ देवावी पर्यक्षरत् । सीदन्मृतस्य योनिमा ॥ ११ ॥
 सनो अष पवित्र आ मदो यो देववीतम । इन्द्रविन्द्राय
 पीतये ॥ १२ ॥ इषे पवस्व धारया मृज्यमानो मनीषिभि ।
 इन्दोरुचाभिगा इहि । १३ । पुनानो वरिवस्कृध्यूर्जं जनाय
 गिर्वण । हरे सृजान आशिरम् ॥ १४ ॥ पुनानो देववीतय
 इन्द्रस्य पाहि निष्कृतम् । द्युतो नो वाजिभिर्यत ॥ १५ ॥ प्रहि
 न्वास इन्द्रवोऽच्छा समुद्रमाश्रव । धिया जूता अस्तुक्षत ॥ १६ ।
 मर्जुजानास आयवो वृथा समुद्रमिन्द्रव । अगमन्मृतस्य
 योनिमा । १७ ॥ परिगोपाह्यभ्युर्विष्वा वसून्योजसा । पाहि
 न शर्म वीरवत् ॥ १८ ॥ मिमाति वक्त्रिरेतश्च पद युजान
 चक्रभि । प्रयत् समुद्र आहित ॥ १९ ॥ अपयोनि हिरण्यमय
 प्राशुर्कृतस्य सीदति । जहात्यप्रचेतस ॥ २० ॥ अभिवेना अनू
 षते यक्षन्ति प्रचेतस । मक्कन्त्यविचेतस ॥ २१ ॥ इन्द्रायेन्द्रो
 मरुत्वते पवस्व मधुमत्तम । ऋतस्य योनिमासदम् ॥ २२ ॥
 तं त्वा विप्रा वचोविद परिष्कृण्वन्ति वेधस । स त्वा मृजन्त्या-
 यव ॥ २३ ॥ रसं ते मित्रो अर्यमा पिबन्ति वरुण कवे । पव-
 मानस्य मरुत ॥ २४ ॥ त्व सोम पिब्वितं पुनानो वाच-
 मिष्यसि । इन्द्रो सहस्रभर्णसम् ॥ २५ ॥ उतो सहस्रभर्णसं वाच
 सोमं मखस्युवन् । पुनान इन्द्रवाभर ॥ २६ ॥ पुनान इन्द्रवेषां
 पुरुहुत जनानाम । प्रिय समुद्रमाविश ॥ २७ ॥ दविद्युतत्या
 कृचा परिष्टोभन्त्या कृषा । सोमा शुक्रा गवा शिर ॥ २८ ॥

हिन्वानो हेतुभिर्यत आवाजवाज्य क्रमीत् । सीदन्तो वनुषो
यथा ॥ २८ ॥ ऋधक सोम स्वस्तये सजग्मानो दिव कवि ।
पवस्व सूर्यो दृशे ॥ ३ ॥ ६४ सूक्तम् ।

हिन्वन्ति सूरसुस्रय स्वसा योजामयम्पतिम् । महामिन्दु
महीयुव ॥ १ ॥ पवमान रुचारुचा देवो देवेभ्यस्परि । विश्वा
वसून्याविश ॥ २ ॥ आपवमान सुष्टुति हृष्टि देवेभ्यो दुव ।
इषि पवस्व रयत ॥ ३ ॥ वृषा ह्यसि भानूना द्युमन्त त्वा हवा
महे । पवमान स्वाध्य ॥ ४ ॥ आपवस्व सुवीर्य मन्दमान
स्वायुध । इहो ध्विन्दवागहि ॥ ५ ॥ यदङ्गि परिषिच्यसे
मृज्यमानो गभस्त्यो । द्रुणा सधस्थमश्रुषे ॥ ६ ॥ प्रसोमाय
व्यश्ववत पवमानाय गायत । महे सहस्रचक्षसे ॥ ७ ॥ यस्य
वण मधुश्रुत हरिं हिन्वन्त्यद्रिभि । इन्दुमिन्द्राय पातये ॥ ८ ॥
तस्य ते वाजिनो वयं विश्वाधनानि जिग्युष । सखित्वमावृणी-
महे ॥ ९ ॥ वृषा पवस्व धारया मरुत्वते च मत्सर । विश्वा
दधान ओजसा ॥ १० ॥ तत्त्वा धर्तारिमोण्यारे पवमान स्वर्द
शम । हिन्वे वाजेषु वाजिनम् ॥ ११ ॥ अयाचिता विपानया
हरि पवस्व धारया । युज वाजेषु चोदय ॥ १२ ॥ आ न
इन्दो महामिषं पवस्व वृक्तवर्हिष । अस्मभ्य सोम गातु
वित् ॥ १३ ॥ अकलशा अनूपते दोधाराभिरोजसा । इन्द्रस्य
पीतये विश ॥ १४ ॥ यस्य ते मदं रसन्ती दुहन्त्यद्रिभि । स
पवस्वाभिमातिहा ॥ १५ ॥ राजा मेधाभिरीयते पवमानो मना
वधि । अन्तरिक्षेण पातवे ॥ १६ ॥ आ न इन्दो शतग्विन
गवा पोष स्वश्वम् । वह्नाभ गतिभूतये ॥ १७ ॥ आ न सोम
सहोजुवो रूप न वर्चसे भर । सुष्वाणो देवपीतये ॥ १८ ॥
अर्या साम द्युमत्तमोऽभिद्रोणानि रोरुवत् । सीदन् श्येनो न
जेनिमा ॥ १९ ॥ अप्सा इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुद्भ्य ।

सोमे अर्यति विष्णवे ॥ २ ॥ इषन तोकाय नो दधदस्मभ्य
सोम विश्वत । आपवस्व सहस्रिणम् ॥ २१ ॥ ये सोमास
परावति ये अर्वावति सुन्विरे । ये वाद शर्पणावति ॥ २२ ॥
य आह्वीकेषु कुत्वसु ये मध्ये पस्थानाम । ये वा जनेषु
पञ्चसु ॥ २३ ॥ ते नो वृष्टि दिवस्पति पवन्तामासुचाटम् ।
सुवाना देवास इन्द्रव । २४ ॥ पवते हर्षतो हरिर्गृणानो जम
दग्निना । हिन्वानो गोरधित्वचि ॥ २५ ॥ प्रशक्रासो वयो
जुवो हिन्वानासो न सप्तय । श्रीणाना अप्सुमृज्जत ॥ २६ ॥
तं त्वा सोष्वाभुवो हिन्विरे देवतातये । स पवस्वानया
रुचा । २७ ॥ आ ते दत्त मयोभुव वक्त्रिमद्या वृणीमहे ।
पान्तमा पुरुस्पृहम् । २८ ॥ आमन्द्रमावरेण्यमाविप्रमामनी
षिणम् । पान्तमा पुरुस्पृहम् । २९ ॥ आ रयि माधचेतन
मासुक्रतो तनूष्वा । पान्तमा पुरुस्पृहम् ॥ ३० ॥ ६५ सूक्तम् ।
इति पञ्चषष्टिसूक्तात्मक पावमानसूक्तम् । (ऋ० ८ म १ अवधि
६५ सूक्तपर्यन्तम् ।

सोमसूक्तम् । त्व सोमेत्यादि (११८४ २६ पं) प्राग्वत् ।

सुमङ्गलम् । कनिक्रददित्यादि त्वचस्य मङ्गलद्रष्टा गृत्
समद ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द कपिञ्जल रूपीन्द्रो देवता तत्प्रीतये०
वि० । ओ कनिक्रदञ्जनुष प्रब्रुवाण इयर्त्ति वाचमरितेव
नावम् । सुमङ्गलस्य शकुने भवासि मा त्वा काचिदभिभा
विश्या च विदत् ॥ १ ॥ मा त्वा श्येन उदधीन्मा सुपर्णो मा त्वा
विददिषुमान् वीरो अस्ता । पितृगमनु प्रदिश कनिक्रदत्
सुमङ्गलो भद्रवादो वदेह ॥ २ ॥ अवक्रन्द दक्षिणतो गृहाणां
सुमङ्गलो भद्रवादी शकुन्ते । मा न स्तेन ईशत माघशसो
वृहददेम विदये सुवीरा ॥ ३ ॥ (ऋ २म ४२ सू० १, २, ३म) ।

शान्त्यध्याय । शन्न इन्द्राग्नी इत्यादिवर्गत्रयस्य वसिष्ठ

ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द लिङ्गोक्ता देवता शान्तिजपे वि० । ॐ शन्न
 इन्द्राग्नी भवतामग्नौभि शन्न इन्द्रावरुणा रात हव्या । शमि
 न्द्रासोमा सुविताय शयो शन्न इन्द्रापूषणा वाजसातौ । शन्नो
 भग शमुन शंसो अस्तु शन्न पुरन्धि शमु मन्तु राय । शन्न
 सत्यस्य सुषमस्य शंस शन्नो अयमा पुरुजा अस्तु । शन्नो धाता
 शमु धर्ता नो अस्तु शन्न उरूची भवतु स्वधाभि । श रोदसी
 वृहतो शन्नो अद्रि शन्नो देवाना सुहवानि सन्तु । शन्नो अग्नि
 ज्योतिरनीको अस्तु शन्नो मित्रा वरुणावश्विना शम । शन्न
 सुक्रता सुक्रतानि सन्तु शन्न इषिरो अभिवातु वात । शन्नो
 द्यावा पृथिवी पूर्वहृतौ शमन्तरिक्ष दृश्ये नो अस्तु । शन्न
 ओषधीर्वनिनो भवन्तु शन्नो रजसस्यतिरस्तु जिष्णु ॥ १ ॥ शन्न
 इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुण सुशस । शन्नो रुद्रो
 रुद्रभिर्जलाष शन्नस्त्वष्टाग्नाभिरिह शृणोतु । शन्न सोमो भवतु
 ब्रह्म शन्न शन्नो आवाण शमु मन्तु यज्ञा । शन्न स्वरुणा
 मितयो भवन्तु शन्न प्रस्व शम्बस्तु वेदि । शन्न सत्य उरुचक्षा
 उदेतु शन्नश्चतस्र प्रदिशो भवन्तु । शन्न पर्वता ध्रुवयो भवन्तु
 शन्न सिन्धव शमु मन्त्वाप । शन्नो अदितिभ्यतु व्रतेभि शन्नो
 भवन्तु मरुत स्वर्का । शन्नो विष्णु शमु पूषा नो अस्तु शन्नो
 भवितु शम्बस्तु वायु । श नो देव सविता त्रायमाण शन्नो
 भवन्तूपसो विभाती । शन्न पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्य शन्न क्षेत्रस्य
 पतिरस्तु शम्भु ॥ २ ॥ शन्नो देवा विश्वदेवा भवन्तु श सरस्वती
 सह धीर्भरस्तु । शमभिषाच शमु रातिषाच श नो दिव्या
 पाथिवा शन्नो अप्या । शन्न सत्यस्य पतयो भवन्तु शन्नो
 अर्वन्त शमु सन्तु गाव । शन्न ऋभव सुक्रत सुहस्ता शन्नो
 भवन्तु पितरो हवेषु । शन्नो अज एकपादेवो अस्तु शन्नोऽहि-
 र्वज्र श समुद्र । शन्नो अपां नपात्पेरुरस्तु शन्न पृग्निर्भवतु

देवगोपा । आदित्या रुद्रा वसवो जुषन्तेद ब्रह्म क्रियमणा
नवीय । शृण्वन्सु नो दिव्या पार्थिवासी गोजाता उत ये यज्ञि
यास । ये देवाना यज्ञिया यज्ञियाना मनोयजत्रा अमृता
ऋतज्ञा । ते नो रासन्तामुरुगायमद्य षूयपात स्वस्तिभि सदा
न ॥ ३ ॥ (ऋ ७ म ३५ सू)

इन्द्रसूक्तम् इन्द्र विश्वा इत्यादि एकादशच्च सूक्तम् (१३ पृ
८५) प्रागुक्तम् ।

रक्षोघ्नसूक्तं कृणुष्वपाज इत्यादि प्रमृणोहि शत्रूनित्यन्
पञ्चम (२ पृ २५ ११५० पर्यन्तम्) (ऋ० ४ म० ३ सू १
२ ३ ४, ५ मन्त्रा)

अथ यजुर्वेदिद्वारपालपाठ्यसूक्तादीन्यभिधीयन्ते तानि च
दक्षिणे द्वारपालो तु रुद्रान पुरुषसूक्तकम् । श्लोकाध्याय शुक्रि-
यञ्च मण्डनाध्यायमेव चेति दानपारिजाते उक्तानि । तत्र रुद्र
सूक्तं नमस्ते रुद्रेत्यादि (१६२ पृ ४५) प्रागुक्तम् ।

पुरुषसूक्तं सहस्रशीषत्यादि (१६३ पृ १३५) प्रागुक्तम् ।

श्लोकाध्याय देव सवितरित्यादि त्रिशत्तमोऽध्याय । तस्य
नारायणपुरुष ऋषि आद्यायास्त्रिष्टुप द्वितीयादितिष्टुणा
गायत्री, शिष्टाना यजुष्टाच्छन्दोऽभाव आद्यचतसृणां सविता
शिष्टानामात्मा देवता तत्प्रतीतये० वि । श्रीं देव सवित प्रसुव
यज्ञ प्रसुव यज्ञ पति भगाय । दिव्यो गन्धर्व केतपू केतं न
पुनातु वाचस्पतिर्वाच न स्वदतु ॥ १ ॥ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो
देवस्य धोमहि । धियो यो न प्रचोदधात् ॥ २ ॥ विश्वानि देव
सवितदरितानि परासुव । यद्गद्र तन्न आसुव ॥ ३ ॥ विभक्तार
हवामहे वसोश्चित्तस्य राधस सवितारं नृचक्षसम् ॥ ४ ॥
ब्रह्मणे ब्राह्मण क्षत्राय राजन्यं मरुद्भ्यो वैश्यं तपसे शूद्र तमसे
तस्कर नारकाय वीरहणं पाप्मने क्षोवमाक्रयाया अयोगू कामाय

पुञ्चलुमतिक्रुष्टाय मागधम ॥ ५ ॥ नृत्ताय मूत गीताय शैलुष
 धर्माय सभाचरं नरिष्ठायै भीमल नर्माय रेभ हसाय कारि
 मानन्दाय स्त्रीषख प्रमदे कुमारीपुत्र मेधायै रथकार धैर्याय
 तक्षाणम् ॥ ६ ॥ तपसे कैलाल मायायै कर्मार रूपाय मणिकार
 शुभे वपं शरव्याया इषूकार हेल्यै धनुष्कार कर्मणे ज्याकरं
 दिष्टाय रज्जुसर्ज मृत्यवे मृगयुमन्तकाय श्वनिनम ॥ ७ ॥ नदीभ्य
 पौञ्जिष्ठमृत्तीकाभ्यो नैषाद पुरुषव्याघ्राय दुर्मद गन्धर्वाप्सरोभ्यो
 ब्राह्मं प्रयुगभ्य उन्मत्त सर्पदेवजनेभ्योऽप्रतिपदमयेभ्य कितव
 मीर्यताया अकितवं पिशाचेभ्यो विदलकारी यातुधानीभ्य
 कण्टकीकारीम ॥ ८ ॥ सन्धये जार गेहायोपपतिमार्त्त्यै परिवित्त
 निऋत्यै परिविविदानमराध्या एदिधिषु पतिं निष्कृत्यै
 पेशस्कारीं संज्ञानाय स्मरकारी प्रकामोद्यायोपसद वर्णायानुरुध
 वलायोपदाम ॥ ९ ॥ ऊतमादेभ्य कुञ्ज प्रसुटे वामन द्वाभ्य साम
 स्वप्रायान्धमधर्माय वधिरं पवित्राय भिषज प्रज्ञानाय नक्षत्र
 दर्शमाशिक्षायै प्रश्निनमुपशिक्षाया अभिप्रश्निन मर्यादायै प्रश्न-
 विवाकम् ॥ १ ॥ अर्मेभ्यो हस्तिप जवायाश्वप पुष्ट्यै गोपाल
 वोर्यायाविपाल तेजसेऽजपालमिरायै कीनाश कीलालाय सुरा
 कार भद्राय गृहप त्रेयसे वित्तधमाध्यक्षायानुक्षत्तारम ॥ ११ ॥
 भायै दारवाह्वार प्रभाया अग्न्येध ब्रध्नस्य विष्टपायाभिषेक्तार
 वर्यिष्ठाय नाकाय परिवेष्टार देवलोकाय पेशितार मनुष्यलोकाय
 प्रकरितार सर्वेभ्यो लोकेभ्य उपसेक्तारमव ऋत्यै वधायोपमन्य
 तार मेधाय वासपत्न्युलीं प्रकामाय रजयित्वीम ॥ १२ ॥ ऋताय
 स्तेनहृदयं वैरहत्याय पिशुनं विविक्त्यै क्षत्तारमौपद्रयाया
 नुक्षत्तार वलायानुचरं भूम्ने परिष्कन्दं प्रियाय प्रियवादिन
 मरिष्या अश्वसादं स्वर्गाय लोकाय भागदुघ वर्यिष्ठाय नाकाय
 परिवेष्टारम ॥ १३ ॥ मन्यवेऽयस्ताप क्रोधाय निसरं योगाय

योक्तारं शोकायाभिसर्त्तारं क्षेमाय विमोक्तारमुतकूलनिकूलिभ्य-
 स्तिष्ठिन वपुषे मानस्कृत शीलायाञ्जनीकारी निर्ऋत्यै कोश
 काशीं यमायासूम ॥ १४ ॥ यमाय यमसूमथर्वभ्योऽवतोका
 सवत्सराय पर्यायिणीं परिवत्सरायाविजातामिदावत्सराया
 तोत्वरोमिद्वत्सरायातिष्कदरी वत्सराय विजजरा सवत्सराय
 पलिक्तीमृभ्योऽजिनसन्धं साध्येभ्यश्चर्मन्म ॥ १५ ॥ सरोभ्यो
 धैवर्गमुपस्थावराभ्यो दाश वेशान्ताभ्यो वेन्दं नड्ड लाभ्य शौष्कल
 पाराय मार्गार्गमवाराय कवत्त तीथभ्य आन्दं विषमेभ्यो मैनाल
 स्वनेभ्य पणक गुहाभ्य किरात मानुभ्यो जम्भक पर्वतेभ्य
 किम्पूरुषम् ॥ १६ ॥ वोभत्सायै पौल्कस वणाय हिरण्यकार
 तुलाये वाणिज पश्चाद्दोषाय ग्लाविन विश्वेभ्यो भूतेभ्य सिधल
 भूत्यै जागरणमभूत्यै स्वपनमात्य जनवादिन व्यृद्धा अप्रगलभ
 सगराय प्रच्छिदम् ॥ १७ ॥ अक्षराजाय कितव कृतायादिनव
 दश तन्नाय कल्पिन द्वापरायाधिकल्पिनमास्कन्दाय सभास्थान
 मृत्यवे गोव्यच्छमन्तकाय गोघात दुधे यो गा विकन्तन्त भिक्ष
 माण उपतिष्ठति दुष्कृताय चरकाचार्य पाप्मने शैलगम् ॥ १८ ॥
 प्रतिश्रुत्काया अत्तन घोषाय भषमन्ताय बहुवादिनमनन्ताय
 भूक शब्दायाडम्बराघात महसे वीणावाद क्रोशाय तूणवधम-
 वरस्यराय शङ्खध्व वनाय वनपमरण्याय दावपम् ॥ १९ ॥ नमाय
 पुञ्चलु हसाय कारि यादसे शावल्या ग्रामस्य गणकमभि
 क्रोशकं तात, महसे वीणावादं पाणिघ्न तूणवध तानृत्ताया
 नन्दाय तलवम् ॥ २० ॥ अग्नये पीशान पृथिव्यै पीठसर्पिण
 वायवे चण्डालमन्तरिक्षाय वशनत्तिनं दिवे खलति सूर्याय
 हृथ्यक्ष नक्षत्रेभ्य किर्मिरं चन्द्रमसे किलासमङ्ग शुक्लं पिङ्गाक्षं
 रात्रेऽक्ष ऋण पिङ्गाक्षम् ॥ २१ ॥ अथैतानष्टो विरूपानालभतेऽति
 दौघ चातिङ्गस्र चातिस्थूलं चातिकृश चातिशुक्ल चातिकृष्ण

चातिकुल्वं चातिलोमशम । अशूद्रा अब्राह्मणास्ते प्राजापत्या ।
मागध पुश्वली कितव क्लीवोऽशूद्रा अब्राह्मणास्ते प्राजापात्या
॥ २२ ॥ (य० ३० अ आद्यन्त) ।

शुक्रिय शान्त्यध्याय । यथा ऋचं वाचमित्याद्यध्यायस्य
दध्यड्डाथर्वण ऋषि कृन्द आदिक प्रतमन्त्र वक्ष्यते शान्ति-
पाठे वि । ओं ऋच वाच प्रपद्ये, मनो यजु प्रपद्ये, साम प्राण
प्रपद्ये, चक्षु ओत्र प्रपद्ये, वागोज महोजा मयि प्राणापानौ
(पञ्च यजु षि लिङ्गोक्तदेवतानि) ॥ १ ॥ यन्मे छिद्र चक्षुषो
हृदयस्य मनसो वातितस्य बृहस्पतिम तद्दधातु । शनो भवतु
भुवनस्य षस्यनि । (वार्हस्पत्य पाड क्लेषम) ॥ २ ॥ भूर्भुव स्व
तत्सवितर्वरेण्य भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो न प्रचो
दयात् । (सावित्र गायत्रम) ॥ ३ ॥ कया नश्चित् अभूवदृती
सदावृध सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ ४ ॥ कस्त्वा सत्यो
मदाना महिष्ठो मतसदन्वस । दृढा चिदारुजे वसु ॥ ५ ॥
अभी षु ण सखीनामविता जरितृणाम । शत भवाम्भूतिभि ।
(त्वचमैन्द्र गायत्रम) ॥ ६ ॥ क या त्व न ऊत्याभि प्रमन्दसे
वृषन् । कया स्तोतभ्य आभर । (ऐन्द्र गायत्रम) ॥ ७ ॥ इन्द्रो
विश्वस्य राजति । श नो अस्तु द्विपदे श चतुष्पदे । (वैपाद
विराजमैन्द्रम) ॥ ८ ॥ श नो मित्र शं वरुण श नो भवत्व
यमा । शन्न इन्द्रो बृहस्पति शन्नो विष्णुरुक्म ॥ ९ ॥ शनो
वात पवता शनस्तपतु सूर्य । शं न कानक्रदद्देव पर्जन्यो
अभिवर्षतु । (इत्यच मैत्रावरुणमानुष्टुभम्) ॥ १० ॥ अहानि श
भवन्तु न श रात्री प्रतिधीयताम् । शन्न इन्द्राग्नी भवता
मवोभि शं न इन्द्रावरुणा रातहव्या । श न इन्द्रापूषणावाज
मातौ शमिन्द्रासीमा सुविताय शयो । (आद्य वैपादगायत्र
मन्थ त्रैष्टुभ लिङ्गोक्तदेवतम) ॥ ११ ॥ शं नो देवोरभिष्टय

आपो भवन्तु पीतये । शयोरभिस्रवन्तु न । (गायत्रमष्टैव-
तम) ॥ १२ ॥ स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनो ।
यच्छा न शर्म सप्रथा । (भौम गायत्रम्) ॥ १३ ॥ आपो हि
ष्ठा मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥ १४ ॥
यो व शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह न । ऊशतोरिव मातर
॥ १५ ॥ तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिवथ । आपो
जनयथा च न । (त्वच गायत्रमष्टैवतम) ॥ १६ ॥ द्यौ शान्ति
रन्तरिक्ष शान्ति पृथिवी शान्तिराप शान्तिरोषधय शान्ति ।
वनस्पतय शान्तिविश्वे दवा शान्तिब्रह्म शान्ति शान्तिरव
शान्ति मा मा शान्तिरधि ॥ १७ ॥ दृते दृह मा मित्रस्य मा
चक्षुषा सर्वाणि भूतानि समीक्षन्ताम । मित्रस्याह चक्षुषा
सर्वाणि भूतानि समीक्षे । मित्रस्य चक्षुषा समीक्षामहे ॥ १८ ॥
दृते दृह मा ज्योक्ते सदृशि जीव्यास ज्योक्ते सदृशि जीव्यासम
(लिङ्गेक्तदेवतानि त्रीणि यजूषि) ॥ १९ ॥ नमस्ते हरसे
शोचिषे नमस्ते अस्वर्चिषे । अन्यास्ते अस्मत्तपन्तु हेतय
पावको अस्मभ्य शिवो भव (वाहतमाग्नेयम्) ॥ २० ॥ नमस्ते
अस्तु विद्युते नमस्ते स्तनयिद्ववे । नमस्ते भगवन्नस्तु यत स्व
समीहसे ॥ २१ ॥ यतो यत समीहसे ततो नो अभय कुरु ।
श न कुरु प्रजाभ्योऽभय न प्रजाभ्य । (ह्यचमानुष्टुभ स्तन
यिद्वभगवद्देवतम) ॥ २२ ॥ सुमित्राया न आप ओषधय सन्तु
दुर्मित्रियस्तस्मै सन्तु योऽस्मान द्वेष्टि यच्च वय द्विष । (वारुण
यजु) ॥ २३ ॥ तच्चक्षुदेवहितं पु स्ताच्छुक्रमुच्चरत् पश्येम
शरद शतं जीवेम शरद शतम् । शृणुयाम शरद शत प्रव्वाम
शरद शतमदीना स्याम शरद शत भूयश्च शरद शतात्
[सौरं त्रैष्टुभम्] ॥ २४ ॥ [य० ३६ अ आद्यन्त]

मण्डलाध्याय । श्रीं यदेतन्मण्डलं तपति तन्महदुक्थ

ता ऋच स ऋचा लोकोऽथ यदेतदर्चिर्दीप्यते तन्महाव्रत
 तानि सामानि स साम्ना लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुष
 सोऽग्निस्तानि यजूषि स यजुषा लोक ॥ १ ॥ सैषा त्रय्यैव
 विद्या तपति तद्वैतदप्यविद्वास आहुस्त्रयी वा एषा विद्या तप
 तीति वागधैव ततपश्यन्ती वदति ॥ २ ॥ स एष मृत्यु । य
 एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽथेतदमृत यदेतदर्चिर्दीप्यते तस्मा
 न्मृत्युन म्रियतेऽमृते ह्यन्तस्तस्मादु न दृश्यतेऽमृत ह्यन्त ॥ ३ ॥
 तदेष श्लोको भवति । अन्तर मृत्योरमृतमित्यवर ह्यतन्मृत्यो
 रमृत मृत्यावमृतमाहितमित्येतस्मिन् हि पुरुष एतन्मण्डलं
 प्रतिष्ठित तपति मृत्युविवस्वन्त वस्त इत्यसौ वा आदित्या
 विवस्वानेष ह्यहोरात्रे विवस्ते तमष वस्ते सवतो ह्येनेन परि
 वृतो मृत्योरात्मा विवस्वतीत्येतस्मिन् हि मण्डले एतस्य पुरु
 षस्यात्मेतदेष श्लोको भवति ॥ ४ ॥ तयोर्वा एतयो । उभयो
 रतस्य चार्चिष एतस्य च पुरुषस्येतन्मण्डलं प्रतिष्ठा तस्मान्मह
 दुक्थ परस्मै न शसन्नेदेता प्रतिष्ठा किनदा इत्येतां ह स
 प्रतिष्ठा किन्ते यो महदुक्थ परस्मै शसति तस्मादुक्थशस
 भूयिष्ठ परिचक्षते प्रतिष्ठाच्छ्रुनो हि भवतीत्यधिदेवतम ॥ ५ ॥
 अथाधियज्ञम । यदेतन्मण्डलं तपतीत्यय स रुक्मोऽथ यदेत
 दर्चिर्दीप्यत इदं तत्पुष्करपर्णमापो ह्येता आप पुष्करपर्णमथ
 य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽयमेव स योऽय हिरण्मय पुरु
 षस्तदेतदेवैतत् त्रयं सस्कृत्येहोपधत्ते तदयज्ञस्यैवानु सस्थामूर्ध्वं
 मुतक्रामति तदेतमप्येति य एष तपति तस्मादग्नि नाद्रियेत
 परिहन्तुममुत्र ह्येष तदा भवतीत्यु एवाधियज्ञम ॥ ६ ॥ अथा
 ध्यात्मम । यदेतन्मण्डलं तपति यथैष रुक्म इदं तच्छुक्लमक्ष
 त्रयं यदेतदर्चिर्दीप्यते यच्चैतत् पुष्करपर्णमिदं तत्तृणमक्षत्रयं
 य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषो यथैष हिरण्मय पुरुषोऽयमेव स

योऽयं दक्षिणेऽक्षेण पुरुष ॥ ७ ॥ स एष देवलोकं पृणा ।
 तामेष सर्वोऽग्निरभिसम्पद्यते तस्यैतन्मिथुनं योऽयं सव्येऽक्षेण
 पुरुषोऽर्धंमु हैतदात्मनो यन्मिथुनं यदा वै सह मिथुनेनाथ
 सर्वोऽथ कृतस्त्र कृतस्त्रतायै तदयस्ते हे भवतो इन्द्र हि मिथुन
 जननं तस्माद्दे हे लोकं पृणे उपधीयेते तस्माद् दुर्वाभ्या चितिं
 प्रणयन्ति ॥ ८ ॥ स एष एवेन्द्र । योऽयं दक्षिणेऽक्षेण पुरुषो
 ऽथेयमिन्द्राणी ताभ्या देवा एता विष्टतिमकुर्वन्नासिका तस्मा
 ज्जायाया अन्ते नाश्रीयाद्दीर्यवान् हास्माज्जायते वीर्यवन्तम्
 ह सा जनयति यस्या अन्ते नाश्राति ॥ ९ ॥ तदेतद्देवव्रतम् ।
 राजन्यबन्धवो मनुष्याणामनुतमां गोपायन्ति तस्माद् दुर्वा तेषु वीर्य
 वान् जायतेऽमृतवाका वयसा सा क्षिप्रश्रेण जनयति ॥ १ ॥
 तौ हृदयस्याकाशं प्रत्यवेत्य मिथुनीभवतस्तौ यदा मिथुनस्यान्त
 गच्छतोऽथ हैतत् पुरुष स्वपिति तदयथा हैवेदं मानुषस्य
 मिथुनस्यान्त गत्वा सविद इव भवत्येव हैवैतदसविद इव भवति
 दैव ह्येतन्मिथुनं परमो ह्येष आनन्द ॥ ११ ॥ तस्मादेव वित
 स्वप्यात् । लोक्य हैते एव तद्देवते मिथुनेन प्रियेण धाम्ना मम
 र्क्षयति तस्माद्दुह स्वपन्त धुरेव न बोधयन्नेदेते देवते मिथुनी-
 भवन्त्यौ हिनसानोति तस्माद् है तत् सुषुपुष श्लेष्माणमिव सुख
 भवत्येते एव तद्देवते रेत सिञ्चतस्तस्माद्देतस इद सर्वं सम्भवति
 यदिदं किञ्च ॥ १२ ॥ स एष एव मृत्यु । य एतस्मिन्मण्डले
 पुरुषो यश्चाथ दक्षिणेऽक्षेण पुरुषस्तस्य हैतस्य हृदये पादावति
 ऋतौ तौ हैतदाच्छिद्योत्क्रामति स यदोत्क्रामत्यथ हैतत्
 पुरुषो म्रियते तस्माद् हैतत् प्रेतमादुराच्छेद्यस्येति ॥ १३ ॥ एष
 उ एव प्राण । एष हीमा सर्वा प्रजा प्रणयति तस्यैते प्राणा
 स्वा स यदा स्वपित्यथैनमेते प्राणा स्वा अपियन्ति तस्मात्
 स्वाप्यय स्वाप्ययो ह वैतं स्वप्न इत्याचक्षते परोक्ष परोक्षकामा

हि देवा ॥ १४ ॥ स एते सुप्त । न कस्य च न वेद न मनसा
 मकल्पयति न वाचा न रस विजानाति न प्राणेन गन्ध विजा
 नाति न चक्षुषा पश्यति न श्रोत्रेण शृणोत्येत ह्येते तदापीता
 भवन्ति स एष एक स न प्रजासु बहुधा व्याविष्टस्तस्मादेका
 सती लोक पृष्ठा सर्वमग्निमनुभवत्यथ यदेक एव तस्मादेका
 ॥ १५ ॥ तदाहु । एको मृत्युबहवा इत्येकश्च बहवश्चेति ह
 ब्रूयाद यदहासावमुत्र तेनेकोऽथ यदिह प्रजासु बहुधा व्यावि
 ष्टस्तेनो बहव ॥ १६ ॥ तदाहु । अन्तिके मृत्युर्दूरा इत्यन्तिके
 च दूर चेति ह ब्रूयाद यदहायमिहाध्यात्म तेनान्तिकेऽथ यद
 सावमुत्र तेनो दूरे ॥ १७ ॥ तदेष श्लोको भवति । अन्ने भ्रातृ
 पश्चितो रसाना सक्षरेऽमृत इति यदेतन्मण्डल तपति तदन्नमथ
 य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुष सोऽत्ता स एतस्मिन्नन्नऽपश्चितो
 भातीत्यधिदेवतम ॥ १८ ॥ अथाध्यात्मम । इदमेव शरीरमन्न
 मथ योऽय दक्षिणेऽक्षेन पुरुष सोऽत्ता स एतस्मिन्नन्नेऽपश्चितो
 भाति ॥ १९ ॥ तमेतमग्निरित्यध्वर्यव उपासते । यजुरित्येष
 होद सव युनक्ति सामेति कुन्दोगा एतस्मिन् होद सव
 समानमुक्थमिति बह्वृचा एष होद सर्वमुत्थापयति यातु
 रिति यातुविद एतेन होद सर्व यत विषमिति
 सर्पा सप इति सपविद ऊर्गिति देवारयिरिति मनुष्या
 मायेत्यसुरा स्वधेति पितरो देवजन इति देवजनविदो
 रूपमिति गन्धर्वा गन्ध इत्यप्सरसस्तं यथा यथोपासते तदेव
 भवति तदैनान भूत्वावति तस्मादेतमेववित सर्वेव तैरुपा-
 सीत सव हैतद्भवति सव हैनमेतद्भूत्वावति ॥ २ ॥ स एष
 त्रोटकोऽग्नि । ऋगेका यजुरेका सामेका तदया कां चात्र-
 र्चापिदधाति रुक्म एव तस्या आयतनमथ या यजुषा पुरुष
 एव तस्या आयतनमथ या साम्ना पुष्करपर्णमेव तस्या आयतन

मेव त्रीष्टक ॥ २१ ॥ ते वा एते । उभे एष च रुक्म एतच्च
पुष्करपर्णमेत पुरुषमपीत उभे ह्युक्तसामे यजुरपीत एवन्वेके
ष्टक ॥ २२ ॥ स एष एव मृत्यु । य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषो
यश्चायं दक्षिणेऽक्षेण पुरुष स एष एव विद् आत्मा भवति स
यद्द्वे विदस्मास्योक्तात् प्रैत्यथैतमेवात्मानमभिसम्भवति सोऽमृतो
भवति मृत्युर्ह्यस्यात्मा भवति ॥ २३ ॥ (य शतपथ ब्राह्मणे
१० अ ३ प्र) ।

अथ सामवेदिपाठ्यसूक्तादीनि वामदेव्य वृहत्साम ज्येष्ठ
साम रथन्तरम् । तथा पुरुषसूक्तञ्च रुद्रसूक्तं तत्परम् ।
आज्यदोहानि सामानि शान्तिक भारुडानि च ॥ पश्चिमे द्वार
पालो तु पठता सामागौ तथा इति दानपाणिजातोक्तानि । तत्र
वामदेव्य कया नश्चित्र इत्यस्यामृचि गीत साम तच्च (२ ४ पृ
१२५०) प्रागुक्तम् ।

वृहत्साम त्वामिद्धि हवामहे इत्यस्यामृचि गीत यथा
त्वामिद्धी । हवा २ माहे । आ ३५३ । होवा हा उवा ३ ॥
ऊ ३४पा सातौ । वाज । स्या ३ का २ रव । आ ३५३ हो वा
हा उवा ३ । ऊ ३४पा त्वा वृत्रायिषु (ई द्र सा २ तपतिम्)
आ ३५४ हो वा हाउ वा ३ । ऊ ३४ पा । नरस्त्वा काष्ठा ।
सु अ२ र्वत । आ ३५ होवा हाउ वा ३ । ऊ ३२३४ पा । १ ।
त्वा मिद्धि हवामहेसातौ वाजो वा । स्या का १ रावा २ । त्वा
वृत्रायिषू इन्द्र सतपतिन्नरा २ त्वा का २३ षासु अर्वा २३ त
१२३ उ भा २३ ४५ ई डा । (सा० वे ५ प्र १ अ २८ २९
गा) गानाशक्तौ त्वामिद्धि हवामहे सातौ वाजस्य कारव ।
त्वा वृत्रेष्विन्द्र सतपति नरस्त्वा काष्ठास्वर्वत । (सामाचि ३ प्र
१ अ० ५ द २ क) इत्यस्य त्रिधा जप ।

ज्येष्ठसाम मूर्धनमित्यस्यामृचि गीत (१८९ पृ०, २१ प)

प्रागुक्त गानाशक्तौ मूर्ध्नि दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत
आजातमग्निम् । कविं सम्राजमतिथिं जनानामासन्न पात्र
जनयन्त देवा) (सामार्चि १प्र० १अ० २द ५क) इत्यस्य
त्रिधा जप ।

रथन्तरम अभित्वा शूर इत्यस्यामृचि गीतं तस्य वसिष्ठ
ऋषिर्हृती छन्द इन्द्रो देवता तत्प्रीतये जपे वि० । अभित्वा
शू । र नोनुमो २ । ओयि नो नु ३ मा । अ दुग्धा इ । व धायि
नवा २ । ओयिना ३ वा । आयि शानमस्य जगत । सुवा-
र्हशाम । आर्ह ३ शाम । आयिशानमि । न्द्र तास्थूष । आ २
३, स्थू, षा २, ३, ४, ३, ५ होवा स्थू षा २, ३, ४, ५ । (सा
वे ६प्र० १अ० २६ गा) इत्येव पठनीयमिति केचित् ।
आभि त्वा शूर नो नु मो वा । आदुग्धा इव धेनव ईशान
मस्य जगत । सुवा २, ३ ईशाम । आर्हशानमस्य २, ३,
इन्द्रा ३ तास्थू २ ३, ४, षा । ओवा ६ । हाउवा (सामवेद
स्योह्यगाने १ प्रथमगानम्) पाठ्यमिति बहव । गाना
शक्तौ अभि त्वा शूर नो नुमोऽदुग्धा इव धेनव । ईशानमस्य
जगत स्वहृ शमीशानमिन्द्र तस्थुष । (सामार्चि ३प्र० १अ
५द १म) इत्यस्य त्रिधा जप ।

पुरुषसूक्तम् । सहस्रशीर्षेत्यादिक (१८५ पृ० ३प) प्रागुक्तम् ।
रुद्रसूक्तम् । आवो राजानमित्यादिकम् । (१८८ पृ० २६पं)
प्रागुक्तम् ।

आज्यदोहानि देवव्रतसंज्ञानि चीणि । (१८ पृ १७पं)
प्रागुक्तानि ।

शान्तिकम् । अबोध्याग्निरित्यादिकस्य प्रजापतिर्ऋषि-
स्त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो देवता शान्तिपाठे वि० । अबोधिया ।
ग्नायि समिधा जना २, नाम् । प्रतायि धे ३, नम । इवायती

मुषासम । यद्वा ई ३ वा । प्रवा २ यामुज्जिहाना प्रभाना
२, ३ वा । सस्रते नाकमच्छ इडा २, ३, । भा ३, ४ ३ ।
ओ २, ३, ४ ५ इ । डा । (सा वे २प्र २अ १ गा)
गानाशक्तो अबोध्याग्नि समिधा जनाना प्रतिधेनुमिवायती
मुषसम । यद्वा इव प्रवयामुज्जिहाना प्रभानव सस्रते
नाकमच्छ । (सामानि० १प्र० २अ षट्० १म) इत्यस्य
त्रिधा जप ।

भारुडानि । इम स्तोममित्यादिकस्य भारुण्ड ऋषिर्जगतो-
क्कन्द जगत्वेदोऽग्निदेवता शान्ति जपे वि० । इम स्तो २ ३, ४
माम । अहते २, ३ ४ जा । ता । वेदमे ३ । होयि । रथमी
२ ३ ४ वा । ममाहे २ ३, ४, मा । मानोषया २ । होयि ।
भद्राहो २, ३ ४ ना प्रमातो २, ३, ४, रा । स्यामसते ३ ।
होयि । अग्नायि मा २ ३ ४ ख्यायि । मारायि या २ ३, ४
मा । वाय तया ३ । हो २ ३ ४ ५ न डा ॥ १ ॥ मूर्द्धा । हो
हायि । न दा २, ३ ४ यि वा । अरतायिम । पृथी ३व्या
वेश्वानराम । ऋत आ । जातमग्नीम । कवि सम्राजमति
थायिम । जना २, ३ नाम । आसन्न पा । त्रा ३ च्चन । या ३
४ ३ । न्ता ३ दा ५ यि वा ६ ५ ६ ॥ २ ॥ हो वा यि । मूर्द्धा
हायि । न दायि । वा ३ अराति पृथिव्या । इहो इया ३ ।
इ ३या । वेश्वानराम । ऋत आ । जातमग्नीम । इहो इया
३ इ ३ या । कवि सम्राजा ३ मति । यि जनानाम । इहो
इया ३ । इ ३ या । आसन्न पा । त्रा ३ च्चन । यन्त दवा ।
इहो इया ३ । इ २ । या २ ३ ४ । ओ ५ होवा । इ २ ३
४ ५ ॥ ३ ॥ वित्वत । ओ हार्यि । आपो न पवतस्य पा २ ३
ष्ठात् । ओकथेभिरग्ने जनयन्त दा २ ३ यि वा । तं त्वा गिर
सुष्टुतयो वाजया २ ३ न्ती । आजिन्न गार्यिर्ववा २, ३

हा । जायि ३ । ग्यू २ रा २ ३ ४ ओ ५ हो वा । अश्वा
 २ ३ ४ ५ ॥ ४ ॥ हा । ययायि दिवो हायि । वित्तव ।
 आपो । न पव । तस्य पृष्ठात । हा । ययायि दिवो हायि ।
 उक्तायि । भिरा । ग्ने ३ जन । यन्त देवा । हा ययायि
 दिवो हायि । त त्वा । गिरा । सृष्टतय । वाजयन्ती । हा ।
 ययायि दिवो हायि । आजीम । न गायिववा २, ३, हा ३ ।
 जात्रे ३ । ग्यू २ रा २ ३ ४ ओ ५ हो वा । अश्वा २ ३,
 ४ ५ । ५ ॥ आवो राजा । नमध्वरस्य रुद्राम । हो । ता ।
 गम । म । त्रयजा ३ म । रोदसीयो । अग्नि पु । रा ।
 तनयि । त्रोरचित्तात् । हिरण्य । रु । पा ३ मव । सा ३
 ४ ३ यि । का ३ ण ५ ध्वा ६, ५ ६ म ॥ ७ ॥ इन्धा ३, १
 २ ३ ४ ६ । हाउ हाउ हाउ । राजा समर्थो न । मोभो-
 गोभो । ओभी । यस्य ३ १, २, ३, ४ । हाउ । ३ । प्रतीक
 माहुत घृ । तायिना आयिना । आयिना । नरा ३ १ २
 २ ४ । हाउ । ३ । हव्येभिरीडते स । वाधा । वाधा ।
 वाधा । आग्ना ३ १ २, ३, ४ यि । हाउ । ३ । अग्रमुषसा
 २ ३ मशाउ । वा ३ । ची २, ३ ४ ५ ॥ ७ ॥ हौहो २, ।
 हौहो २ । हौहोयि । इन्धे राजा समर्थोना ३ मोभी २ ।
 ओ भी २ । ओ भो २ । यस्य प्रतीकमाहुत घृ ३ तायि ना
 २ । आयि ना २ । आयि ना २ । नरो हव्यभिरीडते सा ३
 वाधा २ । वाधा २ । वाधा २ । हौहो २ । हौहो २ ।
 हौहोयि । आग्निरग्रमुषसा २, ३ मशाउ । वा ३ । ची २ ३
 ४ ५ ॥ ८ ॥ प्रकेतुना । वृहता या । तियग्नायि । होयि होवा
 ३ होयि । आरोदमायि । वृषभो रो । रवीतायि । होयि होवा
 ३ । होयि । दिवश्चिदा । न्तादुपमाम । उदानाट । होयि
 होवा ३ होयि । अपामुपा । स्थ महिषो । ववर्द्धा । होयि

होवा हा ३, १ उवा २ ३ । द ३ । १दवा २ ३, ४, ५ म ॥८॥
 हा । हाओ ५ । होयि । प्रा २ ३ ४ के । तुना । वृहता ३ ।
 यातिषग्नो । हा । हाओ ५ होयि । आ २ ३ ४ रा । दसा
 यि । वृषभो ३ । रोरवीती । हा । हाओ ५ होयि । दो २
 ३ ४ वा । चिदा । न्ता ३ दुप । मामुदानट । हा हाओ ५
 हायि । आ २ ३ ४ पाम । उपा स्थ ३ महि । षो ववर्द्धा ।
 हा । हाओ ५ हो । वा २ ३ ४ ओ ५ होवा । ण ३ । दिवा २ ३
 ४ ५ म ॥९॥ हाउ । ३ । आग्नीम । नरो ३ । दो ३ धिति ।
 भिरगण्यो । हाउ । ३ । हास्ता । च्यताम । ३ । जनय । त प्रश
 स्तम । हाउ । ३ । दूरायि । दृशाम । ३ । गृहप । तिमथव्यम ।
 हाउ गउ हाउ । वा । ३ २ ३, ४, ५ ॥१०॥ हाउ । ३ । आग्निम ।
 न रो ली ३ धिति । भिरगण्यो । ग्यो । ग्यो । हाउ । ३ ।
 हास्ता । च्यताम । जनय । त प्रशस्तम । स्तम । स्तम । हाउ ।
 ३ । दूरायि । दृशाम । गृहपा । तिमथव्युम् । व्युम् । व्युम् ।
 हाउ हाउ हाउ । वा । ३ २ ३ ४ ५ ॥११॥ (साम० वे
 २ प्र १ २ अङ्ग ३८ अवधि १२ गा) एव गानाशक्तौ इम
 स्तोममहते जातवेदसे गथमीव समहेमा मनीषया । भद्रा हि
 न प्रमतिरस्यसद्यग्ने सग्ये मारिषाम वय तव ॥ १ ॥ मृडान
 दिवो अरति पृथिव्या वेश्वानरमृत आज्ञातमग्निम । कवि
 मन्त्राजमतिथि जनानामामन्न पात्र जनयन्त देवा ॥२॥ वित्व
 टापो न पवतस्य पृष्ठादुकर्यभिरग्ने जनयन्त देवा । त त्वागिर
 सुष्टुतयो वाजयन्त्याजिन्न गिववाहे जिग्युरश्वा ॥ ३ ॥ आवा
 गजानमध्वरस्य रुद्र होतार सत्ययजं गोटस्यो । अग्नि प्रा
 तनयित्वोरचित्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम ॥ ४ ॥ इत्ये राजा
 समर्थ्या नमोभियस्य प्रतीकमाहुत घृतेन । नरो हव्येभिरीलते
 सवाध आग्निरग्रमुषसामशोचि ॥५॥ प्रकेतुना वृहता यात्यग्नि

रागोदमो हृषभा गोरवोति । दिवश्चिदन्ता दपमामुदानडपा
मुपस्थे महिषा वपई । ६ । अग्नि नरो दीधितिभिररण्योहस्त
च्युत जनयत प्रगभ्तम । दूग्दश गृहपतिमथव्युम ॥७॥ (सामाचि
(प्र० २अ २८ ४अपधि १ प० म) इत्येषा त्रिधा जप ।

अथाथवर्णिकाना पाठ्यसूक्तानि अथवाङ्गिरस नीलरुद्र
दव्यपराजिता । मधसूक्त रोधमञ्च शान्तिकाध्यायमेव च ।
अथवाणो द्वारपाला पठेतामुत्तगाश्रितो इति दानपारिजातो
क्तानि बोध्यानि । तत्राथवर्ण पथा । अथवाण पितर दवन्नभ्यु
मातुगभ पितुरमु यवानम ॥ य इम यज्ञ मनसा चिकेत प्रणा
वोचस्तमिहह प्रव । (अथ ७अ २ऊ) इति केचित् ।
छन्दोगाय वृहदात्रित्यात्तिकमित्यन्ये तच्च सहितायामदृष्टत्वान्नो
द्धृतम् ।

आङ्गिरसम् । अङ्गिरसो न पितरो नवग्वर अथवाणो
भृगव सोम्याम । तपा वय सुमता यज्ञियानामपि भद्रे सोम
नसे स्याम ॥ १ ॥ अङ्गिरोभियज्ञियेरागहीह यम वैरूपैरिह
मादयस्व । विवस्वन्त हुवे य पिता तेऽस्मिन् वर्हिष्या
निषद्य ॥ २ ॥ इम यम प्रस्तरमा हि रोहाङ्गिरोभि पितृभि
सविदान । आत्वा मन्त्रा कविशस्ता वहन्त्वेना राजन हविषो
मादयस्व ॥ ३ ॥ इत एत उदारुहन् दिवस्पृष्टान्यारुहन् ।
प्रभूजयो यथा पथा द्यामाङ्गिरसो ययु ॥ ४ ॥ (अथ० १८अ०
१क० ५८, ५९ ६ ६१म०) इति बहव । अङ्गिरोऽसि
जन्मनेत्यादिकमिति पाठ्यमित्यन्ये तच्च सहितायामदृष्टत्वान्नेह
मया उद्धृतम् ।

नीलरुद्रम् । या ते रुद्र इषूमाभ्यदङ्गेभ्यो हृदयाय च । इद
तामद्य त्वदय विषूचो विवृहामसि ॥ १ ॥ यास्ते शत धमनयो
ऽङ्गान्यनविष्ठिता । तासा ते सर्वासा वय निर्विषाणि ह्वया

मसि ॥२॥ नमस्ते रुद्रास्यते नम प्रतिहिताये । नमो विसृज्य
मानाये नमो निपतिताये ॥ ३ ॥ (अथ० ६अ० ८ क १
२ ३म०) ।

अपराजिता देवी । परिवत्मानि सर्वत इन्द्र पूषा च
मसतु । मुह्यन्त्वद्यामू सेना अमित्राणां परस्तराम ॥ १ ॥
मूढा अमित्राश्चरताशीर्षाण इवाहय । तेषां वो अग्निमूढाना
मिन्द्रो हन्तु वरवरम ॥ २ ॥ ऐषु नह्य वृषाजिन हरिणस्यभय
कृधि । पराङ्मित्र ण्षत्वर्वाची गौरुपेषतु ॥ ३ ॥ (अथ ६अ
६७क १,२ ३म०)

मधुसूक्तम् (१८पृ ७प) प्रागुक्तम् ।

रिधसम । अभय द्यावापृथिवी इहास्तु नोऽभय सोम
सविता न कृणोतु । अभय नोऽस्तूर्वन्तरिक्ष सप्त ऋषीणाञ्च
हविषाभय नो अस्तु ॥ १ ॥ अस्मै ग्रामाय प्रदिशश्चतस्र ऊज
सुभूत स्वास्ति सविता न कृणोतु । अशत्रुिन्द्रो अभय न कृणो-
त्वन्यत्र राज्ञामभियातु मन्यु ॥ २ ॥ अनमित्र नो अधरादन-
मित्र न उत्तरात् । इन्द्रानमित्र न पश्चादननित्र पुरस्कृधि
॥ ३ ॥ (अथ ६अ ४ क० १ २ ३म)

शान्त्यध्याय । शन्न इन्द्राग्नी भवतामवोभि शन्न इन्द्रा
वरुणा रातहव्या । शमिन्द्रासोमा सुविताय शयो शन्न इन्द्रा
पूषणा वाजसाती ॥ १ ॥ शन्नो भग शमु न शसो अस्तु शन्न
पुरन्धि शमु सन्तु राय । शन्न सत्यस्य सुयमस्य शस शन्ना
अयमा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥ शन्न धाता शमु धत्ता नो अस्तु
शन्न उरूची भवतु स्वधाभि । श रोदमो वृहती शन्नो अद्रि
शन्नो देवाना सुहवानि सन्तु ॥ ३ ॥ शन्नो अग्निर्ज्योतिरनोक्ता
अस्तु शन्नो मित्रावरुणावश्विना शम । श न सुकृतां सुकृतानि
सन्तु श न इषिरो अभि वातु वात ॥ ४ ॥ श नो द्यावापृथिवी

पूवहतो शमन्तरिक्त दृशये नो अस्तु । श न ओषधीवनिना
भवन्तु श नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णु ॥ ५ ॥ श न इन्द्रो वसुभि
देवो अस्तु शमादित्येभिवरुण सुशस । श नो रुद्रो रुद्रेभि
जलाप श नस्तष्टा ग्राभिरिह शृणोतु ॥ ६ ॥ श न सोमो
भवत् ब्रह्म श न श नो ग्रावाण शमु सन्तु यन्ता । श न
स्वरुणा मितयो भवन्तु श न प्रस्व शम्बस्तु वेदि ॥ ७
श न स्य्य उरुचक्षा उदेतु श नो भवन्तु प्रदिशद्यतस्र । श
न पवता ध्रुवयो भवन्तु श न सिन्धु शमु सन्त्वाप ॥ ८ ॥
श ना अदितिभवतु व्रतेभि श नो भवन्तु मरुत स्वप्ता ।
श नो विष्णु शमु प्रपा नो अस्तु श नो भवितु शम्बस्त
वायु ॥ ९ ॥ श नो देव सविता त्रायमाण श नो भवन्त्यसौ
विभातो । श न पजन्यो भवतु प्रजाभ्य श न चेतस्य पति
रस्तु शमु ॥ १ ॥ १ सूक्तम् ।

श न मत्स्यस्य पतयो भवन्तु श नो अवन्त शमु सन्तु गात्र ।
श न ऋभज सुकृत सुहस्ता श नो भवन्तु पितरो ऋषेभ्य ॥ १ ॥
श नो देवा विश्वदेवा भवन्तु श सरस्वती सह धर्माभिरस्तु ।
शमभिषाच शमु रातिषाच श नो दिव्या पाथिगा श नो
अप्या ॥ २ ॥ श नो अज एकपादेवो अस्तु शमहिवुध्न्य श
समुद्र । श नो अपा न पातपेरुस्तु श न एभिभवतु देव
गापा ॥ ३ ॥ आदित्या रुद्रा वसवो जुषन्तामिदं ब्रह्म क्रिय
माण नवीय । शृण्वन्तु नो दिव्या पाथिवासी योजाता उत
य यज्ञियास ॥ ४ ॥ ये देवाना मृत्विजो यज्ञिया । मना
यजत्रा अमृता ऋतज्ञा । त नो रासन्तामुरुगायमद्य यय
पात स्वस्तिभि सदा न ॥ ५ ॥ तदस्तु भित्तावरुणा तग्ग्न
शयोरस्त्रभ्यमिदमस्तु शस्तम् । अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठा
नमो दिवे वृहते सादनाय ॥ ६ ॥ २ सूक्तम् ।

उषा अप स्वसुस्तम स वर्त्तयति वर्त्तनि सुजातता । अथा
वाज देवहितं सनेम मदेम शतहिमा सुवीरः ॥ १ ॥ ३सू
(अथ० १८अ १ ११ १२, सू) इति पाठ्यसूक्तादि ।

एव सवमहाटानादिसाधारण कृत्य समाप्य तुलादानं
विशेषकृत्य कुर्यात् । तत्रादा वेदिमध्ये षोडशार चक्र रच
येत् । यथा गुरुवेदिमध्ये त्रिहस्तदीर्घविस्ताः चतुरस्र १५५ य
तत्र प्राक्पश्चिमयोर्दक्षिणोत्तरतश्च नव नव रेखा कृत्वा चतु
षष्टि कोष्ठक मण्डलं कुर्यात् । तत्र च सर्वाणि कोष्ठानि
नवाङ्गुलदीर्घायामानि सम्पद्यन्ते । तत्र बाह्यासु षडक्षिपु
चतुर्दिक्षु मध्ये पार्श्वयो द्वे द्वे कोष्ठ परित्यज्य चत्वारि
कोष्ठानि मात्रयित्वा चतुर्कोष्ठानामेकता संपाद्य स्वस्वमलग्नौ
पात्यषडक्षिपु द्वे द्वे मध्यकोष्ठे पार्श्वयो त्रीणि त्रीणि काष्ठानि
त्यक्त्वा मात्रयेत्तेन चतुर्दिक्षु षट्षट्कोष्ठात्मकानि चत्वारि
द्वाराणि जायन्ते । ततो मध्यस्थानि षोडशकोष्ठानि प्रातर्दिश
चत्वारि चत्वारि कोष्ठानि परित्यज्य मात्रयेत् । ततो बाह्य
षडक्षिपु एकैक कोणग कोष्ठमुत्सृज्य कोणकोष्ठद्वारपोटा
न्तरावर्त्तनीं पञ्च पञ्च कोष्ठानि प्रतिदिश मात्रयेत् । तत्र
मध्यचतुरस्रपोठस्य पादा भवन्ति । ततो मध्यपोठमारभ्य
क्रमशश्चत्वारि वृत्तानि कुर्यात् । तत्राद्ये चतुरङ्गुलो द्वितीये
ऽष्टाङ्गुलस्तृतीये चतुर्विंशत्यङ्गुलं चतुर्थे च षड्विंशत्यङ्गुलो
व्यासः । तत्राद्य चतुरङ्गुलव्यासक वृत्तं कणिकारूप पीतेन
रजसा पूरयित्वा कणिकावधि रेखा सितेन रजसा विदध्यात् ।
तद्वहिरष्टाङ्गुलव्यासे द्वितीयवृत्ते क्रमेण पीतरक्तमितरजाभि
सम्पादितमध्यमूलाग्राणि षोडश केशराणि कृत्वा केशरावधि
रेखा मितेनव रजसा अङ्गुलोन्नता कुर्यात् । ततस्तद्वहिशतुर्विंश
त्यङ्गुलव्यासे तृतीयवृत्ते अष्टसु दिक्ष्वष्टौ पत्राणि सितरजसा

विधाय रक्ताग्राणि कुर्यात् । ततो दलान्तरेषु सितेन रजसा
 रखा विधाय दलमध्यानि कृष्णेन रजसा पूरयेत् । तद्वहि
 रेकाङ्गुलान्तराला वह्निह तस्थचतुर्थरेखा सितरजसा सम्पाद्य
 तृतीयचतुर्थतद्वयान्तरस्थानेषु परितोऽष्टदलाग्रततसन्धिषु
 षोडशभि पत्रै षोडशधा विभज्य प्रतिभाग यवाकारान षोडशा
 रान श्यामपीतारुणश्वेतरजोभि कल्पयित्वा तन्मध्य यथा
 योग रजोभि पूरयेत् । तद्वहि सितपीतारुणश्यामहरिता
 पञ्च रखा क्रमशो लिखेत् । तद्वहि पीठक्षेत्रचतुरस्र यथाशोभ
 रनोभिरलङ्क्य पोठावधिरेखा मितेन रजसा कृत्वा द्वारक्षेत्राणि
 प्रमादित पोतश्चेतश्यामहरितरजोभि पूरयेत् । तत आग्ने
 यादिकोणस्थकोष्ठचतुष्टय क्रमेण लोहितहरितश्यामधवले
 पूरयित्वा आग्नेयादिपीठपादचतुष्टय पञ्चकोष्ठात्मक क्रमात्
 मितरक्तपोतरुणरजोभि पूरयेत् । तत सितेन रजसा अङ्गुली
 न्तरेन वह्निचतुरस्ररेखा कुर्यात् । तत प्राच्या वज्रम आग्नेया
 शक्ति दक्षिणे दण्ड नेर्ऋत्या खड्ग पश्चिमाया पाश वायव्या
 ध्वज कीवेत्या गदाम णशान्या शूल तद्वाम चक्र, पाशदक्षिणे
 पद्मञ्च लिखेत् । एव महावेदिमध्य षोडशार विलिख्य सैत्रैव
 प्रागुक्ता वक्ष्यमाणाश्च र्णशादयो देवता सपूजयेत् । ततो वेदि
 मध्य यथोक्तलक्षणा तुला स्थापयेत् । सा च बहुप्रकारापि बहु
 सम्प्रदायमिद्धा प्रदृश्यते । प्रागुक्तमण्डपमध्यस्थकोष्ठरूपवेदिमध्ये
 पूर्वपश्चिमयो शार्ङ्गदीर्घदारुचन्दनादिसारकाष्ठनिर्मितम्
 उभयतः प्रादेशमात्रस्थूल सप्तहस्तप्रमाण स्तम्भद्वय कृत्वा भूमौ
 निखातहस्तद्वय चतुहस्तान्तराल स्थाने निखनेत् । तथोरुपरि
 हस्तमिता चूडा कार्य्या उपरिभागयो हस्तामित त्यक्त्वा उत्त
 राङ्गकाष्ठाधारतायोग्य विल वा कार्य्यम् । तदुपरि ततसजा
 तोऽप्रकाशघटितमुभयतो वितस्तिमितस्थूल पञ्चहस्त प्रान्तया

वितस्तिमात्रं त्यक्त्वा स्तम्भद्वयोपरिस्थितचूडाप्रवेशयोग्यविल
सहितस्वप्रान्तयोर्वितस्तिमात्रचूडाभ्यां स्तम्भद्वयोपरिस्थित
विलयो प्रवेशनयोग्यः वा उत्तराङ्गं स्थापयेत् । उत्तराङ्गमध्येऽधो
भागे तुलावलम्बनयोग्यं वडिगाकृतिं लौहकटकमेकाङ्गलपिण्ड
षडङ्गुलमितं तिर्य्यकलौहकोलकं कृतयोजनं निवेशयेत् ।
उत्तराङ्गकाष्ठषडङ्गुलाधोभागे उक्तलौहकीलके तथाविधं लौह
स्थितषडङ्गुलकटकेन संयोज्य तुलामवलम्बयेत् । तुला तु
प्रागुक्तकाष्ठमयी दशाङ्गुलसूत्रवेष्टनस्थूला वस्तुना सादृचतुस्त
दोघा प्रान्तयोः षडङ्गुलान्तरितभागे प्रागुक्तरूपषडङ्गुलकटक
द्वयोः पत्न्या तद्वहिरुभयतश्चतुरङ्गुललौहपाशोमहिता मध्यभागे च
ऊर्ध्वं तथाविधकटकसहिताधोभागोऽपि एकाङ्गुलस्थूला षडङ्गुल
चूडान्विततिर्य्यकोलकयोजितलौहकटकसहिता च त्र्यंशं
सा च उत्तराङ्गकाष्ठे दक्षिणोत्तरतो निवेशनीया । उत्तराङ्ग
काष्ठं च प्रागादिक्रमणं चतुरङ्गुलान्तरितदेशेषु सौवर्णपट्टादि
सूत्रैश्चतुर्विंशतिबन्धा कार्याः । तेषु बन्धेषु च क्रमेण साधान्यन
सुवर्णघटिता अङ्गुष्ठपत्रमात्रान्यूना वक्ष्यमाणध्यानानुरूपमूर्ति
मन्त्र इशादयो देवा स्थाप्याः । उत्तराङ्गोपरि च सौवर्णपट्ट
वस्त्रादिभिराच्छादयेत् । तुलादण्डमध्ये च षडङ्गुलकटकाधो
भागे तथैव सौवर्णवक्ष्यमाणध्यानानुरूपमूर्तिमान् गोविन्द
स्थाप्य । तुलादण्डप्राश्वस्थकटकयोश्च त्रिसप्तत्यङ्गुलदोघा
एकाङ्गुलस्थं पञ्चचत्वारिंशत्कटकानुविद्वाश्चतस्रश्चतस्रो लौह-
शृङ्खलास्तदभावे रज्जु उपरिस्थकटकं संयोज्य अवलम्बयेत् ।
तासु च शक्त्यनुसारेण दशाष्टषट्शतपलमितताम् क्रमेण पञ्च
चतुर्षां त्रिप्रदेशदीर्घविस्तारे प्रान्तेषु एकाङ्गुलोन्नतं वलयाकार
चतुर्लौहकटकसहितं तदभावे सारदारुमये तावान्वितकाष्ठ
निर्मितं सुवर्णयजमानधारणयोग्यं फलके कार्यम् । तं च

प्रागुक्तशृङ्गलाधोभागस्थकटकेवलयाकारे सयोज्य अवलम्बयेत् ।
ततःफलकं च भूमवितस्तिमात्रम् यथा तिष्ठता तथालम्बयेत् ।
उत्तगङ्गाकाष्ठतुलादण्डो च पञ्चविंशत्यङ्गुलदोर्घिकाङ्गुलपिण्डेन
स्थलेन वासुकिनाम्ना लाहशृङ्गलेन बध्नीयात् । एव तोरण-
स्तम्भोत्तराङ्गमहितं तुलादण्डं विधाय तत्र बन्धस्थानस्थान
प्रागादिक्रमेण वक्ष्यमाणध्यानानुरूपमूर्त्तिकान् देवान् समावाह्य
प्रणवादिचतुर्थ्यन्तस्वस्वनामभियथाविभवमर्चयेत् । ते च देवा
ध्यानापाहनस्थापनमन्त्रमहिता क्रमशः प्रदश्यन्तः ।

तत्रगन्धं पूर्वोत्तरं त्रिनत्रश्च वृषभस्थस्त्रिशूलभृतः । कपाल
पाणिश्चन्द्राद्वभूषणं परमश्वर इति ध्यानलक्षणे । अग्न्युत्तारणा
दिना च तन्मूर्त्तिं सम्कृत्य प्राणप्रतिष्ठां विधायावाहयेत् । यत्रा
पञ्चवक्त्रं वृषारूढं प्रतिवक्त्रं त्रिलोचनं । कपालशूलखट्वाङ्गुल
चन्द्रमाले सदाशिवः । आगच्छ भगवन्म्रीश तुलाबन्धमलङ्करः ।
इत्यावाह्यं तमीगान (११२ पृ २६ प०) प्रागुक्तमुच्चाज्यं श्री भृभुव
स्व इशान इहागच्छत्यादिना आवाह्यं स्थापयेत् । ततो यथा
विभवं प्रणवादिनमोऽन्तं नाममन्त्रेण पूजयेत् । एव सर्वत्राषादि
स्मरणान्तं तत्तन्मन्त्रे स्थापनं पूजनञ्च ।

सोमस्य दशाश्वरथगः सोमो गदापाणिवरप्रदः । लक्षणं
तथैव ध्यानम् । अत्रिपुत्रं जगतप्राणं यमुनाविषयोद्भवः । दशाश्व
वाहनं श्वेतगदापाणिं वरप्रदः । आगच्छ भगवन्शुक्र तुलाबन्ध
मलङ्करः । इति आवाहनम् । सोमो धनुमः (११२ पृ० २१ प०)
प्रागुक्तेन स्थापनम् । २

मारुतस्य धावनं हरिणपृष्ठस्थो ध्वजधारी समोरणः । लक्षणं
ध्यानञ्च । मृगारूढं महाबाहो मारुत त्वं सदागते । ध्वजहस्त
महाकाय तुलाबन्धमलङ्करः । वायो ये ते (१५० पृ० २ प०)
प्रागुक्तेन स्थापनम् । ३

रुद्रस्य, रक्तवर्णस्त्रिनयनो द्विभुजश्चन्द्रमौलिभृत । जटिलश्च
प्रकृतव्यो रुद्रो बाणधनुर्धर । लक्षण ध्यानञ्च । वृषारूढ
महादिव्य व्यक्ताव्यक्तस्वरूपधक । नागन्तार महारुद्र सृष्टि
रक्षारकारक । आगच्छ भगवन् रुद्र तुलाबन्धमलङ्कार । इमा
रुद्रार्थत्यादिना (११७ पृ ४ प) प्रागुक्तेन स्थापनम् । ४

सूर्यस्य, रवि कार्य्य शुभश्मश्रु सिन्दूरारुणसप्रभ । पद्मा
सन पद्मकरो भूपितो रशनाधर । लक्षण ध्यानञ्च । पद्मासन
पद्महस्त सिन्दूरारुणसप्रभ । रथारूढ महाबाहो काश्यपेय
महाद्युत । आगच्छ भगवन् सूर्य तुलाबन्धमलङ्कार । वटसूर्य
इत्यदिना (१६ पृ १८ प०) प्रागुक्तेन स्थापनम् । ५

विश्वकर्माण विश्वकर्मा तु कृतव्य श्मश्रुलो रशनाधर ।
सन्दशपाणिद्वि भुजस्तेजोमूर्तिधरो महान् । इति लक्षण ध्यानञ्च ।
दशपाण सजावोर सुचित्रकण्ठकारक । विश्वकृत विश्वधृक् च
त्व रगनामानदण्डधृक् । विश्वकर्मन्निहागच्छ तुलाबन्धमल
ङ्कार । विश्वकर्मन्वित्यस्य गामकृषिस्तिष्ठप छन्द विश्वकर्मा
देवता ततस्थापन वि । विश्वकमन हविषा वावधान स्वय
यजस्व प्रथिगीमुत द्याम । मुत्तन्वत्ये अभित सपत्ना इहास्माक
मघवा सूरिरस्तु (यजु० काण्व द्वा ४५ म) इत्यनेन
स्थापनम् । ६

गुरो, त्रैलोक्यगुरु तद्वत् पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ । दण्डिनौ
उरदो कार्य्यौ साक्षसूत्रकमण्डलू । इति लक्षण ध्यानञ्च ।
दण्ड चक्षुत्रवरदकमण्डलुधर प्रभो चतुर्भुज हयारूढ पीताम्बर
वृक्षस्पते । वाचस्पते समागच्छ तुलाबन्धमलङ्कार । वृक्षस्पते
अतीत्यादिना (१५१ पृ १२ प) प्रागुक्तेन स्थापनम् । ७

अङ्गिरीग्न्यो, कमण्डलु स्रुच चैव शक्ति दभमपि क्रमात् ।
कलयन्त्यङ्गिरी नाम्न कगाग्राणि समन्तत । आगच्छ भगवन्

विप्र तुलाबन्धमलङ्करु । त्वमग्ने इत्यस्यादित्य याज्ञवल्क्या
वृषो जगतो छन्द अङ्गिरा देवता ततस्थापने वि । त्वमग्ने
प्रथमोऽङ्गिरा ऋषिदेवो देवानामभव शिव सखा । तव व्रते
क यो विद्वानापमोऽजायन्त मरुतो भ्राजदृष्टय (य ३४अ
१८म) इत्यनेन पाणिभिश्चाग्निनामा च कलयस्तु जपस्रजम् ।
गार्गीय पुस्तकञ्चैव क्रमादिष कमण्डलुम् । आगच्छ भगवन्नग्ने
तुलाबन्धमलङ्करु । अग्नि दूतमित्यादिना (१११पृ २६प)
प्रागुक्तेन च मिलितयो स्थापनम् । ८

प्रजापते यन्नोपवोतो हसस्य एकवक्त्रश्चतुर्भुज । अक्ष सुव
सुच धत्ते कुण्डिका च प्रजापति । लक्षण ध्यानञ्च । प्रजापते
ममागच्छ तुलाबन्धमलङ्करु । प्रजापते नित्यादिना (११ पृ०
११प) प्रागुक्तं न स्थापनम् । ९

विश्वदेवानाम विश्वाश्च देवान शरवाणपाणीस्त्रयोदशेतान
द्विभुजान विदध्यात । इति लक्षण ध्यानञ्च । शुभ्रवणा
महाकाया विद्याभरणभूषिता । विश्व देवा समायाता प्रकु
रुभ्य तुला शुभाम । विश्वे देवास इत्यस्य मधुछन्दा ऋषि
गायत्री छन्दो विश्वे देवा देवतास्ततस्थापन वि । विश्वे देवास
प्रागत शृणुताम इमं हवम् । एद वर्हिन्निषोदत (य० ७अ
३४ म) इत्यनेन स्थापनम् । १

जगद्विधातुं हमारूढो महाबाहुश्चतुर्वक्त्रश्चतुर्भुज । विष्टर
स्रक्स्त्रुव धत्ते ह्यक्षमालाञ्च कुण्डिकाम । ध्यानलक्षणे । जग-
द्विधातरागच्छ तुलाबन्धमलङ्करु । विश्वकर्मेत्यस्य भुवनपुत्र
विश्वकर्मा ऋषिस्त्रिष्टुप छन्द विश्वविधाता देवता ततस्थापने
वि० । विश्वकर्मा विमना आदिह्याया धाता विधाता परमोत्त
मदृक् । तेषामिष्टानि समिषा मदन्ति यत्रा सप्त ऋषीन् पर
एकमाहु (य १७अ० २६म०) इत्यनेन स्थापनम् । ११

पजन्यशम्भो, पजन्यनामा विज्ञेयो गजवक्त्रत्रयान्वित । यो
धत्ते सर्वजीवात्मा वर वीजञ्च शङ्खकम् । कुठारञ्च पयोजञ्च
चिन्तारत्न महाशुचि । पाश चक्र किसलय कुण्डी च
न्शभि करै । ध्यानलक्षणे । पर्जन्यागच्छ भगवन तुलाबन्ध
मलङ्कर । शन्नो वात इत्यस्य दध्यड्डाथर्वण ऋषिरनुष्टुप
छन्द पर्जन्यो देवता ततस्थापने वि । शन्नो वात प्रवता
शन्नस्तपतु सूर्य । शन्न कनिक्रदद्देव पजन्या अभिवषतु (य
३६ अ १ म) इति पञ्चवक्त्र वृषारूढ प्रतिवक्त्र त्रिलोचनम् ।
कपानशूलखट्वाङ्ग शम्भ खण्डेन्दुभूषणम् । उक्तलक्षणसम्पन्न
तुलाबन्धे निवेशयेत् । नमः शम्भवायैत्यस्य परमेष्ठिदेवता
प्रजापतय ऋषयश्छन्दोऽभाव शम्भुदेवता ततस्थापन वि ।
नमः शम्भवाय च मयोभवाय च नमः शङ्कराय च मयस्कराय च
नमः शिवाय च शिवतराय च (य १६ अ ४१ म) इत्ये
ताभ्या मिलितयो स्थापनम् । १२

पितॄणाम कुशविष्टरसयुक्ता पितर पिण्डपात्रिण । तान
पितॄस्तु समावाह्य तुलाबन्धे निवेशयेत् । नमो व इत्यादि
यजुषा प्रजापतिऋषिश्छन्दोऽभाव ऋतुरूपा पितरो देवता
स्तत स्थापने वि । नमो व पितरो रमाय । नमो व पितर
शेषाय । नमो व पितरो जीवाय । नमो व पितर स्वधाय ।
नमो व पितरो घोराय । नमो व पितरो मन्यवे । नमो व
पितर । पितरो नमो व (य २ अ० ३२ म) एतेऽजुभि स्थाप
नम् । १३

सौम्यस्य, दशाश्ववाहन सौम्य गदापाणि वरप्रदम् । उक्त
लक्षणसम्पन्न तुलाबन्धे निवेशयेत् । उद्धुध्यन्दाग्ने इत्यनन
(५३ पृ० २३ प०) प्रागुक्तेन स्थापनम् । १४

धमस्य, चतुर्वक्त्रचतुष्पादचतुर्बाहु मिताम्बर । सवाभरण

वान श्वेतो धूम काय्या विजानता । दक्षिणे चाक्षमाला च
तस्य वामे च पुस्तकम् । उक्तलक्षणक धर्म तुलाबन्धे निवेशयेत् ।
जङ्घाभ्यामित्यस्य प्रजापतिऋषिरेकपदा महापक्तिश्छन्दो धर्मो
ऽवता ततस्थापने वि० । जङ्घाभ्या पद्भ्या धर्माऽसि विशि राजा
प्रतिष्ठित (य० २ अ० ८क) इत्यनेन स्थापनम् । १५

शक्रस्य, चतुर्दन्तगजारूढ वज्रपाणि पुरन्दरम् । शचीपति
वृत्रहर सहस्रनयनोज्ज्वलम् । उक्तलक्षणसम्पन्न तुलाबन्धे
निवेशयेत् । त्रातारमित्यादिना (६५पृ ६प) प्रागुक्तेन
स्थापनम् । १६

अश्विनो तरुणो देवभिपजो ह्यश्वारूढौ महाबलौ । तयो
राषधय काय्या दिव्या दक्षिणहस्तयो । वामयो पुस्तके काय्ये
दर्शनीयतमाविमो । उक्तलक्षणसम्पन्नौ तुलाबन्धे निवेशयेत् ।
या वा कशेत्यादिना (६४पृ २१प) प्रागुक्तेन स्थापनम् । १७

जलेशस्य, वरुण यादसामीश लोकेश पाशपाणिनम् । उक्त
लक्षणसम्पन्न तुलाबन्धे निवेशयेत् । तच्चा यामीत्यादिना
(६६पृ १६प) प्रागुक्तेन स्थापनम् । १८

मित्रावरुणयो पद्मपाणि तथा मित्र कमलासनसंस्थितम् ।
द्विभुज श्वेतमूर्तिश्च सवभूतहिते रतम् । वरुण सरितामीश
लोकेश पाशपाणिनम् । उक्तलक्षणसम्पन्नौ तुलाबन्धे निवेशयेत् ।
अथ वा मित्रावरुणेत्यस्य गृतसमद ऋषिर्गायत्री छन्द मित्रा
वरुणौ देवते ततस्थापने वि । अथ वा मित्रावरुणा सुत
सोम ऋतावृधा । ममेदिह श्रुत हवम् (ऋ २अ० २म ४१सू
४म०) इत्यनेन स्थापनम् । १९

मरुद्गणानाम इन्द्रेण सप्तधा छिन्नं दिते पुत्र मरुद्गणम् ।
महावीर्य महाबाहु तुलाबन्धे निवेशयेत् । मरुतो यस्य
ह्येत्यादिना (६८ पृ० २५ प०) प्रागुक्तेन स्थापनम् । २०

धनेशस्य नरयुक्तविमानस्य कुबेर चोत्तरेश्वरम् । निधी
नाञ्च पतिं श्रेष्ठं राजराजं महाबलम् । उक्तलक्षणसम्पन्नं तुला
बन्धे निवेशयेत् । वयं सोमं व्रते तव मनस्तनूषु विभ्रतं प्रजा
वन्तं सचेमहि इति मन्त्रेण (य ३३ ५६म) स्थापनम् । २१

गन्धर्वस्य वरदो भक्तलोकानां किरीटी कुण्डली गदी ।
गन्धर्वं पुरुषो ध्येयो वीणावाद्यरतं सदा । एव गन्धर्वकं देव
तुलाबन्धे निवेशयेत् । यमेन दत्तमित्यस्य जमदग्निदीघतम-
सावृषी त्रिष्टुप छन्द गन्धर्वो देवता तत्स्थापने वि० । यमेन
दत्तं त्रित एनमायुनगिन्द्र एण प्रथमो अर्ध्यातिष्ठत । गन्धर्वो
अस्य रशनामगृभणात् सूगदश्च वसवो निरुतष्ट (य २८अ०
१३म) इत्यनेन स्थापनम् । २२

जलेशस्य, ध्यानलक्षणे प्राग्वत् इमं मे इत्यादिना (१५६पृ०
३६प०) प्रागुक्तेन स्थापनम् । २३

विष्णो, प्रादक्षिण्यात् दक्षिणाध कराटारभ्य नित्यश । विष्णु
कौमोदकीपद्मशङ्खचक्रैरलङ्कितम् । उक्तलक्षणसम्पन्नं तुलाबन्धे
निवेशयेत् । विष्णोरराटमित्यादिना (१५२पृ २३प) प्रागु-
क्तेन स्थापनम् । ऋष्यादिस्मरणं सवत् प्राग्वत् । २४

गोविन्दस्य, विष्णुमूर्तिलक्षणवती तुलामध्यस्थकटकाधो
भागे प्रादेशमितमौक्तिकमाख्यावलम्बिता सौवर्णी सर्वमूर्तिभ्या
वृहती मूर्ति सहस्रशीर्षेत्यादिना (१६३पृ १३प) प्रागुक्तेन
स्थापयत् । २५

एव तुलाबन्धस्थानं देवान् स्थापयित्वा अभ्यर्च्य स्तम्भपूजा
कुर्यात् यथा निकामे इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दोऽभाव ब्रह्मा
देवता तुलास्तम्भपूजने वि० । निकामे निकामे न पजन्यो
वर्षतु फलवत्यो न ओषधय पचन्ता योगक्षेमो न कल्पताम्
(य २२अ० २२म) इत्यनेन दधिक्षावण इत्यादिना (२१पृ०

१५५) प्रागुक्तेन शिवो भवेत्यस्य त्रित ऋषिर्हृत्ती छन्द
 अजो देवता तुलास्तम्भपूजन वि० । शिवो भव प्रजाभ्यो मानुषी-
 भ्यस्त्वमङ्गिर । मा द्यावापृथिवी अभि शोचीर्मन्तरिक्ष मा
 वनम्पतीन (य ११अ० ४५म) इत्यनेन यतो यत इत्यस्य
 तधडडायवण ऋषिरनुष्टुप छन्द विद्युतस्तनयित्वरूपो भग
 वन्तो दवर्ते तुलास्तम्भपूजन वि० । यतोयत समीहते ततो नो
 अभय कुरु । शन कुरु प्रजाभ्योऽभय न पशुभ्य (य ३६अ०
 ००म) इत्यनेन स्थिरो भवेत्यस्य त्रित ऋषिरनुष्टुप छन्द
 रासभो देवता तुलास्तम्भपूजने वि० । स्थिरो भव वीडवङ्ग
 आशुभव वाज्यवन । पृथुभव सुषदस्त्वमग्न पुरीषवाहण (य
 ११अ ४४म०) इत्यनेन च मन्त्रेण प्रागादिक्रमण स्तम्भद्वय
 संपूजयेत् । ततस्तेरेव मन्त्रेस्तुलाप्रान्तद्वय संपूज्य तुलादण्डस्य
 समन्तत प्रागादिदिक्षु तूर्यादिध्वनि कारायत्वा यजमानसहित
 आचार्य पुष्पधपवलीन गृहीत्वा एह्येहि सवामरेत्यादिभिदश
 भिमन्त्रेरिन्द्रादीन दश दिक्पालान समावाह्याभ्यच्य बलि दत्त्वा
 दोषान प्रज्वालयेत् । तेच मन्त्रा यथा एह्येहि सवामरमिदसा
 ध्येरभिष्टतो वज्रधरामरेश । सवाज्यमानोऽप्सरसाङ्गणेन रक्षा
 ध्वरन्नी भगवन्नमस्त इन्द्राय नम । एह्येहि सर्वाभरहव्यवाह
 मुनिप्रवरैरभितोऽभिजुष्ट । तेजोवता लोकगणेन सार्धं ममाध्वर
 रक्ष कवे नमस्ते अग्नये नम । एह्येहि ववस्वत धमराज
 सवामरेरर्चितधममूत्त । शुभाशुभानन्दशुचाम गीश शिवाय न
 पाहि मख नमस्ते यमाय नम । एह्येहि रत्नोगणनायकस्त्व
 विशालवेतालपिशाचसघे । ममाध्वर पाहि शुभाधिनाय लोके-
 श्वरस्त्व भगवन्नमस्ते आ निर्वृत्तये नम । एह्येहि यादोगण-
 वारिधोना गणेन पर्जन्यमहाप्सरोभि । विद्याधरेन्द्रामरगीय
 मान पाहि त्वमस्मान भगवन्नमस्ते ओ वरुणाय नम । एह्येहि

यज्ञध्वररक्षणाय ऋगाधिरूढ सह सिद्धसधे । प्राणाधिप
काल कवे सहाय गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते ओ वायवे नम ।
एह्य हि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षाम । विधतस्व नक्षत्रगणेन साङ्गम ।
गर्वोषधिभि पितृभि सहैव गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते ओ
सोमाय नम । एह्ये हि विश्वर नस्त्रिशूल कपालखट्वाङ्गकरण
साङ्गम । लोकेश भतेश्वर यज्ञमिद्वै गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते
ओ ईशानाय नम । एह्य हि पातालधरामरेन्द्र नागाङ्गनाकि
नरगोगमान । यक्षीरगेन्द्रामरलोकपूज्य अनन्त रक्षाध्वर
मस्मदीयम अनन्ताय नम एह्ये हि विश्वाधिपते सुरेन्द्र
लोकन साङ्ग पितृदेवताभि । सवस्य धातास्यमितप्रभावो
विनाश्वर न सतत शिवाय ओ ब्रह्मणे नम । ततो भूतादिभ्य
प्रायना यथा त्वलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
ब्रह्मविष्णुशिव साङ्ग रक्षा कुर्वन्तु तानि मे । देवदानवगन्धवा
यत्नरात्तसपन्नगा । ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ।
एते ममाध्वर रक्षा प्रकुर्वन्तु मुदान्विता । गोडास्त्वत्रैव समग्रे
गोविन्दादिप्रतिमाना गन्धादिद्रव्यद्वारा अधिवासनमपि कुर्वन्ति
मूलग्रन्थेषु तस्यादशनादाचारमात्रमूलतेवेत्यवसीयते । अतस्त
न्मन्त्रा नात्र प्रदर्शितास्ते तु यथाचारमव गन्धद्वारामित्यादयो
मन्त्रा पाठ्या । ततोऽधिवासनकर्मदक्षिणामभिलष्य दद्यात् ।
यथा देशकालकीर्त्तनान्ते अमुककर्माङ्गाधिवासनकर्मण प्रति
ष्ठाप्यमिदं सुवर्णादि दक्षिणामाचार्यादिभ्यो यथानामगोत्रेभ्य
ब्राह्मणेभ्यो ददे । ततो यजमानेन उपवाम अशक्ता नक्तभोजन
रात्रिजागरणञ्च कार्यम् । निरवकाशे सद्य एवाधिवासनमिति
हमाद्रिप्रभृतय ।

इति श्रोतारानाथतकवाचस्पतिभट्टाचार्यविरचिताया तुला

दानादिपद्धतौ सवकमसाधारणमधिवासप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ तुलापुरुषदानदिनकृत्यम् कृतनित्यक्रियो यजमान
(१ पृ० १२प०) पूर्वाक्तविधानेन पुण्याहादिवाचनादिकं कुर्यात् ।
तत ऋत्विगादयः स्वस्वकुण्डे स्थण्डिले वा महाव्याहृतिहोम
प्रवक्तुं प्रणाहुतिं स्वस्वशाखीये प्रागुक्तमन्त्रेजहुयुः । ततो होम
दर्क्षिणादि कमशेषञ्च समापयेयुः । सामथ्यं पूरणपात्रं दक्षिणा
नृत्या सूय्यादिग्रहाणां प्रत्येकं यज्ञमाहुताथ धेन्वादयो दक्षिणा
दयाः । तत्र धन्वादीनां न्यनाधिकमूल्यवत्त्वे यावता मूल्येन
समता भवेत् तावन्मूल्येन काञ्चनेन रजतादीनां वा समता
विधया । अधिदेवतादीनां ततो न्यूनमूल्यं काञ्चनं तन्मूल्यं
रजतादिकं वा प्रत्येकं दक्षिणा दयेति विशेषः । तत्र सूय्या
दीनां धेनुदानादिमन्त्राः प्रदृश्यन्तः ।

तत्र सूय्यस्य कपिले सवभृतानां प्रज्ज्जोयामि रोहिणि ।
तां प्रतेवमयो यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे । इत्युक्ताय धेनु
सूत्रप्रागर्कत्वे ऋत्विजे दद्यात् । एवमुत्तरत्र ।

चन्द्रस्य, पूण्यस्त्व शङ्खं पुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
विष्णुना विधृतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । शङ्खम् ।

कुजस्य, धमस्त्व वृषरूपेण जगदानन्दकारकः । अष्ट
मूर्तेरविष्टानमतः पाहि सदा हि न । इति वृषम् ।

बुधस्य हिरण्यगर्भगर्भस्य हेमवोजं विभावसो । अनन्त
पुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । सुवर्णम् ।

गुरो, पीतवस्तयुगं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभम् । प्रदानादस्य
मे विष्णु प्रीयता भक्तवत्सलः । पीतवस्त्रम् ।

शुक्रस्य, विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसम्भवः । चन्द्राक
वाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । अश्वम् ।

शने, यस्मात्त्व पृथिवी देवी धेनु केशववल्लभा । सर्वपाप
हरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । कृष्णधेनुम् ।

राहो, यस्मादायस कर्माणि तवाधीनानि सर्वदा । हला
गलायुधादीनि तत शान्तिं प्रयच्छ मे । आयसम् ।

केतूना, यस्मात्त्व सर्वयज्ञानामङ्गत्वेन व्यवस्थित । यान
विभावसोनित्यमत शान्तिं प्रयच्छ मे इति ऋग दद्यात् ।

तत प्राङ्मुखमुदङ्मुख वा यजमान पत्नीकुटुम्बसहित
मण्डपद्वारग्रहसमीपस्थकलसोदके दूर्वापञ्चपल्लवसहिते स्वस्व
शाखोयवेदिके सुरास्वामित्यादिभिश्च पौराणिकेमन्त्रेराचाय्य
सहिता ऋत्विजोऽभिषिञ्चयु । तत्र वेदिकमन्त्रा यथा आपा
हिष्ठत्यादि तिस्र (१६७पृ २०प) प्रागुक्ता । त्रातारमिन्
मित्यका (१५६पृ ८प) प्रागुक्ता । वरुणस्योत्तम्भनमस्तीति
(८ पृ ३प) प्रागुक्तानि पञ्च यजुषि । एतान्यभिषेकाय
विनिर्गोममुक्ता प्रागुक्तार्षादि स्मत्वा पाठ्यानि । भग प्रणेत
रित्यस्य आदित्ययाज्ञवल्क्यावृषी त्रिष्टप छन्दो भगो देवता
अभिषेके वि । भगप्रणेतभग सत्यराधो भर्गमा धियमुत्वा
ददत् । भग प्र नो जनय गोभिर्गवभग प्र नृभिर्नृ वन्त स्याम
(८ ३४अ ३६म) समुद्राय त्वेत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दो
ऽभाव वातनामा देवता अभिषेके वि । समुद्राय त्वा वाताय
स्वाहा (य० ३८अ ७क १म) पुनन्तु मेत्यादिकाना नवाना
प्रजापत्यश्विसरस्वत्यऋषय आद्ययो अनुष्टुप छन्द पितरो
देवता तृतीयाया गायत्री छन्द अग्निदेवता चतुर्थ्या अनुष्टुप
छन्द दवयजनधीविश्वभूतजातवेदसो देवता, पञ्चम्या गायत्री
छन्द अग्निदेवता, षष्ठ्या गायत्रीछन्द अग्निदेवता तृतीय
पादस्य ब्रह्मा देवता सप्तम्या गायत्री छन्द सोमो देवता
तृतीयपादस्य वायुदेवता, अष्टम्या गायत्री छन्द सविता देवता,
नवम्यास्त्रिष्टुप छन्द विश्वे देवा देवता, सर्वासामभिषेके वि० ।
पुनन्तु मा पितर सोम्यास पुनन्तु मा पितामहा । पुनन्तु मा

प्रपितामहा पवित्रेण शतायुषा ॥ १ ॥ पुनन्तु मा पितामहा
 पुनन्तु मा प्रपितामहा । पवित्रेण शतायुषा विश्वमायु
 व्यश्नवे ॥ २ ॥ अग्न आयूषि पवम आसुवोर्जमिष च न । आरे
 बाधस्व दुच्छुनाम ॥ ३ ॥ पुनन्तु मा देवजना पुनन्तु मनसा
 धिय । पुनन्तु विश्वा भूतानि जातवेद पुनीहि माम ॥ ४ ॥
 पवित्रेण पुनीहि मा शुक्रेण देव दीद्यत अग्ने क्रत्वा ऋत्
 रन् ॥ ५ ॥ यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्न विततमन्तरा ब्रह्म तेन पुनातु
 मा ६ ॥ पवमान सो अद्य न पवित्रेण विचर्षणि । य पोता
 म पनातु मा ॥ ७ ॥ उभाभ्या देव सवितु पवित्रेण सवेन च ।
 मा पुनीहि विश्वत ॥ ८ ॥ वेश्मदेवी पुनतो देव्यागादयस्या
 मिमा बह्वस्तन्वो रोतपृष्ठा । तया मदन्त सधमादिषु वय
 स्याम पतयो रयीणाम (य १८ अ ३७ अववि ८ मन्त्रा)
 आप्यायस्वत्यका (१ ६ पृ० ५ प०) प्रागुक्ता । पञ्च नद्य इत्यस्य
 आदित्ययाज्ञवल्क्यावृषो अनुष्टुप छन्द सरस्वतीरदी देवता
 अभिषेके वि । पञ्च नद्य सरस्वतीमपि यन्ति सप्तोत्तस ।
 सरस्वती तु पञ्चधा सो देशेऽभवत् सरित् । (य ३४ अ
 ११ म०) शिरो मे इत्यादिकाना पञ्चाना प्रजापतिर्ऋषि स्तुती
 याया गायत्री अन्याया महापङ्क्ति अन्यासामनुष्टुप छन्द
 इन्द्रशरीरावयवा देवता अभिषेके वि । शिरो मे ओर्दंशो
 मुखं त्विषि कुगाश्च श्मश्रूणि राजा मे प्राणो अमृत सम्राट्
 चक्षुर्विराट् श्रोत्रम् ॥ १ ॥ जिह्वा मे भद्र वाङ्महो मनो मन्यु
 स्वराडभाम । मोदा प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि मित्र मे
 सह ॥ २ ॥ बाह्व मे बलमिन्द्रिय हस्तौ मे कम वोर्यम् ।
 आत्मा क्षत्रमुरो मम । ३ । पृष्ठीमे राष्ट्रमुदरमसो ओवाश्च
 आणो । ऊरू अरत्नी जानुनी विशो मे अङ्गानि सवत । ४ ।
 नाभिर्मे चित्तं विज्ञान पायुर्मेऽपचतिभस्त । आनन्दनन्दावाण्ये

मे भग सौभाग्य पस । जङ्घाभ्यां पङ्गवा धर्मोऽस्मि विशि राजा
प्रतिष्ठित । ५ । (य २ अ ५ अवधि ५ मन्त्रा) देवस्य
त्वेत्यादिकाना तिसृणां प्रजापतिर्ऋषि, आद्यायावृहती
गन्धयोर्ऋगायत्रौ छन्द सवित्रादयो लिङ्गोक्ता देवता अभि
षेके वि । देवस्य त्वा सवितु प्रसवेऽश्विनोबाहुभ्या पुष्णो
हस्ताभ्याम । अश्विनो भेषज्येन तेजसे ब्रह्मवचसायाभिषि
ञ्चामि । १ । सरस्वत्यै भेषज्येन वीर्याथान्नद्यायाभिषि
ञ्चामि । २ । इन्द्रस्येन्द्रियेण बलाय श्रिये यशसेऽभिषिञ्चामि ३ ।
(य २ अ ३ क) सोमस्य त्वेत्यस्य वरुणऋषिश्छन्दो
ऽभावो यजमानो देवता अभिषेक वि । सोमस्य त्वा द्यम्ने
नाभिषिञ्चास्यग्नभ्राजमा सूयस्य वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियण । क्षत्राणा
क्षत्रपतिरेध्यति दिद्यून पाहि इम देवा असपत्न सुवद मन्ते
क्षत्राय महते ज्येष्ठाय महत जानराज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय ।
इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्ये विश ण्ष वोऽमी राजा सोमो
ऽस्माक ब्राह्मणाना राजा । (य १ अ १७क) यजु
सवत्र गीयते इत्युक्तेयजुवदविहिता एवाभिषेकमन्त्रा दार्गिता
अन्यवेदीयास्तु विस्तरभयान्नोद्धृता । पौराणिकास्तु । सुरास्त्वा
मभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा । वासुदेवो जगन्नाथस्तथा
सकषणो विभु ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते । आख-
ण्डलोऽग्निभगवान यमो वे नैर्ऋतिस्तथा ॥ वरुण पवनश्चैव
धनः पृथक्स्तथा शिव । ब्रह्मणा सहिता सव दिक्पाला
पान्तु ते सदा ॥ कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृतिमधा पुष्टि श्रद्धा क्रिया
मति । बुद्धिर्लज्जा वप शान्तिस्तुष्टि कान्तिश्च मातर
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु देवपत्न्य समागता । आदित्य-
श्चन्द्रमा भीमो बुधजीवसितार्कजा ॥ ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु
राहु केतुश्च तपिता । देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगा ॥

ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च । देवपत्न्यो द्रुमा नागा
दैत्याश्चाप्सरसाङ्गणा ॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि
च । आयुधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च य ॥ सरित
सागरा शैलास्तीर्थानि जलदा नदा । एते त्वामभिषिञ्चन्तु
सर्वक्रामायमिद्वये इति एवमभिषिक्त सपत्नीको यजमान सर्वौ
षध्यादिभिरुद्वर्त्तिताङ्ग शुद्धोदकेन स्नात स्नानवस्त्र त्यजेत् ।

ततो गृहोत्कुसुमाञ्जलि सफलका तोरणावलम्बितां तुला
त्रि प्रदक्षिणीकृत्य अभिमन्त्रयेत् यथा नमस्ते सर्वदेवानां
शक्तिस्त्व सर्वमाश्रिता । साक्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता विश्व
योनिना । एकतः सप्तसत्यानि तथानृतशतानि च । धर्माधर्म
कृता मध्ये स्थापितासि जगद्धिते । त्व तुले सर्वभूतानां प्रमाण
मिदं कौत्तिता । मां तोलयन्ती ससारादुद्धरस्व नमोऽस्तु ते ।
योऽमो तत्त्वाधिपो देव पुरुष पञ्चविशक । म ण्षोऽधिष्ठितो
देवि त्वयि तस्मान्नमो नमः । इति । ततस्तुलास्थगोविन्दमप्यनु
मन्त्रयेत् यथा नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसत्त्वक । त्व हरे
तारयस्वास्मानस्मात् ससारसागरात् । ततस्ततःप्रतिमा संपूज्य
पुनस्तुला प्रदक्षिणीकृत्य सखङ्गचर्मकवचालङ्कारो हेमौ प्रागुक्त
लक्षणौ धर्मराजसूर्यौ संपूज्य वामदक्षिणकराभ्यामादाय तुला
मध्यस्थावलम्बितगोविन्दप्रतिमा पश्यन् उत्तरफलकमारुह्य
प्राङ्मुख उपविशेत् । तत्रारोहणसमये रुद्राध्यायो जप्य । स
यथा नमस्त इत्यादिषोडशर्चस्य प्रथमानुवाकस्य प्रागुक्ताद्यादि
क्रम अध्यायस्य परमेष्ठिदेवप्रजापतय ऋषयश्छन्दासि तु प्रति
मन्त्र वक्ष्यमाणानि अध्यायस्य रुद्रो देवता ततःप्रीत्यथ पाठे
वि । इत्यार्यादिक स्मृत्वा (१६२ पृ० ४५) प्रागुक्त षोड
शच पठित्वा ततोऽध्यायशेष पठेत् । (तत्र नमो हिरण्य
बाह्वे इत्यारभ्य नम नम पर्णाय चेत्यन्तानि सर्वाणि यजुष्

च्छन्दोरहितानि) नमो हिरण्यवाहवे सेनान्ये दिशाञ्च पतये
नमो नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्य पशूना पतये नमो नम शशि
ञ्जराय त्विषीमते पथीना पतये नमो नमो हरिकेशायोप
नेतिने पुष्टाना पतये नम ॥ १७ ॥ नमो वभलुशाय व्याधिने
ऽम्नाना पतये नमो नमो भवस्य हित्यै जगता पतये नमो
नमो रुद्रायाततायिने चैत्राणा पतये नमो नम सूताया-
हन्त्ये वनाना पतये नम ॥ १८ ॥ नमो रोहिताय स्थपतय
व्रक्षाणा पतये नमो नमो भुवन्तये वारिवस्कृतायौष
धोना पतये नमो नमो मन्त्रिणे वाणिजाय कक्षाणा पतये नमो
नम उच्चैर्धोषायाक्रन्दयते पत्तीना पतये नम । १९ । नम कृत-
स्त्रायता धावते मत्वना पतये नमो नम सहनाय निव्याधिन
आव्याधिनीनां पतये नमो नमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनाना
पतये नमो नमो निचेरवे परिचराथारण्याना पतये नम । २० ।
नमो वञ्चते परिवञ्चते स्तायना पतये नमो नमो निषङ्गिण इषु
धिमते तस्कराणा पतये नमो नम सृकायिभ्यो जिघासङ्गो
मुष्णता पतये नमो नमोऽसिमङ्गो नक्त चरङ्गो विक्लन्ताना
पतय नम । २१ । नम उष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चाना पतये
नमो नम इषुमङ्गो धन्वायिभ्यश्च वो नमो नम आतन्वानेभ्य
प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो नम आयच्छङ्गोऽस्थङ्गश्च वो
नम ॥ २२ ॥ नमो विसृजङ्गो विध्यङ्गश्च वो नमो नम स्वपङ्गो
जाग्रङ्गश्च वो नमो नम शयानेभ्य आसीनेभ्यश्च वो नमो नम-
स्तिष्ठङ्गो धावङ्गश्च वो नम ॥ २३ ॥ नम सभाभ्य सभापति
भ्यश्च वो नमो नमोऽश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्च वो नम आव्याधिनीभ्यो
विध्यन्तीभ्यश्च वो नमो नम उगणाभ्यस्त हतीभ्यश्च वो नम ॥ २४ ॥
नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमो नमो व्रातेभ्यो व्रातपतिभ्यश्च
वो नमो नमो गृत्सेभ्यो गृत्सपतिभ्यश्च वो नमो नमो विरू

पेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नम ॥ २५ ॥ नम सेनाभ्य सेनानि
 भ्यश्च वो नमो नमो रथिभ्यो अरथेभ्यश्च वो नमो नम क्षत्तृभ्य
 सग्रहीतेभ्यश्च वो नमो नमो महदभ्यो अर्भकेभ्यश्च वो नम ॥ २६ ॥
 नमस्तत्तभ्यो रथकारेभ्यश्च वो नमो नम कुलालेभ्य कर्मारिभ्यश्च
 वो नमो नमो निषादेभ्य पुञ्जिष्ठेभ्यश्च वो नमो नम श्वनिभ्यो
 मृगयुभ्यश्च वो नम ॥ २७ ॥ नम श्वभ्य श्वपतिभ्यश्च वो नमो
 नमो भवाय च रुद्राय च शर्वाय च पशुपतये च नमो नीलग्री
 वाय च शितिकण्ठाय च ॥ २८ ॥ नम कपर्दिन च व्युप्तकशाय
 च नम सहस्राक्षाय च शतधन्वने च नमो गिरिशायाय च
 शिपिविष्टाय च नमो मीढुष्टमाय चेषुमत च ॥ २९ ॥ नमो
 क्रस्वाय च वामनाय च नमो वृहते च वर्षीयसे च नमो वृद्धाय
 च सहधे च नमोऽग्राय च प्रथमाय च ॥ ३० ॥ नम आशवे
 चाजिराय च नम शीघ्राय च शीभ्याय च नम उम्याय चाव
 स्वन्याय च नमो नादेयाय च द्वीप्याय च ॥ ३१ ॥ नमो ज्येष्ठाय
 च कनिष्ठाय च नम पूर्वजाय चापरजाय च नमो मध्यमाय
 चापगलभाय च नमो जघन्याय च बुध्नाय च ॥ ३२ ॥ नम
 सोभ्याय च प्रतिसर्याय च नमो याम्याय च क्षेम्याय च नम
 श्लोक्याय चावसान्याय च नम उर्वर्याय च खल्याय च ॥ ३३ ॥ नमो
 वन्याय च कक्ष्याय च नम श्रवाय च प्रतिश्रवाय च नम आशु
 षेणाय चाशुरघाय च नम शूराय चावभेदिने च ॥ ३४ ॥ नमो
 विलिप्तिने च कवचिने च नमो वमिणे च दूरुथिने च नम
 श्रुताय च श्रुतसेनाय च नमो दुन्दुभ्याय चाहनन्याय च ॥ ३५ ॥
 नमो धृष्णवे च प्रमृशाय च नमो निषङ्गिणे चेषुधिमते च नम
 स्तीक्ष्णेषवे चायुधिने च नम सायुधाय च सुधन्विने च ॥ ३६ ॥
 नम स्तुत्याय च पथ्याय च नम काव्याय च नीप्याय च नम
 कुल्याय च सरस्याय च नमो नादेयाय च वैशन्ताय च ॥ ३७ ॥

नम कूष्याय चावध्याय च नमो वोध्याय चातप्याय च नमो
 मेघ्याय च विद्युत्याय च नमो वर्ष्याय चावर्ष्याय च ॥ ३८ ॥
 नमो वात्याय च रेष्मिणाय च नमो वास्तव्याय च वास्तुपाय च
 स सोमाय च रुद्राय च नमस्ताम्राय चारुणाय च ॥ ३९ ॥
 नम शगवे च पशुपतये च नम उग्राय च भीमाय च नम
 अग्रबधाय च दूरबधाय च नमो हन्त्रे च हनीयसे च नमो
 ब्रह्मभ्या हरिकेशेभ्यो नमस्ताराय ॥ ४० ॥ नम शम्भवाय च
 मयोभवाय च नम शङ्कराय च मयस्कराय च नम शिवाय च
 शिवतराय च ॥ ४१ ॥ नम पार्थ्याय चावाय्याय च नम प्रत
 रणाय चोत्तरणाय च नमस्तीर्थ्याय च कूल्याय च नम शष्प्याय
 च फेन्ग्राय च ॥ ४२ ॥ नम सिकत्याय च प्रवाह्याय च नम
 किशिलाय च क्षयणाय च नम कपर्दिने च पुलस्तये च नम
 हरिण्याय च प्रपथ्याय च ॥ ४३ ॥ नमो ब्रज्याय च गोष्ठ्याय
 च नमस्तल्पाय च गेह्याय च नमो हृदय्याय च निवेय्याय च
 नम काव्याय च गह्वरेष्ठाय च ॥ ४४ ॥ नम शुष्काय च हरि
 त्याय च नम पामव्याय च रजस्याय च नमो लोप्याय चान
 प्याय च नम ऊर्ष्याय च सूर्याय च ॥ ४५ ॥ नम पणाय
 च पणशदाय च नम उद्गुरमाणाय चाभिघ्नते च नम आस्त्रि
 दते च प्रस्त्रिदते च नम इषुक्लङ्गो धनुष्कृद्गुणश्च वो नमो नमो व
 किरिकेभ्यो देवाना हृदयेभ्यो नमो विचिन्वतकभ्यो नमो विच्छि
 णतर्केभ्यो नम आनिर्हतेभ्य ॥ ४६ ॥ (इत पर सप्त ऋच
 स्तत्राद्योपरिष्ठाहृतो सप्ताष्टदशद्वादशाणपादा) द्राप अन्ध
 सस्यते दरिद्र नील लोहित । आसा प्रजानामेषा पशूना
 माभेर्मा रोड मो च न कि च नाममत् ॥ ४७ ॥ (जगतो)
 इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयदीराय प्रभरामहे मती ।
 यथाशमसद्विपदेचतुष्पदे विश्व पुष्ट ग्रामे अस्मिन्ननातुग्म ॥ ४८ ॥

(अनुष्टुप) या ते रुद्र शिवा तनू शिवा विश्वाहा भेषजी ।
 शिवा रुतस्य भेषजो तया नो मृड जोवसे ॥ ४९ ॥ (त्रिष्टुप)
 परि नो रुद्रस्य हेतिर्वणक्तु परि त्वेयस्य दुर्मतिरघायो । अव
 स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढु स्तोकाय तनयाय मृड ॥ ५० ॥
 (एकोना यवमध्या त्रिष्टुप) मीढुष्टम शिवतम शिषो न
 समना भव । परम वृक्ष आयुध निधाय कृत्ति वसान आचर
 पिनाक विभ्रदागहि ॥ ५१ ॥ (इत पर द्वे अनुष्टुभौ) विकि-
 ण्द्र विलोहित नमस्ते अस्तु भगव । यास्ते सहस्र हेतयो
 न्यमस्मन्निवपन्तु ता ॥ ५२ ॥ सहस्राणि सहस्रशो बाह्वो
 स्तु हेतय । तामामोशानो भगव पराचीना मुखा
 क ॥ ५३ ॥ (अवतानसज्ञा अनुष्टुभौ दश बहुरुद्रदेवता)
 अमत्याता सहस्राणि ये रुद्रा अधि भूम्याम । तेषा सहस्र-
 गान्तेऽवधन्वानि तन्ममि ॥ ५४ ॥ अस्मिन्महत्यणवे अन्तरिक्षे
 भया अधि । तेषा म ॥ ५५ ॥ नीलग्रीवा शितिकण्ठा दिव
 रुद्रा उपश्रिता । तेषा म ॥ ५६ ॥ नीलग्रीवा शितिकण्ठा
 मया अध क्षमाचरा । तेषा म० ॥ ५७ ॥ ये वृक्षेषु मण्डिचरा
 नीलग्रीवा विलोहिता । तेषां स ॥ ५८ ॥ ये भूताना मधि
 पतयो विशिखास कपदिन । तेषा स ॥ ५९ ॥ ये पथा
 पथिरन्नस ऐलवृदा आययुध । तेषा स ॥ ६० ॥ ये तीर्थानि
 प्रचरन्ति सुकाहस्ता निशङ्गिण । तेषा म ॥ ६१ ॥ येऽन्त्रेषु
 विविध्यन्ति पात्रेषु पिबतो जनान । तेषा म० ॥ ६२ ॥ य
 ण्तावन्तश्च भूयासश्च दिशो रुद्रा वितस्थिरे । तेषा म० ॥ ६३ ॥
 (त्रोणि यजूषि) नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो ये दिवि येषा वर्षमियव ।
 तेभ्यो दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदिचीर्दशोर्क्षा ।
 तेभ्यो नमो अस्तु ते नोऽवन्तु ते नो मृडयन्तु ते य दिवो यश्च
 नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध ॥ ६४ ॥ नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो येऽस्तु

रिचे येषा वात इषव । तेभ्यो दश प्राचीरित्यादि ॥ ६५ ॥
नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्या येषामन्नमिषव । तेभ्यो दश
प्राचीरित्यादि ॥ ६६ ॥ य १६ अध्याय ।

अथ तुलापुरुषद्रव्यदानप्रयोग । ऋत्विगादथ दक्षिणे
फलके यावता सुवर्णादिना भूमित फलकमुत्तिष्ठेत् तावत्
सुवर्णं रजतं ताम्रं वा दद्यु । ततो यजमानो मुहुर्त्तमात्रं तत्र
स्थित्वा ततोऽवतीर्य पुनन्तु मा देवजना इत्यादि (२८६ पृ ४५)
प्रागुक्तं त्वचं पठित्वा पौराणिकमन्त्रान् पठेत् । यथा नमस्त
सर्वभूतानां साक्षोभूते सनातनि । पितामहेन देवि त्वं निर्मिता
परमहिना । त्वया धृतं जगत् सर्वं षड्विंश्यावरजङ्गमम् ।
सर्वभूतात्मभूतस्थे नमस्ते विश्वधारिणि । एव तुलामभिमन्त्र्य
दानोपद्रव्यम्—यथा पवित्रमतुलमपत्न्यं जातवेदस । तथा
स्वेन पवित्रेण सुवर्णं हि पुनातु माम् ॥ रुद्रस्य तु महत्तेज
कात्तिकयस्य सम्भव । तथा स्वेन पवित्रेण सुवर्णं हि पुनातु
माम् ॥ यथाग्निर्देवता सर्वा सुवर्णं हि त्वदात्मकम् । तथा स्वेन
पवित्रेण सुवर्णं हि पुनातु माम् ॥ यतस्तु मे स्वकायेन मनसा
वचसाथ वा । दुष्कृतं तत् सुवर्णस्थं यातु मुक्तिं परा शुभाम् ॥
इत्यनेन स्वर्णम्—रुद्रेणैव समुद्भूतं रजतं पितृवल्लभम् । प्रदा-
नादस्य मे रुद्र प्रीयता भक्तवत्सल इति रजतम्—ताम्रं पुष्टि-
करं सर्वदेवप्रियकरं शुभम् । सर्वरक्षाकरं नित्यमतं शान्ति-
प्रयच्छ मे इति ताम्रमभिमन्त्रयेत् । एव पठित्वा तुलितद्रव्यार्ध-
माचार्याय दद्यात् । अपरमर्द्धं ऋत्विगभ्य एवमुत्सर्गद्वयमित्येक ॥
गुर्वृत्विगभ्यं सवेभ्य एक एवोत्सर्ग इत्यन्ये । अथोत्सर्गप्रयोग ।
वेदिपश्चिमे उपविश्य प्राङ्मुख आचान्तं कृत्वा तुलाद्रव्यं
तुलसीकुशोदकेन प्रोक्ष्याभ्यर्च्य च साक्षतकुशजलपाणिर्देशादिकं
कृत्वा कामनायामेकक्रमेणान्तरकालावच्छिन्नप्रतिलोकपाल-

स्थाननिवासपूर्वक-सुवर्णकिङ्किणीजालविमानकरणकानेकाक्षर
 पूजासहित श्रीविष्णुपुरगमनपूर्वककल्पकोटिशतकालावच्छिन्न
 श्रीविष्णुपुराधिकरणकावस्थानानन्तरभूपालमौलि मणिराज्यत
 पादपीठश्रद्धान्वितयज्ञसहस्रयाजित्वयुक्त प्रतापजितसर्वमहीप
 लोकभूमण्डनाधिकरणकराजत्वकाम श्रीलक्ष्मीसहितविष्णु
 प्रीतिकाम सवपापक्षयकामो वाऽमुकप्रवगन्वितामुकगोत्रामुक
 शर्माहमेतत् स्वशरीरसमतोलितसुवर्णादिद्रव्यार्घ्यादि अग्निदेवत
 रजत चेत चन्द्रदेवत ताम्र चेत सूर्यदेवतं तुभ्यममुकगोत्राया
 मुकदेवशर्मणे आचार्याय त्वदनुज्ञया नानाशाखाध्यायिभ्यो
 नानागोत्रेभ्यो नानाशर्मभ्य अन्येभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यो दीनानाथेभ्यश्च
 सप्रददे इति करस्थ जल गुरुहस्ते निक्षिपेत् । 'स चाचार्य
 ब्राह्मणे यजमाने, मोक्षारमुच्चैः स्वरेण, क्षत्रिये निरोद्धार मन्द
 स्वरेण, वेश्ये उपाश, शूद्रे तु मनमा स्वस्त्युक्ता सावित्री
 पठित्वा द्रव्य स्पृष्ट्वा स्वस्वशाखोक्ता कामस्तुतिं पठेत् । पुन
 देशादि सकीर्त्य अपर द्रव्यार्घ्यमग्निदेवतममुकामुकगोत्रेभ्यो
 ऽमुकामुकशाखाध्यायिभ्य अमुकामुकशर्मभ्य ऋत्विगभ्य
 जापकेभ्यो द्वारपालेभ्यो युष्मभ्य युष्मदनुज्ञया नानाशाखा
 ध्यायिभ्य नानाशर्मभ्योऽन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दीनानाथेभ्यश्च
 सप्रददे इति ऋत्विगादिहस्ते जल निक्षिपेत् । ते च पूर्ववत्
 स्वस्त्युक्तादि पठेयु ॥ तच्च यजुः सर्वत्र गोयते इत्युक्तविस्तर-
 भयादितरवेदीया कामस्तुतीरपचाय यजुर्वेदीयाभिधीयते ।
 तत्रादौ ग्रहणमन्त्र । देवस्यत्वेत्यादि (१३५० १८५)
 प्रागुक्त । तत् कोऽदादित्यादिका कामस्तुतिं पठेत् । यथा
 कोऽदादित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप् छन्द कामो देवता
 कामस्तुतिपाठे वि० । कोऽदात् कस्मा अदात् कामोऽदात्
 कामायदात् । कामो दाता काम प्रतिगृहीता कामैतत्त ॥

तत वरणक्रमेण गुरुकराध स्थितोत्तानदक्षिणकरेभ्यः सर्वेभ्यो
युगपदेव वा गुर्वादीनां गोत्राद्युच्चार्य पूर्ववदेव दक्षिणोत्तम ।
पुनर्देशादि स्मृत्वा कृतैस्ततः तुलापुरुषमहादानप्रतिष्ठायां दक्षिणा
न सुवर्णानि ग्रामरत्नवस्त्रगोऽश्वगजादीनि अमुकामुकगोत्रेभ्यो
मुकामुकशर्मभ्यः अमुकामुकशाखाध्यायिभ्यो गुर्वर्त्विगभ्यः
युग्मभ्यमहं संप्रददे इति ।

अथ शक्त्यनुसारेण दक्षिणादाननियमः । शतनिष्काधिक
अष्ट तदर्धं मध्यमं सप्ततमम् । तस्याप्यर्धं कनिष्ठं स्यात् त्रिविधं
तत्र कल्पितम् । स्वर्णदाने तावत्परिमितं रजतं रजतादिदानं
च तावत् स्वर्णं दयम् । तथा वस्त्रयुग्मं तथोष्णोषं कुण्डलं
कण्ठभूषणम् । अङ्गुलीभूषणञ्चैव मणिवन्धस्य भूषणम् । एतानि
चैव सर्वाणि प्रारम्भे धर्मकमणिः । पुरोहिताय दत्त्वाथ
ऋत्विगभ्यः संप्रदापयेत् । प्रोक्तभूषणं सर्वं सोष्णोषं वस्त्र-
मयुक्तम् । दद्यादततः प्रयोक्तृभ्यः कुण्डलाच्छादनं बुधः । दक्षिणा
च शतं चाङ्गं विप्राय प्रतिपादयेत् । ऋत्विजाञ्चैव भवपा
शतनिष्कान् प्रदापयेत् । यागोपकरणद्रव्यमाचार्याय प्रदा-
पयेदिति ।

अथवा हिरण्यादिना गुर्वादीनां परितोष्यान्त्येभ्यो दीना-
नाथविशिष्टेभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तुलाद्रव्यं दद्यात् । ततः सहस्रं शतं
वा ब्राह्मणान् भोजयेत् । ततः स्वस्वशास्त्रोपशान्त्यादिकं पाठ-
यित्वावाहितग्रहादीनां पूजयित्वा प्रणम्य विमर्जयेत् । यथा
उत्तिष्ठत्यस्यादित्ययाज्ञवल्क्यावृषी हृहती हृन्द हृहस्यतिदेवता
देवविसर्जने वि । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे । उप-
प्रयन्तु मरुतः सुदानव इन्द्रः प्राशूभवा मचा (य० ३४ अ-
५६ म०) इति पठित्वा देवानुत्थाप्य विसर्जयेत् । तत्रादौ गच्छ-
त्व भगवन्नग्ने स्वस्थानं कुण्डमध्यतः । हव्यमादाय देवेभ्यः शीघ्रं

देहि प्रसीद मे । गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर ।
यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ हुताशर्नात मन्त्राभ्या वाङ्म
विसृज्य सर्वा मण्डपदेवता द्वारदेवताश्च, यान्तु देवगणा सर्वे
पूजामादाय यज्ञिकात् (२ पार्थिवीम्) । इष्टकामसमृद्धाय
पुनरागमनाय चेत्यनेन पुण्याक्षतप्रक्षेपण विमर्जयत । ततो
हेमप्रतिमा सोपकरणमण्डपञ्चाचाय्यायाभनप्य दद्यात् ।
यज्ञपात्रपूजोपकरणानि तु सकल्पाभावेनेव तस्मै दद्यात् तस्य
प्रतिपत्तिरूपत्वेन न सकल्पापेक्षा । ततो न्यूनातिरिक्ततण्डुल
हाराण विष्णुस्मरणमहं करिष्ये इत्यभिलष्य विष्णुस्मरण
कुर्यात् प्रमादात् कुवता कम प्रचवेताञ्चरयु यत । स्मरणदेव
तद्विष्णो सपूर्ण स्यादिति श्रुतिवित्पक्ते । तत मन्त्रहीन
क्रियाहीन भक्तिहीन यदर्पितम् । तत्सर्वं पूणता यातु भास्क-
रस्य प्रमादत इति पठत । ततोऽनेन मतकृतनामुवाद्रव्यतुला
पुरुषदानेन भगवान् विष्णु प्रोयतामिति वदेत् । ततोऽञ्जलि
वद्वा विप्रान् प्राथयेत् भो श्रोमन्तो ब्राह्मणा मया यत तुला-
पुरुषाख्यं कर्म कृत तद्देशत कालतो मन्त्रतो भक्तितो द्रव्यत
शक्तितो यन्न्यूनातिरिक्त तद्विष्णुस्मरणत भवता ब्राह्मणानां
वचनात् परिपूर्णमस्त्विति भवन्तो ब्रूयु इति यजमानेन प्रार्थिते
परिपूर्णमस्त्विति सर्वे विप्रा वदेयु । ततो ब्रह्मापण ब्रह्म
हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् । ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्म
समाधिनेत्युचार्य कर्मफल ब्रह्मणि अर्पयेत् । ततो नमो विश्व
सृज तुभ्य विश्वरूपात्मने नमः । परमानन्दरूप त्व पाहि
ससारकर्दमात् । तेजोमयमिमं ध्येयं सदा पश्यन्ति योगिनः ।
स त्व भवादुद्धर मा देहि मुक्तिं मनातनीम् । यथाहि भूरादि
समस्तलोकास्त्वयि स्थिता देववरेण नित्या । अमी सुरा ये
चुरलोकपाला ब्रह्मादयो देवगणाश्च नित्यम् । त्वत्सप्रसा-

दादहमप्यशेषपापविमुक्तस्तु यथा भवेयम् । तथा कुरु त्वं
स तत्तु मुरारि विष्णो नृसिंहेश नमो नमस्तु । आ तस्मादित्यु
चार्यं ब्राह्मणाशिषो गृह्णीयात् । ततः कुटम्बवन्धुभिः सार्धं
मिष्टान्नादिकं भुञ्जीत । गोप्यसुवर्णदानाशक्ता नानाद्रव्य
साध्यानुसारेण समपरिमाणे विषमपरिमाणवा सुवर्णसहित
स्तुलापुरुषं दातुं शक्यते ।

इति आतारानाथतर्कवाचस्पतिभट्टाचार्यविरचिततुला

दानादिपद्धतौ तुलादानपद्धतिः समाप्ता ।

सम्प्रति षोडश महादानानां नामलक्षणानि प्रदर्शयन्ति ।
हेमाद्रितानपारिजातादौ मतस्यपुराणम् आद्यन्तु सप्तानानां
१ तुलापुरुषसंज्ञितम् २ हिरण्यगर्भदानञ्च ३ ब्रह्माण्ड
तदनन्तरम् ४ कल्पपादपदानञ्च ५ गोसहस्रञ्च पञ्चमम् ।
६ हिरण्यकामधेनञ्च ७ हिरण्याश्वस्तथैव च । ८ हिरण्याश्व
स्थस्तद्वत् ९ हेमहस्तिरथस्तथा । १० पञ्चलाङ्गलकं तद्वत् ११
धरादानं ततः परम् । १२ द्वादश विश्वचक्रञ्च ततः १३ कल्प-
लतात्मकम् । १४ सप्तसागरदानञ्च १५ रत्नधेनुस्तथैव च । १६
महाभूतघटस्तद्वत् षोडश परिकीर्तितम् । एषु च सर्वेषु, विना-
यकादिग्रहलोकपालवस्वष्टकादित्यमरुद्गणानाम् । ब्रह्माच्युतेशा
र्कवनस्पतीनां स्वमन्त्रतो होमचतुष्टयं स्यात् । जप्यानि सूक्तानि
तथैव चेषामनुक्रमेणापि यथास्वरूपम् । इति मतस्यपुराणम्
पूज्या देवता प्रदर्शिता । विनायकादौत्यादिपदेन दुर्गावाया
काशाश्विनीकुमाराणामेकादशरुद्राणाञ्च ग्रहणमिति हेमाद्रि-
प्रवृत्तयस्तेनात्रैकपञ्चाशद्देवता प्रत्येकदेवतात्वपक्षे पञ्चाशीति-
देवास्तेषाञ्च वेदचतुष्टयोक्तभिन्नभिन्नमन्त्रैर्होमाहोमचतुष्टयम् ।
तेषामेवानुक्रमेण ऋग्वेदादिक्रमेण सूक्तान्यपि यथास्वरूपं यथा
वेदे पठितानि तथैव पाठ्यानि न पुनर्गर्ह्यतीजपादिप्रतिनिध्या-

दिना जप्यानि यथास्वरूपमिति पटस्वरमादेवञ्च सूक्तजपाङ्गकत्वे
मति विनायकात्पेकपञ्चाशद्देवीयचतुर्वदीक्त स्वस्यमन्त्रकरणक-
होम चतुष्टयाङ्गकत्व महादानत्वमिति सिद्धम् । अतस्तुलादि
दानेष्ववश्यमेव तेषां सूक्तानि जप्यानि महादानताप्रयोजकता
दृष्टसूक्तजपाभावे चतुर्वेदीयभिन्नभिन्नमन्त्रकरणकहोमाभावे
च तेषां स्वरूपमेव न सिद्ध्यति । सपिण्डीकरण पिण्डदानाभावे
प्रजानानिष्यत्तरिव तेषामपि स्वरूपानिष्यत्तेन फलावाप्तिः ।
किञ्चेतत्रा काम्यदानतया काम्ये सवशक्तिमानधिकारी भवतीति
न्यायात्तद्भवेगुण्य विशेषतः स्वरूपाधायकाङ्गवेगुण्ये न फलमिद्धि
नित्यास्ता विस्तरः । धान्याचलादिदानेषु तु कुण्डमण्डपादि
मन्त्रेऽपि सूक्तजपाङ्गकत्वाभावात् चतुर्वेदीयमन्त्रकरणकविनय
कादिहोमाभावाच्च न महादानत्वमिति बोध्यम् ।

एतषु षोडशसु महादानेषु तुलापुरुषदानमेवाभुनेतद्देशे
प्रायशः बहुभियथाकथञ्चिद्विधानेनैव क्रियमाणतः अपलक्ष्यते
तथा तुलापुरुषदानविधानमव सवमहादानविधानप्रकृतीभूत-
मन्यानि तु तद्विकृतोभूतानोक्त्यतः प्रथमं तुलापुरुषदानमेव स-
प्रपञ्चमभिहितम् । अनन्तेन विधानेन सवाण्यन्यानि कार्याणि ।
तत्रायं विशेषः पुण्याहवाचनादिस्तम्भमण्डपसंस्कारमाहपूजा-
नान्दोमुखश्राद्धाद्यधिवासनान्तं कमः सवष्वपि समानं केवलं
ततोऽधिकदेवतापूजादिकं तत्तद्विशेषदानेषु वक्तव्यं तन्निरूपणं
तेषां पञ्चदशानां दानानां स्वरूपनिरूपणञ्चाग्रं द्वितीयखण्डे
करिष्यामः । धान्याचलादिदानेषु तु कुण्डमण्डपादिकमधिवास-
नान्तं कमानेनैव विधानेन प्रायशः सर्वं कार्यम् । किन्तु तत्र
ग्रहाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनाञ्च सर्वशः स्वमन्त्रेणैव मन्त्रेषु
होमशलेषु पठ्यते इति, पूर्वेण हस्तमितमत्र विधाय कुण्ड-
मिति च हेमाद्रिप्रभृतिपुस्तकपुराणीयेनेककुण्डमात्रं विहितं

मतस्तत्र स्वशाखोक्तवेदमन्त्रेणैक एव होमस्तथा तत्र विनाय
कादयो द्वाविंशद्देवा द्वादशादित्या एकादशरुद्रा दश लोकपाला
अष्टौ वसव ब्रह्मविष्णुशिर्वसूर्याश्चत्वार कामदेवधनदहमकाम
भेनवश्चत्वारश्च इत्येता देवता आसामैवावहनपूजनहोमादिकं
स्वशाखोक्तमन्त्रे काथ्य तत्र च प्रायशो बहूनामैव देवाना
मन्त्रास्तुनादानविधाने दर्शिता अवशिष्टाना तु ध्यानपूजावाह
नमन्त्राश्चाग्रे वक्ष्यन्ते । किञ्च तेष दानमण्डपयागयोर्द्वावैव
मण्डपौ कार्यौ एकस्मिन् मण्डपे समावेशाभावात् । अतएव
धान्नो धामान्तरं त्यक्त्वा मण्डपान्मण्डपान्तरमित्युक्तम् । तथा च
मण्डपद्वये कर्त्तव्ये एकमण्डपपरिमाणान्तरितदेशे एव द्वितीय
मण्डप कार्यमिति प्रतिपादितमाकरे यजमानाभिषेकाद्यशेषो
दौच्यकर्माणि तु सर्वत्र धान्याचलादौ समानानीति बोध्यम् ।

अथेदानीं सर्वकममाधारणनवग्रहयागविधानपद्धतिं प्रद
र्शयते । तत्र नवग्रहयागस्त्रिविधः अयुतहोमो लक्षहोमः कीटि
होमश्चेति तत्र लक्षहोमे विशेषो विस्तरभित्तिः नोक्तः । तत्रायुत
होमविधानमुच्यते । श्रीकामादिग्रहपीडायामुत्पातादौ शान्ति-
कामोऽभिचरन वा नवग्रहमखाख्यमयुतहोमं कुर्यात् । यथा
प्रशस्तेऽहनि शुभे मुहूर्त्ते संभृतोपकरणो यजमानः कृतनित्य
क्रिय अद्येत्यादिना देशकालकीर्त्तनान्ते अमुककामोऽयुतहोमे
नाह नवग्रहयागं करिष्ये इति सकल्प्य पुण्याहवाचनादिकं
(६ पृ० २१ पं) मातृकापूजा नान्दीयाद्वादिकञ्च (६ पृ० ३ पं)
प्रागुक्तदिशा विधाय चतुरो ब्राह्मणान् ऋत्विगादीन् (८ पृ०
२१०) प्रागुक्तदिशा वृत्वा स्वशाखोक्तदिशा मधुपकणार्हयेत् ।
तत आचार्यो यजमानगृहादुत्तरपूर्वदिशि प्रागुदकप्रवणाया
भूमौ दशहस्तमष्टहस्त वा मण्डपं (१ पृ० २२ पं) पूर्वोक्तदिशा
विधाय तत्र भूमिसंस्कारं (१८ पृ० ८ पं) प्राग्वत् कृत्वा तत्र-

त्वस्तुभतारणध्वजपताकादिषु तत्तदेवता (२२पृ० २५पृ०)
 आवाह्य सपूज्य च तस्य मध्यभागे हस्तमात्रकुण्ड स्थण्डिलं
 वा विधाय तत्स्थानदश वेदिकोपरि ग्रहदेवतादिस्थापनाय
 हस्तावस्तादरदोषा वितस्त्युच्छाया वप्रदयाहता चतुरस्रामुदक
 प्रवणा वेद कुर्व्यात् । तस्या प्रथमो वप्रो द्यङ्गुलोच्छायो द्वितीया
 यस्त्यङ्गुलाच्छाय इवाप द्यङ्गुलावस्तारवन्तो काव्या । तत
 (२१पृ ३प) प्रागुक्तादिशा पञ्चगव्यं न मण्डपं शोधयित्वा
 तत्र कुण्डस्य स्थण्डिलस्य वा मध्यं सकतोपकारेण स्वगृह्याक्त-
 विधाना वाक्कं स्थापयेत् । तत्र वाक्कस्थापनप्रकारा वेदभट्टन
 प्राग्दाशता । ततो ग्रहवेद्या (४५ पृ १८प) प्रागुक्तादिशा
 सप्तोभद्रमण्डलं विलिख्य तत्र मण्डलदेवता आवाह्याभ्यर्च्य
 तदुपरि वस्त्रं प्रसाय्य, तन्मण्डलं लिखन्तदङ्गदेवतापूजनमन्तरण
 वा कुलाचारानुसारण (५२पृ १८प अवाध) प्रागुक्तादिशा
 ग्रहमण्डलं विलिख्य तत्र रव्यादीन् नवग्रहान् प्रधानदेवता
 इक्ष्वादीन् नवाधदेवान् वज्रादीन् नवप्रत्याधिदेवता विनाय
 कदुर्गावायाकाशाश्वनाकुमाराख्यान् पञ्च लोकपालाश्चेति
 द्वात्रिंशद्देवान् समावाह्यं स्थापयित्वा मनाजूतारत्यादना
 (३३पृ० १७प) तेषां प्राणप्रतष्ठां कुर्व्यात् । अत्र इन्द्रादयो
 ऽदक्पालौ आपादक्षु स्थाप्या इति काचित् । तेषामावाहनाद
 कामाप (६१ पृ० ५प अवाध) प्राग्वत् कार्यम् ।

तत्र द्वात्रिंशद्देवानामावाहनमग्नौ पारार्णिकान्तुलादाना
 दिष्टिवात्रापि ग्राह्या किन्तु ग्रहयज्ञं तथा स्थापनादीं क्वचि
 विशेषोऽस्तीति प्रमाणतस्तत् प्रदर्श्यते । विधानपारिजाते
 मात्स्ये देवानां स्थापनं कुर्यान्मण्डलेषु विधानतः । अग्निं
 प्रणयनं कृत्वा वेद्यामावाहयेत् सुरान् । देवतास्तत्र संस्थाप्या
 विशातर्द्धदशाधिका । आदित्याभिमुखं सर्वे साध्विप्रत्याधि

दैवता इत्युपक्रम्य अग्निं दूत (६ पृ० १प) सहस्रांशो
 सोमाय अप्सु म (१०६पृ० १५पं०) इत्यथ । स्योना पृथिवी
 (८ पृ २०प) भोमाय, इदं विष्णु (८१पृ० ३ पं०)
 बंधाय च । इन्द्र विश्वा (१११पृ० २२पं) सुरेज्याय शुक्र
 ज्योति सिताय च । प्रजापते (११ पृ० १६प) ऽथ सौराय
 आय गौ (१८३पृ० १५प) रिति राहवे कतवे ब्रह्म जज्ञानं
 (१०८पृ २६पं) स्वस्वेमन्त्रे प्रतिष्ठिता । एते च प्रायशो
 दशितपक्षिपृष्ठादौ प्रकरणान्तरे उक्तास्तेऽत्र द्रष्टव्या । किन्तु
 शुक्रज्योतिरित्यस्य कुलाप्यनुक्तौ स एवात्राभिधीयत यथा शुक्र
 ज्योतिरित्यस्य प्रजापतिऋषिरुष्णिक् छन्द शुक्रो देवता
 शुक्रस्थापन विनियोग इति स्मृत्वा । शुक्रज्योतिश्च चित्र
 ज्योतिश्च सत्यज्योतिश्च ज्यातिश्चाथ । शुक्रश्च ऋतपाश्चात्यहा ।
 (य० १७अ ८ म) अत्र स्वेस्वर्मन्त्रेरित्युक्ते स्वस्वमन्त्रा अपि
 प्रातिष्ठाद्या पाठ्यास्ते चावाहनप्रकरणे दर्शिता । अथाधि
 दवादिस्थापनमन्त्रा विधानपारिजात स्कान्दे ग्रहयज्ञोपक्रम
 अथ स्थापनमन्त्राश्च कथयाम्यनुपूर्वश । ईश्वर त्र्यम्बक (५६पृ
 २५प) चेति ओम् त चेति (५७पृ० ६पं) पावतौम । यद
 क्रन्द इति (५७पृ १६प०) स्कन्द विष्णु विष्णोरराटत (५७पृ
 २६पं) । आ ब्रह्मन्निति (५८पृ १२प०) ब्रह्माण सजाषे-
 न्दति (५८पृ २४प) वासवम् । यमाय त्वति (५८पृ ८प०)
 च यम काल कार्ष्णिरसोति च (५८पृ० १४प) । चित्रावर्षिति
 (५८पृ २०पं०) मन्त्रेण चित्रगुप्त नधापयेत् । अग्निं दूत
 मिति (६ पृ० १प०) ह्यग्नेर्वरुणस्य उदुत्तमम् (११२पृ १२प)
 स्योना पृथिवी (८ पृ० २ पं०) मेदिन्या इदं विष्णुस्तु (६१पृ०
 १पं०) विष्णवे । इन्द्रायेन्द्रो (१८४पृ० १६पं) इतीन्द्रस्य
 उत्तानपर्णे (११०पृ ६प) शचीस्थितौ । प्रजापते (११०पृ

११५) प्रजेशस्य एष ब्रह्मेति (१८५ पृ ४ पं) वै विधे । मन्त्रो नमोऽस्तु सपेभ्य (६२ पृ० १२ प०) सपाणां स्थापने मत । एते च मन्त्रास्तुलादानाङ्गावाहनमन्त्रे प्रायशः समाना किन्तु क्वचित् विशिष्टास्तऽपि प्रकरणान्तरे चिह्नितपत्रादौ दृशिता । विनायकादिलोकपालानां स्थापने तु ग्रन्थज्ञे विशेषतो मन्त्रा नभिवानात् तुलादानाङ्गमन्त्रा एव ग्राह्या ते च पूर्व (६३ पृ १२ पं अवधि) दृशिता । दिक्पालानां देवतात्त्रपक्षेऽपि (६५ पृ १ पं अवधि) प्रववदेव स्थापनम् । ततः (७१ पृ १७ पं अवधि) प्रागुक्तदिशा ध्यात्वा द्वात्रिंशद्देवता दिक्पालसहिता वा षोडशभिरुपचार प्रत्येक पूजयेत् । ग्रहाणां पूजाया चन्दन पुष्प विशिष्टवर्णवस्त्र, धूप, नेत्रेषु विशेष प्रागुक्तदिशाऽवस्य । ततः शान्तिकलसं स्थापयेत् । यथा वेद्या इशानभार्गोऽवर्णत्वादि लक्षणापेत तोयजलपूरित पञ्चपल्लवरत्नमृत्तिकासवोषधियुक्त शान्तिकुम्भ (३२ पृ० १ प० अवधि) प्रागुक्तविधिना प्रतिष्ठाप्य तत्र वरुणमावाह्य संपूज्य दध्यक्षतदिशोभित कृत्वा तत्र गङ्गाद्या आवाहयेत् । यथा गङ्गाद्या सरितः सर्वा समुद्राश्च मर्गासि च । सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदा । आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारणात् । इत्यावाह्य देवदानवेत्यादिना (३३ पृ २० प०) प्रागुक्तं न प्राथयेत् । ततो वक्त्रि मस्कारादिक स्वस्वशास्त्रोक्तविधिना काव्यम् । ततः आघाराज्यभागौ हुत्वा प्रधानहोमसकल्पं कुर्यात् । यथा अद्यत्यादिदेशकालकीर्तनान्ते अमुककामनया मत्सर्काल्यतग्रहयागकर्मणि सूर्यादिनवग्रहरूपप्रधानदेवतानाम् इक्ष्वादिनवाधिदेवतानाम् अग्न्यादिनवप्रत्यधिदेवतानां गणेशादिपञ्चलोकपालानाञ्च दिक्पालसहितानां वामुकामुकसख्याभिरर्कादिसमिद्धिरेकेकया चाज्याहुत्या एकेकया च चर्वाहुत्या तिलाज्याद्युपकल्पितद्रव्येण

दशभिर्दशभिराहुतिभिरयुतसख्याभिश्च व्यस्तसमस्तमहाव्याहृ-
तिभिस्तिनाज्याहुतिभि शेषेण खिष्टकृतश्च होमकर्माहं करिष्ये
इति सकल्प कृत्वा चरुं अपयेत् । तत्र सूर्याय त्वा जुष्ट
प्रोक्षामीत्यादिप्रयोगेण द्वात्रिंशद्देवतानां प्रत्येकं चतुरश्वतुरो-
मष्टोऽनं निर्वपेत् । तत्र सूर्याय त्वा जुष्टं प्रोक्षामीत्यादिप्रयो-
गं प्रोक्ष्य सर्वमेकत्र उदूखले स्थापयित्वा मुषलेणावहत्य
शूपणं स्फोटयित्वा पुनरङ्गि प्रोक्ष्य समं विभज्य इदममुष्यं सूर्य-
स्येत्यादिप्रयोगेण प्रतिदैवतं निदिशेत् । तत्र क्रमेण द्वात्रिंशत्-
स्थालीषु नवग्रहाणां नवसु स्थालीषु, ईश्वरादीनामन्येषामेक
स्थाल्यामित्यं दशसु स्थालीषु, सर्वेषां चैकस्थाल्या वा स्तोक
स्तोकं पचेत् । ततो वक्त्रं दध्वा दत्त्वा यजमान सर्वमव होम
द्रव्यजातं मनसा देवताश्च ध्यात्वा इदं यथादैवतमस्तु इत्यनेन
त्यजेत् । ततो ग्रहाणामष्टाधिकसहस्रमष्टाधिकशतमष्टाविंशति
वार्कादिसमिधो हुत्वा तदन्येषान्तु ततो न्यूनसख्यया पला-
शादिसमिद्धिर्होमं कुर्यात् । यथा यजमानसृष्ट आचार्य
आधाराज्यभागौ हुत्वा महाव्याहृतिहोमं च विधाय मूल्याद्यु-
द्देशेन प्रादशमात्रं कनिष्ठाङ्गलस्थूला व्रणादिरहिता अर्कादि
समिधस्त्रिमध्वक्ता आक्षणेनेत्यादिमन्त्रे सकल्पितसख्यानुसारेण
हुत्वा ततो न्यूनसख्ययेश्वराद्युद्देशेन खदिरौदुम्बरपलाशादन्य
तमसमिधस्तत्तन्मन्त्रैर्जुहुयात् । तत्र सुवेणैकैकाज्याहुति
तत्तन्मन्त्रैः सर्वभ्यो जुहुयात् । ततोऽवदानधर्मणैवैकैका चर्वा
हुति तथैव जुहुयात् । जमदग्नीनां तु धरुं पञ्चावदात् कुर्यात्
इति विशेषः । तत्र सर्वचरुनवदाय स्वस्वशास्त्रीयोत्तराङ्ग
कर्मान्तर्गतमन्त्रेण प्रागुक्तेन खिष्टकृतहोमं कुर्यात् । तत्र
कामानुसारेण होमार्थं सकल्पितसर्पियवतिलव्रीह्यादिद्रव्य
तत्तन्मन्त्रैः प्रत्येकं दश दशाहुती ऋत्विजस्तां तां देवता मनसा

ध्यायन्त उग्राशु जुहुयु । ततो ग्रहाणा दशासंख्यानसारि
महस्रसंख्यया सूर्यादिग्रहवैदिकमन्त्राणा विशतिसहस्रोत्तर
नक्षत्रजपे जापकै कृते ऋत्विज सावधाना यजमानाभौष्टकाम
ममृडातामिति ध्यायन्त वागयता आषादिज्ञानपूर्वकमयुत
संख्यया श्रीं भूर्भुव स्व स्वाहेति मन्त्रेण समिद्धेऽग्नौ दक्षिण जानु
पातयित्वा अन्तर्जानुहस्ता यज्ञोपवीतिनस्त्रिमध्वक्तातिलाज्यै
प्रावाह्ये एव होम कुर्युः । यावद्धोमसमाप्तिस्तावत् प्रतिदिनं
हामाद्यन्तयोश्चन्दनपुष्पादिभिर्ग्रहादिदेवता पूजयेयु । अथै
तेषामाहुतिमन्त्रा प्रमाणतः प्रदर्शयन्ते । तत्र ग्रहाणा, विधान
पारिजाते स्कान्दे । आ कृष्णेन (१५० पृ० १८ प) सहस्रांशो
ग्निदेवा (१५० पृ० २२ प०) स्तथेन्दवे । अग्निमूर्द्धति (१५१ पृ
३ प) भौमाय उद्धध्यस्व (१५१ पृ ६ प०) बुधाय च । बृहस्पते
अति (१५१ पृ १२ प) गुरो शुक्रायान्नात् परिस्रुत (१५१ पृ
१७ प) । शनैश्चरस्य मन्त्रोऽयं शन्नो देवो (१५१ पृ २२ प०)
रुद्राहृत । कया न इति (१५१ पृ २६ प०) राहोश्च कतु
कृण्वस्तु (१५२ पृ ५ प०) केतवे । विष्णुधर्मोत्तरे तु काण्डात्
काण्डेति राहवे इति विशेष उक्तोऽतस्तत्र यथाचार विकल्पः ।
काण्डादित्यस्याग्निर्ऋषिरनुष्टुपछन्दो दूर्वा देवता राहुप्रीत्यथ
दूर्वासमिद्धोमे वि० । काण्डात् काण्डात् प्ररोहन्ती परुष परुष
स्परि । एवानु दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च (य० १३ अ०
२ म) । तत्रैव मातस्ये आवो राजान (१८२ पृ २१ प)
रुद्रस्य वलि होमं समाचरेत् । आपो हिष्ठेत्यु (१८३ पृ० १ प)
मायास्तु स्योनेति (१ ८ पृ० १८ प०) मेदिन्यास्तथा । विष्णोरिदं
विष्णुरिति (१ ८ पृ० ८ प) त्वमित्सेति (१ ८ पृ० १२ प०)
स्वयंभुव । इन्द्रमिहेवतातये (१८३ पृ ११ प) इन्द्रस्य जुहु
यात् पुन । तथा यमस्य चायं गौ (१८३ पृ १५ प) होमि

मन्त्रं प्रकीर्तितं । कालस्य ब्रह्म जज्ञानमिति (१०८पृ १६प०)
मन्त्रं प्रशस्यते । चित्रगुप्तस्य चाज्ञात (२ २पृ ८प) मन्त्रं
पौगाणिका विदुः । अग्नि दूतं वृणीमहे इति (१ ८पृ ८प)
वक्त्रे रुदाहृत । उदुत्तम वरुणेति (१७२पृ १२प) अपा
मन्त्रं प्रकीर्तितं । भूमे पृथिव्यन्तरिक्षं (१८४पृ० ८प०)
विष्णो सहस्रशीर्षेति (१८४पृ० १२प) । इन्द्रायेन्दो (१८४पृ
१६प०) इतोन्द्रस्योत्तानपणे (११ पृ० ६प) शचीहुतौ । प्रजा-
पते (११ पृ ११प) प्रजेशस्य चाय गौरिति (११ पृ० १६प०,
मपके । ब्रह्मणो ब्रह्म जज्ञानमिति (११ पृ० २१प) मन्त्रा
क्रमान्मता । आतू न इन्द्र (११ पृ २६प) विघ्नेशे दुगाया
जातवेदस (१११पृ ४प०) आ नो निषुङ्गि (६६प० २५प)
वायोश्च आदितप्रत्नस्य (१११पृ० १३प) वे दिव । ण्षो उषा
अपृव्यति (१११पृ १७पृ०) अश्विनोमन्त्र इरित । एते च
चिह्नितपत्रादिषु प्रागुक्तास्ते चार्थादिस्मरणपूर्वकं प्रणवादि
स्वाहान्ता होमे पाठ्या ।

अथ होमे समिद्विशेष स्कान्ते । प्रादेशमात्रा अकस्य समि
धश्चार्कसम्भवा । दधिमध्वाज्यसंयुक्ता प्रतिदेवञ्च होमयित ।
पालाशीश्चैव सोमाय स्वादिरीर्लोहिताय च । आपामागीबुधा
येति आश्वत्थीश्च वृहस्यते । औदुम्बरीश्च शुक्राय मन्दाय च
शमीमयी । दौर्वीराहो कुशान कोतोहोममन्त्रास्तत परम ।
समिधक्षणे चिन्तामणी । समिधा लक्षण वक्ष्ये सख्या तासा
तथैव च । विशीर्णा विदला कृत्वा क्रा सशुषिरा कृशा ।
अतिस्थूलातिदीर्घा च समिध कार्यनाशिका । विशीर्णायु-
क्षयकरी विदला पुत्रनाशिनी । शुषिरा व्याधिजननी कृशा च
रिपुवर्धिनी । दीर्घा विदेशगमनी स्थूला चात्मविनाशिनी ।
अकृशा सुसमाऽस्य ला सार्द्रा च सुपलाशिनी । प्रादेशान्नाधिका

न्यूना समिध सर्वकमणि । अथार्कादीना फल होमसख्या च
तत्रैव दर्शितं यथा । अक्रो नाशयति व्याधि पलाश सवका
मद । खदिरश्चाथलाभाय अपामार्ग सुदर्शन । अश्वत्थ सव
कामाय सौभाग्योदुम्बरस्तथा । शमी शमयते पाप दूर्वायुष्य
विवर्द्धिनी । कुशान् धमाथकामाना रक्षण रक्षसा विदु ।
अष्टोत्तरन्तु साहस्र शतमष्टाधिक तु वा । अष्टाविंशतिमष्टौ
वा एकैकस्य तु होमयेत् । देवानामपि सर्वेषामुपाशु परमार्थवित् ।
स्वेन स्वनैव मन्त्रेण होतव्या समिध पृथक् । होतव्य च घृता-
द्यत्र चरुभक्तादिक पुन । मन्त्रेर्दशाहुतीदद्याद्द्वौ व्याहृतिभि-
स्तत ॥ १ ॥ अत्र प्रकृत मङ्गलपितोऽयुतहोमो व्याहृतिभि
कार्थ इत्यर्थः । एवमेव विधानपारिजातादयः ॥ स्कान्दे जन्म
भूर्गोत्रमग्निश्च वर्णस्थाने मुखानि च । योऽज्ञात्वा कुरुते शान्ति
ग्रहास्तेनावमानिता इत्युक्ते शान्तिकाले तेषा जन्मभूम्यादिज्ञा
नमपेक्षितं तच्च विशेषणेन प्राग्दर्शितमपि प्रपञ्चार्थमिहोच्यते ।
तत्र रव्यादीना जन्मभूम्यादयो यथा तत्रैव । उत्पन्नोऽर्क
कलिङ्गेषु यमुनायाञ्च चन्द्रमा । अङ्गारकस्त्ववन्त्या वै मगधाया
हिमाशुज । सैन्धवेषु गुरुजात शुक्रो भोजकटे तथा शनैश्चरश्च
सौराष्ट्रे राहुर्वर्वरके पुरे । अन्तर्वेद्या तथा केतुरित्येता ग्रहभू
मयः ॥ यस्य यस्य च यज्ञोत्रं तच्चे वक्ष्याम्यतः परम् । आदित्य
काश्यपे गोत्रे आत्रेयश्चन्द्रमा भवेत् । भारद्वाजो भवेद्भौम
स्तथात्रेयश्च सोमज । शक्रपूज्योऽङ्गिरीगोत्र शुक्रो वै भागव
स्तथा । शनि काश्यप एवायं राहु पैठिनसिस्ता । केतवो
जेमिनीयाश्च ग्रहाग्निस्तदनन्तरम् । आदित्ये कपिलो नाम
पिङ्गल सोम उच्यते । धुमकेतुस्तथा भौमे जाठरोऽग्निर्बुधे
स्मृतः । गुरौ चैव शिखी नाम शुक्रे भवति हाटक । शनैश्चरे
महातेजा राहुकेत्वोर्हुताशन इति । इत्यमेव होमकाले तत्त-

दग्निनाम कृत्वा जुहुयात् । अथैषा वर्णादि तत्रैव । भास्करा-
ङ्गारको रक्तौ शुक्लौ शुक्रनिशाकरौ । सोमपुत्रो गुरुश्चैव तावुभौ
पीतको स्मृतौ । कृष्ण शनैश्चरस्तद्वत् राहुश्चित्राश्च केतव । मध्ये
तु भास्कर विद - शन पूर्वदक्षिणे । दक्षिणे लोहित विद्यात्

पूर्वोत्तरेण तु । उत्तरे तु गुरु विद्यात् प्वतो भार्गव न्यसेत् ।
पश्चिमेन शनि विद्याद्राहु दक्षिणपश्चिमे । पश्चिमोत्तरत केतु
स्थाप्यो वै शुक्लतण्डुलै । इति स्थानानि । अथ मुख स्कान्ते ।
शुक्राको प्राङ्मुखो ज्ञेयो गुरुश्चो तावुदङ्ग खौ । प्रत्यङ्मुख शनि
सोम शेषा दक्षिणतोमुखा । अत्र प्राङ्मुखो ऊर्ध्वदृष्टी उद
ङ्मुखो वामदृष्टी प्रत्यङ्मुखोऽधोदृष्टि दक्षिणतोमुखा दक्षिण
दृश्य इति आख्येयम् आदित्याभिमुखा सर्वे इत्यनेन सवेषा
सूर्याभिमुखत्वात् इति विधानपारिजातादय । वणरूपगुणे-
युक्तान व्याहृत्यावाहयेत्तु तानिति स्कान्दोक्तेरावाहनसमयेऽपि
वणभूम्यादिकोत्तनप्रवक्तमावाहन्न कार्यमेवमग्रेऽपि होमकाले
तथा स्मरणमिति बोध्यम् ततो होमान्ते ग्रहादिभ्यस्तत्तन्मन्त्रेण
(१४६पृ २३प) प्रागुक्तप्रकारेण बन्धि दत्त्वा भो सूर्यग्रहास्य
मम यजमानस्य आयु कत्तेत्यादि प्राग्यत प्राथयेत् । एवमन्य
त्रापि ।

तत स्वस्वशाखीयमुत्तराङ्ग कम ममाप्य पूर्णाहुति स्वशा
खोक्तविधिना दत्त्वा स्वशाखीयं शान्तिपाठ कुर्यात् । ततो
वक्त्रे पश्चिमे आसीन सकुटुम्ब यजमान साचार्या ऋत्विज
(२८५पृ ५प०) प्रागुक्ते वैदिके पौराणिकेष्व मन्त्रैरभिषि
ञ्चेयु । तत सर्वौषधिस्रातो यजमानो वीते वस्ते परिधाया
चार्यादिभ्यो दक्षिणामभिलप्य दद्यात् । तत्र ग्रहयज्ञे सूर्या
द्युद्देशेन ऋत्विगादिभ्य (२८४पृ ६प) प्रागुक्तदिशा कपि
लादयो दक्षिणात्वेन देया । अन्येषान्तु सुवर्ण तन्मूल्य वा

देयम् । सामर्थ्यं शय्यारत्नभूमयोऽपि देया । यथा यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च । शय्या ममाप्यशून्यास्तु दत्ता जन्मनि जन्मनि । इत्यनेन शय्याम् । यथा रत्नेषु सवेषु सर्वे देवा प्रतिष्ठिता । तथा शान्तिं प्रयच्छन्तु रत्नदानेन मे सुरा इत्यनेन रत्नम् । यथा भूमिप्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् । दानान्यन्यानि मे शान्तिभूमिदानाद्भवेदिह इत्यनेन भूमिं दद्यात् । ततो यजमानोऽग्निं प्रदक्षिणीकृत्य वेदिसमीपे गत्वा षाङ्गित देवता समर्थं नमस्कुप्यात् । तत आचार्यं पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते इति (३०५पृ० २३पं०) प्रागुक्तेन यान्तु देवगणा इति (३०६पृ ३प) प्रागुक्तेन च देवता विसर्जयेत । ततो यजमानः सोपकरणमण्डपादिकमाचार्यायाभिलष्य पूजोपकरणानि तु अभिलापं विनैव दद्यात् । अन्यत् सर्वं पूर्ववत् । तत प्रतिदैवतं त्रयस्त्रय एकैको वा ब्राह्मणा भोज्या । भूरि दक्षिणा च देया ।

यत्रैक एव ग्रहोऽनिष्टकरस्तत्र स एव पूज्यः । तत्रापि तदधिदेवतप्रत्यधिदैवतयोर्विनायकादीनां पञ्चानाञ्चावाहनं पूजनहोमादीन् कृत्वा व्याहृतिभिरयुतहोमः कार्यः । बलिदक्षिणादिकं तु तस्यैव ग्रहस्य दद्यादिति विशेषः । अन्यत् सर्वं समानम् ।

पुत्रकामनया ग्रहयागकरणे तु वक्ष्यमाणविधिना विष्णुयागोऽप्यन्ते कर्त्तव्यः । किन्तु तत्रादौ अनपत्यतादोषसंस्मृतं दुरितक्षयाय प्रायश्चित्तं विधाय पश्चात् तत्सर्वं कार्यम् ।

अथ प्रायश्चित्तप्रयोगः । स चास्मद्देशे केवलदानमात्रतया अनुष्ठेयमानो दृश्यते तत्र दानादिसाधारणप्रायश्चित्तविधानं सर्वेषां बोधनाय अत्राभिधीयते । प्रायश्चित्तं चिकीर्षुं प्रथमतः सत्येशनामानं विष्णुं शालग्रामशिलाया घटे वा यथार्थात्

संपूज्य नारिकेलफल गृहीत्वा तस्य प्रदक्षिणा कार्या । तत
अपराधसहस्राणि लक्षकोटिशतानि च । नश्यन्ति तत्क्षणादेव
सत्येश तव सन्निधौ इति पठित्वा नमस्कुर्यात् । पुन प्रदक्षि
णान्ते अनेकजन्मसम्भूतं पातक यत मयाजितम् । तत्सर्वं नाश
यातु सत्येश तव सन्निधौ । इति नमस्कुर्यात् । पुन प्रदक्षि
णान्ते पापोऽह पापकर्माह पापात्मा पापसम्भव । त्राहि मा
पुण्डरीकाक्ष सवपापहरो हरि । इति नमस्कुर्यात् । पुन प्रद
क्षिणान्ते यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्याशतानि च ।
नश्यन्तु तानि सर्वाणि सत्येश तव सन्निधौ । इति नमस्कुर्यात् ।
पुन प्रदक्षिणान्ते ज्ञानाज्ञानकृत वापि कायिक वाचिक
तथा । ततस्य नाशमायातु सत्येश तव सन्निधौ । इति नम-
स्कुर्यात् । तत कस्मिंश्चिद्विषये पञ्च चतुरस्त्रीन वा विदुष
एक वा अध्यात्मविदमुपवेश्य सचेत सत्त्वा मौनी क्लिन्नवासा
अभुञ्जानस्तान प्रदक्षिणीकृत्य हृदयेन दूयमानोऽवनौ माष्टाङ्ग
प्रणम्य प्राथयेत् । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्त भवद्वशमिदं जगत् ।
यत्क्षरत्त पिशाचादिसदेवासुरमानुषम् । सर्वे धर्मविवेक्तार
सर्वे च शासकानघा । मम देहस्य सशुद्धिं कुर्वन्तु द्विज
सत्तमा । पूज्यै कृत पवित्रोऽह भविष्याम्यनघो यथा ।
प्रसादं क्रियतां मद्य तथानुज्ञा प्रयच्छथ । पुरा कृत मया
घोरं ज्ञानाज्ञानेन किल्बिषम् । जन्मतोऽद्य दिनं यावत् तस्मात्
पापात् पुनोऽह मामिति । ततस्तै कि ते कार्यमित्यादिष्टे पष
दग्रे गोवृषौ तत्प्रत्याम्नायत्वेन तन्मूल्यं वर्णरूप्यादि वा यथा
शक्तिं स्थापयित्वा बन्धत्वबालनाशादिजन्यदुःखेनातिपीडितस्य
मे चिकीर्षिते विष्णुयागसहितग्रहयागादावधिकारितासिद्धयर्थं
जन्मान्तरीणानपत्यतादोषनिमित्तदुरितनिरासाय प्रायश्चित्त
मुपदिश्य मामनुगृह्यन्तु भवन्त इति निवेद्य पुन प्रणमेत् ॥

एतच्च प्रकृतानुसारि अन्यत्र यथायथ तत्तददुरितनिरासार्थं
मित्यूह्यम । ततस्त सभ्यास्तमुत्थाप्य तस्य शरीरद्रव्यशक्तिमनु
सृत्योत्तममध्यमाधमपक्षाश्च विचार्य अस्मिन् पक्षेऽयं समय
इति निश्चित्य पुस्तकवाचनपूर्वकं कथयेयुः । कृत्वा तु चन्दन
पुष्पादिभिः पुस्तकं सभ्याश्च संपूज्य निबन्धपूजाहं किञ्चिद्
द्रव्यं यथाशक्ति सभ्याग्रे निधाय कृताञ्जलिपुटो नम्रास्तिष्ठन्
तदुपदिष्टं शृणुयात् । सभ्याश्च साध्यानुसारेण षडब्दादचान्द्रा
यणालषु कञ्चन पक्षं यथाशास्त्रमुपदिशेयुः । उपदेशश्च सर्वानु
मत्येकमेव कार्यं इदं प्रायश्चित्तं साङ्गेऽस्मिन्ननुष्ठिते कृतार्थो
भविष्यतीति । व्रताद्यशक्तौ तु ततप्रत्याम्नायत्वेन होमगवादि-
कमुपकल्पयेयुः । एतैरुपदिष्टं प्रायश्चित्तं भवदनुग्रह इत्यङ्गी
कृत्य सम्मानपूर्वकं प्रणम्य सभ्यानं विसर्जयेत् । तस्मिन् दिने
चोपवासं कार्योऽशक्तौ हविष्यमश्नीयात् । ततो विरिक्ताया
मष्टमोरहिताया तिथौ कृतमाध्याह्निकं सायं गङ्गादौ वाहं
नगरं गत्वा देशकालकीर्त्तनान्ते अन्यजन्माजितानपत्यत्वादि
कारणोभूतदुरितप्रशमनाय करिष्यमाणविष्णुयागसहितनवग्रह
यागकर्मणि अधिकारितासिद्धयथममुकं प्रायश्चित्तममुकप्रत्या
म्नायतया यथाशक्ति श्वं करिष्ये इति सकल्पं कुर्यात् । अन्यत्र
यथायथ दुरितविशेषनाशार्थमिति कामनाया निवेश्यम् । एव
प्रधानसकल्पविधाय अद्येत्यादि कौर्त्तनान्ते वपनदन्तधावनं
भस्मगोमयमृद्वारिपञ्चगव्यस्नानानि पञ्चगव्यप्राशनादीनि च
तदङ्गानि करिष्ये इति सकल्प्य यानि कानि च पापानि ब्रह्म-
हत्यासमानि च । केशानाश्रित्य तिष्ठन्ति तस्मात् केशान
वपाम्यहमिति पठित्वा शिखाकक्षोपस्थवज्ज केशनखलोमानि
वापयेत् । स्त्रियास्तु क्षण्डुलमात्रवपनम् । केशधारणेच्छायान्तु
द्विगुणं प्रायश्चित्तम् । तत्रापि महापातकिगोघ्नादेर्वपनमत्य-

न्तावश्यकम् । मतो द्वादशाङ्गल क्षीगृह्णादिभव दन्तकाष्ठ
मादाय अन्नादाय व्यूहध्व सोमो राजायमागमत । तन्मे मुख
प्रमात्त्ये ते यशसा च भगेन च । आयुञ्जल यशो वच प्रजा
पशधनानि च । ब्रह्म प्रज्ञाञ्च मेधाञ्च तन्नो धहि धनस्यते इत्य
नन दन्तान् शोधयेत् । ततो मौना स्नात्वा भस्मादिस्नान
कुप्यात् । तत्राय क्रमः । ओ ततपुरुषाय इति मुखे । ओ
अघोराय नम इति हृदये । ओ वामदेवाय नम इति गुह्ये ।
मद्यो जाताय नम इति पादयो । ओमिति सर्वाङ्गे । अग्नि
रिति भस्म जलमिति भस्म स्थलमिति भस्म वायुरिति भस्म
व्योमिति भस्म सव ह वा इद भस्मति मन्त्रेर्वा भस्मानुलिप्य
स्नायात् । १ ॥ अथ गोमयेन गन्धद्वार मिति (२३७पृ ४प०)
प्रागुक्तेन अग्रमग्र चरन्तीनामोषधीना वने वने । तस्मादृषभ
पत्नीना पवित्र कायशोधनम् । तन्मे रोगाश्च शोकाश्च नुद
गोमय सर्वदेति मन्त्रेण च सवाङ्गे तदनुलिप्य स्नायात् ॥ २ ॥

अथ मृदा स्नानम् । तत्र बलित्येत्यस्यात्रेयो भूमि ऋषि-
रनुष्टुप छन्दः पृथिवी देवता भूमिप्रार्थने वि । बलित्या
पवताना छिद्र विभर्षि पृथिवि । प्र या भूमि प्रवत्वतिमङ्गो
जिनोषि महिनि (१ म० ऋ ५८४ सू) इत्यनेन पृथिवी
प्राथ्य मा वो रिषदित्यस्य बन्धुऋषिरनुष्टुप छन्दः ओषधयो
देवता भूमिस्वनने वि । मा वो रिषत खनिता यस्मै चाह
खनामि व । द्विपाञ्चतुष्पादस्माक सवमस्वनातुरम् (य०
१२ अ० ८५ क) भूमि खनित्वा स्थोना पृथिवीत्यादिना
(८ पृ० २ प) प्रागुक्तेन मृद गृहीत्वा काण्डादित्यादिना
(३१४पृ १८५०) प्रागुक्तेन दूर्वा गृहीत्वा गायत्र्या अभ्युक्ष्य
भूमौ निधायाचम्य मृद कुशोदकेनाभ्युक्षेत । ततो दिक्षु
त्रातारमित्यादिना (१५६प ८प) प्रागुक्तेन प्राच्याम्, यमाय

त्वेत्यादिना (१५६ पृ० १६ पं०) प्रागुक्तेन दक्षिणतः तत्त्वा
यामीत्यादिना (८७ प ११ प०) प्रागुक्तेन पश्चात् वय सोमे
न्यादिना (१४७ प ६ प) प्रागुक्तेनोत्तरतः, तत्सूर्यमित्यस्य
अश्वपत्र ऋषिरुणिक छन्द मित्वावरुणी देवते मृत्तिकाक्षेपणे
वि । तत्सूर्य रोदसी उभे दोष वस्तोरुपप्लवे । भोजेष्वन्मा
अभ्यञ्जर मदा (ऋ० ८ म० २५ सू २१ म) इत्यनेनोपरिष्ठाञ्च
मृत् क्षिपेत् । ततः पुरुषसूक्तेन (१२५ पृ २६ पं) प्रागुक्तं गात्रो
वत्तनं कुप्यात् । ततः अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धर ।
मृत्तिके हर मे पाप यन्मया दुष्कृतं कृतम् । उद्धृतामि वरा
ह्मण कृष्णेन शतबाहुना । आरुह्य मम गात्राणि सर्वपाप
प्रमोचय । नमस्ते सर्वभूतानां प्रभवाविनि सुव्रते इत्यनेन
सतिलदूर्वा मृदं शिरसि दद्यात् । इति मृदा स्नानम् ३ ।
ततो जलस्नानाय तीर्थं प्राथयेत् । गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि
सरस्वति । नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु
इति । विष्णो पादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णुपूजिता । पाहि
नस्त्वं नसस्तस्मादाजन्ममरणान्तिकात् । तिस्रः कोट्यर्धकोटी च
तोथानां वायुरब्रवीत् । दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति
जाङ्गवि । नन्दिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च । वृन्दा
पृथ्वी च सुभगा विश्वकाया शिवा सिता । विद्याधरी सुप्रसन्ना
तथा लोकप्रसादिनी । क्षमा च जाङ्गवी चैव शान्ता शान्ति
प्रदायिनी । एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत् ।
भवेत् सन्निहिता गङ्गा तत्र त्रिपथगामिनी । इति पठेत् ।
ततः सुमित्रिया इत्यस्य प्रजापतिऋषिच्छन्दोऽभावः वरुणो
दवता जनस्पर्शे वि० । सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्तु
दुमित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान् द्वेष्टि यश्च वयं द्विषाम (य०
७ अ० २२ क) इति । समुद्रज्येष्ठा इति चतुर्ऋचस्य वसिष्ठ

ऋषिस्त्रिष्टुप कृन्द आपो देवता अभिषेके वि । समुद्रज्जेष्ठा
मलिलस्य मध्यात पुनाना यन्त्यनिविशमाना । इन्द्रो या वज्री
वृषभो रराद ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ १ ॥ या आपो
विष्णो उत वा स्रवन्ति खनित्रिमा उत वा या स्वयजा । समु
द्र या या शुचय पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ २ ॥
यामा राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृत अवपश्यन जनानाम ।
मधुश्रुत शुचयो या पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ३ ॥
यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वे देवा यासूर्ज मदन्ति ।
वेश्वानरो यास्वग्नि प्रविष्टस्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥
(ऋ ७म ५ सू०) इति चतुऋचम । पावमानसूक्तान्तर्गत
(२५८प १प) प्रागुक्त तरतममन्दीति सूक्तम् । आपो हिष्ठति
तृच च पटित्वा मार्जनं कृत्वा गायत्र्या जलमालोष्य ऋत च
सत्यञ्चति सन्ध्याप्रयोगान्तर्गत तृच जपेत् । तत शुद्धोदकेन
स्नानम् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चगव्येन स्नानम् । तत्र गायत्र्या गोमूत्रेण, ५ । गन्ध
द्वारामिति (२३७पृ ४प) प्रागुक्तेन गोमयेन, ६ । आप्या
यस्वेत्यादिना (१ ६पृ ५प) प्रागुक्तेन क्षीरेण, ७ । दधिक्राव्ण
इत्यादिना (२१पृ १६प ०) प्रागुक्तेन दध्ना ८ । तजोऽसीत्यादिना
(२१पृ ० १६प) प्रागुक्तेन घृतेन ९ । देवस्य त्वेत्यादिना
(२१पृ २३प ०) प्रागुक्तेन कुशोदकेन च स्नानं कुप्यात् १० ।
एव दश स्नानानि विधाय धौते वाससी परिधाय द्विराचम्य
विष्णुद्देशेन श्राद्ध गोदानं च विधाय स्वर्गलोकादिशाग्निमाधा-
याज्येन व्याहृतिभिरष्टोत्तरशतं जुहुयात् । तत ब्रह्मकूर्चाख्यं
पञ्चगव्यं शोधयेत् । यथा सुवर्णादिपात्रे पद्मादिपात्रे वा ताम्र-
वर्णाया गोस्त्रिपल मूत्रं गायत्र्या, श्वेताया गोर्गोमयमङ्गुष्ठार्धं
परिमितं गन्धद्वारामित्यनेन, कपिलाया गो सप्तपल क्षीरमा

प्यायस्वेति मन्त्रेण नीलाया गो ममपल दधि दधिक्रावण
 इत्यादिना कृष्णाया गोष्टु तमेकपल तेजोऽमीत्यादिना च सशोध्य
 तत्रैकपल कुशोदकमापोहिष्ठेत्यादिना दत्त्वा प्रणवेनालोढ्य
 तनव निमथ्य तेनैव अभिमन्त्र्य तानि एकत्रीकृत्य सप्तपत्रेहरितै
 कुशदशाहुतो जह्यात् । तत्र दशाहुतो मन्त्रा । इरावतीत्यस्य
 ऋषिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द पृथिवी देवता कूचहोमे वि । इरा
 वतो वेनुमती हि भूत सूर्यवमिनो मनवे दशस्या । ध्यास्वभ्रा
 रोदसी विष्णवेते दाधथ पृथिवीमभितो मयूखे स्वाहा ॥१॥
 (य ५ अ १६ म) । इति पृथिव्य १ । इदं विष्णुरिति
 (७ प १७ प) प्रागुक्तं न स्वाहान्तं न विष्णवे २ । मा नस्तोक्त
 इत्यादिना (२१ प ७ प ०) प्रागुक्तं न स्वाहान्तं न रुद्राय । ३ ।
 ब्रह्म जज्ञानमित्यादिना (७ प ८ प) प्रागुक्तेन तथैव
 ब्रह्मण ४ । अग्नि दृतमित्यादिना (६ पृ १ प) प्रागुक्तं न
 स्वाहान्तेन अग्नये ॥ ५ ॥ वय सोमित्यादिना (६७ पृ ८ प ०)
 प्रागुक्तं न स्वाहान्तेन सोमाय, ६ । गायत्र्या स्वाहान्ताय सूच्याय
 ७ । प्रणवेन स्वाहान्तेन प्रजापतये ८ । भूर्भुव स्व स्वाहेति
 च प्रजापतये ९ । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति स्विष्टकृते अग्नये
 १० । इत्येवमेताभ्यो दशाहुतोर्दद्यात् । तत्र देशकालकी
 त्तनान्ते श्व कत्तव्यामुकप्रायश्चित्तार्थमद्य साय व्रतग्रहण
 करिष्ये इति सकल्प्य द्विजान प्रति पृष्टे द्विजश्च कुरुष्वेति
 प्रत्युक्तं प्रणवेन होमावशिष्ट सर्वमशक्तो किञ्चिन्मात्रं वा पिबेत् ।
 एव कृत्वा गृहमागत्य विष्णु स्मरन् मौनी निशामतिवाह्य
 परदिग्ने प्रातर्व्रतानुकल्पधेनुदानादिरूप प्रायश्चित्त सकल्पपूर्वक
 कृत्वा दक्षिणा दत्त्वा शुद्धय पावणश्राद्ध कुर्यात् । पार्वणश्रा-
 द्धप्रयोगस्तु मत्कृतगयाश्राद्धादिपद्धतौ अनुसन्धय । केचित्तत्र
 विष्णूद् श्रेयश्राद्ध कार्यमित्यूचिरे । यथा कुलाचारश्च तत् अनु-

श्रेयम् । ततो व्याहृतिभिः पूर्ववदेव होमं कुर्यात् । ततो दश दानानि अभिलष्य सभ्याय प्रतिपादयेत् । तत्र दश दानान्युक्तानि विधानपारिजाते । गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यं च । रोष्य लवणमित्याहुः दश दानान्यनुक्रमात् । ततः मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं यदर्पितम् । सर्वं तत् पूणतायात् भस्करस्य प्रसादत इति पठित्वा अर्च्छद्रावधारणं विधाय विष्णुं स्मरत । ततो यथाशक्ति ब्राह्मणान् भोजयेत् । ततः परगवे घासादिग्रासं दद्यादिति प्रायश्चित्तप्रयोगः ।

अथ विष्णुयागः । नवग्रहसहितं विष्णुयागं चिकीर्षुः पूर्वाक्तविधिना प्रायश्चित्तं कृत्वा कृतपापक्षयो मलमासशक्तास्तादिवर्तिते काले पूर्वाक्तमण्डपादिसम्भारान् विधाय देशकालान्तिकीर्तनान्ते मम अनपत्यत्वमृतापत्यत्वदोषनिशान्दुर्गतक्षयद्वारा अम्याश्च भार्यायाश्चतुर्विधबन्ध्यात्वनिदानदुर्गतक्षयद्वारा बहुदोर्घायु सुपुत्रप्राप्तिकामनया अनया भार्याया महयथाशक्ति नवग्रहयागसहितं विष्णुयागं करिष्ये इति सकल्प्य इमं श्लोकं पठेत् । आत्मनो बहुसहस्रदीर्घायु पुत्रलब्धये । गभदोषापहतये विष्णुयागं समारभे । ततः पूर्वोक्तदिशा नवग्रहयागं कृत्वा वेदिमध्ये सर्वतोभद्रमण्डलं विलिख्य तत्र देवानावाह्यं पूजयित्वा तदुपरि वस्त्रं प्रसार्य तन्मध्ये धान्यराशौ स्वर्णादिकलसं (३१ पृ १५ प ०) प्राग्वत् स्थापयित्वा चन्दनकुङ्कुमादिलिखिते अष्टदले निष्केण तदर्धेन वा सुवर्णानयथाशक्ति निर्मितं सगरुडासनं सलक्ष्माकं विष्णुमग्न्युत्तारणादिना संस्कृत्य तत्र स्थापयेत् । तस्य सव्यदक्षिणयोः धान्यराशिस्थकलसद्वये सौवर्णं रुद्रं ब्रह्माणश्च तथैव संस्कृत्य स्थापयेत् । तत्पुरतस्तिलमाषयवव्रीहिकङ्कुश्यामाकमुद्गररूपाणि सप्त धान्यानि प्रत्येकं द्रोणमितानि यथाशक्ति वा स्थापयेत् । तेषां

पुरत इशानादिषु तण्डुलपुष्पेषु वक्ष्यमाणा देवता स्थापयेत् ।
 यथा स्कन्द वलि व्यास स्वयम्भू श्रीशनस क्रतु, दक्ष
 प्रजापति, भोष्म कपिल, च्यवन, अर्जुन, पुलस्त्य पुलह
 अगस्त्य वसिष्ठ, आथर्वण, रुक्माङ्गद, भरत धौम्य, सुमन्द
 नन्दवर्द्धन प्रह्लाद नारद, वेत्य, नन्दन, वायुनन्दन
 विश्वकसेन जय, भद्र सुग्रीव विभीषणश्चेति । पूर्वादिषु
 इन्द्रादिलोकपाला उत्तरस्था दुर्गा क्षेत्रपाल गणपतिश्च
 स्वस्वमन्त्रे स्थाप्या । विष्णो पुरतो गरुड स्थापयेत् ।

अथ न्यास । सहस्रशोर्षेति (१६३पृ० १३प०) वामकरे
 पुरुष एवेति (१६३पृ १५प०) दक्षिणकर एतावानस्येति
 (१६३पृ १६प) वामपादे, त्रिपादूर्ध्व इति (१६३पृ० १८प०)
 दक्षिणपादे ततो विराडिति (१६३पृ २०प) वामजानौ,
 यतपुरुषेणेति (१६४पृ ८प०) दक्षिणजानौ त यज्ञमिति
 (१६३प २६प) वामकक्ष्याम, तस्मादयज्ञादिति (१६३प०
 २३प) दक्षिणकक्ष्याम तस्मादयज्ञादिति (१६३पृ० २७प)
 नाभौ, तस्मादश्वा इति (१६३पृ २४प) हृदये, यतपुरुष
 मिति (१६४पृ० १प०) कण्ठे, ब्राह्मणोऽस्येति (१६४ पृ०
 ३प०) वामबाह्वौ, चन्द्रमा इति (१६४ पृ० ५ प)
 दक्षिणबाह्वौ नाभ्या इति (१६४ पृ० ६ प) आस्ये सप्ता
 स्येति (१६४पृ ८प०) नेत्रयो यज्ञेनेति (१६४पृ ११प)
 मूर्ध्नि न्यसेत् । अथ पञ्चाङ्गन्यास । ब्राह्मणोऽस्येति (१६४पृ
 ३ प) हृदयाय नम, चन्द्रमा मनस इति (१६४पृ ५प०)
 शिरसे स्वाहा, नाभ्या इति (१६४पृ० ६प०) इति शिखायै
 वषट सप्तास्येति (१६४पृ ८प०) कवचाय हु यज्ञेनेति
 (१६४पृ० ११प०) अस्त्राय फट्, एवं न्यस्य पूर्वोक्ता पौठ-
 देवता संपूज्य ध्यायेत् । यथा नमस्कृत्य महाविष्णु सस्मरेत्

क्षीरसागरम् । क्षीरसागरमध्यस्थं श्वेतद्वीपं विचिन्तयेत् ।
 कोटियोजनविस्तोणं भानुकोटिसमप्रभम् । तन्मध्ये तु महा-
 दिव्यं प्रासादं रत्ननिर्मितम् । प्रासादमध्ये चन्द्राभं सिंहासन-
 मत्नमम् । तस्योपरि महानागं शेषाख्यं मणिमण्डितम् ।
 तन्नासने महाविष्णुं तत्फणाव्याप्तमस्तकम् । वेदसूक्तैः स्तूय-
 मानं नानारत्नविभूषितम् । धननीलतनुं देवमश्वरोगणसेवि-
 तम् । तृणादिब्रह्मपर्यन्तविश्वं विश्वसाक्षिणम् । चराचर-
 गुरुं देवं धनश्यामं चतुर्भुजम् । ब्रह्माद्यैरचितं विश्वकं सर्व-
 भरणभूषितम् । एव ध्यायेत् महाविष्णुं गदाभ्रासिसुशङ्खकम् ।
 वामभागे स्थिता देवी नीलकुक्षितमूर्द्ध्वजाम् । हेमारविन्दप्र-
 तिमा मौक्तिकाभरणोज्ज्वलाम् । दाडिमं मव्यहस्ते तु दक्षिणा-
 लिङ्गसन्ततिम् । श्रोविष्णुभिमुखा ध्यायेद्भक्ताभीष्टफलप्रदाम् ।
 इति ध्यानम् । एतस्य फलं विधानपारिजाते । इदं ध्यानं कृत-
 येन यथा भीष्मोऽभवद्भर । यथा पृथात्मजो जिष्णुस्तथा पुत्रो
 भवेत्तत इति एव ध्यात्वा मानसैः संपूज्य आवाहयेत् । सहस्र-
 शीर्षेत्यादि (१६३ पृ १३५) पठित्वा आगच्छ भगवन्
 विष्णोः स्थाने चात्र सुरैः सह । यावत् कर्म समाप्येत तावत्त्वं
 सन्निधौ भवेति । ततो मनोजूतिरित्यादिना (३३५ १७५)
 प्राणप्रतिष्ठा विधाय आसनादीनुपचारान् दद्यात् । तत्रासनम् ।
 पुरुष एवेति (१६३ पृ० १५५०) शेषमञ्चं महादिव्यं फणाम-
 णिसहस्रकम् । कोटिसूर्यप्रतीकाशं गृह्णाणासनमीश्वर इति च
 पठित्वा दद्यादेव सर्वत्र । एतावानस्येति (१६३ पृ० १६५)
 नमस्ते पद्मजाराध्यं नमस्ते विश्ववन्दित । पादं गृह्णाण देवेश
 धननीलप्रभाकर इति चोक्ता पादम् । त्रिपादूर्ध्वं इति (१६३ पृ०
 १८५) श्रीमत् कृष्णाय देवाय क्षीराब्धिश्चयनाय च । इदमध्य-
 मया दत्तं ब्रह्माद्यैः सहिताय च । इति आर्घ्यम् । ततो विरा-

डिति (१६३ पृ २० प ०) सुवर्णकलमेनेवाचमन कुरु कशव ।
 पञ्चहस्तधरो देव कृपालो परमेश्वर । इत्याचमनम् । अथ
 पञ्चामृतस्नानम् तत्र आप्यायस्वेति (१०६ पृ ० ५ प) पठित्वा
 चन्दनादिभि पञ्चोपचारे सपूज्य । ओं भूर्भुव स्व रिति पष्ठ्य
 धिकशतत्रयपलेन पयसा स्नपयेत् एव सवत्र स्नान दधि
 क्रावण इति । २१ पृ १५ प ०) दध्ना तजोऽमीति (२१ पृ १६ प ०)
 घृतेन मधुवाता इति (११ पृ ८ प) मधुना अथा रममित्यस्य
 ब्रह्मस्यतीन्द्रावृषी अनुष्टुप छन्द शकरा देवता ततस्नपने विनि
 योग इति स्मृत्वा । अथा रममुदयस सूय्य सन्त समाहितम् ।
 अथा रमस्य यो रमस्त वो वो गृह्णाम्यत्तमम् (य ८ अ २ म)
 इति शकण्या, स्नानम् तत यतपुरुषेणेति (१६५ पृ ८ प)
 गङ्गा च यमुना चैव कृष्णा भीमरथा तथा एतासा पुण्यते यन
 स्नान कुरु कृपाणव इति पुरुषसूक्तान च समयण शुद्धोत्कन
 स्नानम् । पुनराचमन दत्त्वा त यज्ञमिति (१६३ प २६ १)
 यज्ञोपवीत परम पवित्र कर्मसाधनम् । गृह्णाण पुण्ड्र देवास्त
 भक्त्या तुभ्य समर्पितम् । इति यज्ञोपवीतम् । तस्माद्यज्ञादिति
 (१६३ पृ २१ प) पीत वामो जगन्नाथ पीताम्बरधराव्यय ।
 गृह्णाण देवदेवेश रमया सङ्गतानघ । इति वस्त्रम् । तस्माद्य
 ज्ञादिति (१६३ पृ २३ प) मुद्रिकासमलङ्कारेरङ्गदेवाहुभूपणै ।
 सहित चन्दन दत्त स्मरतोऽनुगृह्णाण म । गन्धमलङ्काराश्च ।
 तस्मादश्वा इति (१६३ पृ २४ प ०) चम्पकेवकुलैर्नाग पुन्नागै
 कनकैर्दले । शतपत्र मल्लिकाभि पूजये जगदीश्वर इति
 पुष्पाणि । यतपुरुषमिति (१६४ पृ १ प ०) वनस्पतिरसो
 दिव्यो गन्धाढ्य सुमनोहर । आघ्रेय सवदेवाना धूपो गृह्य
 ताम् । इति धूपम् । ब्राह्मणोऽस्येति (१६४ पृ ० ३ प) कीटि
 भानुप्रतीकाशो विधुज्योति प्रकाशक । अनेकरत्नरङ्गाशो दीपो

ऽयं प्रतिगृह्यताम् । इति दीपम् । चन्द्रमा इति (१६४ प
 ५ प) शकगावण्डपक्वान्न दधिक्षीरघृतानि च । षडरम्भं
 भक्तिसयुक्तं नेवेद्यं प्रतिगृह्यताम् । इति नेवेद्यम् । पनराचं
 मनः च नाभ्याः अग्रसीदिति (१६५ प ६ प) नारिकेलं
 मखनं च द्राक्षाचतुष्फलं । कदल्यादिफलं तुभ्यं दत्तं
 श्रीपुरुषोत्तम इति फलानि । मन्त्रास्येति (१६४ प
 ६ प) प्रगीकृतं महादिव्यं नागवल्मीकलेयं तमः कपूरे
 नाफलेयुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् । इति ताम्बूलम् ।
 यज्ञनेति (१६६ प ११ प) निरुणगम्भ इति (३२ प १५ प)
 इत्युक्ताभ्यां तृत्तिणाम् श्रिये इत्यस्य प्रजापतिः प्रिस्त्रिष्टपः
 कृन्दः श्रोतृवता नीराजने विनियोग इति अत्वा श्रिये
 जातं कियं आनिरियाय श्रियं वयो जरितृभ्यो दधाति ।
 श्रियं वसाना अमृतत्वमायनं भवन्ति सत्यानं समि
 धामितद्वो (ऋ ८ म ८४ सू ४ म) इति नीराजनम् ।
 कृष्णाय रामभद्राय जगन्नाथाय धन्विने । प्रणतल्लेशनाशाय
 गोविन्दाय नमो नम इति पुष्पाञ्जलित्रयं दद्यात् । नागायण
 सहस्राक्षं नरकार्णवतारकम् । वन्दे तं जगदात्मानं वासुदेवं
 सनातनम् । इति साष्टाङ्गप्रणामः । कृष्णेति कृष्णं कृष्णाति
 कृष्णं रामं हरेऽच्युत । प्रदक्षिणीकृतात् पुण्यात्तृष्टम्बं कृपया
 भव । इति प्रदक्षिणा । गोप्रियं व्यजनेनाथं चामरेणातप
 त्रतं गान्धर्वगीतवाद्येन प्रीता भव रमाप्रिय । इति भजनादि ।
 कृष्णाय गोकुलेशाय वशरक्षाकराय च । यशोदानन्द भद्राय
 नमोऽस्तु गुणसिन्धवे । सुतानं देहि सुतानं देहि त्वं पूजाक्षयं
 पुण्यतः । वासुदेव जगन्नाथ कृपालो भक्तवत्सल । इति प्राथना ।
 ततो वामकलसीपरि रुद्रं त्र्यम्बकमिति (५६ पृ २५ प०) मन्त्रेण
 दक्षिणकलसीपरि च ब्रह्माणं ब्रह्मं जज्ञानमिति (७ पृ० ८५ प०)

मन्त्रेण षोडशभिरुपचारैः संपूज्य ध्रुवादिपीठदेवता यथाशक्ति
 संपूजयेत् । ततः पुरुषसूक्तेन प्रणमेत् । ततः स्थापितवक्त्रौ
 स्वगृहोक्तविधिना विष्णुमुद्दिश्य चरुं पृथक् अपयित्वा चरुणा
 अश्वत्थसमिद्धिस्तिनाज्येन च प्रतिद्रव्यमिदं विष्णुरिति (७ पृ०
 १७प०) मन्त्रेण अष्टाधिकसहस्र जुहुयात् । चरुहोम समिद्धोम-
 स्तिलाज्यहोमश्चेति त्रिधा होमः कार्यः । केचित्तु भारतोक्त-
 विष्णुसहस्रनामभिः विष्णुरित्यादिभिः सर्वप्रहरणायुध इत्यन्तैः
 सहस्रमख्यया उक्तत्रिविधद्रव्येण त्रिधा होमः कार्यः इत्याहुः
 संप्रदायविदस्तु उभयथापि होमः कार्यः इति प्राहुः । एवं रुद्र
 ब्रह्मणोऽपि यथाशक्ति प्रागुक्तमन्त्राभ्यां होमः कार्यः । ततो
 ध्रुवादीनामपि प्रणवादिस्वाहान्तनाममन्त्रैः यथाशक्ति होमः
 कुर्यात् । ततः प्राग्वत् सर्वमुदीच्य कार्यम् । अत्रायं विशेषः ।
 वेशावचरुशेषमितराहारपरिहारपूर्वकं दम्पती पवित्रौ भूत्वा
 भुञ्जीयाताम् । रात्रौ च पत्नी पतिं नारायणरूपतया मनसा
 ध्यात्वा तेन सह उपसङ्गम्य वामपार्श्वशायिनी भवेत् । पतिश्च
 यावद्गर्भाधानमन्या स्त्रियं परिहरेत् । यावत् पुत्रीत्यतिर्न
 भवेत् तावत् ब्राह्मणा भोजनादिना प्रतिदिनं तर्पयितव्या
 अमामथ वर्षपर्यन्तम् । एव विष्णुयागस्य फलमपि विधानं
 पारिजातादौ दर्शितं यथा प्राप्नुयाद्द्वैणव पुत्रं चिरायुः सन्तति
 क्षये । अपुत्रा मृतपुत्रा वा या च कन्या प्रसूयते इति यः
 सिद्धमन्त्रः सततं द्विजेन्द्रः संपूज्य विष्णुं विधिवत् सुतार्थी ।
 इदं विधानं विदधाति सम्यक् स पुत्रमाप्नोति हरिप्रसादात्
 इति च । अस्मद्देशीयास्तु एतदज्ञानात् यथाकथञ्चित् प्रकारे
 णैव विष्णुयागसहितं नवग्रहयागं कुर्वन्ति इत्यतो बहुयत्नेन
 बहुपस्तकदर्शनेन इदं मया तेषां प्रबोधाय समुद्दिष्टम् ।

अविधानेन कर्मभ्यः फलावाप्तिर्लघीयसी । विधानात् फलं

भूयस्त्वमित्युक्तं सद्धिर्धर्मया । येषां शास्त्रेषु विश्वासो न च
तत्रास्थनादरः । तेषां समादरो भूयादित्येव प्रार्थना मम ।
एतद्देशेषु या काचित् पद्धतिः परिकल्पिता । न तत्र होमः
मन्त्रः देवः च सूक्तादिसंग्रहः । समालोच्य प्रयत्नेन बह्वी
प्राचीनपद्धतोऽपि । वेदेभ्यः सूक्तमन्त्रादीनादायैषा कृता मया ।
सुधियः शोधयन्त्वता विनयाञ्जलियाचिता । मत्प्रयासं
विलोक्यास्य यतश्च सुप्रचारणम् । वासुदेवो जगन्नाथो भक्ताभीष्ट-
फलप्रदः । अन्नं तोषमाप्नोतु तेनेव मतकृतार्थता । ॐ ततस्त-
शुभमस्तु ।

इति श्रीतागनाथतकवाचस्पतिभट्टाचार्यविरचिताया

तुनाङ्गानादिपद्धता तलादानविधानो नाम

प्रथमखण्डः समाप्तः ।

एतत् पुस्तके साङ्केतिक शब्दार्थज्ञापनम् ।

सङ्केतशब्दः	तदर्थः
ऋ०	ऋग्वेदे
(१म) म०	मण्डले
सू	सूक्ते
(२य) म	मन्त्र
य	यजुर्वेदे
अ०	अध्याये
म	मन्त्र
सा	सामार्चिक
प्र	प्रपाठके
द	दशतौ
म	मन्त्र
ब्रा	ब्राह्मणे
गा	गानम
(१म०) अ	अथर्ववेदे
(२य) अ	अध्याये
म	मन्त्र
(१म०) प	पठ तौ
पृ	पृष्ठे
(२य) प	पठ तौ